

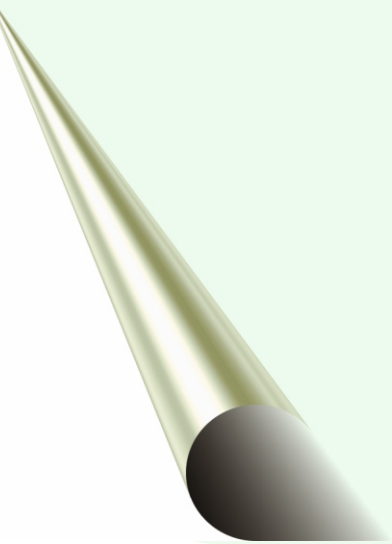
КАМОЛИ ХУҶАНДӢ

Фаслномаи илмӣ-адабӣ

№ 2(6) 2016

*Яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи
адабиёт тарбияи маънавии инсон,
тарғиби ахлоқи ҳамида, ситоиши
ҳамдигарӣ ва ҳамкорӣ, суботи осоиш, ба
роҳи рост ва ба муҳити солими
маънавӣ ҳидоят намудани инсон
мебошад.*

*Пешвои миллат,
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
Эмомалӣ Раҳмон*

**МАҚОМОТИ ИҶРОИЯИ ҲОКИМИЯТИ
ДАВЛАТИИ ВИЛОЯТИ СУҒД**

**МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ
«МАРКАЗИ ИЛМИИ КАМОЛИ ХУҶАНДӢ»**

КАМОЛИ ХУҶАНДӢ

Фаслномаи илмӣ-адабӣ

№ 2(6) 2016

Хучанд – 2016

ББК 83.3(2)Т

УДК 8 Т 2

Ф – 42

Сармуҳаррир:
Фаҳриддин Насриддинов

Мушовирони илмӣ:

Носирҷон Салимӣ – академики АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон; **Фарзона** – Шоири халқии Тоҷикистон; **Пригарина Наталя Илична** – доктори илмҳои филологӣ, профессор (Русия); **Аҳмадҷони Раҳматзод** – Шоири халқии Тоҷикистон; **Низомиддин Зоҳидӣ** – доктори илмҳои филологӣ, профессор; **Ғулomalӣ Ҳаддоди Одил** – доктори забон ва адаби форсӣ (Эрон); **Рейснер Марина Лвовна** – доктори илмҳои филологӣ, профессор (Русия); **Маҳдии Муҳаккиқ** – доктори забон ва адаби форсӣ (Эрон); **Матлуба Ҳочаева** – доктори илмҳои филологӣ, профессор; **Мирзо Муллоаҳмад** – узви вобастаи АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон; **Ориф Навшоҳӣ** – доктори забон ва адаби форсӣ (Покистон); **Абдунабӣ Сагторзода** – доктори илмҳои филологӣ, профессор; **Мустафо Чичиклар** – доктори забон ва адаби форсӣ (Туркия); **Хайзер Александр Робертович** – доктори забон ва адаби форсӣ (Олмон); **Хусайн Қосимӣ** – доктори забон ва адаби форсӣ (Ҳиндустон).

Ҳайати таҳририя:

Умеда Ғаффорова – доктори илмҳои филологӣ, профессор; **Нуруллоҳон Ғиёсов** – номзади илмҳои филологӣ, дотсент; **Тоҷибой Султонӣ** – номзади илмҳои филологӣ, дотсент; **Мухлиса Нуруллоева** – номзади илмҳои филологӣ; **Баҳром Раҳматов** (котиби масъул).

МУНДАРИЧА

Таҳқиқ

- Абдувалӣ Маҳкамов. Нигоҳе ба тарҷумаҳои русии “Бӯстон” . 5
- Баҳром Раҳматов. Шайх Камоли Хучандӣ ва Фонӣ 13
- Иззатбек Шехимов. Нигоҳе ба шеъри Мирзо Ҷалоли Асир . . 22
- Лукмон Бойматов. Далоили асорат ва таҳвили
Бесс ба Искандар 32
- Маърифат Анварова. “Латоифу-л-амсол”-и Ватвот ва
ташаққули амсолнависии форсу тоҷик (*дар мисоли фанни
дувоздаҳуми “Нафоису-л-фунун”-и Муҳаммади Омӯӣ*) 41
- Мухбираҳон Собирова. Ковише дар мактаби вожасозии
Камоли Хучандӣ (*Ибораҳои рехта ва фразеологӣ бо истифода
аз вожаҳои соматикӣ дар ашъори Камоли Хучандӣ*) 51
- Садриддин Мирзоев. Муаррифии қадимтарин нусхаи
осори Соинуддини Хучандӣ 56
- Фаҳриддин Насриддинов. Таҳқиқ дар маърифати
орифони ҳамнишин бо Хоҷа Камоли Хучандӣ 61

Тарчума ва сарчашмашиносӣ

Алишер Навоӣ. Вақфномаи «Ихлосия»	77
Маҳмуд ибни Умари Замахшарӣ. Баҳори хубон	83
Хайриддин Зириклӣ. Баҳрамандони фазилат	95
«Нигористон»-и Муинуддини Чувайнӣ	99
«Тазкирату-л-хавотин»-и Маликулкуттоби Шерозӣ	103
«Матлаи саъдайн ва мачмаи баҳрайн» ва чанд нусахи тозаёби он	105

Бузургони илму адаб

Маҳмуди Варроқи Хиравӣ	109
Халил ибни Аҳмад	112

Мутун

Низомии Арӯзии Самарқандӣ. Дар илми тиб ва ҳидояти табиб (Таҳия ва тавзеҳи Фаҳриддин Насриддинов)	123
Саноии Ғазнавӣ. Сайру-л-ибод (Таҳия ва тавзеҳи Мухлиса Нуруллоева)	150
Хондамир. Дар баёни фазилати шеър ва изами шаъни шуаро (Таҳия ва тавзеҳи Тоҳир Салимов)	166
Ҳочуи Кирмонӣ. Равзату-л-анвор (Таҳия ва тавзеҳи Баҳром Раҳматов)	179
Ҳаким Қоонӣ. Парешон (Таҳия ва тавзеҳи Иззатбек Шехимов)	199

ТАҲКИҚ

Абдували Махкамов¹

НИГОҶЕ БА ТАРЧУМАҶОИ РУСИИ “БЁСТОН”

Ҳанӯз ибтидо аз қарни XVII осори бузургмардони порсигӯй дар кишвари Рус мавриди таваҷҷуҳи адибон ва мутарҷимони осори бадеӣ қарор гирифтааст. Дар густариши осори адибони порсигӯй дар ин минтақаи ҷуғрофӣ саҳми тарҷумаҳои аврупоии онҳо басо назаррас аст. Нахустин тарҷумаҳои осори адибони форс дар забонҳои аврупоӣ ба нимаи аввали асри XVI мансуб аст. Ба унвони аввалин асарҳои ба забонҳои аврупоӣ тарҷумашуда метавон маъруфтарин осори тӯтии ширинсухани форсӣ, Шайхи аҷалл Саъдии Шерозӣ “Гулистон” ва “Бӯстон”-ро ном бурд. “Гулистон” нахустин бор соли 1634 аз ҷониби донишманди фаронсавӣ Андре де Риё ва “Бӯстон” бошад, соли 1651 аз ҷониби донишманд ва сайёҳи немис Адам Олеарий (агарчи Кримский низ ба унвони нахустин тарҷумаи аврупоии “Бӯстон” тарҷумаи Олеарийро ёд мекунад, аммо назараш дар ин маврид муътамад аст (8, 433) ба немисӣ тарҷума шуда, соли 1696 дар шаҳри Гамбург ба нашр расидааст.

Мувофиқи шаҳодати муҳаққикон, монанди К.Чайкин, Р.Алиев ва Гейзер нахустин тарҷумаи русии “Бӯстон”, ки шахсияти тарҷумонаш маълум нест, аз тарҷумаи немисии Адам Олеарий ба иҷро расидааст (1, 152-153; 11, 27; 13, 11).

Донишманди рус Александр Гейзер дар китоби худ “Золотой венец” дар бораи якчанд сарчашмаҳои илмӣ мансуб ба асрҳои XVII-XVIII ва ибтидои асри XIX маълумот медиҳад, ки фарогири қисматҳо ё хикоятҳои ҷудогонае аз “Бӯстон” буда, дорои аҳамияти илмианд ва ниёз

¹ унвонҷӯи ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров

ба омӯзиш ва таҳлилу тадқиқи чиддитар доранд. Муаллиф аз чумлаи ин сарчашмаҳои нодир ду дастхатеро ном мебарад, ки дар қатори ҷанде аз тарҷумаҳои осори адибони машриқзамин, ҳамчунин фарогири матни “Гулистон” ва “Бӯстон” ва ба тарҷумоне номаълум мутааллиқ аст. Ҳар ду нусха дар китобхонаи оммавии ба номи Салтиков-Шедрини шаҳри Санкт Петербург маҳфуз аст (1, 152). Маълумоте, ки Гейзер қайд кардааст, як ишорае буда, аз ин ки қадом қисматҳои “Бӯстон” ва то ҷӣ андоза дар он дастхатҳо тарҷума шудааст, чизе баён нагардидааст. Аммо ҳамин маълумоти на он қадар муфассали пажӯҳишгар як калидест барои таҳқиқоти чиддитари маводҳои зикршуда, ки дари таҳқиқро ба рӯи муҳаққиқони осори Саъдӣ боз мекунад. Муаллиф тибқи гуфтаи ҳудаш барои ба даст овардани ин маълумоти нодир аз асари олими рус Пыпин “Очерки литературной истории и старинных повестей и сказок русских” истифода бурдааст (1, 152).

Аз чумлаи сарчашмаҳои дигари садаи XVIII ин маҷаллаи “Приятное и полезное препровождение времени” аст, ки дар шумораи 5-уми ин маҷалла, нашри соли 1795, машхуртарин ҳикояти тамсилии Саъдӣ аз боби ҷаҳоруми “Бӯстон” ба унвони “Капля воды” (Қатраи об) тарҷума шудааст. Ин тамсили ҳақимонаи Саъдӣ бо муҳтавои ахлоқии худ дар байни адибони аврупоӣ ва рус маҳбубият пайдо карда, мавриди тарҷумаҳои бисёре аз донишмандони эшон дар замонҳои мухталиф гардид. Ҳикояти мазкур аз чумлаи писандидатарин ҳикояти «Бӯстон» аз ҷониби маорифпарварони аврупоӣ, монанди Аддисон ва Стил, сатирачии фаронсавӣ Волтер, шоирони немис Гёте (2, 22 – 23) ва Гердер буда, мавриди иқтибос ва тақлиди эшон гаштааст. Аз чумлаи тарҷумаҳои русии ин ҳикоят метавон тарҷумаҳои Дмитрий Дмитриевич Минаев (Дождевая капля заронила в море (7), тарҷумаи М. Л. Михайлов (Капля дождевая пала с тучи в море (10) , Н. Урри (14, 53), К. Чайкин (12, 111), В. Державин (1968), А. Старостин (9, 232) ва ғайраро ном бурд. Хушбахтона, матни тарҷумаи мансуб ба асри XVIII аз ин ҳикоят, ки дар маҷаллаи ёдшуда оварда шудааст, ба мо дастрас шуд, ки иқтибоси пурраи ҳикояти мазкурро дар ин ҷо лозим донистем:

Капля воды

«Капля воды, упавшая из облаков, пришла в замешательстве при виде неизмеримаго пространства морей. «Где я», сказала она? «Что такое море? И что такое я?» Ежели всё это существует,» то не уж ли и я существую?» Между тем, как она рассматривала себя, с презрением; то жемчужная раковина подхватила ее, и соблюла в себе. Небесам угодно было сию малую каплю воды сделать любимую драгоценно-

стью Царей. Она возвысилась через свое смирение, и из ничтожества прешла к светозарности» (15, 222).

Хикояти мазкур аз забони фаронсавӣ тарҷума шуда, бо вучуди ин тавонистааст дар худ мухтавои нусхаи аслро бо бархе аз вижагиҳои ҳунариаш таҷассум кунад.

Аз рӯи гуфтаи Гейзер, иктибосоте чанд дар ҳамин шумораи маҷаллаи мазкур (“Приятное и полезное препровождение времени”) ба унвони “Хикоятҳо аз ҳаёти Анӯшервон” оварда шудааст ва бо далели зикри зиёди Анӯшервон дар “Бӯстон” муаллиф бар он эҳтимол аст, ки шояд қисмате аз он ҳикоёт мансуб ба ин асари пурҳикмати Саъдист (1, 253).

Асари падари сентименталистони рус Н. Карамзин бо номи “Пантеон иностранной словесности” аз ҷумлаи масодири дигарест, ки шомили тарҷумаи қисмате аз “Бӯстон” мебошад. Асари мазкур дар шакли хрестоматия тартиб дода шуда, ҳамагӣ ду қисми он, яке соли 1798 ва дигаре соли 1818 рӯи ҷопро дидааст. Дар “Пантеон” осори чанде аз адибони Шарку Ғарб, аз ҷумла осори шоирону нависандагони форс тарҷума шудааст. Дар шумораи аввали “Пантеон” аз “Бӯстон” хикояти нахустини боби аввал зери унвони “Суханҳои вопасини Хусрави Парвиз” тарҷума шуда, дар қисмати дуюм ҳамин хикоят ба таври пурратар оварда шудааст.

Илова ба сарчашмаҳои зикршуда, метавон Новиков, Радишев, Екатеринаи II барин чехраҳои шинохтаи илму адаби русро зикр кард, ки дар осори худ аз “Гулистон” ва “Бӯстон” ба таври бешу кам баҳраманд шуданд.

Сардафтари адабиёти классикии рус, шоири оламшумул Александр Пушкин низ аз ҷумлаи адибонест, ки аз хирмани андешаҳои Саъдӣ хӯша чида, дар навбати худ онро бо рангу бӯйи нав ва услуби ба худ хос ба хонандаи русзабон мерасонад. Шоир аз ҷумла мазмуни як байти Саъдиро аз “Бӯстон” дар асари худ “Фаввораи Боғчасарой” ҳамчун эпиграф овардааст. Манзур ҳамон суханҳои Саъдӣ аз забони шоҳ Ҷамшед аст, ки дар хикояти панҷуми боби нахустини “Бӯстон” мехонем:

*Бар ин чашма чун мо бисе дам заданд,
Бирафтанд, чун чашим барҳам заданд.
Гирифтём олам ба мардию зӯр,
Валекин набурдем бо худ ба гӯр.
Чу бар душмане бошадат дастрас,
Маранҷон-и, к-ӯро ҳамин гусса бас,
Адӯ зинда саргашта перомунат,*

Беҳ аз хуни ӯ кушта дар гарданат (17, 53).

Чунончи маълум аст, дар ҳикояти мазкур Саъдӣ бевафо ва зудгузар будани дунёро бо як хунаре хос нишон додааст, ки сарваронро ба оқибати кори хеш огоҳ ва ба сӯи хайр раҳнамоӣ мекунад. Мавзӯи инсондӯстӣ ва сулҳпарвариву ҷангбездорӣ ғояи ҳикояти мазкур буда, дар ҳар даври замон ва кавну макон дорои аҳамияти баланд аст. Рӯй овардани Пушкин ба ин ҳикояти Саъдӣ ҳамчунин ишора ба вазъи сиёсии замони шоир мекунад, ки боиси норозигии аҳли зиё ва инқилоби декабристон гашта буд. Чунончи, Саъдӣ аз забони шоҳ Ҷамшед сарваронро аз бевафоии дунё огоҳ мекунад ва ба меҳрубониву адл нисбати раият тарғиб менамояд, Пушкин низ чун Саъдӣ замони хеш маҳз ҳамин маъниро ба сарварони замони худ гӯшзад мекунад ва ҳамзамон аз кушта шудани рафиқони инқилобчиҳои худ таассуф меҳӯрад. Байте, ки мавриди тарҷума ва иқтибоси “Пушкин” ҳамчун муқаддимаи асараш гаштааст, ин аст:

*Бар ин чашма чун мо бисе дам заданд,
Бирафтанд, чун чашим барҳам заданд.*

“Многие, так же как и я, посещали сей фонтан, но иных уж нет, другие странствуют далече” (5). Шоистаи зикр аст, ки Пушкин эпиграфи асари худро, ки суҳанҳои Саъдӣ аст, “аз тамоми асар беҳтар” доништааст (6).

Ҳамин тавр, Пушкини бузург ду маротиба ва дар ду асараш, дар яке (“Бахчисарайский фонтан”) ҳамчун муқаддима ва дар дигаре (“Евгений Онегин”) ҳамчун хулосаи асар ин суҳанони баландмазмун Саъдиро истифода мекунад, ки баёнгари аҳамият ва арзишмандии асари Саъдист. Донишманди рус, академики Академияи илмҳои Русия Михаил Синелников дар яке аз суҳанронҳои худ Пушкинро “тарҷумони русии Саъдӣ” номидааст (9).

Аз гуфтаҳои донишмандон чунин хулоса бармеояд, ки бо тафаҳхус ва таваҷҷуҳе зиёдтар, ҳамчунин омӯзише ҷиддитар метавон дар маҷаллаҳои асрҳои XVII-XIX ҳикоёт ва ё иқтбосотеро дарёфт кард, ки то ҳол мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор нагирифтаанд. Мунтахаби тарҷумаҳои “Бӯстон” дар хрестоматияҳо, маҷаллаҳо ва дигар сарчашмаҳои адабӣ ба таври бориз танҳо баъд аз рӯи қор омадани тарҷумаҳои комили он пайдо шуданд.

Аз ҷумлаи сарчашмаҳои муътабар, ки аз ҳаёт ва эҷодиёти Саъдӣ маълумот медиҳад, метавон асари А.Крымский “История Персии, ее литературы и дервишеской теософии”-ро ном бурд. Аҳамияти ин китоб, пеш аз ҳама дар он аст, ки муаллиф дар бораи тарҷумаи ҳоли муаллифи “Бӯстон” бо зикри масодири дар мавриди он навишташу-

да, ҳамчунин дар бораи дигар таълифоти Саъдӣ маълумот дода, аз таърихи нашрҳои осори Саъдӣ, аз ҷумла “Гулистон” ва “Бӯстон”-и ӯ, тарҷумаҳои аврупоиву русии онон маълумоти дақиқ медиҳад. Таҳқиқоти Кримский дар мавриди “Бӯстон” аз он ҷиҳат дорои аҳамият аст, ки дар мавриди тарҷумаҳои шарқию ғарбии “Бӯстон” ва муҳимтарин нашрҳои он то соли 1915 маълумот медиҳад. Аз сарчашмаҳои, ки дар мавриди тарҷумаҳои ҳикоеҳои “Бӯстон” ва ё порчаҳои алоҳида аз он навишта шудаанд ва дар асари Кримский зикр ёфтаанд, метавон масодири зеро номбар кард :

а) «Вестник Европы», (1815 №13, саҳ. 46-47), тарҷумаи порчаи хурде аз «Бӯстон» дар мақолаи «О языке персидском и словестности»;

б) «Пантеон» Последние слова Козроэса Парвиса.

в) Юноша и овечка, «Вестник Европы» 1827, №9, саҳ. 67-68;

г) Тарҷумаи қисматҳои аз «Бӯстон» дар диссертатсияи Иван Холмагоров.

ғ) М. Гамазов, «Переводы с персидского, турецкого и арабского», (дар ҷилди 5-уми “Записок Восточ. Отдел. Импер. Русск. Археолог. Общества, 1890). Тарҷумаи намунаҳо аз осори манзум, аз ҷумла «Бӯстон»-и Саъдӣ

д) Перевод Н.Урри, СПб, 1915 (8, 438-439).

Осори Саъдӣ, ки бештар муҳтавои ахлоқӣ ва ҳикмати амалӣ дорад, ҳам дар замони классицизм ва ҳам сентиментализми рус созгор буд, тавачҷуҳи донишмандон ва мутарҷимони осори классикони машриқзамин, ҳамчунин нависандагони русро ба худ ҷалб карданд. Чӣ тавре, ки маълум шуд, дар нахустин тарҷумаҳои осори Саъдӣ бештар масоили ҳикмати амалӣ ва андешаҳои воқеъбинонаи ӯ мавриди тавачҷӯҳ қарор гирифтааст. Илова ба ин, осори бузургмарде, чун Саъдӣ ба хонандаи ноогоҳ аз олами Шарқ як оинае ҷаҳоннамо буд, ки паҳлӯҳои ҳаёти ҷомеаи шарқи мусулмониро бо урфу одатҳо, ҷаҳонбинии маънавӣ, ақоиди динӣ, фарҳанги сиёсиаш нишон меод. Ҳикояти «Қатраи дарё», ки дар шумораи 5-уми маҷаллаи «Приятное и полезное препровождение времени» (1795) оварда шудааст ва зикраш дар боло гузашт, як намунаи олии андешаи Саъдӣ дар мавриди тавозуъ ва ниғаҳ доштани нафси худхоҳ аст, ки то андозае барои ҳокимону мансабдорони худхоҳу мутақаббир огоҳиест, то бо дидаи хирад ҷониби хеш нигаранд ва раияти бечораро бо назари таҳқир набинанд. «Ҳикоятҳо аз ҳаёти Нӯшервон», ки дар ҳамин шумораи маҷаллаи мазкур оварда шудаанд, илова ба ин, ҳикояти «Суханҳои охирини Хусрави Парвиз» дар «Пантеон» низ нишондиҳандаи намунаи адлу ҷаҳондорӣ дар шахсияти ин фарди таърихӣ ҷаҳони

машрикзамин буда, аз он дарак медиҳанд, ки чомеаи Ғарб ва Русияи подшоҳӣ дар даврони ҳукумати мутлақи шоҳӣ ба тарбияти подшоҳӣ хирадманд ва раиятпарвар, шоҳе ки ҳам «аҳли разм» ва ҳам «аҳли рой»-ро мепарварад, ниёз дошт. Ин навъ подшоҳӣ маърифатпарвар ва муттақиву хирадмандро дар шахсиятҳое чун, Нӯшервон ва Умар ибни Абдулазиз қахрамонҳои осори бузургони мо, аз ҷумла Саъдӣ мечӯянд. Ин ҷо метавон андешаи худро бо гуфтаҳои олими маъруфи тоҷик Шокир Мухтор тақвият дод, ки дар китоби худ «Адабиёти тоҷик дар Франция» дар бораи тарҷумаҳои фаронсагии «Гулистон» сухан ронда, ҳамзамон аз зарурияти замонӣ, ё ба ибораи дигар ба «талаби замон» мувофиқ гардонидани тарҷумаҳои осори бадеӣ ҳарф мезанад: «Возеҳ аст, ки инсонпарвари бузурги Шарк дар боби «Дар сирати подшоҳон»-и асараш роҷеъ ба рафтору кирдори шоҳон андеша ронда, ба воситаи образҳои Нӯшервон, Ҳорунааррашид соҳибони мулкро даъват кардааст, ки адолатпарвар бошанд. Мақсади навишта шудани боби мазкур бо образи ҳокимони одил талабу ташвиқи адлу адолат мебошад». Сипас дар бораи тарҷумаи «Гулистон» аз ҷониби Алегр ном нависандаи фаронсагӣ ҳарф зада, мегӯяд: «Тарҷумаи Алегр танҳо 33 ҳикояти «Гулистон»-ро аз боби «Дар сирати подшоҳон» фаро гирифтааст. Алегр ба дигар бобҳои асари Саъдӣ саруқор надоштааст, зеро барои замонӣ бештар ҳамин боби «Гулистон» мувофиқ буд (18, 106). Шокир Мухтор, ҳамчунин, дар бораи яке аз принципҳои адабиёти маорифпарварии фаронсагӣ талаби «шоҳи ориф» ва ё «подшоҳи файласуф» чанд сухане гуфта, таъкид мекунад, ки «мақсад аз тарҷумаи ин боб, яъне боби «Дар сирати подшоҳон», тарғиби яке аз принципҳои адабиёти маорифпарварии фаронсагӣ – «талаби шоҳи ориф» ва ё «подшоҳи файласуф «буд» (18, 106). Бинобар ин, бо камоли итминон метавон гуфт, ки тарҷумонҳои ҳикоятҳои «Бӯстон» низ ин принципи маорифпарвариро то ҷое риоя кардаанд. Дар шахсияти Екатеринаи II мо чунин шахсияти дар мактаби тарбияти Саъдӣ сабақомӯхтаро мебинем, ки ҳамчун яке аз чехраҳои маърифатпарвари рус дар таърих номаш сабт гаштааст. Хидматҳои ин шахсияти таърихӣ ва сиёсӣ дар тарҷумаҳои русии осори гаронбаҳои адибони Шарк шоистаи таҳсин аст. Ҳамчунин, ташкили Академияи фанҳо бори аввал дар Русия низ ба номи ин шоҳи маорифпарвар алоқаманд аст. Чаро мо Екатеринаи II-ро «сабақомӯхтаи мактаби тарбияти Саъдӣ» номидем? Ҷавоб ин аст, ки имкон надорад Екатеринаи II бо ҳама кӯшишҳои дар тарҷумаи осори бузургони Шарк Ғарб аз шоҳасарҳои Саъдӣ «Гулистон» ва «Бӯстон», ки пештар ва бештар аз осори дигар классикони мо Аврупову Русияро бо осори

адибони Шарқ шинос кардааст, беҳабар бошад. Дар бораи шиносоии Екатеринаи II бо осори Саъдӣ Гейзер дар китобаш «Золотой венец» очерке бо унвони «Екатерина вторая и Саади» навиштааст, ки дар он муҳаққиқ дар мавриди нақли ҳикоят аз ҷониби Екатерина дар шумораи 69-уми маҷаллаи «Всякой всячины» (соли 1769) сухан гуфта, собит мекунад, ки ин ҳикоят мутааллиқ ба Саъдӣ буда, ҳикояти якуми боби «Дар сирати подшоҳон»-и «Гулистон» аст.

Албатта, наметавон иллати тарҷумаҳои осори Саъдиро ба муҳтавои ахлоқӣ ва тарбиявӣ доштани онҳо маҳдуд кард. Хусусияти жанрӣ ва эстетикӣ осори Саъдӣ низ дар мақбулияташон аз ҷониби адибони Аврупо ва Русия дорoi аҳамият аст. Ҳикоятҳои ҳаҷман хурд ва хондани «Гулистон» ва «Бӯстон» бо ҳама ҷаззобияти бадеии худ ва балоғату фасоҳати забонашон, бавижа, бо зарофати сухан, ки хонандаи соҳибзавқро шефтаи худ месозад, сабаби рӯй овардани нави-сандагону мутафаккирони Аврупо ва Русия ба ин шоҳасарҳои Саъдӣ шудааст. Ҳикояти «Қатраи борон», бо вучуди як ҳикояти ҳаҷман хурд буданаш, бо муҳтавои ахлоқии худ тавонистааст диққати адибони зиёди аврупоӣ ва русро ба худ кашад. Агарчи аз забони асл набошад ҳам, ин ҳикоят вижагиҳои бадеии худро то ҷое нигоҳ доштааст. Бинобар ин, ҳар хонанда ба зудӣ пай мебарад, ки муаллифи он Саъдист, на каси дигар. Яъне, ҳикояти мазкур на танҳо бо муҳтавои худ, балки бо зебогии баён, услуби нигориш ва хусусияти бадеӣ, интиҳоб ва тасвири қаҳрамонони ҳикоят тавассути ашъи зинда ва ҳаётӣ ва дигар вижагиҳои хунариаш ба дилу дидаи ҳавасмандони назми форсӣ ҷой гирифта, то ҳол арзиши худро гум накардааст. Монанди ҳамин, дигар ҳикоеҳои «Бӯстон» низ бо доштани вижагиҳои мавзӯӣ ва сохтори-ву услубии худ мавриди тавачҷуҳи адибони зиёд қарор гирифтаанд, ки ниёз ба пажӯҳишҳо ва омӯзишҳои ҷиддитар доранд.

Он чи дар боло гузашт, нигоҳе ба таърихи тарҷумаҳои «Бӯстон»-и Саъдии Шерозӣ дар Русияи асрҳои XVII ва XIX буда, даъвои ба таври бояду шояд фаро гирифтани тамоми тарҷумаҳои хурду бузурги «Бӯстон»-ро дар ин давраҳо надорад. Тарҷумаҳое, ки бар «Бӯстон» дар асрҳои XVII то охири асри XIX навишта шудаанд, ҳамагӣ ноқис ва фарогири ин ё он қисмате аз Бӯстон буда, тарҷумаҳои комил ва манзуми «Бӯстон» танҳо дар асри XX рӯйи кор омаданд, ки ба қалами мутарҷимони варзида К. Чайкин (Москва, Академия, 1935), А.Стростин (Москва, 1962, дар якҷоягӣ бо В. Державин) ва В. Державин (Душанбе, 1968) тааллуқ доранд. Ҳар се тарҷума манзум буда, аз забони асл, яъне форсӣ ба русӣ гардонида шудаанд. Тарҷумаҳои мазкур ҳар яке ба муаррифии муфассал ниёз доранд. Ба ҳамин иллат, бо

зикри мухтасари ному насаби мутарчимон ва соли нашри тарҷумаҳои мазкур иктифо кардем.

Пайнавишт:

1. А. Гейзер. Золотой венец. - Худжанд, 2011.
2. Алла Осокина. Саади из Конгорда // Памир. –Душанбе, 1990, № 1, стр.160-171.
3. Ахмедова Н. Влияние творчества Саади и Хафиза на Гете»/ Иран сегодня, № 1, - Москва, 2008 г.
4. А.С. Пушкин «Евгений Онегин» http://www.literas.ru/proza_20_19.html (15.10.2015).
5. А. С. Пушкин. Бахчисарайский фонтан / WWW.RVB.RU
6. Ветловская В. Е. “Иных уж нет, а те далече” <http://feb-web.ru/feb/pushkin/serial/isc/isc-104-.htm>. (15.10.2015).
7. Д. Д. Минаев. Думы и песни и юмористические стихотворения обличительного поэта (тёмного человека). -Санкт Петербург, 1863 (электронный ресурс): <https://ru.wikisource.org>
8. Кримский А. История персии, ее литературы и дервишеской теософии. -Т.3. -Москва, 1914-1917,
9. Михаил Синелёников. Пушкин и Саади. www.fereidani.ge/224-sinerola/224-sinerola.html
10. М. Л. Михайлов. Стихотворение. –Берлин: Georg Stilke, 1862. –С. 5.
11. Са’ди, Шейх Муслех-эд-дин. Бустан / Ш. М. Са’ди; вступительная статья, перевод и примечания К.Чайкина; художественные издания под редакцией А.Н.Тихонова. – Москва: Академия, 1935. – 273 с.
12. Саади. Бустан. Лирика/Перевод с персидского В. Державина, А. Старостина. –Москва: Художественной литературы, 1962. -527 с.
13. Саади Ширази, Муслих-ад-дин Абу Мухаммад Абдаллахибн-Мушрифибн Муслих ибн Мушриф. Бустан/Перевод В. Державина; составление, предисловие и комментарии Рустама Алиева; редакторы: Т. Гольц, С. Ховари. – Душанбе: Ирфон, 1968. –450 с.
14. Саади. Сад плодовый /Перевод с персидского Н. Урри. -Санкт Петербург: Зин. Львовского, 1915, 107 с.
15. Х. Ридигер и Х. Клаурий // Журнал «Приятного и полезного препровождения времени» Приложение к газете «Московские ведомости». -Москва, 1795. – 222.
16. Холмагоров. И. Шейх Муслихуддин Саади Ширазский и его значение в истории персидской литературы. -Казань, университетская типография – 1867. -151 с.
17. Шайх Муслихиддин Саъдии Шерозӣ. Бӯстон. –Техрон: Алхудо, 1371. -463 с.
18. Шокир Мухтор. Адабиёти тоҷик дар Фарсия. –Душанбе: Ирфон, 1985.

Баҳром Раҳматов¹

ШАЙХ КАМОЛИ ХУЧАНДӢ ВА ФОНӢ

Орифи номвар, Шайх Камоли Хучандӣ, ки дар ҷаҳони шеърӣ форсӣ манзалати бузург дорад, дар ғазал чандин ибтикоротеро пеш гирифт, ки минбаъд аз тарафи пайравони мактаби эҷодии ин суханвари номӣ пайваста идомат пазируфтанд. Яке аз чунин ибтикороти Шайх Камол ба забони содда ва софи тоҷикӣ баён доштани масоили ирфонӣ дар шеър аст, ки аз наводирӣ эҷодиёти ӯ маҳсуб мешавад. Ин падидае, ки баъди Саъдӣ Камоли Хучандӣ дар жанри ғазал идома-ту тавсия бахшид, ба истилоҳе, ки адабпажӯҳони эронӣ дар мавриди ғазалиёти орифона (“гуфтори омиёна”-ро вориди ғазал кардани урафо) истифода мебаранд кам робита дорад, зеро баробари сода будани шакли ифода, мазомин дар ғазалиёти Камоли Хучандӣ ва пайравони ӯ, ки минбаъд ин силсилаи ғазалҳои орифонаи аз лиҳози баён ба ошиқона наздикро давом медоданд, дар ниҳояти мабсутиву мазбути воқеъ афтодааст. Ин ҷо забти нуктае дигар ҳам зарурист, ки мақоме, ки Шайх Камол дар густариши ғазали форсӣ дошт, аз Ҳофизи Саъдиву Мавлоно ва дигарон кам нест, чунки на танҳо вижаи нодирагуфторӣ, балки шеваи нозукхаёливу нозукандешии ӯ аз тарафи иддаи азими суханварон истиқболӣ фаровон ёфтааст. Дар ин замина, дар навиштаи ҳозир кӯшиш меравад, ки пиромуни яке аз пайравони мактаби суханвари Шайх Камоли Хучандӣ Алишери Навоӣ, ки дар ашъори форсӣ “Фонӣ” таҳаллус мекардааст, пажӯҳиши заминавӣ анҷом пазирад ва бад-ин восита роҳро барои ояндагон андаке ҳамвор намояд.

Асри XV-XIV асри ташаккули назирасароӣ дар адабиёти тоҷикзабон маҳсуб мешавад ва тақрибан девони ягон нафар аз намояндагони ин асрҳо аз назираҳо бар ашъори гузаштагону муосирон ҳолӣ нест. Дар девони Фонӣ ҳам навад фисади ғазалҳо дар ҷавоби ин ё он шоири пешинаву муосир гуфта шудааст. Худи шоир дар мавриди татаббуоти худ гуфта:

Татаббуъ кардани Фонӣ дар ашъор

На аз даъвӣву не аз худнамоист.

Чу арбоби сухан соҳибдилонанд,

Муродаш аз дари дилҳо гадоист.

Дар қатори он шоироне, ки Фонӣ бештар бар ашъори он ҷавобия гуфта ё бар таври суханвари онон пайравӣ намудааст, номи Хоҷа

¹ корманди МД «Маркази илмӣ Камоли Хучандӣ»

Ҳофизу Шайх Саъдӣ бештар такрор мешавад. Бар ин мабно, ҳам мусахҳеҳи девони Фонӣ (2,дол) ва ҳам муаллифи мақолаи “Фонӣ ва Ҳофиз” (4,212) ўро дар ғазалсароӣ аз пайравони Ҳочаи Шероз донистанд. Номи Шайх Камоли Хучандӣ дар қатори шоирони гурӯҳи дувум, ба мисли Амиршоҳии Сабзаворӣ, Салмони Совачӣ, Абдурахмони Ҷомӣ ва дигарон омадааст, ки нисбатан теъдоди ками ғазалҳои Навоӣ ба тариқи инон иншо шудааст. Чунончи, Фонӣ ҳамагӣ панҷ маротиба ба “таври Камол”-у “татаббуъ”-и ӯ ишора намудаву ҳалос (2,65, 80,81,82...). Аммо вақте ки нигорандаи ин сатрҳо девони Фониро ба ҷид мутолиа намуд, таъсири бештари Шайх Камолро ба шеваи суҳанвари Фонӣ эҳсос кард, ки асосан ба ду восита ҷараён пазируфтааст: Яке, таъсири мустақим, ки дар мавридҳои муайян ҳуди шоир бад-онҳо ишорат намуда ва дигаре, таъсири ғайримустақим, яъне Фонӣ аз шеваи Камоли Хучандӣ ва равиши ғазалсароии ӯ, ки маншаъ аз эҷодиёти шоироне, чун Саъдиву Амир Хусрав ва Ҳасани Деҳлавӣ мегирад ва ҳам шоироне, ки шеваи суҳангустарии ӯро идомат меоданд, мисли Ҷомиву дигарон, таъсир пазируфта аст. Нуктаи шоистаи зикр он аст, ки ба истиноди академик марҳум Абдулғанӣ Мирзоев ҳудуди 237 ғазали Фонӣ дар тавру татаббуи Ҳофиз иншо шуда (4,212) ва пӯшидаи муҳаққиқони огоҳ нест, ки шеваи баёну ҷаҳонбинии Ҳофиз бо Камоли Хучандӣ аз манзалати шеърӣ ирфон дар як сатҳ аст. Албатта, ин ду бузургвор ҳеҷ гоҳ манзари қиёс набудаанду буда ҳам наметавонанд, вале ба ҳар ҳолат бо назардошти баҳои баланди ҳуди Ҳофиз ба манзалати Камол, ки дар қутуби таъриху тазкира нақл шудаасту пажӯҳишоте, ки дар заминаи муқоисаи ин ду бузургвор анҷом пазируфтааст (1;6;7) метавон ба чунин ҳулоса расид. Дигар нукта он аст, ки новобаста аз шакл дарунмоёи андешаҳо ва ҷаҳонбинии шоирони мавриди қиёс, ки дар як муҳиту фазо зиставу эҷод кардаанд, ба ҳам қаробати зиёд дорад. Бад-ин васила, метавон гуфт, ки таассури Фонӣ аз Камол бештар аз он аст, ки дар нигоҳи аввал ба назар мерасад. Ба ишораи профессор Атахон Сайфуллоев ҳудуди бист ғазали Фонӣ дар пайравии Камоли Хучандӣ суруда шудааст (5,283), вале мутобиқи қиёсу муқобалаи инҷониб адади ин навъ ғазалҳо аз сӣ таҷовуз мекунад. Фонӣ ба ҳайси аввалин нафаре шинохта мешавад, ки ба ғазали “Ба ҷашм”-и Камоли Хучандӣ ҷавоб навиштааст ва ҷавоби ӯ назар ба дигар ҷавобияҳои ин ғазал аз беҳтаринҳо маҳсуб мешавад. Барои он ки ӯ бо дарки моҳияти истифодаи радиф ба чанд маъно аз тарафи Шайх Камол ғазали худро иншо намудааст. Ғазал:

Гуфт: -Роҳамро бирӯб, он симбар. Гуфтам: -Ба ҷашм,

Гуфт: -Дигар раҳ бизан обаш дигар. Гуфтам: -Ба ҷашм.

*Гуфт: -Агар рӯзе зи зулфам дур мондиву чудо,
Гиря мекун з-аввали шаб то саҳар. Гуфтам: -Ба чашим.
Гуфт: -Агар бар ёди лаълам бодаи гулгун хурӣ,
Косаҳо пур соз аз хуни чигар. Гуфтам: -Ба чашим.
Гуфт: -Агар хоҳӣ ба рӯям чаими худ равшан кунӣ,
Аз ҳама хубон бикун қатъи назар. Гуфтам: -Ба чашим.
Гуфт: -Агар ёбад зи шоми ҳаҷр чаимат тирагӣ,
Соз аз шамъи рухам нури басар. Гуфтам: -Ба чашим.
Гуфт: -Бо чаимат бигӯ, к-аз хоки роҳи тавсанам
Нур ёбад, сурмаро миннат мабар. Гуфтам: -Ба чашим.
Гуфт: -Фонӣ, чунки аҳли шиқ сӯйи маҳвашон*

Бингаранд, он дам ту сӯйи мо нигар. Гуфтам: -Ба чашм (2,151).

Агар таваҷҷуҳ намоем дар ғазали мазкур ба истиснои байти аввали он тамоми радифҳо бо назокате, ки хоси ашъори Камол аст, оварда шудаанд. Яъне, “дар раҳ об задан”, “то саҳар гиря кардан”, “косаро аз хуни чигар пур кардан”, “қатъи назар кардан”, аз шамъ нури басар гирифтани”, “миннати сурма бурдан” ва “нигаристан” ҳама ба воситаи чашм анҷом мепазирад.

Чунонки ишора рафт, худуди зиёди ғазалҳои Фонӣ бар ҷавоби Шайх Камоли Хучандӣ иншо шуда, вале қисмате аз ин ғазалҳо танҳо аз лиҳози вазну қофия ба ғазалиёти Камол шабеҳанду халос. Мисол:

Камол:

*Боз ин дили гамдида ба доми ту дарафтод,
Бас мурғи ҳумоюн, ки ба тири назар афтод (3,411).*

Фонӣ:

*Чаишам чу бар он рӯйи чу раиқи қамар афтод,
Аз чашим давид анҷуму бар рӯй дарафтод (2,81).*

Камол:

*Чӣ кам шавад зи ту, эй маҳ, ки бар манат гузар афтад,
Ки то ба равзанам аз рӯят офтоб дарафтад? (3,471).*

Фонӣ:

*Гаҳи хумор чу бар ҷоми бодаам назар афтад,
Дилам ба ларза дарояд, танам зи пой дарафтад (2,82).*

Камол:

*Эй саропардаи султони ҳаёлат дили мо,
Карда дарду гами ту хона ба обу гили мо (3,76).*

Фонӣ:

*Ғайри хуноб наёбанд ба ҷону дили мо,
Гӯиё шиқ ба хун кард мухаммар гили мо (2,3).*

Ин чанд ғазал ва ҳам чанде дигар, ки барои тафсил надодан ин

чо зикр нашуд, ба ишорати худи муаллиф дар ҷавоби ғазалиёти Камоланд. Аммо баъзе ашъори Фонӣ, ки дар ҷавоби Шайх Саъдӣ ва ё дигар шоирон сурудааст, аз лиҳози сабки баён ва шеваи ифодаи матлаб ва саноеъи мутадовил ба сабки баёни Шайх Камол ҳаммонандиҳои зиёде дорад. Дар ин навъ ашъори Фонӣ калимоти меҳварӣ бештар баргирифта аз шеъри Камол аст. Мисол, Камоли Хучандӣ гуфта:

*Зи барги гул, ки насими абир меояд,
Насими ўст, аз он дилпазир меояд (3,525).*

Фонӣ:

*Зи хоки кӯйи ту бӯйи абир меояд,
Ки сӯйи дилшудагон дилпазир меояд (2,74).*

Ё байти дигар аз ҳамин ғазали Камол:

*Бирехт хуни азизон, аҷабтар он, ки ҳанӯз
Зи хурдӣ аз даҳанаи бӯйи шир меояд (3,525).*

Фонӣ:

*Ҳалол гаит ба чаими ту хуни ман, гарчи
Ҳанӯз аз даҳанат бӯйи шир меояд (2,74).*

Мусахҳеҳи девони Фонӣ Рукниддини Ҳумоюнфаррух нусхаи худро аз куҳантарин нусхаҳои девони Фонӣ доништа, нигоштааст, ки ба гумони ғолиб он аз назари худи муаллиф гузаштааст. Агар чунин бошад, пас бидуни ягон шакку тардид метавон иддао кард, ки бархе ановин, ки дар он «Татаббуи Шайх» ё «Дар таври Шайх», (ки ба гумони мусахҳеҳ ҳама ба Шайх Саъдӣ ишора мекунад), омада, ҳамагӣ ба Шайх Саъдӣ мутааллиқ нест ва дар чандин ҷоҳо зерин унвонҳо мурод Шайх Камоли Хучандӣ будааст. Чунончи абёти боло, ки бе чаими мусаллаҳ ҳам «мӯйи онро аз хамираш» чудо кардан метавон, дол бар ин иддаост. Боз чанд байти дигар, ки дар зер бидуни тавзеҳот ба абёти ҳаммонанди Камол оварда мешаванд, ба ақидаи котиб ё мусахҳеҳи девон дар ҷавоби Шайх Саъдӣ гуфта шудаанд:

Камол:

*Тариқи шиқ меварзӣ, раҳо кун дину дунёро,
Халоси хеш мечӯӣ, маҷӯ номусу даъворо...
Камол, аз гояти риндӣ агар ёбад харидоре,
Ба ҷойи бода бифрӯшад салоҳи зуҳду тақворо (3,111).*

Фонӣ:

*Гар он турки хитой нӯш созад ҷоми саҳборо,
Нахуст орад суи дил турктози қатлу яғморо...
Чу дар кӯйи харобаташ ба як соғар намегиранд,
Бар отаи афканам беҳ ин либоси зуҳду тақворо (2,5-6).*

Камол:

*Мо дар ин дайр фитодем ҳам аз рӯзи аласт,
Ринду девонаву қаллошу хароботию маст (3,322).*

Фонӣ:

*Монда дар кӯйи мугон то абадам ошиқу маст,
Ки шудам шефтаи мугбачагон рӯзи аласт (2,41).*

Камол:

*Бунёди вучудам зи ту, эй дӯст, хароб аст
В-ин корхаробӣ ҳама аз ҳубби шароб аст (3,182).*

Фонӣ:

*Дар майкада онро, ки ба каф ҷоми шароб аст,
Айбаш макун, ар шому саҳар масту хароб аст (2,41).*

Мушобиҳати бархе ғазалҳои Фонӣ бо Камол дар як будани манбаи илҳомӣ ҳар ду шоир шинохта мешавад. Яъне, ҳам Шайх Камол ва ҳам Навоӣ бар як ғазале дил бастаанду бар он ҷавобия навиштаанд, ки бархе ғазалҳои зикршуда ҳам шояд аз ҳамин қабиланд. Ғазалҳои ошиқонаи Шайх Саъдӣ, ки ҷони ҳазорон шефтагони каломи нобро ба ҷазботи худ шефтатар сохта, ду шоири мавриди назари моро низ бар канор гузошта натавонистааст. Дар девони Фонӣ ҳудуди чил ғазал зери унвони «Татаббуи Шайх» (мурод Шайх Саъдӣ) омада, ки ба аксари ин ғазалҳо Камол ҳам назира сурудааст. Масалан,

Саъдӣ:

*Бар ман, ки сабӯҳӣ задаам, хирқа ҳаром аст,
Эй маҷлисӣён, роҳи харобот кадом аст?*

Камол:

*Моро на гами нангу на андешаи ном аст,
Дар мазҳаби мо мазҳаби номус ҳаром аст (3,325).*

Фонӣ:

*Май оинагун софу қадаҳ оинафом аст,
Ҷуз акси руҳи ёр дар ӯ, дон ки ҳаром аст (2,29).*

Саъдӣ:

*Дида аз дидори хубон баргирифтан мушкил аст,
Ҳар кӣ моро ин насиҳат мекунад, беҳосил аст.*

Камол:

*Гарчи аз борони дида хоки кӯйи ӯ гил аст,
Пои ошиқ дар гил аз дасти дил, аз дасти дил аст (3,295).*

Фонӣ:

*Меравад ёрам, ҷудо з-ӯ кор бар ман мушкил аст,
Доғи ҳаҷрам бар тану неши фироқам бар дил аст (2,31).*

Баъзан аз сабаби дар як вазну қофия ғазал сурудани бузургон дар девони онон ғазалҳои мушобеҳи бисёр дида мешавад. Ҷунонки

ишора рафт, Хоҷа Ҳофиз Шерозӣ ва Камоли Хучандӣ, ки дар замони воҳид бо диди муштарак ашъори зиёде гуфтаанд, аз ин радиф истисно буда наметавонанд. Аз ин рӯ ғазалҳое, ки Навоӣ дар татаббуи Ҳофиз гуфтааст, бо баъзе ғазалҳои Камоли Хучандӣ, ки низ дар ҳамин қолабанд, мушобихат доранд. Масалан, ғазали зерини Фонӣ, ки зери унвони «Дар таври Хоҷа» омада:

*Шукуфт чун гули рухсори соқӣ аз майи ноб,
Бинои зухди ман аз сели бода ғашт хароб (2,21).*

-бо ғазали зерини Камол низ монандиҳои зиёд дорад:

*Чу офтоб фиканд аз руҳи замона ниқоб,
Бирез аз қадаҳи гавҳарӣ ақиқи музоб (3,124).*

Ё ин ки ғазали зерини Фонӣ, ки низ дар татаббуи Хоҷа Ҳофиз аст:

*Зибаски мастии шиқам зи шарҳ берун аст,
Май аст ашқи ҷигаргун, магар ки ӯ чун аст (2,28).*

-ба ин ғазали Камоли Хучандӣ:

*Маро, ки соғари чашим аз ғами ту пурхун аст,
Чӣ ҷои соқиву ҷоми шароби гулгун аст?! (3,336).*

-дар як вазну қофия суруда шудааст. Ғазалҳои зерин низ аз ин қабиланд:

Камол:

*Гунаҳи дида гарон аст, ки кардам ниғаҳаш,
Дил наяфтод шабу рӯз ба ҷуз дар гунаҳаш (3,740).*

Фонӣ:

*Кушт аз як ниғаҳам шеваи чашими сияҳаш,
Чун намирам, чу фитад ҷониби дигар ниғаҳаш (2,115).*

Камол:

*Ёри хирмансӯзи ман, гӯ, рӯи гандумгун бипӯш,
В-арна хоҳад сӯхт хирман ҳар киро ақл асту ҳуш (3,751).*

Фонӣ:

*Субҳ аз он ҷомам, ки нӯшонид пири майфурӯш,
Мушкил ар то субҳи маҳшар омадан донам ба ҳуш (2,121).*

Бояд таъкид намуд ки масъалаи таъсири Камол ба шуарои пасини худ ва дар намунаи мо ба Фонӣ танҳо ба шакл маҳдуд нест. Он чи ки шуарои мутааххарро ашъори Камол ба худ ҷазб мекунад, ҳамон шеваи баён ва сабки суҳанварии ӯст. Яъне, шуаро бештар мадҷони образҳои шеъри Камоланд, то ашқоли шеъри ӯ. Масалан:

Камол:

*Бӯса бар пой сағи кӯи ту хоҳам зад шабе,
То бишӯям лаб, ки бӯсидам бад-он дастӣ рақиб (3,126).*

Фонӣ:

*Эй хоки сари кӯи ту ғаштан ҳаваси мо,
Бар пой сағат бӯса задан мултамаси мо (2,1).*

Ба ишораи Эрачи Гулисурхӣ образи “сағ”, ки тимсоли вафодорист, дар ашъори безаволи Камол аз нигоҳи корбурди фаровон ва чандомад қобили таваҷҷуҳ аст. Дар ашъори баъдинагон, ки Хаёливу Фони́ву Биноиву Ҳилолӣ аз дигар шоирони пайрави “пири хучандӣ” дида, аз нигоҳи шеваи гузориши масъала ба Камоли Хучандӣ наздикӣ доранд, образи “сағ” фаровон васф шудааст. Вале чунонки дар байти боло ҳам камобеш эҳсос мешавад, ҳар шоир онро ба тарзу тариқаи хоси худ корбаст менамояд.

Дигар образпорае, ки нисбатан хоси баёни Камоли Хучандист, “мағас” мебошад, зеро шоир дар айни тасвиrotи нозук ашё ва мафҳумҳои хурдтаринро бисёр зебо истифода мекунад. Ва ҳам бояд зикр шавад, ки “мағас” ки чонварест наҳифу нотавон ба ҷаҳонбинии ирфонии Шайх Камол, ки худро ҳамеша баробари маъшуқи худ бечораву нотавон нишон медиҳад, созгор афтодааст. Аз ин хотир корбасти фаровони ин вожа дар шеъри ӯ маҳсус аст. Фонӣ ҳам кӯшида, то он образҳоро ба ҳадди иститоату тавоноии худ ба риштаи тасвир кашад, вале новобаста аз шаклҳои мутафовит, манбаи илҳоми ӯро ба осонӣ метавон дарёфт. Мисол:

Фонӣ:

*Фонисифатам рӯҳ кунад сӯйи ту парвоз,
Эй аз шакарестони ту қути мағаси мо (2,1).*

Камол:

*Серӣ набувад аз лаби ширини ту касро,
Кас сер надид аз шакари ноб мағасро (3,106).*

Дар идомаи “нозукандешихо”-и Камол, ки аз ҷониби Фонӣ пайгирӣ мешудааст, ҳаминро ҳам метавон афзуд, ки баррасии онҳо як навъ даричаест ба ҷаҳони шеъри Фонӣ. Чаро ки ӯ дар бештари ғазалҳои худ ба ин навъ ифодаҳое, ки хоси шеъри Камоланд, назар доштааст. Мисол:

Камол:

*Чӣ ҷои чашмаи ҳайвон, ки ҷӯйбори бихишт
Агар даҳони ту бинад, ба ҷустуҷӯ ояд (3,477).*

Фонӣ:

*Даҳан шуд чашмаи ҳайвон туро аз айни ноёбӣ,
Ду лаъли ҷонфазои дилкашат он чашмаро лабҳо (2,4).*

Ҳамчунин, Фонӣ дар абёти зиёди дигар даҳони маъшукро ба ғояти ноёбӣ ба оби ҳайвону хати онро ба сабза ё зулумот ташбеҳ додааст. Дар баъзе маворид таъсири образҳои шеъри Камол ба ғазалиёти форсии Навоӣ ба воситаи ғазалҳои дилошӯби устои ӯ – Ҷомӣ, ки худ аз пайравони Камол дар силки ғазалсароӣ будааст, дида меша-

вад. Масалан, дар девони Фонӣ ғазале, ки зери унвони «Татаббуи маҳдумӣ Ҷомӣ» омадааст, чунин байт ҷо дорад:

*Ман, ки дорам аз мижа бар дида чандин хорро,
Ҷумла дар чашмам, нарӯбам гар дари хамморро (2,8).*

Камоли Хучандӣ низ бо истифодаи чунин образпораҳо ё тимсолҳо дар ғазалиёташ абёти фаровоне дорад, ки мустақиман «мижжагон»-ро ба «хор» ташбеҳ мекунад:

*Миёни ҳар мижа чашмам ба ҳайрат аст, ки ашк
Ба пои обила дар хорҳо чӣ гуна давид? (3,470).*

Дар баробари он ки омӯзиши татаббуоти Навоӣ бисёр масоили сабкӣ, забонӣ ва ҷаҳоншиносии ўро барои хонандагон, чунон ки зикраш рафт, боз мекунад, чандин аҳамияти дигар ҳам дорад. Масалан, омӯзиши татаббуоти Навоӣ барои барқароркунии матни девони Камоли Хучандӣ ва дигар бузургони адабиёти форсидагон кӯмаки ниҳоят зиёд дорад. Барои он ки дар ин девон Навоӣ сареҳан ба бархе аз ғазалҳои Камол ё дигар бузургони адаби форсӣ ҷавобия навишта, ки асли ин ғазалҳо аз байн рафтаанд. Масалан, байти зерин матлаи ғазалест, ки зери унвони “Татаббуи Шайх Камол” оварда шудааст:

*Бувад ҳамчун дили ман сунбули он сарви симандом,
Парешону дуниму нимаи ӯ долу нима лом (2,140).*

Аз сабки гӯиши ин ғазал метавон пай бурд, ки Фонӣ онро маҳз дар ҷавобияи ғазали Камол навишта ва шояд Камоли Хучандӣ дар ҳамин вазну қофия ғазале доштаву он то замони Фонӣ мавҷуд будааст, вале то рӯзгори мо аз байн рафтааст. Шояд хонандаи огоҳ иддао намояд, ки дар девони Хоҷа Камол ғазалҳое аз лиҳози вазну қофия ба ғазали мазкур наздик ҳастанд, аммо татаббуоте, ки дар девони Фонӣ омада, комилан бо ғазалҳои асли он, ки аз девони шоироне, ба мисли Ҳофиз, Саъдӣ, Ҷомӣ, Шоҳии Сабзаворӣ ва дигарон дарёфт шуд, мутобиқат доранд. Ба истиснои чанд ғазали Камоли Хучандӣ, ки болотар бад-онҳо ишора шуд ва чанд ғазале, ки тахти унвони «Дар татаббуи баъзе азизон» ва амсоли ин омадааст.

Имрӯзҳо, ки дар атрофи матни саҳеҳи девони Камол баҳсҳое дар саҳифаҳои рӯзномаву маҷаллоти даврӣ меравад, ҳатто сари калимаҳои алоҳидаи ашъори ин шоир бархурди саҳте байни камолшиносон воқеъ шуда истодааст, ки яке аз онҳо байти зерин аст:

*Гар аз он доман бад-ин дарвеш васле мерасид,
Васлае медӯхтам ин ҷони пора-пораро (8,110).*

Баҳс ҳам асосан атрофи вожаи “васла”, ки дар натиҷаи ҷустуҷӯҳои шоир ва камолшиноси маъруф Абдучаббори Суруш ба майдон омада, сурат мегирад ва иддае аз муҳаққикон бар он назаранд, ки ҷои ин кали-

ма бояд вожаи “пора” истихдом шавад. Аммо омӯзиши татаббуоте, ки Фонӣ бар ғазалҳои Камол бастааст, бар мо равшан менамояд, ки Фонӣ дар ин навъ ашъори худ ва чандин шеърҳои дигар ҳам, ки зикраш пештар гузашт, ба сабку саликаи Камол бо муҳаббати зиёд назар доштааст. Ӯ истихдоми вожаҳои меҳварӣ ва мавриди таваҷҷуҳи Камолро дар шеърҳои дар ҷавобия ва таври ӯ гуфтааш огоҳона ва бамаврид истифода мекунад. Аз ин рӯ, метавон иддао намуд, ки истихдоми вожаи “васла”, ки бархе котеона радди онро доранд, дар ашъори Камол, хосса, байти мазкури ӯ аз эҳтимол дур нест, зеро Навоӣ дар як ғазали дар таври Камол гуфтаи худ, ки аз лиҳози баёни матлаб ба байти болои шоири хучандӣ қаробат доранд, вожаи мавриди зикрро истифода намуда, мегӯяд:

Муламмаъ хирқаам аз васлаҳои бодполо шуд,

Бад-он ҳайъат, ки гӯӣ доғҳои бода ҳар ҷо шуд (2,65).

Хулоса Камоли Хучандӣ дар ташаккули орову афкори шоирӣ ва тарзи суханварии асосгузори адабиёти ўзбек Алишери Навоӣ таъсири бисёр дорад. Ҳарчанд, бештари ашъори девони форсии ин суханварро ҷавобияҳои ӯ ба Ҳофизу Саъдӣ ташкил медиҳанд, нақши Камол низ дар ин радиф махсусу махсус аст. Бо вучуди он ки ҳудуди сӣ ғазали Фонӣ дар татаббуи Хоҷаи Хучанд иншо шуда, бештари таъсири ӯ дар тарзи баёни матлаб мушоҳида мешавад. Баррасии муқоисавии ашъори ин ду суханвар барои мо на танҳои паҳлӯҳои наомӯхтаи ашъори Фони-ро, балки бисёр масоили шеъри Камол, аз ҷумла масоили матншиносии онро равшан мекунад ва азбаски девони тасҳеҳи Ҳумоюнфаррух як андоза комил нест, муаллиф навиштаи худро “қайдҳои муқаддамотӣ” ҳисоб менамояд ва умед дорад, ки муҳаққиқони фарҳефта минбаъд сари ин масъала бештар қалами таҳқиқ меронанд.

Пайнавишт:

1. Амин, Ҳасан. Ҳофиз ва Камоли Хучандӣ //Ҳофиз, шумораи 102, 1392. – С.52.
2. Амир Низомуддин Алишери Навоӣ (Фонӣ). Девон /Ба саъю эҳтимоми Рукниддини Ҳумоюнфаррух. –Техрон, 1342. -233 с.
3. Камоли Хучандӣ. Девон /таҳияи Абдучаббори Суруш. –Хучанд: Хуросон, 2015. -1292 с.
4. Мирзоев Абдулғанӣ. Фонӣ ва Ҳофиз /Сездаҳ мақола. –Душанбе: Ирфон, 1977. –с. 211-222.
5. Сайфуллоев А., Абдуллоев С. Малики адаб. –Душанбе: Адиб, 1996. -320 с.
6. Тоҷидинӣ, Муҳаммадризо. Камоли Хучандӣ ва Ҳофиз //Садои Шарқ, № 3, 2009. –с. 142-152.
7. Ходимӣ, Алӣ. Ҳабиб ё рақиб (Ҳофизӣ Шерозӣ ва Камоли Хучандӣ) //Кайҳони фарҳангӣ, шумораи 56. –с. 84-87.
8. Шоҳаҳмад, Абдучаббор (А.Суруш). Фарҳанги ашъори Камоли Хучандӣ. -Хучанд: Хуросон, 2015. -736с.

НИГОҲЕ БА ШЕЪРИ МИРЗО ЧАЛОЛИ АСИР

Назми садаи ҳабдахуми мелодӣ дар таърихи адабиёти форсу тоҷик аз дурахшандагии хоса бархурдор аст. Дар ин давра ғазал латифтару ҷаззобтар шуд ва шоирони зиёде, монанди Назирии Нишопурӣ, Урфии Шерозӣ, Файзии Файёзӣ, Соиби Табрешӣ, Калими Кошонӣ, Зулолии Хонсорӣ, Асири Шаҳристонӣ, Толиби Омулӣ, Қосими Девона, Рафеъи Машҳадӣ, Алиризо Тачаллӣ, Шавкати Бухорӣ, Оқилхони Хофӣ, Саиди Ашраф, Неъматхон Олии Шерозӣ, Мир Начоти Исфаҳонӣ, Иродатхони Возех, Ғании Кашмирӣ, Мир Муиззии Фитрат, Муҳаммадзамони Росих, Носиралии Сарҳиндӣ, Абдуллатифхони Танҳо, Мирзо Абдулқодири Бедил ҳунар озмуданд ва дар густариши он хидмати шоистаи таҳсине анҷом додаанд. Дар миёни ин суҳанварони соҳибзавоқ ва ғазалсароёни машҳур Асири Шаҳристонӣ бо шеваи нигориши хоса дар ташаккули шеъри арсаи ин аҳд, ки онро «тарзи хаёл» ё «хаёлбофӣ» низ мегӯянд, саҳми босазо гузоштааст.

«Хаёлбофӣ» пеш аз Асири Шаҳристонӣ ҳам дар ашъори шоирони дигар вучуд дошт. Аммо шоири мавриди назари мо дар заминаи ҳамин анъанаҳои суҳансароӣ бо навпардозиву тозабаёнӣ ин тарзро ом сохт. Муаллифи тазкираи «Миръоту-л-хаёл» дар ин маврид чунин изхори назар намуда: «... агарчи тарзи хаёл ба нудрат аз қадим аст, чунончи дар баъзе ашъори Рӯдакиву Кисоӣ низ ёфта мешавад, валекин Мирзо Чалоли Асир асоси суҳанварӣ ба ҳамин тарз ниҳод ...» (4,75). Бояд дар хотир дошт, ки дар назми қарнҳои пешин, навоварӣ, асосан дар заминаи омӯзиш ва риояти анъана ва алоқамандӣ ба он сурат мегуфта ва имконпазир буд. Аз ин ҷост, ки Асири Шаҳристонӣ ҳамчун фарзанди замони худ дар роҳи такмил ва тавсеаи маҳорати шоирӣ аз осори суҳанварони пешин сабақи нуктасанҷӣ, бориқандешӣ ва маънофаринӣ омӯхт, анъанаи гузаштагонро эҷодкорона идома дод ва комил кард, то ба дарёфти навоварӣ дар шакли мазмун муваффақ шавад.

Дар шеъри Асири Шаҳристонӣ гоҳо чунин шуда, ки ноқидони суҳан суҳани ӯро ба «ратбу ёбис», яъне неку бад тақсим кунанд.

Тазкираҳое, ба монанди «Сарви Озод», «Миръоту-л-хаёл» тарзи гуфтори Асирро сутуда, гуфтаанд: «Ӯ агарчи ҳеч гоҳ ба Ҳинд нарафт,

¹ корманди МД «Маркази илмии Камоли Хучандӣ»

аммо шеъраш, хусусан, дар Ҳинд бештар аз Эрон ривоч кард ва шеваи баёни ӯ дар шеъри Бедил ба авҷ расидааст. Мирзо Абдулқодири Бедил чанд ғазалеро ҳам ба истиқболи Асир сурудааст, ки аз назари вазну қофия ва радиф шабеҳи ғазалҳои ӯст» (12, 17). Мисол:

Асир:

*Дилу чон сайргоҳи дӯст, хоҳ ин чову хоҳ он чо,
Ману базме, ки аз худ сер дар ёди нигоҳ он чо.*

Бедил:

*Ба авҷи кибриё, к-аз паҳлуи авҷ аст роҳ он чо,
Сари мӯе гар ин чо ҳам шавӣ, бишкан кулоҳ он чо.*

Асир:

*Покбинон, к-аз раҳи гафлат губор ангехтанд,
Сурмаи ибрат ба чашми аҳли дунё мекашанд.*

Бедил:

*Раҳм бар қорунсириштон кун, ки аз афзуни ҳирс,
Ин харон зери замин ҳам бори дунё мекашанд.*

Иддае аз тазкиранигорон (ба мисли Хони Орзу ва Волеҳи Доғистонӣ) шеъри шоироне, мисли Асири Шаҳристонӣ, Зулолии Хонсорӣ ва Абдуллатифхони Танхоро ба бемаъноӣ нисбат додаанд ва далелашон ин аст, ки ин тоифаро ба сабаби касрати шурби мудом, бемаъноӣ вориди каломашон шудааст (12, 26). Аммо ин иддао чандон қобили қабул нест ва онро ба забони худи Асир чунин метавон рад кард:

*Кас намефаҳмад забони гуфтугӯи мо, Асир,
Ҳар чӣ медидем мо, бегона медонем мо.*

Пайравони Мирзо Абдулғании Қабул – пешвои мактаби ихомбандон (фирқаи қабулия) (10, 265) ва шогирдаш Салобатхон ба чихати дилбастагии шадид ба ихомбандиву таъвилгароӣ, тарзи Асир-ру Зулолиро бисёр азиз медонистанд.

Аммо Асир аз ҷойгоҳу қадри худ дар тарвиҷи шеър вокиф аст ва дар байте чунин мегӯяд:

*Кай шиносанд ин хазафбемягон қадри Асир,
Гавҳарам, дар синаи баҳри хунар ҷӯшидаам.*

Ва дар байте мегӯяд:

*Ба оламе надиҳам мисрае, Асир, наям,
Ки қимати сухани обдор нашносам.*

Воқеан, шеъри Асир дерёб ва фаҳми таъбироту тасвирҳои печида ва мазмунҳои дур аз зеҳни он ниёзманди тааммул аст, ки баъзан бенатича мемонад. Ба ҳар ҳол, бояд тавачҷуҳ кард, ки Асир фарзанди замони хеш аст ва дар мутуни асри сафавӣ шеъри хуб ҳамон буд,

ки маъноӣ воҳид надошта бошад ва ба забони ихому истиора гуфта шуда бошад. Монанди абёти зер:

*Дорадам девонаи занҷири хомӯшӣ, Асир,
Гунҷае, к-аз хандаи ӯ мечакад фарёди гул.*

* * *

*Зи бас дар ишқ шуд сарфи хамӯшӣ рӯзгори ман,
Нафас дар хок меуздад пас аз мурдан губори ман.*

* * *

*Дилбаре дорам, ки номаширо намедонам ҳанӯз,
Бедимоғӣ аз дили ман ёд мебояд гирифт.*

Аз он ҷо, ки шеъри ин шоири шаҳири сабки ҳиндӣ дерёб аст, якҷанд авомиле вучуд дорад, ки шинохти он бояд аз рӯи онҳо сурат бигирад:

Хунари шоирии Асир. Табиист, ки барои шинохту маърифати дурусти шоирони сабки ҳиндӣ ошноӣ бо нозуқиҳои калом ва таърихи суҳанварӣ зарур аст ва он ҷи ки шеъри ин сабкро аз сабқҳои пешин тафовут мебахшад, ҳамон забони шеър асту вижаи баён. Аз ин хотир, марҳилаи нахусти шинохти шоирро «хунари шоирӣ»-и ӯ қарор додем. Муҳаққиқону тазкиранигорони зиёд ба хунари шоирии Асир Шайхонӣ баҳои баланд додаанд. Аз ҷумла, соҳиби тазкираи «Натоичу-л-афкор» ӯро «дебочаи китоби дақиқсанҷиву нуктадонӣ» дониста, чунин навиштааст: «Ба тарзи ҳосаи чадида гӯӣ сабқат аз акрон рабуда ва таъби диққатписанди вай роҳи нозуқхаёли паймуда, дар адобандии афкори обдор мартабаи олий дошт ва каломи фасоҳати низомаш аз назокат ҳолӣ на...» (12,29).

Шиблии Нуъмонӣ аз мақоми баланди Асир дар тарвиҷу тартиби сабки ҳиндӣ, баҳусус, тарзи ҳаёлбандӣ таъкид карда, навиштааст: «Мирзо Чалолӣ Асир ифшоқунандаи тарзи ҳаёлбофиву мазмунсозӣ, Шавқати Бухорӣ, Қосими Девона ва ғайра шиноварони ин гирдобанд» (5,27). Воқеан ҳам, шохисаи баён ва тарзи ифодаи нозуқи шоир аз малоҳату салосат ҳолӣ нест ва инро аз бисёр абёти ӯ метавон пай бурд. Мисол:

*Хотири сайёд нозук буду ман беэҳтиёт,
То қашидам нола, хомӯшӣ ба фарёдам расид.*

Дар байти фавқ таркиботи «нозук будани хотири сайёд» ва «хомӯшӣ ба фарёд расидан» аз мазмунофарихи ӯст. Ё дар байти диғаре таркиботи «хушёр шудани мастӣ аз шӯри лаъл» ва «бедор шудани хоб аз ҳаёли чашм»-ро моҳирона қорбасти намудааст, ки аз хунари шоирии Асир ҳабаб меҳанд:

*Мастӣ зи шӯри лаъли ту хушёр мешавад,
Хоб аз ҳаёли чашми ту бедор мешавад.*

Ё ин ки:

*Дар замини дили худ тухми ризо коштаам,
Ҳар нафас хирмани шукрест, ки бардоштаам.*

Олимони адабиётшинос мазмунофариниро аз зарофатҳои забониву мавзӯғирии хос дар қатори имконоти забони шеър донистанд. Ба ин тартиб, яке аз имтиёзоти умдаи шеъри асри сафавӣ ва сабки Мирзо Ҷалоли Асир тасвирсозӣ ва «мазмунофаринӣ» аст. Барои ҳамин аст, ки дар девони ӯ ҳама ҷо мазмуни тоза дида мешавад ва тасвирҳои нав ба чашм меҳурад. Асир аз зумраи шоироне ба шумор меравад, ки ҳавои тозаи суҳансароиро вориди шеъри сабки ҳиндӣ кард. Ӯ бо офаридани мазомини тоза дар қолаби ғазал бо устувории тамоми нақши ҷовидона дар сахнаи адаби форсӣ гузошт.

Ба гуфтаи донишманди эронӣ Сирусӣ Шамисо мазмунсозӣ қаламрави маҳдуде надорад ва дар ғазали сабки ҳиндӣ ҳар мазмун вориди он шудааст. Ғолибан, ғазал сахнаи пандфармоиву андарзгӯиву ирсоли масал гардидааст. Ва ин боис шуда, ки ҳудуди мазмунҳои қарордодиву маҳдудаи шеърӣ шикаста шавад ва шоир аз ҳамаи ашёу умур ва падидаҳои перомунӣ худ, аз қабилӣ «шиша», «мева», «бахя», «гирдбод», «сел», «анкабут» ва ғайра ҷиҳати ёфтани мазмуну маъноӣ нав истифода кунад (12, 172). Аз ин рӯ, дар ғазалиёти Асир ба мафҳумоти мавҳумӣ, ки бо истифодаи тарокибу ибороти малех, ба монанди «хоб», «хотир», «сӯхтан», «орзу», «девона», «бӯй» ва ғайра сохта шудаанд, зиёд вохӯрдан мумкин аст, ки аз ҳунару тавоноии шоир дар мазмунсозӣ хабар медиҳанд. Мисол:

*Бода чун зӯр оварад, ҳушиёр месозад маро,
Хоб чун гардад гарон, бедор месозад маро.*

* * *

*Хотирам зери фалак аз ҷӯш дилтангӣ гирифт,
Домани ин хаймаи кӯтоҳро боло занед.*

* * *

*Субҳро гулгуна мебахшад кафи хокистарам,
Сӯхтан рангинтар аз гулзор месозад маро.*

* * *

*Ақл бо мо чӣ метавонад кард,
Сайри девонагӣ саломат бод.*

Бо истифодаи таъбироту алфоз абёти зиёдеро низ дар ашъори ӯ метавон суроғ гирифт. Шеъри сабки ҳиндӣ, асосан, бо истихдоми ҳамин гуна калимоти мавҳум ва як андоза лафзгароӣ аз дигар сабкҳои имтиёз дорад ва вижаи мутафарриқии он низ аз дигар сабкҳои дар истифодаи вофири чунин мафҳумхост. Масалан:

Шӯҳии чашмак задан:

*Аз тамошо дидаи наргис чарогон мешавад,
Гар бубинад шӯҳии чашмак заданҳои туро.*

Сухани саргӯшӣ задани беҳудӣ:

*Изтироби дил ба ман гуфт омаданҳои туро,
Беҳудӣ ҳам кард саргӯшӣ суханҳои туро.*

Барои роҳ ёфтани ба ҳарими андешаҳои Асир бояд шеъри ӯро аз нигоҳи шаклу лафз ва умуман ҷаҳони зоҳир шинохт. Аз ин рӯ, ба яке аз шохисаҳои хунарии ӯ – ибораорой таваччуҳ намудан, кори муҳаққикро содатар мекунад.

Ибораофаринӣ. Мирзо Ҷалоли Асир ва шоирони ҳамзамони ӯ иборасозиро чун беҳтарин василаи ифодаи фикру андеша ва ҳаёли нозук истифода бурдаанд. Ҷиҳати фарқкунандаи услуби иборасозии шуароӣ мазкур дар он равшан мегардад, ки онон дар бештарин авҷот, чӣ хеле, ки дар боло зикр намудем, ибораҳои таҷридриро мавриди истифода қарор медиҳанд ва бамаврид низ дар баёни маъно қорбаст мекунанд. Мисолҳо:

Дидаи шӯри фалак:

*Гар шаби васли ту бемаҳтоб бошад, хуштар аст,
Дидаи шӯри фалак дар хоб бошад, хуштар аст.*

Оташи парвоз:

*Гар ба дом афтад ҳавои гулситон дар сар маро,
Оташи парвоз гардад ёди болу пар маро.*

Зиндонии дашти сафар:

*Дерест, ки зиндонии дашти сафарам,
Умрест, ки сайди қафаси парвозам.*

Санги андеша:

*Шуд вақт, ки майхорӣ ҳаме пеша кунам,
Дилро фориг зи санги андеша кунам.*

Авроқи нафас:

*Умри зоеъкардаи моро чу авроқи нафас,
Гар бигардӣ, гайри як ҳарфи муқаррар беш нест.*

Ибораҳоеро, монанди «чашми ҳаё», «хилъати ғам», «хамӯшии нафас», «дашти муҳаббат», «раги ҷон», «мактуби ашк», «назаркардаи миҷгон», «домони табассум», «ханҷари ноз», «заҳри нигоҳ», «шакари шукр», «шуълаи роз», «сабзаи сеҳр», «сипоҳи оҳ», «сипанди ашк», «ривочи нола», «шамшери таваккал», «доми беқарорӣ» ва ғайра дар шеъри Асир фаровон вохӯрдан мумкин аст.

Мирзо Ҷалоли Асир аз як калима зиёда аз 500 ибораи шоирона ва махсуси сабки ҳиндӣ офарида, марҳилаи комилан наверо дар офа-

риниши ибороти шоиронаи ин сабк боз намуд. Бахусус, вожаи «оина», ки дар шеъри сабки хиндӣ фаровон истифода мешавад, дар ғазалиёти Мирзо Чалоли Асир зиёда аз ҳазор маротиб ба чашм мерасад ё калимаи «чашм» зиёда аз 500 маротиба истифода шудааст ва аз ин калима ибораҳои ачибе монанди «чашми оина», «чашми об», «чашми шароролуд», «чашми улфатнавоз», «чашми бегонагӣ», «чашми чакидан», «чашми фитна» (2: 26, 415,397,128,470) офарида ва аз калимаи «парвоз» тақрибан 150 ибораи зебо офаридааст (ниг. 2;183,106,93,51,25,387,186,14,82, 293,254,88,199...). Мисол:

*Акси моҳи нав шавад дар баҳр чун моҳӣ кабоб,
Абри найсон гар шавад чашми шароролуди мо.*

* * *

*Дил агар метапад афлок зи ҳам мерезад,
Дар фазои қафас ин шӯҳии парвоз чаро.*

* * *

*Иксири обрӯст сафар дар рикоби ишқ,
Парвози гавҳар аз садафи оиён хуш аст.*

Истифодаи санъатҳои бадеӣ. Саноеии бадеӣ аз шоҳаҳои асосии илми суҳанварӣ маҳсуб мешавад. Асири Шаҳристонӣ дар шеъри худ аз ин воситаи баён ба қасрат истиҳдом намудааст. Ин мақола тавони гунҷоиши тамоми саноеи дар шеъри шоир қорбастишударо надорад ва, аз ин рӯ, ба муҳимтарини он ишора менамояд.

Ирсоли масал. Ирсоли масал санъати маънавиест, ки шоир дар як мисраъ иддаои фикре менамояд ва дар мисраи дигар бо овардани мисоли қобили қабул андешаи худро собит мекунад. Гоҳе шоир далелҳои ҳаёливу фаразӣ низ меорад. Ирсоли масал, махсусан, дар шеъри намояндагони сабки хиндӣ аз маҳбубтарин воситаҳои баён аст. Шоирони ин сабк мисраи дувуми байтро ба тарзи ҳикмат, зарбулмасал ва мақол меоранд, то ки барои тасдиқ намудани фикре, ки дар мисраи аввал зикр ёфтааст, равшанӣ бахшанд. Асири Шаҳристонӣ низ мисли Соибии Табриву Калими Қошонӣ ирсоли масалро аз муҳимтарин равишҳои сабки худ қарор додааст ва дар офаридани он ибтикороти фаровоне нишон додааст. Масалан:

*Нест бар мо бебарӣ чун бед бор,
Шухрати беҳосилӣ ҳам ҳосилест.*

* * *

*Бошад хатар зи васл ҷудоикашидаро,
Теги аҷал дар об бувад сағгазидаро.*

Аз байтҳои болоӣ дарк кардан мушқил нест, ки шоир бо назокату хунари воло ибрази фикр мекунад ва дар мисраи сонӣ онро бо

сахнае аз зиндагонии рӯзмарра тақвият медиҳад. Дар байти аввал ҳолати оддии тақвияти фикр бо истифодаи тамсил аст, вале дар байти сонӣ тамсили ғайриҷашмдошт оварда шуда, ки аз хасоиси умдаи шеъри Асир мебошад. Мисол:

*Зиндонии таҳаммули хешанд хору гул,
Ҳар кас ба қадри ҳавсала дилгир мешавад.*

* * *

*Ростравро ғаме аз арбадаи душман нест,
Раҳ чу борик шавад, вусъати баргаиштан нест.*

Ташбеҳ. Ташбеҳ дар луғат ба маънои «монанд кардан» аст. Ташбеҳ ба маънои истилоҳӣ яке аз санъатҳои маънавис, ки чизе ба чизе монанд карда мешавад. Ҳангоми монанд кардани чизе ба чизе ҳатман сифат ё хусусияти муштараки миёни ҳарду чиз ба назар гирифта мешавад. Дар ғазалиёти Асир ташбеҳ низ мақоми боризе дорад ва шоир онро он қадар зебову мавзун ба кор мебарад, ки хонанда гумон мекунад, аввалин бор аст, ки истифода мешавад. Афзун бар ин, шоир ташбеҳотро устодона корбаст намуда, ба онҳо латофату ғаробат мебахшад. Албатта, Мирзо Ҷалоли Асир аввалин касе нест, ки ташбеҳоти ғариб истифода бурдааст, лекин шоире аст, ки ба таври хосаи худ ва бо вожаҳои хоси сабки ҳиндӣ бар матлаб ҷилваи нав бахшидааст.

Мирзо Ҷалоли Асир ба василаи ин ташбеҳот дунболи мазмунҳои тозаву нав қадам мезанад ва барои баёни мақсудҳои хеш аз ташбеҳоти дур аз зехну тасвирҳои дерёб истифода мекунад. Мисол:

*Назокат ин қадар не барги гул, не ёсуман дорад,
Зи ҳар узви ту хубӣ Юсуфе дар пераҳан дорад.*

* * *

*Хотирам зери фалак аз ҷӯш дилтангӣ гирифт,
Домани ин хаймаи кӯтоҳро боло занед.*

* * *

*Аз акси танат ҷайби қабо оиназор аст,
Пероҳан аз андоми ту лабреси баҳор аст.*

Истиора. Истиора дар луғат ба маънои «ба орият гирифтани чизе» меояд, вале дар адабиёт як навъ санъатест, ки дар он ба ҷои як мафҳум мафҳуми дигар меояд. Донишмандони аврупоӣ Доинчз истиораро чунин таъриф мекунад: «Истиора василаест, барои густариши маънӣ...» (12, 110). Адабиётшиносону муҳаққикон, монанди Шиблии Нӯъмонӣ, Забеҳуллоҳи Сафо, Сируси Шамисо чунин ақида доранд, ки дар байни шуарои сабки ҳиндӣ Асири Шаҳристонӣ аз беҳтарин ва тавонмандтарин шоирест дар истихдоми санъати истиора. Амсоли

зер аз истиороти нотакрори мавсуф аст:

*Дилшикорон, ки маро бесару по сохтаанд,
Ҳалқаи дом зи меҳроби дуо сохтаанд.*

Ё ки:

*Роздорони хаёли рухат аз дидаи пок,
Синаро чун гули оина ба шабнам гиранд.*

* * *

*Бениёзон олами дигар мусаххар кардаанд,
Аз ҳумо зери нигин бар сояи пар ҳеч нест.*

Чунонки мушоҳида намудем, шоири номбурда дар абёти болоӣ истиораро бештар ба воситаи қорбандии калимаҳои мураккаб истифода мекунад. Дар байти аввал калимаи мураккаби «дилшикорон» киноя аз «маъшукон» мебошад, дар байти сонӣ «роздорон» киноя аз нафароне, ки сир ниғаҳ медоранд ва дар байти охир «бениёзон» киноя аз орифоне, ки ба моли дунё ниёз надоранд.

Талмеҳ. Талмеҳ дар луғат «ба гӯшаи чашм нигаристан» аст ва дар истилоҳ ишора ба оятҳои Қуръон, ҳадис, масал, достон, ривоятҳои таърихӣ ё шеърҳои машҳур мебошад. Дар талмеҳ, асосан ду санъат – ташбеҳ ва таносуб вучуд дорад. Монанди ин байт:

*Дарди ту Кӯҳкан, дили мо Бесутуни сабр,
Ҳар доғи кӯҳназаҳм дами тешаи дигар.*

Шоир ба достони Фарҳоду Ширин ишора намуда, «дард»-ро ба Кӯҳкан, «дил»-ро ба кӯҳи Бесутун ташбеҳ намуда, дар мисраи дувум «дами теша»-ро таносуб қарор додааст.

Мирзо Чалоли Асир тавассути санъати талмеҳ аз ҳодисаву воқеоти таърихӣ, ки як ҷузъи фарҳанг ва таърихи ин ё он миллатро дар бар мегирад, ёдовар мешавад. Ҳамчунин, аз рӯзгори шахсиятҳои таърихиву афсонавӣ ва воқеӣ ёд мекунад. Ба назора гирифтани санъати талмеҳ дар ашъори Асир барои равшании чанд нукта аҳамияти махсус дорад.

Якум, тавачҷуҳои шоирро нисбат ба ҳодисот ва ашҳоси таърихӣ муайян менамояд. Яъне, равшан мегардад, ки шоир бештар ба кадом ҳодисот ва шахсияти таърихӣ алоқамандӣ зоҳир кардааст.

Дувум, андешаву афкор ва ҷаҳонбиниву дониши шоирро таҷассум менамояд. Зеро мисол овардани шоир аз қорномаи шахсиятҳои таърихӣ ва воқеоти афсонавӣ донишу маърифати ӯро нишон медиҳад.

Севум, таъсирпазирии шоирро аз воқеоти замон ва ашҳоси таърихӣ ба мушоҳида меорад. Маълум менамояд, ки шоир дар тасдиқи андешаи худ зери таъсири кадом ҳодиса ва ё қорномаи шах-

сияти таърихиву афсонавӣ мондааст.

Чахорум, сабку услуб ва хунару истеъдоди суханварию шоирро ифода менамояд. Аз саликаи талмеҳсозии шоир равшан мегардад, ки ин хунари ӯ дар таъйин намудани истеъдоди шоириаш муҳим мебошад.

Панҷум, пайгирии ин мавзӯ барои огоҳӣ пайдо намудан аз муҳимтарин ва гоҳо ҷолибтарин воқеоту ҳаводиси замони гузаштаву муосир заминаи мусоид фароҳам месозад.

Дар ашъори Асир ҳамин гуна тарзи ифодаи матлаб хеле равшан ба назар мерасад. Мо бо истифода аз абёти шоир ба талмеҳоте ишора менамоем, ки бо истифодаи номҳои анбиё, мисли Муҳаммад (с) (12; 67,390...), Мӯсо (а) (12; 111,135,252...), Исо (а) (12; 24, 25,26, 111,288, 389), Халил (а) (12; 197), Яъқуб (а) (12; 183), Юсуф (а) (12; 134,152,183,215,238,302...), Сулаймон (а) (12; 56, 152,170,193,264...), Айюб (а) (12; 208), Хизр (а) (12; 12, 15,19,24,29,53...) ва ашхоси таърихиву динӣ, ба монанди Қайсар (12; 200), Искандар (12; 67,89,163, 238...), Ҷамшед (12; 174,184,276,296...), Қорун (12; 56), Хотам (12; 117,415,432,447), Мансур (12; 133, 135, 141, 242, 252...) гуфта шудаанд. Мисолҳо:

*Субҳи содиқ Хизри ин аср асту Мусо офтоб,
Дар сафи равшандилон аҳди ухувват хушнамошт.*

* * *

*Дидаи Яъқубро бар рӯи Юсуф боз дид,
Рӯзгор аз ҳиммати ошиқ назар бисёр ёфт.*

* * *

*Номи дил бурдан ба ғайр аз ёди дилбар, ҳеч нест,
Дидани оина ҷуз акси Сикандар ҳеч нест.*

* * *

*Ҳар чароге, к-аз губори шухрати Хотам фурӯхт,
Бениёзони туро аз боди доман равшан аст.*

Ба ғайр аз саноеи номбурда дар шеъри Мирзо Ҷалоли Асир санъатҳои ихом, парадокс, тазоду муқобала, таҷнис, маҷоз ва амсоли ин қорбасти ҷашмрас доранд. Шоир дар истихдоми ин санъатҳо ҳам бисёр ибтикорот ва навовариҳо нишон додааст. Асбаски маҷоли навиштаи мо баррасии кулли ин саноеъро надорад, аз он иқтиноб менамоем.

Барои расидан ба умқи андешаҳои шоир ва орои ӯ хусусиятҳои забонӣ, услубӣ ва бисёр ҷиҳатҳои дигари суханвариро бояд ба назар гирифт ва омӯхт, аммо маҷоли ин мақолаи кӯтоҳ тамоми ҷиҳатҳои фаҳмишу воқуниши шеъри ӯро надорад. Аз ин лиҳоз, онро ба

навиштаҳои дигар вогузор менамоем.

Бояд таъкид намуд, ки шеърӣ Мирзо Ҷалоли Асир асоси як равияи муҳими шеърӣ сабки хиндиго гузоштааст ва ба қавли Шиблӣ Нӯъмонӣ, он «мушкилбаёнӣ»-ст. Аз ин рӯ, он ҳамчун сарчашмаи илҳом ва маҳаки санҷиши табъи бисёре аз суҳанварони баъдӣ қарор гирифтааст.

Пайнавишт:

1. Асир, Мирзо Ҷалол. Куллиёт (Ҷопи санғӣ) / Мирзо Ҷалоли Асир - Лахнав, 1297. – 500 с.
2. Вачеҳуддин. Ғазалиёти ношинохтаи Ҷалоли Асири Исфохонӣ. – Дехлӣ, 1999. – 198 с.
3. Гупомӯӣ, Муҳаммад Қудратуллоҳ. Натоичу-л-афқор.– Теҳрон, 1336.
4. Лудӣ, Шералихон. Миръоту-л-хаёл / Ба эҳтимоми Ҳамид Ҳасанӣ ва Бехрӯз Сафарзода. – Теҳрон: Интишороти Равзана, 1377.
5. Нӯъмонӣ, Шиблӣ. Шеър-л-Аҷам ё таърихи шуаро ва адабиёти Эрон (иборат аз 5 ҷилд). - Ҷ.4. - Теҳрон, 1368 ш. – 471 с.
6. Озоди Балғиромӣ, Мир Ғуломалӣ. – Хизонаи омира. – Конпур, 1871.
7. Сафо, Забехуллоҳ. Ганҷи суҳан. - Теҳрон: Интишороти Донишгоҳи Теҳрон, 1920. – 355 с.
8. Соҳиби Ғанӣ, Мавлоно Муҳаммад Абдулғанихон. Тазкират-уш-шуаро / Ба эҳтимоми Муҳаммад Муқтадихони Шарвонӣ. – Алигарх, 1916.
9. Тоҳири Насрободӣ, Мирзо Муҳаммад. Тазкираи Насрободӣ. – Теҳрон, 1352. – 347 с.
10. Футӯҳӣ, Маҳмуд. Нақди хаёл. – Теҳрон, 1376.
11. Шоҳнавозхон, Абдураззоқ Самсомуддавла. Баҳористони суҳан / Тасхеҳ ва таълиқи Абдулмуҳаммади Оятӣ. – Теҳрон, 1388. – 768 с.
12. Шарифии Вилдонӣ, Ғуломҳусайн. Девони ғазалиёти Мирзо Ҷалоли Асири Шаҳристонӣ. – Теҳрон: Мероси мактуб, 2005. – 763 с.

ДАЛОИЛИ АСОРАТ ВА ТАҲВИЛИ БЕСС БА ИСКАНДАР

Пӯшида нест, дар робита бо таърихи истилои Искандар то кунун таълифот ва пажӯҳишҳои фаровоне ироа шудаанд. Яке аз печидатарин мавзӯоти марбут ба таърихи ҳамлаи Искандар ба Эрону Тӯрон таъйини далоили асорат ва таҳвили сатрап Бесс (*Bessus*) (дар бораи Бесс ниг 30, 174-175) маҳсуб мешавад. Бояд гуфт, ки дар илми таърихнигории миллӣ, далоили асорат ва таҳвили Бесс – ҳамон қотили Дориюши III, охирин шоҳаншоҳи ҳахоманишӣ ба Искандар тавассути Спитамон ва ёронаш ба дурустӣ мавриди баррасӣ қарор нагирифтааст. Кофӣ аст, аз ин ҷиҳат бар ҷойгоҳи охирин таълифоти илмии мутахассисини дараҷаи аввали мавзӯъ, аз ҷумла, бар навиштаҳои ахири шодравон академик Б. А. Литвинский ишорае кард. Назари ин муҳаққикро, ки дар робита бо мавзӯи фавқ дар баҳши марбут ба таърихи ҳамлаи Искандар ба Осиёи Марказӣ китоби ҷомеаи «Таърихи халқи тоҷик» (12, 290) ироа шудааст, наметавон дар ҳама буёдаш комил хонд. Ҳамчунин заъфро тақрибан дар матолиби марбутатаи ҳамаи китобҳои донишгоҳиву илмӣ-оммавии ҷамоҳири собиқ шӯравӣ метавон ба вузӯҳ мушоҳида кард.

Дар ин навиштор нигоранда, саъй бар он дорад, ки бар пояи гузоришҳои муаррихин ва нависандагони аҳди бостон ва низ бар асоси бозбинии ҷадидтарин дастовардҳои илмӣ ва назароти донишмандони хориҷӣ, мавзӯёте, чун: *шароити асорати Бесс, саранҷоми кори ӯ, далоили таҳвили Бесс тавассути Спитамон ва ёронаш ва ғайраро* матраҳ намояд.

1

Шароити асорати Бесс. Дар он ҳангом, ки Искандар машғули тасарруфи сатрапҳои шимолии импературии Ҳахоманишиҳо буд, подшоҳи ҷадид – Бесс (Арташери V) бо савобике, ки дар миёни мардумони Бохтар дошт, тавонист аз бохтариён, суғдҳо, ақвоми сақоӣ ва аз бахшҳои парокандаи низомиёни шоҳи мақтул нерӯи муштараки муқовим алайҳи лашкари истилогар созмон бидиҳад. Искандар баъд

¹ муҳаққик ва муҳассили забони suedӣ дар Коммуни шаҳри Финспонги Шветсия, муаррих

аз касби иттилоот дар бораи Бесс, бо сипоҳи хеш ба сӯи Бохтар ши-
тофт (2, 3, III; 24,3).

Бесс икдом ба коре кард, ки бархе онро аз назари тактикӣ чангӣ муҳим донистанд. Вай қабл аз ин ки аз оби Окс (Амударё) убури кунад, тамоми рустоҳои ободро ба коми оташ дод, то ин ки Искандар барои таҳким ва тақвияти сипоҳаш натавонад истифода кунад. Мардум ҳам тамоми дорой ва ғаллоташонро зери хок пинҳон намуданд. Иддаи зиёде аз муҳаққиқин ин икдоми Бессро маҳкум кардаанд. Шояд аз назари имрӯз ин гуна эрод дуруст бошад, вале он чӣ ки Бесс дар он ҳангом кардааст, фақат ба хоҳири шикасти қудрати низомии душманаш будааст. Албатта, ин эрод низ бамавқеъ аст, ки Бесс натавонист ҳаракати душманро дар ағбаҳои дастнораси силсилақӯҳи Ҳиндукуш монёш шавад.

Искандар шаҳри Аорни Бохтарро тасхир кард. Фурсате нагузашт, ки тамомии навоҳии Бохтар зери тасарруфи ӯ қарор гирифт (2, III; 28, 1). Ҳамин тавр, дар оғози баҳори соли 330 (қабл аз мелод) заминаи истилои худуди Осиёи Марказӣ барои юнониён ба таври комил фароҳам омад.

Он гоҳ, ки хабари расидани Искандар пахш шуд, Бесс аз оби Окс (Аму-дарё) убури кард ва ба сарбозонаш фармон дод ҳамаи киштиҳоеро, ки тавассути онҳо аз рудхона убури карда буданд, оташ бизананд. Пас аз анҷоми ин амр, ӯ бо сипоҳи худ рӯ ба Навтакаи Суғд ниҳод. Аз паси вай Спитамон ва Вахшарт (Оксиарт) ҳамроҳи сарбозони суғдӣ ва даҳиёни Таноис сарозер шуданд. Чун саворони бохтарӣ диданд, ки Бесс қасди фирор дорад, ӯро тарк карда ба ҷониби Бохтар равон шуданд (2, III; 27, 10).

Искандари Мақдунӣ пас аз ин ки Бохтарро зери тасарруф даровард, қасди убури аз оби Окс кард. Албатта, бояд пазируфт, ки убури сипоҳи қори осоне набуд, чаро ки ин рудхона яке аз бузургтарин дарёҳои минтақа маҳсуб мешуд, амиқу пуроб ва бо суръати тунд (2, III; 28, 2-3). Барои сохтани кишти чӯби кофӣ набуд. Қобили зикр аст, ки киштиҳои қаблан дар ду тарафи соҳил қарор доштанд, бо амри Бесс сӯзонда буданд, то ки душман имкони истифода пайдо накунад (2, III; 27, 9). Искандар ҳамчунин фармуд то пӯсти ҳайвонотро, ки барои сохтани хаймаҳои сарбозон истифода мешуданд, пур аз алафи хушк бикунанд ва баъд ин ҳалтаҳоро тарзе бидӯзанд, то об нашт накунад (2, III; 28, 4). Ин навъ ҳалта, дарвоқеъ, барои аз об гузаштан василаи бисёр хубе буд. Аз ин тариқ дар муддати панҷ рӯз сипоҳи Искандар аз Окс пурхатар гузашт (2, III; 28, 4). Қабл аз убури сипоҳи Искандар фармон дод, то афроди пиру натавон ва заифу захмиёнро аз миёни

лашкар чудо кунанд ва ононро ҳамроҳ бо фессалиён ба ватанашон баргардонанд (26, 49). Ҳамчунин, ӯ яке аз дӯстонаш ба номи Станосорро ба чониби ориёҳо фиристод, то ин ки ӯ Арсакро, ки шахрбони ориёҳо дар ин ноҳия буд, ба асорат дароварад ва ба ҷойи ӯ шахрбони ориёҳо шавад (26, 49).

Баъд аз убур аз оби Окс, Искандар мутаваҷҷеҳ шуд, ки Бесс ва сипоҳи ӯ дар ҳамин наздикиҳо қарор дорад. Аз ин рӯ, думболи Бессро гирифт (2, III; 28, 6). Дар ин хангом буд, ки қосидони Спитамон ва Датофарн (Датаферн) ба назди Искандар омаданд ва гуфтанд, ки ҳозиранд Бессро бар-ӯ тахвил бидиҳанд, фақат барои анҷоми ин амр гурӯҳеро ҳамроҳ бо саркардае ба қароргоҳи онҳо ирсол намояд. Дар зимн ишора ҳам карданд, ки Бесс ҳам акнун дар ихтиёри онҳост, вале ханӯз ӯро бар банд нақашаанд (2, III; 28, 7). Искандар баъд аз шунидани ин хабар, Батлимус (Птоломей) фарзанди Логоро ҳамроҳ бо гурӯҳи саворанизомон ва тирандозон ва дастаҳои дигари ҷангӣ ба чониби Спитамон ва Датофарн равон намуд (2, III; 28, 6).

Батлимус, тибқи супориши Искандар босуръат ҳаракат кард ва роҳеро, ки бояд дар муддати 10 рӯз тай мешуд, вай дар фосилаи чаҳор рӯз тай намуд. Дар рӯзи чаҳорум ӯ ба ҷое расид, ки шаби қаблаш Спитамон дар он ҷо ҳамроҳи Датофарн таваккуф дошт (2, III; 28, 7). Вай дар ин мавзеъ мутаваҷҷеҳ шуд, ки Спитамон, Датофарн ва Катан даст аз фикри супурдани Бесс ба юнионён қашаанд (2, III; 28, 7). Чун тасмими Спитамон, Катан ва Датофарн дар мавриди тахвили Бесс қатъӣ набуд, Батлимус бахше аз сипоҳро думболи Спитамон ва Датофарн фиристод ва худ бо боқии саворанизомон ба рустое, ки Бесс бо теъдоде аз сарбозонаш таваккуф дошт, шитофт ва зуд онро ба муҳосира гирифт ва аҳолиашро фармуд, ки агар Бессро тахвил бидиҳанд, амон хоҳанд ёфт (2, III; 29, 1-2). Мардуми ин қалъа дарвозаро боз карданд ва сипоҳи душман вориди он шуд ва Бессро ба асорат гирифт (2, III; 29, 2-3).

2

Саранҷоми кори Бесс. Арриан навиштааст, ки Батлимус ба Искандар дар бораи боздошти Бесс пайғоме дод ва дар зимн пурсид, ки аз чӣ тариқе ӯро ба Искандар тахвил бидиҳад? Искандар дустур дод, то ӯро дар банд бикашанд ва урёну бараҳна дар тарафи рости роҳе, ки Искандар бо сипоҳаш хоҳад гузашт, қарор бидиҳанд. Батлимус ин дастурро анҷом дод (2, III; 29, 3).

Нахустин муҳокимаи Бесс дар Бохтар сурат гирифт. Искандар аробаи худро дар рӯ ба рӯи Бесс ниғаҳ дошт ва аз-ӯ суол кард: «Чаро

шоҳи худро, ки аз накӯкор ва бастагони туст, ба қатл расонидӣ?» (2, III; 29, 4). Бесс посух дод, ки дар қатли шоҳ, танҳо ӯ муқассир набуда, балки онҳое, ки дар канораш буданд, ҳамагӣ тасмим гирифтанд. Вай дархости ононро анҷом додааст (2, III; 29, 4-5).

Искандар аз гуфтори Бесс дар ғазаб шуд ва фармуд, то Бессро шаллоқ бизананд ва сипас барои анҷоми ҳукми қатл ба шаҳри Бохтар фиристоданд (2, III; 29, 4-5). Аммо ҳамин муаррих дар ҷойи дигар аз асари худ менависад, ки нахуст бинӣ, лаб ва гӯшҳои ӯро буриданд ва баъд ӯро барои анҷоми ҳукми қатл ба Эқбатона (Ҳамадони кунунӣ) фиристоданд то наздикони шоҳ худ тасмим бигиранд, ки бо ӯ чӣ кор кунанд (2, IV; 7, 3-4). Муаррих Арриан, бо навъи таассуф дар бораи ҳукми Искандар навиштааст, ки мучозоти ӯ ба ҳадди ифрот буд ва беандому зишт кардани Бесс, агарчи тибқи ойини ақвоми «барбарихо» сурат гирифт, вале амале буд, ғайриинсонӣ (2, IV; 9, 3-4).

Агарчи, миёни гузоришҳои муаррихин ва нависандагони аҳди бостон дар мавриди наҳваи ба қатл расидани Бесс ихтилофи назар мавҷуд аст, вале дар ҳамоҳонӣ ва мувофиқати онҳо дар ин ки таъйинкунандагони ҳукми қатл аз наздикон ва бастагони шоҳи мактул Дориюши III буданд, шакке нест.

Далоили асорат ва таҳвили Бесс. Дар робита бо далоили асорат ва таҳвил додани Бесс тавассути Спитамон ва ёронаш дар илм назароти мухталифе ироа шудаанд, ки онҳоро метавон ба се гурӯҳ тақсим кард:

1. Гурӯҳе аз донишмандон муътақиданд, ки сарварони нерӯи муттаҳидаи Суғду Бохтар ба далели ин ки Бессро ҳанӯз ба унвони сарсаҳттарин душмани шоҳаншоҳи Форс медиданд, тасмим гирифтанд, то ӯро ба Искандар таҳвил бидиҳанд. Масалан, К. В. Тревер ва иддаи зиёди мусташирҳои шӯравии собиқ (17, 113).

2. Гурӯҳе аз донишмандон бар ин ақидаанд, ки Спитамон ва ёронаш бо ин иқдоми хеш хостанд аз Искандар амният касб намоянд (Н. Г. Дройзен ва иддаи зиёде аз муҳаққиқони урупой. Дар ин бора ниг. 12, 293; 23, 376-377; 26, 50, ирҷои № 159 ва ғ.).

3. Гурӯҳе аз муҳаққиқон ва пажӯҳишгарон чунин мепиндоранд, ки дар тасмими Спитамон ва ёронаш дар мавриди таҳвили Бесс ба Искандари Макдунӣ, белаёқатӣ ва фориғболии Бесс низ муассир будааст. Чунончи, Б. Ғ. Ғафуров, Д. И. Сибикудис, Б. А. Литвинский ва дигарон бар ин назаранд (Дар ин бора ниг. 12, 293 ва низ ирҷои № 53).

Дар баррасии масъала ин воқеъият набояд аз мадди назар дур гузошта шавад, ки шоҳи Форс Дориюши III бо машварати сипаҳсолорони собиқаш ба қатл расида буд ва Бесс дар ин тасмим

нақши таъйинкунандаеро дошт. Он гоҳ, ки Спитамон ва ёронаш тахвили Бесс ба Искандари фотехро тасмим гирифтанд, суол ба миён хоҳад омад, ки чаро мумкин набуд, Бессро худашон ба қатл бирасонанд? Хоҳем дид, сарварони суғдӣ ҳам чунин накарданд, баръакс бо Бесс бархӯрди мулоиме доштанд ва ўро пас аз боздошти муваққатӣ ба Искандар тахвил доданд.

Ихтилофоти назар ва тазоди иттилооти муарриҳини аҳди бостон дар ин маврид нишонгари он аст, ки худи муарриҳини даврони атиқа дар робита бо ин мавзӯ иттилооти саҳеҳ надоштаанд ва ё шояд ҳақиқати воқеъаро бар нафъи хеш ва юнониёну мақдуниҳо бо ғараз таҳриф кардаанд.

Дар робита бо таҳрифсозиҳои муарриҳини аҳди бостон, бояд мутаваҷҷеҳ шуд, ки он чи ки ҳам акнун дар бораи таърихи истилои Искандар дар кишварҳои Шарқ навишта мешавад, фақат бар пояи таълифот ва иттилооти муарриҳини юнонӣ ва румизабон ироа мегардад ва мо аз навиштаҳои шарқӣ дар робита бо ин мавзӯ чизе дар даст надорем. Бинобар ин, дар баррасӣ ва таҳлили иттилооти муарриҳини даврони атиқа ва назароти онон перомуни муборизаи ақвоми ориёии шарқӣ (тӯрониён) ва ашхоси бузурги онон бисёр бозҳатиёт бояд шуд, ки ин равиш ҳам яке аз муҳимтарин вазоифи муҳаққиқ аст.

Илова бар он чӣ ки гуфта омад, бояд баён дошт, ки масоили хуввияти таърихӣ ва чойгоҳи машхуртарин ашхоси таърихи куҳан ва қуруни вустои мардумони Осиёи Марказӣ то кунун аз диди фалсафаи таърих ва чомашиносии таърихӣ ба кулӣ мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор нагирифтааст. Аз ин рӯ, дар таъйини чойгоҳи ашхоси таърихӣ, чи манфӣ ва чи мусбӣ, набояд пиндошт, ки ҳақиқати маҳз альон ироа мегардад. Расидан ба ҳақиқати таърихӣ фақат аз роҳи таҳқиқ ва баррасии воқеъиятҳои таърихӣ мумкин аст, на аз роҳи эҳсосот ё ироаи назароти «шабеҳилм».

Он чи барои ҳамаи муҳаққиқин комилан ошкор аст, ин аст, ки дастаҳои зиёди суғдӣ, бохтарӣ ва сақоӣ яке паси дигаре урдугоҳи Бессро тарк карданд. Спитамон, Катан, Вахшарти Бохтарӣ (Оксиарт) ва сарварони дигари суғдӣ низ тарки урдугоҳи Бесс карданд.

Муҳаққиқи номвари шӯравӣ академик Б.А.Литвинский дар ин маврид навиштаҳои Аррианро, ки бар пояи муарриҳ Птоломей (Батлимус) овардааст, саҳеҳ ва ғайри қобили инкор медонад. Ба назари ин муҳаққиқ ҳангоме, ки лашкари муковими ақвоми ориёии шарқӣ ба Навтака расид, миёни сарварони нерӯҳои муттаҳида муҳолифате ба миён омад ва бахши умдаи лашкар аз Спитамон ва бахши ками сипоҳ аз Бесс ҷонибдорӣ карданд (12, 293).

Тасмим ва икдоми баъдии сарварони суғдиро Б.А.Литвинский тақрибан тақрори воқеаи қатли шоҳаншоҳи Форс Дориюши III, ки тахти сарварии Бесс анҷом шуда буд, медонад ва илова менамояд, ки чун Бесс дастнишондоди шоҳи мақтул буд ва низ маркази Бохтар низ дар ихотаи лашкари Искандар қарор дошт, аз ин рӯ, наметавонист дар миёни мардуми вилоёти Суғд эътибори лозимро касб намояд ва аз ин гуна эътибор фақат Спитамон, ки худ низ насаби суғдӣ дошт, наметавонист бархӯрдор бошад (12, 293).

Аммо муқоисаи вазъи пешомада дар Навтака бо вазъи шоҳаншоҳи мақтул Дориюши III тавассути академик Б.А.Литвинский сурат гирифтааст, каме маснӯӣ ба назар мерасад. Набояд фаромӯш кард, ки Дориюш шоҳаншоҳи расмӣ ва дар тамоми импературӣ аз эътибори ҳосе бархӯрдор буд ва бисёре аз муҳаққиқин сабаби фирори ӯро ба хоотири ҷамъоварии сипоҳи ҷадид дар шимолӣ-шарқии импературӣ дидаанд. Аммо Бесс буд, ки монеи ҳаракати шоҳ шуд ва ӯро аз миён бардошт. Вай дар ин лаҳза ба ҳеч ваҷҳ наметавонист ҷойгоҳи шоҳи мақтулро бар худ дошта бошад. Ин сатрапи шоҳкуш, ҳатто, дар ватанаш Бохтар эътибори худро аз даст дода буд. Аз ин рӯ, муқоисаи ин ду вазъ чандон муносиб нест.

Б.А.Литвинский дуруст мефармояд, ки Бесс дар ин муддат ба унвони раҳбари нерӯҳои муқовими зидди душман ва сипаҳсолор ҷойгоҳи худро аз даст дода буд ва, ҳамчунин, намехост то дигарон бар маснадаш биншинанд. Ба ин хотир аст, ки сипаҳсолорони суғдӣ ва сақоӣҳо бо сарварии Спитамон маҷбур шуданд Бессро аз миён бардоранд ва ӯро ба банд дароварданд ва сипас ба дасти Искандар таҳвил доданд.

Пас, тибқи назари Б.А.Литвинский иллати аслии тавассути Спитамон ва Датофарн таҳвил додани Бесс ба Искандар дар адами боварии сарварони нерӯи ҷадиди муқовимат бар тавоноии Бесс дар созмондиҳии ҷанги ниҳой бо Искандар низ наметавонад бошад. Агарчи, ин дид борҳо аз тарафи муҳаққиқин ва пажӯҳишгарон ироа гардидааст, вале ба ҳар сурат наметавонад ягона далел барои таҳвили ӯ ба Искандар бошад.

Мо дақиқан наметавонем, ки дар Навтака чӣ иттифоқ рух дод. Аммо натоиҷи он барои муҳаққиқин комилан ошкор аст. Он чи ҳам акнун тафсир мешавад, натоиҷи иқдомоти саркардагони ҷадиди суғдӣ аст. Дарвоқеъ, саранҷоми рӯйдодҳои Арой (Хирот), тасарруфи Бохтар, убури Искандар аз Окс ва, баҳусус, иттифоқоте, ки дар мавзеи Навтакаи Суғд рух доданд, таҷаллии тағйири назароти сарварони нерӯҳои муштараки суғдӣ, бохтарӣ ва сақоӣҳо наметавонад бошад.

Яъне, бохтариҳо, суғдиҳо, сақоиҳо ва даҳоиҳо фаҳмиданд, ки давлати Ҳахоманишӣ дигар вучуд надорад ва Бесс ҳам аз мақоми худ суиистифода карда, ғайриқонунӣ бар тахти шоҳаншоҳӣ нишаст ва ӯ ҳаққи фармонравой бар нерӯи муштаракро надорад.

Мусташири амриқой Франк Ҳолт дар китоби ҷадиди ҳеш «Искандари Кабир ва Бохтар» зимни баррасии ин мавзӯ, таъкид бар он менамояд, ки амали ҳокими Бохтар Бесс дар мавриди қатли шоҳаншоҳи Форс, дарвоқеъ, аз саҳттарин ҷурмҳои сиёсӣ ва ахлоқӣ маҳсуб мешуд (26, 50). Ин ҷурме буд, ки ҳаргиз набояд гузаште шавад. Дар ҳақиқат, Бесс бо ин амали ҷохталабонааш худро дар назди ағлаби ашроф, сипаҳсолорони ақвоми ориёӣ ва дар назари тамоми мардумони имперотурии Ҳахоманишӣ ба кулл бегуноҳ намуд. Ба ин сабаб буд, ки сарварон ва сипаҳсолорҳои ақвоми ориёӣ яке паси дигаре Бессро тарк мекарданд. Метавон ин дидгоҳи донишманди амриқоиро боз ҳам бо мавриди зайл тақвият намуд:

1. Спитамон, Датофарн ва Катан, иттифоқан, аз сарварони комилан нав дар саҳнаи рӯйдодҳои сиёсӣ ва низомии он рӯзгор буданд, ки номи онҳо дар осори муаррихин ва нависандагони аҳди бостон, барои нахустин бор дар робита бо асорат ва таҳвили Бесс зикр шудааст. Ин амр нишонгари он аст, ки ин се сарварон дар набардҳои маъруфи гузашта (Гроник, Исс, Гавгомела ва ғ.) шикрат надоштанд ва он гоҳ, ки Искандар ва сипоҳиёнаш дар Бохтар ва сипас дар навоҳии марзии Суғд пайдо шуданд, ба эҳтимоли қавӣ, ин раҳбарони суғдӣ бо даъвати Бесс ҷиҳати баррасии авзоъ ба назди ӯ равон шуданд.

2. Ин се сарварони суғдӣ, пас аз дарки заъфи Бесс ва воқеияти ҳол, огоҳона тасмим гирифтанд, то ин шоҳи худномро дар рустое муваққатан боздошт намояд. Ирсоли пайғом дар бораи Бесс ба Искандар тавассути сарварони ҷадид, метавон гуфт, иқдоми комилан дипломатӣ буд. Онон хуб медонистанд, ки Искандар дар таъкиби Бесс буда ва бо баҳонаи таъкиби ӯ вориди ҳудуди Суғд шудааст. Аз ин рӯ, саъй карданд, то мушкilotи пешомадаро аз роҳи дипломатӣ пайгирӣ кунанд.

3. Спитамон, Датофарн ва Катан, ки ҳамагон аз ашрофзодагони суғдӣ буданд, хуб медонистанд, ки қатли шоҳаншоҳ ҷурми бузургест ва ҳамкорӣ кардан бо қотили шоҳи расмӣ, ҳатто, агар худ сатрапии собиқ ва аз бастагони шоҳ бошад ҳам, ба ҳеҷ ваҷҳ бар нафъи онон нахоҳад шуд. Тобеи Бесс шудани сарварони суғдӣ, боиси таҳриқи ҷанги Искандар бар хоки Суғд ва навоҳии дигар мешуд. Бо таҳвил додани Бесс ба Искандар сарварони суғдӣ хошанд, пеши ҳаракати минбаъдаи сипоҳи мақдуниро бар дохили сарзамини Суғд бигиранд

ва аз ин тариқ, амнияти сарзаминро ҳифз намоянд (27, 168). Аз ин рӯ, таҳвили Бесс бар Искандар ягона роҳи пешгирии чанг буд.

4. Омили дигаре, ки дар чихати таъйини сиёсатҳои баъдии сарварони суғдӣ муассир буд, шинохти шахсияти Искандар тавассути раҳбарони суғдист. Спитамон ва саркардагони чонибдораш дар ин муддат возеҳ дарк карданд, ки Искандари Макдунӣ ба ҳеҷ вачҳ озодкунандаи ақвоми тобеи шоҳони Форс нест, балки вай истилоғари чадида аст, ки зулму ситами сахттареро бар сарзаминашон таҳмил хоҳад кард. Ба ин хотир аст, ки пас аз таҳвили Бесс, онон фавран тарки русто карда ба тарафи маркази Суғд равон шуданд.

Пас, аз он ҷӣ гуфта омад, метавон натиҷа гирифт, ки аз назари саркардагони нерӯи чадида низомӣ «шоҳаншоҳи Осиё», яъне Бесс мучрими бузурги сиёсӣ ва ахлоқӣ буд. Хукми ин навъ ҷурм тибки оини кишвардорӣ Ҳахоманишиҳо ва сатрапҳои дигар ҳамон қатл буд. Сарварон хуб медонистанд, ки Искандар ба ҳатм хукми қатли Бессро содир хоҳад кард. Ба назари сарварони вақт Бесс дигар ҳукуки маънавии симати фармондорӣ куллии сипоҳи ақвоми ориёиро дар чанги зидди Искандар надошт ва таъйиди нақша ва дархостҳои ин шоҳи худном аз тарафи сардорони чадида ба маънии иштибоҳи саҳти стратегӣ ва тактикӣ буд. Тамоми ин маворидро сарварони нав ба хубӣ дарк мекарданд.

Аз сӯи дигар, суғдиён, бохтариён ва сақоӣҳо нек медонистанд, ки Искандари Макдунӣ фақат ва фақат истилоғар ва мустабидди чадида аст, на озодкунандаи сарзаминашон. Ин шоҳи чадида Осиё зулму ситами сахттареро бар сари милали озодихоҳ фуру хоҳад овард, ки ҳамин тавр ҳам шуд. Сарварони чадида дар Навтака тасмим гирифтанд, барои дифои меҳан ва мардум чанги чадида ва густардаеро алайҳи макдунӣ созмон диҳанд. Баъид нест, ба ҳамин хотир Спитамон ва ёронаш тасмим гирифтанд, ки сари вақт аз шарри Бесс «халос» бишаванд ва ўро ба хоҳири таъмини саодати мардум ва сарзамини хеш қурбонии душман карданд, ки аз назари сиёсат ва оини кишвардорӣ он рӯзгор ва низ аз диди дипломатӣ тасмими онон воқеъан мантиқӣ буд.

Пайнавишт:

1. Арриан Флавий. Анабасис Александра или история походов и завоеваний Александра Великого. В (7 томах). -Ташкент, 1931.
2. Арриан Флавий. Поход Александра. Пер. с древнегреческ. М. Е. Сергиенко. -М.-Л., 1962.
3. Бойматов Л. Д. Спитамен. - Душанбе, 2006.
4. Бойматов Л. Д. Спитамон. - Душанбе: - Варзоб, 2006.

5. Бойматов Л. Д. Спитамон // Садои Шарк, 2007, № 10 (сентябрь). -С. 80 - 98.
6. Гафуров Б. Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. -М., 1972.
7. Гафуров Б. Г., Цибукидис Д. И. Александр Македонский и Восток. - М., 1980.
8. Гафуров Б. Г. Точикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. -Китоби якум. - Душанбе, 1983.
9. Иномов М. Подвиг Спитамена. - Худжанд, 2005.
10. Инъомов М. Шучоати Спитамен. - Хучанд, 2005.
11. Квинт Курций Руф. История Александра Македонского Сохранившиеся книги. Под ред. В. С. Соколова. -М., 1963.
12. Литвинский Б. А. Борьба народов Средней Азии против греко-македонского завоевания / История таджикского народа. -Т. 1. Древнейшая и древняя история. - Душанбе, 1998.
13. Минорский В. Ф. Греческая переправа на Оксе // Восточная филология. Вып. 2. - Тбилиси, 1972.
14. Плутарх. Сравнительные жизнеописания. Т. 1-3. Изд. Подгот. М. Е. Грабарь - Пассек и с. П. Маркиш. -М., 1963.
15. Пьянков И. В. Бактрия в античной традиции. Общие данные о стране, названия и территория). - Душанбе, 1982.
16. Ртвеладзе Э. В. К локализации «греческой» переправы на Оксе // ВДИ, 1977, № 4. - С. 182 - 188.
17. Тревер К. В. Александр Македонский в Согде // Вопросы истории, 1947, № 5.
18. Цибукидис Д. И. Древняя Греция и Восток. - М., 1981.
19. Шахермайр Ф. Александр Македонский. - М., 1986.
20. Шифман И. Ш. Александр Македонский. - Л., 1988.
21. Шофман А. С. Спитамен // Вопросы истории. 1972, № 5.
22. Badian E. Alexander in Iran. // Cambridge History of Iran. Vol. II. - Cambridge University Press. - Cambridge, 1985, - PP. 420 - 501.
23. Bosworth A. B. A Historical commentary on Arrian's Histoty of Alexander. Voume I. Commentary on books I - III. Clarendon Press. Oxford, 1980, - 396 pp.
24. Bosworth A. B. A. Historical commentary on Arrian's Histoty of Alexander. Volume II. Commentary on books IV - V. Clarendon Press. Oxford, 1995.
25. Bosworth A. B. Conquest and Empire. The Reign of Alexander the Great. - Cambridge University Press. - Cambridge, 1988.
26. Holt Frank. L. Alexander the Great and Bactria. The Formation of Greek Frontier in Cental Asia. E. J. Brill. - Leiden, 1988.
27. Milns R. D. Alexander the Great. -London, 1968, - 288 pp.
28. Robinson Jr. C. A. When Did Alexander Reach the Hindu Kush? // AJP, 1930, № 51, - PP. 22 - 31.
29. Tarn W. W. Alexander the Great. Vol I - II. - Cambridge, 1948.
30. Weiskoft Michael. Bessos // Encylopedia of Iranica. N-Y., 1989. PP. 174 -175.

Маърифат Анварова¹

“ЛАТОИФУ-Л-АМСОЛ”-И ВАТВОТ ВА ТАШАККУЛИ АМСОЛНАВИСИИ ФОРСУ ТОЧИК

(дар мисоли фанни дувоздаҳуми “Нафису-л-фунун”-и
Муҳаммади Омӯӣ)

Китоби «Латоифу-л-амсол ва тароифу-л-аквол»-и Рашидуддини Ватвот дар таърихи фарҳангнависию фурсу тоҷик аз ҷумлаи нахустин фарҳангҳое ба шумор меравад, ки тарҷума ва шарҳи 281 масали араби-ро дар худ ҷой додааст. Таълифи ин китоби арзишманд соли 573/1177 иттифоқ афтадааст. Ба навиштаи муҳаққиқон ин асарро Рашидуддини Ватвот ба дархости Қутбуддин Муҳаммади Хоразмшоҳ таълиф намудааст. Тибқи дастури ин амир Рашидуддини Ватвот маҷмӯае аз масалҳои араби-ро фароҳам сохта, онҳоро ба забони форсӣ тарҷума намудааст.

“Латоифу-л-амсол”-и Рашидуддини Ватвот аз 28 боб иборат аст. Таснифоти асар ба бобҳои ҷудогона бар асоси 28 ҳарфи алиф-бои арабӣ сурат гирифтааст. Аз ин ҷо равшан мегардад, ки муаллиф асари хешро вобаста ба тартиби алифбои арабиасос танзим намуда, масалҳои фароҳамовардари тибқи он ҷойгузин намудааст. Арзиш ва аҳамияти ин асар, пеш аз ҳама, дар он зоҳир мешавад, ки он асосан дар забони форсӣ ба қалам омада, шарҳ ва тарҷумаи маҷмӯи масалҳои араби-ро фаро гирифтааст.

Аз нигоришоти Ватвот пайдост, ки истифодаи масалҳо барои таълими калом ва оростагии суҳан, ҷи дар вақти нутқ ва ҷи дар ҳоли нигориш, муҳим ба назар мерасад. Аз ин лиҳоз, ҳадафи аслии вай бо фароҳамовардани ин амсол мусоидат дар балоғат ва фасоҳати суҳани ҳамзамонону ҳамаҳони хеш маҳсуб меёбад.

Бар асоси таҳлили қиёсии мундариҷа ва муҳтавои “Латоифу-л-амсол” бо дигар фарҳангҳои ҳамсони қабл аз он таълифшуда равшан мегардад, ки Рашидуддини Ватвот бештар аз “Маҷмаъу-л-амсол”-и Абулфазли Майдонӣ суд ҷустааст. Ҳарчанд худ муаллиф дар ин маврид ишороте дар муқаддимаи китоб накарда, аммо таҳлили қиёсии ин ду асар иддаои моро ба субут мерасонад.

Тавре қайд кардем, “Латоифу-л-амсол” ба зоти худ аз нахустин фарҳангҳои амсол ба шумор меравад, ки дар қанори зикри асл (шак-

¹ устоди ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров

ли арабии амсол) тарҷумаи форсии онҳоро низ оварда ва ба қавли худ Рашидуддини Ватвот дар муқаддимаи китоб “ривоёт ва эроди хикоёте, ки тааллуқ бад-он дорад, ба форсӣ набишта, то манфиати он томтар ва фоидаи он омтар бувад” (1,39).

Аз он сабаб, ки “Латоифу-л-амсол” аз назари фарогирии тарҷумаҳои форсии амсол ва хикоёту ривоёти марбут ба онҳо нахустин таълиф ба шумор меояд, табиист, ки дар қарнҳои баъдӣ мавриди истифодаи аксари фарҳангнависон ва донишмандон қарор гирифт. Таҳлили қиёсии матолиби “Латоифу-л-амсол” бо фарҳангҳои баъд аз он таълифшуда ин матлабро ба исбот мерасонад, ки бисёре аз фарҳангнависон аз маводи ин луғати муътабар истифода кардаанд.

Яке аз чунин осор “Нафоису-л-фунун фӣ ароиси-л-уюн”-и Шамсуддин Муҳаммади Омулӣ мебошад, ки ба унвони яке аз донишномаҳои муътабари гузашта шинохта мешавад. Фанни дувоздахуми он ба илми амсол бахшида шуда, муаллиф пас аз шарҳи масалҳо ба тарҷумаи онон пардохтааст. Ба назар мерасад, ки ӯ дар чараёни кори худ аксаран аз китоби “Латоифу-л-амсол” истифода намудааст. Агарчи Шамсуддин Муҳаммади Омулӣ каломи Ватвотро айнан такрор накардааст, аммо дар матнҳои овардаи вай тағйироти андак ба чашм мерасад. Дар навбати аввал ҳаммонандиҳое дар муқаддимаи ҳар ду асар дида мешавад. Ватвот дар пешгуфтори мухтасари худ аз фоидаи амсол ва фароҳамоварии он ба шеваи худ ишорат мекунад ва менависад: “Чунин гӯяд муаллифи китоб Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Абдулҳалил ал-Умарӣ ал-Балхӣ маъруф би-р-Рашид ал-Котиб, ваффақахуллоҳу лихайри табииниҳи ва аҷри тақниниҳи, ки дониستاني ақволи ғусаҳо ва шинохтани амсоли қудамо илме аст аз улуми араб ҳарчи шарифтар ва фанне аз фунуни адаб ҳарчи латифтар ва фавоиди он дар мухотабот бисёр ва авоиди он дар мукотабот бешумор ва ҳар оқил, ки ба мутолааи он иқбол намояд ва он алфози роиқ ва калимоти роёро дар истеъмол орад, сармоҷи ақл ва перояи фазли ӯ бияфзояд ва сачоҳати хулқ ва фасоҳати нутқи ӯ зиёдат гардад ва дар мақоми муҳоварат ва мавқифи мушоварат аз халали калом ва залали иқдом раста бошад ва бад-ин сабаб дар чашмҳо муаззам ва дар дилҳо муқаррам шавад” (1,39).

Шамсуддин Муҳаммади Омулӣ низ нахуст дар се нукта, ки онҳоро худ бевосита “фоида” номгузорӣ намудааст, маҳсули иҷрои ин кори ҳешро тавзеҳ медиҳад. Дар фоидаи аввал бевосита ба шарҳи маънии масал ҳамчун илм пардохтааст. Зеро дар равиши кори вай, пеш аз ҳама, тафсири масал ба унвони яке аз улум баррасӣ меёбад. Дар фоидаи дувум сабаби илм дониستاني масалро ташреҳ дода ва

баҳси тағйир дар амсол дар фоидаи савум шарҳ ёфтааст. Ҳамин гуна, дар навбати аввал, агарчи Ватвот ба таври умум фоидаи амсолро бар таъмини балоғат ва фасоҳати калом ва афзуни фазлу хирад таъкид мекунад, аммо ӯ низ онро яке аз улум ба шумор меоварад ва бад-ин гуна зикр мекунад, ки “донистани ақволи фусаҳо ва шинохтани амсоли қудамо илме аст аз улуми араб” (1,40). Онгуна ки таъкид шуд, Омулӣ низ масалро фанни дувоздахум аз “Нафоису-л-фунун” ба шумор меоварад, ки ин амр ба пайванд ва шабоҳати мулоҳизоти ҳар ду муаллиф дар таъйини масал ҳамчун илм ва фоидаи фароҳамоварӣ ва тавзеҳи он таъкид меварзад.

Бештарини ҳаммонандиҳои матнии ин ду асар дар шарҳи амсол ва ҳикоёту ривоёти мазкур ба мушоҳида мерасад. Ин шева дар навбати аввал ба чанд нуктаи муҳим таъкид мекунад: Аввал ин ки дар бештари маврид ҳар ду муаллиф масалҳои ягона интихоб ва шарҳ кардаанд. Дувум ин ки шояд дар интихоби амсол ҳар ду сарчашмаҳои ягона доранд. Вале, муҳимтар аз ҳама, чун китоби Ватвот нахустин фарҳангномаҳои амсол бо тарҷумаи форсӣ махсуб мешавад, бидуни тардид метавон муътақид бар ин нукта шуд, ки Омулӣ аз тарҷумаҳои ӯ ба унвони сарчашмаи муҳим ва аввалӣ суд бардоштааст. Ҳарчанд дар китоби “Нафоису-л-фунун” комилаи тарҷумаи худӣ масалҳо дида намешавад, ончунон ки Ватвот қабл аз тавзеҳи масал мавриди истифода ва сарчашмаи тарҷумаи форсии онро меоварад, аммо дар тарҷумаи матолиби марбут ба мавриди истифодаи амсол ва ҳикоёту ривоёт пайвандҳои миёни ҳар ду асар ба таври барҷаста мушоҳида мегардад.

Барои муқоиса чанд намунаро аз ҳар ду асар меоварем.

Лағоифу-л-амсол: “Инна фи-л-маоризи ламандухатун ғани-л-кизби” – Ба дурустӣ дар суханони сарбаства фароҳӣ ва бениёзӣ аст аз дурӯғ.

Ин масал Имрон ибни Ҳусайн (р) гуфтааст ва ӯ аз саҳобаи Пайғамбар аст. Ва маънии ин масал он аст, ки дар сухани сарбаства гуфтан ва аз зоҳири қавл ба таъризи рафтан чора аст аз дурӯғи сарех ва истиғноат аз ботили қабех.

Ин масал он чо бояд гуфт, ки касе хоҳад то иқдом кунад бар дурӯғ гуфтан, мукраҳу мучбар аст ва мукаллафу музтар.

Ҳикоят: Дар аҳди мо подшоҳе будааст золим, мар порсоеро илзом кард то бар маҳзаре, ки дар басти маъдалату наشري макрамати хеш ақд карда буд ва бар вачҳи таклифу ташдид ва тариқи таънифу таҳдид, хутути мардумон ситада, гувоҳӣ нависад. Он порсои олим бинавишт, ки зоҳир аз холи ҳар мусалмон, хоса, аз холи вулот, ки роӣ-

ни ибод ва ҳомиёни билоданд, он аст, ки чун либоси неъмат пӯшанд, дар изҳори шукри мунъим кӯшанд ва ба сӯи адлу салоҳ гироянд ва аз мавоқифи зулму фасод таҷаннуб намоянд ва «мо шаҳидту илло бимо ʙалимту».

Акнун ин ҷумла суҳанон, ки бар ҳам нишондааст ва ба тариқи таъризи ронда, рост аст ва агар сарехан бинавиштӣ, ки ин подшоҳ ба адлу некӯкорӣ мавсум аст ва аз зулму бадкирдорӣ маъсум, дурӯғ будӣ ва дар шаръу мурувват ва дину футувват нашоастӣ он. Ва ҳар чи монанди ин бошад аз таъризоти гузида ва эҳтиёлоти писандида аст (1,43).

Нафоису-л-фунун. «Инна фи-л-маоризи ламандухатун ʙани-л-кизби». Ин масалро Имрон ибни Хусайн задааст ва аз саҳобаи Паёмбар (с) буд. Яъне, дар суҳанони сарбаста гуфтан ва аз зоҳири қавл ба таъризи рафтан чора аст аз дуруғи сарех ва истиғно аст аз ботили қабех. Ин масал он ҷо бояд гуфт, ки касе, ки хоҳад ба дурӯғ иқдом намояд ва пиндорад, ки ўро дар он макруҳ ва музтар аст...» (5,198-199).

Муқоисаи қисмати аввали тавзеҳи масал баёнғари он аст, ки дар матни ҳар ду китоб қариб фарқияте ба мушоҳида намерасад. Дар навбати аввал ҳар ду сарчашмаи масалро ба Имрон ибни Хусайн нисбат медиҳанд, ки аз саҳобағони Паёмбар (с) будааст. Дар шарҳи масал ва мавриди истифодаи он низ ҷумлаҳо анқариб айни ҳамдигаранд ва, ҳатто, калимоти дар шарҳ истифодашуда шабоҳати айни доранд ва ин нукта худ метавонад далели равшан барои сарчашмаи аслии кори Шамсуддин Муҳаммади Омулӣ қарор гирифтани “Латоифул-амсол”-и Рашидуддини Ватвот бошад. Дар идомаи шарҳи масали мазкур ҳар ду муаллиф ҳикояте овардаанд, ки мазмуни ягона дорад. Ҳикоят дар китоби Рашидуддини Ватвот сурати муфассалтар дорад, аммо дар “Нафоису-л-фунун”-и Муҳаммади Омулӣ бо ихтисори лафзӣ ва шакли мӯҷаз омадааст:

“Малике аз мулуки атроф, ки ба зулм мансуб буд, олиме порсоро илзом кард, то бар маҳзаре, ки дар басти маъдалат ва нашри макраматаи худ ақд карда буд, ба таҳдид ва таънифи хутут аз аҳли вилояти худ ситада гувоҳӣ нависад. Он олим бар он ҷо навишт, ки зоҳир аз вилоят, ки роъиёни ибод ва ҳофизони билоданд, он аст, ки чун либоси неъмат пӯшанд, дар изҳори шукри мунъим кушанд ва ба сӯи адлу салоҳ гароянд ва аз мувофиқати золим ва фасод таҷаннуб намоянд”.

Дар сабки нигориши ҳикоят, баробари мавҷуд будани монандиҳо истифодаи муродифоти матлаб ва нукоте бо тағйир аз сӯи муаллифи “Нафоису-л-фунун” ба ҷашм мерасад. Масалан, дар охири ҳикоят худи Ватвот ва Омулӣ ҳадафи овардани ҳикоят ва матолиби дар он

мазкурро ба таври монанд тавзеҳ додаанд. Дар “Нафоису-л-фунун” ин нукта чунин омадааст: “Ғараз он ки ин калимот бар тибқи таъризи ронда аст ва худро аз шоибаи кизб нигоҳ дошта. Чӣ агар сареъ навишти, ки ин малик ба адл ва некӯкорӣ мавсум аст, дуруғ будӣ” (5,185).

Дар мавриди дигар, ҳатто, ба мушоҳида мерасад, ки матни овардаи Муҳаммади Омулӣ анқариб айни нигориши Рашидуддини Ватвот мебошад. Ин матлаб дар тавзеҳи масали зерин дар ҳар ду асар ба рӯшани хувайдост:

Латоифу-л-амсол: “Яъне, чун мард ғоиб шавад, зан ғӯяд, ки наздики зани дигар рафтааст ва маҷлиси унсу роҳат ва лаҳву ишрат сохта ва модар ғӯяд, ки балое бад-ӯ расидааст ва офате бад-ӯ боз хурда. Он тухмати занон аз ғояти бешафқатӣ аст ва он фикрати модар аз фарти шафқат ва камоли муҳаббат аст. Ин масал он ҷо бояд гуфт, ки касе аз ғайбат ё кори касе андешаманд бошад ва пиндорад, ки ӯро офате расидааст ё хоҳад расид” (1,46).

Шарҳи ин мақола бад-ин сурат дар китоби «Нафоису-л-фунун»-и Муҳаммади Омулӣ низ омада ва дар заминаи муқоисаи матни тарҷумаи он равшан мегардад, ки эҳтимолан муаллифи ин асар асосан аз тарҷумаи Рашидуддини Ватвот истифода намудааст, зеро мурур ба тарҷумаи ӯ равшан месозад, ки танҳо дар чанд маврид фарқиятҳои кӯтоҳе дар калимот ва, ҳатто, пасванду пешвандҳо ба назар мерасад ҳалос.

Нафоису-л-фунун: “Зеро ки чун мард ғоиб шавад, зан андешад, ки ба наздики зани дигар рафта ва маҷлиси унсу роҳат ва лаҳву ишрат сохта ва модар аз ғояти шафқати пайваста дар андеша бошад, ки ҳолӣ ӯ ба чӣ расад? Кош заҳмате бад-ӯ нарасида бошад ва офате бад-ӯ роҳ наёфта. Ва ин масал дар вақте ғӯянд, ки касе аз ғайбати касе ё кори касе андешанок бошад” (5,184).

Аз муқоисаи ин ду нукта матлаби дигаре ҳам ошкор мегардад, ки Муҳаммади Омулӣ асосан истифодаи амсолро зикр мекунад ва ҳатто тарҷумаи форсии ҳуди масалро намеоварад. Ҷиҳати дигари ба ҳам шабоҳат доштани тавзеҳоти ҳар ду муаллиф дар таъкид ба намунаи маъруфи он дар миёни мардуми форсу тоҷик ифода меёбад. Аз ин ҷо низ равшан мегардад, ки ба эҳтимолияти зиёд аз ин равиши Рашидуддини Ватвот низ Муҳаммади Омулӣ истифода намудааст.

Вобаста ба ин, баробари ҳаммонандиҳои фарқиятҳои дар равиши кори ҳар ду муаллиф ба мушоҳида мерасанд, ки бар чанде аз онон метавон ишора намуд. Аввал ин ки тафсилот ва тавзеҳи амсол дар китоби “Латоифу-л-амсол” нисбат ба Муҳаммади Омулӣ авлабият

дорад. Ин ҳолатро дар мавриди муқоисаи масали аввали дар китоби “Нафоису-л-фунун” омада, ки дар “Латоифу-л-амсол” бо шумораго-ни 6 зикр шудааст, ба мушоҳида мегирем:

Латоифу-л-амсол: “**Офату-л-чамоли ал-хуйалоу**” – Офат некӯӣ хиромиш ва уҷб аст. Ин лафзи Паёмбар аст (с). Лекин бибояд донист, ки хуйало ду гуна аст: Як гуна он ки Худои азза ва чалла онро дӯст дорад ва як гуна он ки Худои азза ва чалла онро душман дорад. Аммо он гунаи хуйало, ки Худои азза ва чалла дӯст дорад, он аст, ки пеши душманони дин бошад дар мавтини ҳарб ва мавоқифи таъну зарб. Чунонки Муҳаммад ибни Исҳоқ ибни Ясор (р) ҳикоят мекунад, ки Пайғамбар (с) рӯзи Уҳуд берун омад ду зирех пӯшида ва шамшере дар дасти муборак гирифта ва овоз дод, ки кист, ки ин шамшерро чунонки ҳаққи ўст, аз дасти ман бигирад? Амирулмуъминин Умар (р) биштофт ва гуфт: Ман, ё Расулulloҳ. Пайғамбар (с) аз вай рӯ бигардонид ва бад-ӯ надод. Дигарбор гуфт: кист, ки ин шамшерро чунонки ҳаққи ўст, аз дасти ман бигирад? Зубайр ибн ал-Аввом (р) биштофт ва гуфт: Ман, ё Расулulloҳ. Пайғамбар (с) аз ӯ низ рӯ бигардонид ва бад-ӯ надод. Се бори дигар гуфт: кист, ки ин шамшерро чунонки ҳаққи ўст, аз дасти ман бигирад? Абудучона Симок ибни Харшаҳа ал-Ансорӣ (р) биштофт ва гуфт: Ё Расулulloҳ, ҳаққи ин шамшер гирифтани чист? Пайғамбар (с) гуфт: Ҳаққи ӯ дар гирифтани он аст, ки чандонаш бар душманони дини Худои азза ва чалл занӣ, ки дуто гардад. Абудучона даст дароз кард ва шамшер аз дасти мубораки Расул (с) бигирифт. Ва ин Абудучона саҳт далер ва мардона будааст ва аз одоти маъруф ва хисоли маълуми ӯ яке он аст, ки дар ҳарбгоҳ бихиромидӣ ва табахтуркунон пеши ҳасм боз шудӣ ва душманонро бо қасрати адад ва вуфури уддат эшон ба қас надоштӣ ва аломати ӯ рӯзи чанг асобае сурх будааст ва ўро бад-он шинохтандӣ ва ҳар гоҳ ки дар мавтини қору маъдани қорзор асобаи сурх барбастӣ, мардумон бидонистандӣ, ки дар чанг муболиғат хоҳад кард ва димори аъдо бар хоҳад омад. Чун шамшер аз дасти муборак Расул (с) бигрифт, асобаи сурх берун кард ва сари ҳешро бадон баст ва раҷазгӯён ва муборизчӯён дар ҳарбгоҳ омад, он гоҳ дар миёни ҳар ду саф хиромидан гирифт. Расул (с) гуфт, ки ин рафторе аст, ки Худои азза ва чалл душман дорад, магар дар ин мавзеъ. Пас чанг кард ва доди муборизат дод, ҷазохуллоҳу ӯан диниҳи хайран.

Ва аммо он хуйало, ки Худои таъоло онро душман дорад, нозидан аст ва ба қорҳое накӯҳида ва амалҳое нописандида ва хиромидан аст аз сари уҷб ва ғуруру қибр ва фухур.

Ин масал он ҷо бояд гуфт, ки қасе ба ҷамолу қамоли ҳеш бино-

зад ва аз хештанбинӣ ва хиромиш ба мурут ва риоят чониби дӯстон ва ёрони худ напардозад” (1,44-45).

Агарчи шарҳи ин масал батафсил бар пояи дақиқ намудани сарчашмаи он дар “Латоифу-л-амсол” омада, аммо баръакси он дар “Нафоису-л-фунун” хеле мухтасар аст ва, пеш аз ҳама, бо ичтиноб аз тарҷумаи масал танҳо тааллуқи он ба Паёмбари акрам (с) таъкид шудаасту ҳалос:

“Офату-л-чамоли ал-хуйалоу”. Ин масал ҳазрати Расул (с) фармудааст ва дар вақте бояд гуфт, ки касе ба чамолу камол нозиш (кунад) ва аз худбинӣ ба муруоти мардумон напардозад. Аммо бибояд донист, ки хуйало ду навъ аст: Яке он ки Ҳақ таъоло ўро душман дорад ва он хиромидан аст аз сари уҷбу ғурур ва нозидан ба афъоли нақӯҳида ва аъмоли нописандида...” (5,185).

Дар чараёни нигориши қисмати ниҳони шарҳи Ватвот ва тавзеҳи мухтасари Омулӣ қаробати матнӣ ба мушоҳида мерасад, чун ҳар ду ҳам вожаи хуйалоро аз каломи Паёмбар ба ду навъ шарҳ додаанд. Ин чо як навъ қаробати сабкӣ ва муштарақоте дар истифодаи вожағону таобир ба назар мерасад, ки пайванди ҳар ду асарро бозгӯӣ мекунад. Ба ҳар ду порчаи охир мурур мекунем:

“Латоифу-л-амсол”: “Ва аммо он хуйало, ки Худои таъоло онро душман дорад, нозидан аст ва ба корҳое нақӯҳида ва амалҳое нописандида ва хиромидан аст аз сари уҷб ва ғуруру кибру фухур” (1,45).

“Нафоису-л-фунун”: “...аммо бибояд донист, ки хуйало ду навъ аст: Яке он ки Ҳақ таъоло ўро душман дорад ва он хиромидан аст аз сари уҷбу ғурур ва нозидан ба афъоли нақӯҳида ва аъмоли нописандида...” (5,185).

Бо тақя бар ин умумиятҳо, метавон бар ин натиҷа омад, ки воқеан Муҳаммади Омулӣ аз китоби “Латоифу-л-амсол”-и Рашидуддини Ватвот ба унвони нахустин фарҳанги амсол дар шарҳу тавзеҳи масалҳои арабӣ дар забони форсӣ суд чустааст, ҳарчанд кӯшиши вай бештар дар баёни мухтасар ба назар мерасад.

Тавре таъкид гардид, дар баъзе маворид ба мушоҳида мерасад, ки шарҳу тавзеҳи амсол анқариб ба ҳамдигар ягонагӣ доранд ва бо қаробати маъноӣ зикр шудаанд, ки ин нукта нақши сарчашмавии “Латоифу-л-амсол”-ро барои Шамсуддин Муҳаммади Омулӣ дар равиши таълифи китоби амсол дар асараш нишон медиҳад. Аз ҷумла, дар шарҳи масали зерин Рашидуддини Ватвот овардааст:

“Тарака-з-забйу зиллаҳу” – Бигзошт оху хона ва чойгоҳу маскати хеш. Маънии зил дар ин маънӣ хонаи охуст, ки оху дар сояи ў бошад ва чун сайёд он чо расад ва оҳуро аз он чойгоҳ барангезад, гӯянд,

оҳу аз бим бигрезад ва низ бад-он ҷойгоҳ боз наёяд, гӯянд: “**Тарака-з-забӣу зиллаҳу**”.

Ин масал он ҷо бояд гуфт, ки касе аз чизе нафрат гирад ва онро бигзорад, ҷунонки ҳаргиз перомуни он нагардад” (1,53).

Муҳаммади Омулӣ низ ҳамин шеваи Рашидуддини Ватвотро дар мавриди шарҳи луғот ва таркибҳои зарурӣ ба қор гирифта, бо ҳамон равиши наздик ба тавзеҳи ӯ дар китоби худ ин масалро овардааст:

“**Тарака-з-забӣу зиллаҳу**”. Маънии “зил(л)” дар ин масал хонаи оҳуст, ки оҳу дар он хона бошад ва ҷун сайёд он ҷо расад ва оҳуро барангезад ва оҳу аз бим сайёд бигрезад ва низ он ҷо наравад. Пас, гӯянд: “Тарака-з-забӣу зиллаҳу». Ва ин масал он ҷо зананд, ки касе аз чизе нафрат гирад ва ӯро бигзорад, ҷунонки ҳаргиз дигар перомуни он нагардад” (5,191-192).

Зимни муқоиса муайян гардид, ки шарҳи ҳар ду масал бо фарқияте андак омадаанд ва ин матлаб боз ҳам бозгӯи он аст, ки Муҳаммади Омулӣ дақиқан аз китоби Рашидуддини Ватвот истифода намудааст. Танҳо зикри як нукта муҳим аст, ки ба эҳтимоли қавӣ дар ҷумлаи аввали тавзеҳи Рашидуддини Ватвот дар ин нашри анҷомшуда аз ҷониби Ҳабибаи Донишомӯз ғалате рафта ва ба ҷои вожаи масал муқарраран маънӣ омадааст: “Маънии “зил” дар ин маънӣ хонаи оҳуст, ки оҳу дар сояи ӯ бошад...». Ҷун Муҳаммади Омулӣ онро ба шакли дуруст “Маънии зил дар ин масал хонаи оҳуст” овардааст ва метавон тахмин намуд, ки ин ғалат зимни нашр анҷом шуда ва ба эҳтимоли зиёд дар матни аслии “Латоифу-л-амсол” саҳеҳ омада бошад. Ин усули қори Муҳаммади Омулиро дар истиқболи Рашидуддини Ватвот дар ҷараёни шарҳи ин масал низ метавон ба мушоҳида гирифт:

«**Тамому-р-рабеъи ас-сайфу**» – Тамомии баҳор тобистон аст. Мақсуд аз баҳорон осори хуб ва атоиби симор аст, ки зоҳир шавад. Ва бештари он дар тобистон бошад ва он вақт ба қамол расад. Пас, бад-ин сабаб гуфтанд: “Тамому-р-рабеъи ас-сайфу”. Ва низ гуфтаанд: Сайф бороне бошад, ки баъд аз рабеъ ояд ва ҷун он борон биборад, муддати рабеъ тамом шавад ва ин масал монанди он аст, ки гӯянд: “ал-Аъмолу бихавотимиҳо”. Ин масал он ҷо бояд гуфт, ки аз касе, ки дар таҳсил ҳочати ту хавз қарда бошад, дархоҳӣ то онро тамом қунад” (1,53).

Муҳаммади Омулӣ низ айни ин тавзеҳотро бо тағйироте андак тақрор мекунад, танҳо аз зикри сарчашмаи истифодаи масал худдорӣ менамуд:

“**Тамому-р-рабеъи ас-сайфу**” – Мақсуд аз баҳор осори хуб ва ито-

бати симор аст, ки зоҳир шавад. Чун бештар ӯ дар тобистон бошад ва он вақт ба камол расад. Бад-ин сабаб гӯянд: “Тамому-р-рабеъи ас-сайфу”. Ва низ гӯянд, сайф бороне аст, ки баъд аз рабеъ ояд ва чун он борон биборад, рабеъ тамом шавад. Ва ин масал монанди он аст, ки гӯяд: “ал-Аъмолу бихавотимиҳо” (5,193).

Зикри ин нукта низ муҳим аст, ки ҳарчанд Муҳаммади Омулӣ ин чо аз тазаккури байти форсӣ ҳамчун намунаи масали форсӣ ичтиноб кардааст, аммо ҳамин шеваи корро дар асари худ дар мавориди дигар бо истиқбол аз равиши Рашидуддини Ватвот давом додааст. Масалан, пас аз зикри масали “ат-Тинату танзуру ила-т-тинати” овардааст: “Ва Ачам гӯянд:

*Макун бо бадомӯз ҳаргиз диранг,
Ки ангур гирад зи ангур ранг” (1,194).*

Ҳарчанд ин чо Муҳаммади Омулӣ байтеро зикр намуда, вале сарчашмаи ин масал як зарбулмасали маъруф дар миёни мардуми тоҷик аст, ки ба таври зайл омадааст: “Ҳамсоя зи ҳамсоя гирад панд, ангур зи ангур гирад ранг”. Муҳаммади Омулӣ ин чо исми муаллифи байтро наёварда, аммо Деххудо дар “Амсол ва ҳикам” ба Низомӣ муаллифи байт Низомӣ таъкид намудааст (3,308).

Бо тавачҷу ба муқоисаи ин ду асар муқаррар мегардад, ки пеш аз ҳама китоби “Латоифу-л-амсол”-и Рашидуддини Ватвот ба унвони сарчашмаи муҳими нигориш барои таълифи Шамсуддин Муҳаммад Омулӣ дар бахши “Китоби масал” аз “Нафоису-л-фунун”-и вай хидмат кардааст. Шабоҳатҳои зиёди матнии ҳар ду китоб яке аз муҳимтарин далел барои ин мулоҳиза мебошад. Баробари ин, Муҳаммади Омулӣ хеле аз равишҳои кори Рашидуддини Ватвотро пайравӣ кардааст. Бо ин ҳама Шамсуддин Муҳаммади Омулӣ бештар ба равиши баёни мухтасар кӯшида, ҳатто аз тарҷумаи амсол аз арабӣ ба форсӣ дурӣ чустааст. Баробари ин, агар ҳар боб аз китоби Рашидуддини Ватвот ҳудуди 10 масалро фаро гирад, теъдоди амсол дар китоби Шамсуддин Муҳаммади Омулӣ бештар аз ин ҳастанд ва, ҳатто, то 20 масал ба кор гирифтааст ва ин аз он дарак медиҳад, ки шумораи амсоли дар китоби “Латоифу-л-амсол” мавҷуд набуда низ дар “Нафоису-л-фунун” зиёданд.

Бо тақия бар ин, мулоҳизоти боло метавон ба натиҷае расид, ки воқеан асари Рашидуддини Ватвот “Латоифу-л-амсол” тавонистааст, ки барои густариш ва ривочи фарҳангнависи амсол дар забони форсӣ ба ҳукми сарчашмаи муҳиме хидмат намояд. Ағлаби фарҳангномаҳои дар ин замина ба қалам омада, пеш аз ҳама, аз матолиби ин китоб дар ҷараёни шарҳи форсии амсол аз он суд чустаанд, ки муқоисаи мато-

либи “Латоифу-л-амсол” бо ду фарҳанги баъдӣ аз ӯ ба қалам омада, ин воқеиятро ба субут мерасонад. Дар баробари ин, ҳарчанд Ватвот асли амсолро бештар аз фарҳангҳои арабии масалҳо, хоса, Майдонӣ гирифтааст, аммо дар равиши кори худ дар тавзеҳи бештари онон ва дақиқ намудани сарчашмаҳои зуҳури амсол бар пояи кутуби арабиву форсӣ, девони ашъори шуарои арабизабон ва форсисаро таваҷҷуҳи амиқ зоҳир намуда, ки ин тадбир дар фарҳангҳои қаблӣ дида наменшаванд. Маҳз ба ҳамин хотир аст, ки ин китоб ба унвони сарчашмаи муҳими ривочи фарҳангнависи амсолу ҳикам ба шумор омадааст. Дар баробари ин, зикри ашъори форсӣ низ дар китоб ба мушоҳида мерасад, ки баъдан ин равишро дигар фарҳангнависон истиқбол намудаанд.

Пайнавишт:

1. Ватвот, Рашидуддин. Латоифу-л-амсол / Ба кӯшиши Ҳабиба Донишомӯз. -Техрон: Мероси мактуб, 1391. -290 с.
2. Баҳор, Муҳаммадқай. Сабқиносии ё таърихи татаввурӣ насри форсӣ. -Қ.2. – Техрон: Амири Кабир, 1373.–432 с.
3. Деҳхудо, Алиакбар. Амсол ва ҳикам. -Қ.1 –Техрон: Амири Кабир, 1363.
4. Зарринқуб, Абдулҳусайн. Сайре дар шеъри форсӣ. –Техрон: Сухан, 1384. -600 с.
5. Омӯлӣ, Муҳаммад. Нафоису-л-фунун фӣ ароиси-л-уён/Тасҳеҳи Абулҳасани Шейронӣ. –Қ.1. -Техрон: Исломия, 1336.

Мухбираҳон Собирова¹

КОВИШЕ ДАР МАҚТАБИ ВОҶАСОЗИИ КАМОЛИ ХУЧАНДӢ

(Ибораҳои рехта ва фразеологӣ бо истифода аз вожаҳои
соматикӣ дар ашъори Камоли Хучандӣ)

Камоли Хучандӣ яке аз шоирони соҳибном ва шинохтаи адабиёти классикии форсу тоҷик ба шумор меравад, ки мероси гаронбаҳои ӯ диққати мардуми соҳибдониш ва тавачҷуҳи олимони ватаниву хориҷиро чандин садсолаҳо ба худ ҷалб намудааст. Муҳассаноти ҳунари шоирӣ ва хусусиятҳои адабии ашъори Камоли Хучандиро суҳанварону муҳаққиқони ҳамзамонаш ва давраҳои баъдина зикр карда, ба эҷодиёт ва шахсияти ӯ баҳои баланд додаанд.

Шайхи Озарӣ, ки аз мусоҳибону эътиқодмандони Камоли Хучандӣ буд, дар «Ҷавоҳиру-л-асрор» чунин мегӯяд: «Било назири мутақаддаму мутааххари худ аст ва лафзану маънан ин ҳирфаро ба камоли худ расонидааст ва ҷунонки ҳаққи ин тавр аст, доди нозукиву латофати ҳаёл дода».

Дар мақолаи хеш мо мехостем ба таври мухтасар оид ба ибораҳои рехта ва фразеологӣ шоир низ изҳори назар намоем. Бояд қайд кард, ки муҳаққиқони тоҷик дар бораи хусусиятҳои чунин ибораҳои шоир андешаҳои ҷолиб баён кардаанд. Аз ҷумла, А.Абдукодиров ва А.Давронов ибораҳои устувори назми Камолро ба се навъи асосӣ ҷудо намудаанд: 1.Рехтаҳои фразеологӣ. 2.Омехтаҳои фразеологӣ. 3.Вобастаҳои фразеологӣ (1, 49). Дар заминаи тақсимбандии муҳаққиқон бо мисолҳо аз девони шоир ибораҳои рехта ва фразеологӣ ӯро ташреҳ хоҳем дод.

Дар ашъори Камоли Хучандӣ ибораҳои фразеологиро вобаста ба мансубияташон ба узвҳои андарунӣ ва берунии инсон ба ду гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст: 1.Фразеологизмҳои, ки калима-мехвар, яъне асоси онҳоро вожаҳои ифодагари узвҳои берунии сару пайкари инсон ташкил медиҳанд. Шоир бо истифода аз мафҳуми соматизмҳои ифодагари узви сару пайкари инсон-вожаҳои **сар**, **чаши**, **даст**, **по**, **лаб**, **дандон**, **дахан//дахон**, **мӯ**, **рӯ**, **чаши**, **зулф**, **сар**, **қад** ва монанди инҳо ибораҳои бисёри фразеологиро дар ашъораш истифода карда-

¹ омӯзгори кафедраи фанҳои ҷамъиятии факултети №4 Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, майори милитсия

аст. 2.Фразеологизмҳо ва рехтаҳои фразеологие, ки калима-мехвар, яъне асоси онҳоро вожаҳои ифодагари узвҳои андарунии пайкари инсон ташкил медиҳанд. Шоир бо истифода аз мафҳуми соматизмҳои ифодагари узвҳои андарунӣ вожаҳои **дил**, **чигар**, **чон** ва монанди инҳо ибораҳои бисёри фразеологиро дар ашъораш истифода кардааст, ки шарҳи маъноӣ луғавӣ онҳо дар «Фарҳанги ашъори Камоли Хучандӣ»-и А.Шоҳаҳмад дарҷ гардидааст (8, 19-29). Дар мақолаи худ аз фарҳангномаи мазкур аз рӯи зарурат чанд иқтибос овардаем, то матлаби худро тақвият бахшем.

Донишманди эронӣ – яке аз мураттибони девони Камоли Хучандӣ дар муқаддимаи девони шоир дар мавриди таъбири маъруфи “чашми бад” дар мисраи «Худо ҳамеша зи чашми бадат ниғаҳ дорад» ишора мекунад, ки «ин каломӣ омиёна, дар забони форсӣ ҳанӯз ҷои худро ҳифз карда ва як мисраъ аз ғазали Камол ба ҳамон сурат, ки сурудааст, дар муҳовара ва адабиёти мактуб ҳанӯз ҷои худро дорад. Дарвоқеъ, агар решаи нахустини эҷодиёти халқ бошад, Камол онро барои ҳамеша ба соҳибонаш баргардонидаст:

Рухе чунин, ки ту дорӣ, кадом маҳ дорад?

*Худо ҳамеша зи **чашми бадат** ниғаҳ дорад! (9, 40).*

Дар муқаддимаи «Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикӣ» донишманди луғатшинос М.Фозилов дуруст ишора мекунад, ки «зарбулмасалҳои манзум дорои ҳамаи санъатҳои бадеӣ ҳастанд. То ҷорӣ гардидани арӯз зарбулмасал ва мақолҳои китобатӣ ба мисли зарбулмасалу мақолҳои халқӣ ба вазни ҳичой мутобиқ буданд. Зарбулмасалу мақолҳои халқиро асосан шоирон ба қолаби арӯз даровардаанд ва аз ҳамин дар либоси нав боз хушоҳангу зеботар гардиданд» (5,51). **Рехтаҳои фразеологӣ** – ибораҳои, ки «навӣ нисбатан қадимтари идиомаҳо мебошанд, ки калимаҳои таркиби онҳо таърихан ба ҳам марбут гардида, танҳо ба маъноӣ маҷозӣ фаҳмида мешаванд» (1, 54). Мисоли чунин навӣ ибораҳоро, ки дар заминаи мафҳуми калимаи соматикӣ **чашм** дар забони тоҷикӣ пайдо шудаанд ва аз онҳо Камоли Хучандӣ истифода кардааст, иқтибос оварда, маънии онҳоро шарҳу тафсир медиҳем. Масалан, дар ибораи **чашм баркандан**, ки маънояш қатъи назар кардан, аз касе ё чизе чашм пӯшидан, нигоҳ накардан аст, феъли **баркандан** на ба маънии аслии худ, балки ба маънии кӯчида омада, сифати чашми маънавӣ инсон – басиратро гирифта, маҷоз гардидани сухани гӯяндаро тақвият бахшидааст:

Эй рақиб, ар чашмам аз сар баркандӣ,

Чашм агар з-ӯ баркандам, чашмам бикан (3, 451).

«**Чашм равшан кардан**»-ин ибора ҳам дар ашъори Камоли

Хучандӣ маҷоз касб кардааст ва танҳо ба маънои маҷозияш метавонад мақсади шоирро ифода намояд. Дар луғот ин ибораи фразеологӣ ба ду маънӣ омада: а) киноя аз нур бахшидан ба чашми касе; б) киноя аз нур гирифтани ба чашм аз чизе:

*Тӯтиёро гар хаёли чашм равшан кардан аст,
Гӯ, ба чашми мо биёву хоки пои ӯ бубин (3, 461).*

Маълум мешавад, ки ибораи фразеологии «**ба чашми касе хок задан**» ханӯз дар замони Камоли Хучандӣ ба маънии маҷозияш мустақим буда, то ба замони мо бо ҳамон сифати худ расидааст. Ин ибора ба маънии зарар расондан, хиёнат варзидан, кӯрнамакӣ ва носипосӣ кардан ба касе ва фиреб додани касе дар байти зерини Камоли Хучандӣ омадааст:

*Бар дарат гарчи задам хок ба чашмони рақиб,
Ҳайф аз он сурма, ки дар дидаи нобино рафт (3, 106).*

Ханӯз дар забони тоҷикон ибораи **ба чашм гарм намудан** ба маънои «шинос тофтани, ошно намудани, ошнонамоӣ...» (8, 26) истифода мешавад, ки решаи пайдоиши он дар забони осори гузаштагони мо, аз ҷумла Камоли Хучандӣ ба назар мерасад:

*Ба рӯи дӯст монанд аст хуршед,
Ба чашмам гарм аз он рӯ менамояд.*

Омехтаҳои фразеологӣ – ибораҳои мебошанд, ки «бо маънои маҷозӣ ба қор мераванд, вале онҳоро ба маънои аслии низ фаҳмидани ӯ тасаввур кардани мумкин аст». Мисоли чунин навъи ибораҳо, ки дар заминаи калимаи «**чашм**» дар забони тоҷикӣ пайдо шудаанд, дар лексикаи ашъори Камоли Хучандӣ фаровон истифода шудааст, ки намунае аз онҳо ибораҳои «**чашми танг**», «**чашм ба тир дӯхтан**», «**чашм доштани**», «**чашм дӯхтани**» мебошанд. Масалан, рехтаи фразеологии «**чашми танг**», агар ба маънои зоҳирӣ чашми хурд чун чашми хитой бошад, ба маънии кӯчидааш, ки киноя аз тамаъу хирсу оз, назари пуртамаъ, нигоҳи ҳарис аст, дар забони китобӣ ва гуфтории тоҷикон бештар истифода мешавад. Дар байти зерини Камоли Хучандӣ низ ин таркиб ба маънии фразеологияш омадааст:

*Даҳони тангу чашми танг дорад,
Бувад з-ин ҷинси хубӣ нанги тангаи (3, 348).*

Вобастаҳои фразеологӣ – ибораҳои мебошанд, ки «бештар аз ду калимаи мустақилмаъно иборат буда, яке аз онҳо ба маънои аслии, дуюмӣ ба маънои маҷозӣ ба қор меравад». Мисоли чунин навъи ибораҳо дар девони шоир хеле зиёданд. Аз ин рӯ, бо чанд намуна иктифо мекунем. Вобастаҳои фразеологии «**чашми гуҳарбор**», «**чашми дурфишон**», «**чашми ёрӣ**», «**чашми иноят**», «**чашми кӯтахбин**», «**чаш-**

ми майгун», «чаши мусалмонкуш», «чаши фаттон», «чаши чоду» дар ашъори Камоли Хучандӣ дучор меоянд, ки аз намунаи ибораҳои мухтасаранд ва бештар ду ва ё зиёда мазмуну маъно доранд. Масалан, дар ибораи фразеологии «чаши ёрӣ» соматизми «чаши» аз маънии аслии худ кӯчида, ба маънии маҷозии «умеди ёрӣ», «орзуи дӯстӣ варзидан», «умеди мададу дастгирӣ ёфтан», «умедворӣ», «нигаронӣ» омадааст:

*Маро ҳаст аз сагаиш ҳам чаши ёрӣ,
Гадоро орзуи шахриёрӣст.*

Вобастаи фразеологии «чаши кӯтаҳбин» бошад, ҳаргиз маънои «чаши наздикбин», ё «чаши олусро» надорад, балки дар байти зерини Камоли Хучандӣ ба маънии кӯчидаи «назари бепарвоёна, нигоҳи сарсарӣ, чаши камбин» (8, 20) омадааст:

*Ба даври қоматат барканда бод он чаши кӯтаҳбин,
Ки чун нарғис назар бар сарву бар шамиод медорад (2, 432).*

Ҳамчунин, калимаи «сар» дар таркиби ибораҳои «сар ба бод додан», «сар ба гурез ниҳодан», «сар ба дар даровардан», «сар бар дар задан», «сар ба зону доштан», «сар ба осмон кашидан», «сар бар дар ниҳодан», «сар барзадан», «сар баркардан», «сар баровардан», «сар бартарошидан», «сар ба Сурайё кашидан», «сар бохтан», «сар даровардан», «сар печидан», «сар супоридан», «сар фуруд овардан», «сари ангушт газидан», «сари болин доштан», «сари даст», «сари қалам», «сари меҳр надоштан», «сари парвоз доштан», «сари ришта ёфтан», «сари сабз», «сари сӯзан» ва ғайраҳо бо тобишҳои гуногуни маъноӣ меоянд.

Баъзан, дар натиҷаи ба ҳам омадани ду ё се воҳиди соматикӣ дар як байти Камол таркиб ва ибораи шоирона ё фразеологии нав падид меоянд. Масалан, дар байти зерин ибораи «даст аз чон фишондан» ба маънии «аз баҳри чон гузаштан», «тарки зиндагӣ гуфтан»; «остин аз ақл фишондани дил» ба маънии «ошиқ шудан», «орифона ошиқ шудан» ва «панча ба остини симин задан» ба маънии «таваҷҷуҳ ба сӯи маъшук кардан», «васл чустан» аз ҷониби шоир бо истифода аз силсилаи соматизмҳо барои ифодаи андешаи орифона сохта шудаанд. Ин падида ҳам натиҷаи услуби хосаи суҳангустарии Камол мебошад:

*Эй дил, аввал остин аз ақлу даст аз чон фишон,
Гар зи хомӣ панча бар он соиди симин кунӣ (2, 164).*

Хулоса, Шайх Камол ҳам мисли аксари шоирони суҳансанҷ ва забоншинос аз забон ва фарҳанги мардумии тоҷикони Мовароуннаҳр Хуросон баҳраҳо бардошта, шеваи истифодаи рехтаҳои фразеологӣ, ибораҳои рангини мардумӣ ва таркибҳои фразеологиро такомул бах-

шидааст, ки дар забони гуфторӣ ва навиштории мардуми тоҷик ҳанӯз аз онҳо истифода мешавад. Гузашта аз ин, ӯ бо истифодаи соматизмҳо дар офариниши ибораҳои таркиботи фразеологӣ ибтикороте ҳам аз худ нишон дода, якҷанд иборати ҷадид офаридааст, ки аз махсусияти ашъори ӯ дарак медиҳанд.

Пайнавишт:

1. Абдуқодиров А., Давронов А. Каломи Камол. -Хучанд, 1998. - 216 с.
2. Камоли Хучандӣ. Девон: Иборат аз ду ҷилд (ба ҷоп тайёркунандагон: Ш. Хусейнзода, Н. Қаҳҳорова, С. Асадуллоев. -Ҷ.1. -Душанбе: Ирфон, 1983. -560 с.
3. Камоли Хучандӣ. Девон (таҳияи К. Шидфар), иборат аз 2 ҷилд ва 4 китоб. - Маскав, 1975.
4. Мирмуҳаммедова М. Вазифаи услубии воҳидҳои фразеологӣи ғазалиёти Камол// Аз навҳи суҳан то ҷавҳари маъно (маҷмӯи мақолаҳои олимони суҳаншинос).- Хучанд: Меъроҷ, 2010.-с. 390-396.
5. Фозилов М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. -Ҷ.1. -Душанбе: Ирфон, 1975. - 368 с.
6. Ҷомӣ. Осор. -Ҷ.8. - Душанбе: Адиб, 1990. - 496 с.
7. Хусейнзода Ш. Камоли Хучандӣ ва устодони суҳан/Гуфтор аз ганҷи суҳан. -Душанбе: Ирфон, 1985.
8. Шоҳаҳмад, Абдучаббор (Суруш). Фарҳанги ашъори Камоли Хучандӣ. -Хучанд: Пайванд, 1996.- № 3. - с. 19-29.
9. Эраҷи Гулисурҳӣ. Зиндагии Камол бар мабноси гуфтаҳои ҳадаш // Хучанд, шумораи ҷашнӣ, 1996. - с. 28-47.

МУАРРИФИИ ҚАДИМТАРИН НУСХАИ ОСОРИ СОИНУДДИНИ ХУЧАНДӢ

Соинуддин Алӣ ибни Муҳаммади Хучандӣ (1369-1433) яке аз фарзонагони рӯзгори Шохрухи Темурӣ аст, ки дар ҳавзаҳои мухталифи илм ва маърифати исломӣ, қаламрави адабиёти форсии тоҷикӣ ва арабӣ ҷойгоҳи вижае дорад. Мутаассифона, аҳволу афкор ва хусусияти сабқаш дар назму наср барои ҷомеаи фарҳангии форсизабонон ба шоистагӣ шинохта нашудааст. Дар нигоҳи аввал, шояд бад-он сабаб аст, ки тамоми осори нависанда ба нашр нарасида ва мавриди нақду баррасии ҳамаҷониба қарор нагирифтааст. Дар нигоҳи дуюм осори маъдуе ҳам, ки то кунун аз ӯ нашр шуда, баъзан мағшуш ва дур аз шеваи тасҳех аст (4, дувоздаҳ).

Дигар ин ки Соинуддини Хучандӣ дар миёни пайравони мактаби Ибни Арабӣ, Садриддини Қунавӣ, Шаҳобиддини Сухравардӣ ва Насируддини Тӯсӣ бештар маъруфият дорад, яъне дар олами ирфону фалсафа. Бинобар ин, вай “муҳимтарин ҳалқаи робита миёни Садрои Шерозӣ, Бӯалӣ Сино, Сухравардӣ, Ибни Арабӣ ва Насируддини Тӯсӣ аст” (6, сию ду), ки бидуни ӯ мактаби илмӣ ва фикрии Исфохон қобили мулоҳиза нест.

Аз бузургтарин хидматҳои Соинуддин Алӣ, ки ӯро дар олами андеша ва тафаккур шуҳратёр гардонидаст, наздик сохтани ҷаҳоншиносии ишроқ, ирфон, фалсафа ва шарият мебошад.

Нигорандаи ин мухтасар дар тақия ба маълумоти нусахи хаттии осори суҳанвар ва маълумоти сарчашмаҳои зерӣ даст буда, то кунун беш аз 70 асар ба форсии тоҷикӣ ва арабӣ аз ӯ шинохтааст. Замони ширкат дар 31-умин давраи донишафзоӣ Донишгоҳи байналмилалии Қазвин (3-31 августи 2014) аз китобхонаи маҷлиси Шӯро дастхате таҳти шумораи 10196 пайдо намудем, ки дар он “Маҷмӯаи расоили Соинуддин” ҷой дорад, ки дар рӯзгори муаллиф китобат шуда, шомили 53 китобу рисола, номаҳо ва намунае чанд аз ғазалҳо ва рубоӣҳои форсии тоҷикӣ ва арабии суҳанвар мебошад. Сабти нусха дақиқ ва қобили эътимод буда, дар чандин мавзеи он хат ва имзои муаллиф ба назар расид. Аз ҷумла, дар “Шарҳи “Фусусу-л-хикам”, “Муфохис” ва дигар рисолаҳои ӯ хатти Соинуддин дида мешавад. Ҷунонки мехо-

¹ дотсенти ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров

нем: “Китоби “Муфоҳис”, ки аввал, миёна ва охир мушарраф аст ба хатти мусанниф, халладаллоҳу таъоло” (5, 52). Дар ҳавошии маҷмӯа шарҳу тавзеҳи судманде навишта шуда, ки ба гумони ғолиб бархе аз худи Соинуддин буда, баъзе ба хат ва имзои Алии Нурӣ мебошад. Мулло Нурӣ чӣ касе буда ва ба Соинуддин чӣ иртибот дошта, алҳол барои мо рӯшан нашудааст.

Андозаи дастнавис 29,7x21 см буда, аз 416 варақ иборат аст. Муқовааш ранги қирмизӣ дорад ва паҳлӯяш дорои ранги сиёҳ мебошад. Ҳар варақи ин дастхат дар ду сутуни 22-23 сатрӣ буда, ба хатти настаълиқи хоно китобат шудааст. Дар аввалу охири нусха чанд варақи холӣ ҷой дорад, дар як сутуни он ду рубоии зайл аз шоири номаълум омадааст:

*Марде бояд, баландҳиммат марде,
3-ин таҷрибадидаи хирадпарварде,
К-ӯро зи таҷарруд андар ин олами хок,
Бар домани ҳиммат нанишинад гарде.*

* * *

*Гарчи дар зулфи ту ҳаст ҷойи дилам,
Доимо дар дили хароби манӣ.
То бидонӣ, ки аз латофати хеи,
Ҳам ту дар банди зулфи хештанӣ.*

Дар яке аз авроқи холигузошта навиштаҷоте ба ранги сиёҳ ва қирмизӣ сабт гардида, ки ба сабаби фарсудагӣ хондани он муяссар нашуд. Аз ин миён як рубоиро ба ин қарор хондем:

*Бар хирқаи мо қисвати маҳ раишк барад,
Бар кафши муҷаррадон кулаҳ раишк барад.
Дарвеш, ки бар неъматӣ шаҳ раишк барад,
Рӯзест, ки бар шаби сияҳ раишк барад (5,15).*

Пайдост, ки ин рубоӣ ба сабки баёни Соинуддин мувофиқ ва муносиб наменамояд ва дар поёни он ҳам чунин омадааст: “Ва ано факиру-л-фуқаро Абдулҳай Ҳусайнӣ”. Тибқи ин навишта шояд рубоии мазкур моли Ҳусайнӣ бошад, вале оид ба ин ном дар сарчашмаҳо иттилое ба чашм нарасид. Дар сутуни дигари он бошад, номҳои мубораки Худо омадааст, ҳамчун ё Раҳим, ё Қайюм, эй Фаттоҳулалим ва ғ.

Баъд аз он “фехристи маҷмӯаи мусаннафоти ал-ҳазрат ас-Соинӣ” мураттаб гардида, ки мутобиқи он номгӯи 53 асару номаи нависанда ёддошт шудааст. Дар ҷое ҳам аз ин нусха исми котиб зикр нашудааст. Танҳо дар охири он чунин омадааст: “Сию ҷаҳор китоб аст, то бидонанд. Ва-д-дуо” (5,416). Шояд манзур аз “сию ҷаҳор китоб” танҳо рисола ва китобҳои бузургтари Соинуддин дар назар бошад. Масалан,

дар поёни китоби “Сулламу дори-с-салом” як рисолаи кӯчаки Соинуддин зери унвони “Маърифати қорураи нафт”, ки дар 12 сатр иншо шуда, омадааст (5, 69). Ё баъд аз рисолаи “Дар маънии ҳадис” ду мактуби нависанда ба мушоҳида расид, ки яке ба забони форсии тоҷикӣ ва яке ба забони арабӣ таҳти унвони “Макотиб” ёдоварӣ шудааст.

Як нуктаро бояд гуфт, ки дар феҳристи маҷмӯа номгӯи 53 китоб мураттаб гардида, аммо дар дохили он 38 асари Соинуддин ҷой дода шудааст. Ё ба баёни дигар унвони рисолаҳои “Қобилият”, “Дар вафоти Рукнуддини Хофӣ”, “Тақаддуми ақл бар нафс”, “Шарҳи калимоти Ибни Худи Мағрибӣ”, “ал-Маноҳичу фи-л-мантик”, “Иҷозаи масобех” ва “Анҷом” танҳо феҳрист шуда, аммо дар ҳуди дастхат ин китобҳо ба назар намерасанд. Мусаллам аст, ки Соинуддин бештарини ин осорро дар тӯли 25 сол – миёнаи солҳои 1404 то 1433 навишта ва ҳамаи асарҳои вай дар ин маҷмӯа ҷамъ шудаанд. Аз дастхати мазкур ҳам бармеояд, ки нависанда нахустин китобаш “Шарҳи “Назму-д-дурар”-ро, соли 806/1404 ба итмом расонида ва ба ҳамин минвол санаи навишти ҳар як китоб дар поёни он омадааст. Масалан, китобати рисолаҳои “Тухфаи Алоия” ва “Шарҳи даҳ байти Ибни Арабӣ” дар рамазони 838/1435 дар Шероз ба поён расидааст. Яъне, баъд аз ду соли даргузашти Соинуддин. Ё китобу рисолаҳои, ки Соинуддин то санаи 836/1433, ки соли вафоти ӯст, навишта, ҳамагӣ бо ишораи соли хатм ва китобати онҳо дар ин маҷмӯа омадаанд. Пас, метавон ба чунин натиҷа расид, ки маҷмӯаи осори Соинуддин, ки зери дасти мо ҳаст, ё аз рӯи нусхаи аслии ва ё аз нусхаи Шарафуддин Алии Яздӣ истинсоҳ шудааст. Ин мулоҳизаи моро навиштае, ки дар поёни китоби “Мафоҳис” ҳам омадааст, тақвият медиҳад: “Хатти мусанниф аст Алӣ ва нусхаи Мавлоно Шараф... ”(5,118). Ё дар саҳифаи 51-уми дастхат чунин меҳонем: “Ҳар хошияе, ки дар ин чунги ҳумоюнфаррух дар охири он навишта мешавад, аз они Мавлоно Шарафуддин Алии Яздӣ аст”. Ҳатто, мухтасари баъзе рисолаҳои Алии Яздӣ ҳам дар ин маҷмӯа мавҷуд аст. Масалан, дар миёнаи китоби “Тухфаи Алоия”-и Соинуддин рисолаи Алии Яздӣ омада, пас аз дуним сафҳа боз давоми рисолаи Соинуддин китобат шудааст. Мушоҳидаҳо муайян намуданд, ки аксари китобу рисолаҳои Соинуддин дар рӯзи чумъаи моҳҳои рамазон ва шаввол навишта шудаанд, ки ин бори дигар аз олими дин будани нависанда гувоҳӣ медиҳад.

Дар мавриди расмулхат бояд гуфт, ки якрангӣ дар дастхат дида намешавад, зеро табиати нусахи хатгӣ ҳаминро тақозо дорад. Бинобар ин, дар бештари маворид истиқлоли калима хифз намешавад ё дар пайваста ва чудо навиштани луғоту таркибот қонунмандии муайяне вучуд надорад. Вожаҳои چنانکه، آنکه و اينکه бо ҳазфи "ه"-и ҳавваз

*Сирре, ки чустаем ҳама вақт, рӯ намуд,
В-он дар, ки мезадем ҳама умр боз шуд...
Ҳам бар даҳони ёр сухан хатм кун, Алӣ,
Аз зулфи ӯ магир, ки қисса дароз шуд (5,121 алиф).*

Оқобузурги Техронӣ девони ӯро ба рақами 3153 ба унвони “де-
вони Соуниддини Исфаҳонӣ” муаррифӣ намуда, аммо аз таҳаллуси ӯ
сухан ба миён наовардааст (2, 570).

Муҳаммадтақӣ Донишпажӯҳ дар тақя ба гуфтаҳои Ризоқулихони
Ҳидоят таҳаллуси ӯро “Собир” навишта ва чунин тавзеҳ ҳам дода,
ки гӯё ба иллоти иштибоҳи матбаа вожаи “Соин” ғангоми чоп “Со-
бир” шудааст (1,47). Ёдоварӣ бояд кард, ки андешаи адабиётшинос
Донишпажӯҳ дар ин бобат қобили истикбол буда наметавонад, зеро
аз ашъори дар ин дастхат омада ҳам маълум гардид, ки таҳаллуси Со-
инуддини Хучандӣ дар шеър «Алӣ» будааст. Бархе ҳам навиштаанд,
ки дар ҳеч як ашъори мавҷуд аз Соинуддин таҳаллуси “Соин” ё “Со-
бир” дида нашудааст (6, панҷоҳу се).

Бо тавачҷуҳ ба он чи ки гузашт, метавон чунини натиҷагирӣ кард,
ки нусхаи дар дасти муаррифӣ буда, аз ҳар нигоҳ ҷолибу судманд буда,
барои ҳар чӣ тамомтар шинохтани аҳволу осор ва ҷаҳоншиносии Со-
инуддин Хучандии Исфаҳонӣ заминаҳои бунёдӣ хоҳад гузошт. Ин нус-
ха дорои арзишу аҳамияти зиёди илмӣ ва адабӣ буда, дар рӯзгори ҳуди
Соинуддин китобат шудааст ва бештарини осори ӯро дорад. Дар ши-
нохти рӯзгор ва осори нависанда ҷомеътарин ва қадимтарин сарчашма
ба шумор меравад ва метавон аз рӯи осори ҳуди Соинуддин, ки дар ин
нусха ҷамъ шудаанд, ному насаб, осор ва ҳаводиси зиндагиномаи ӯро,
ки ҳаммонанди бисёре аз фарҳефтагони озодандеш пур аз дарду ранҷ,
ғаму ғусса ва шиканҷаву тухмат буд, барқарор кард.

Пайнавишт :

1. Донишпажӯҳ, Муҳаммадтақӣ. Феҳристи нусхаҳои хаттии Китобхонаи донишка-
даи адабиёти донишгоҳи Техрон. -Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1344. -248с.
2. Оқобузурги Техронӣ. аз-Зариъа. (ал-Қисму-с-сонӣ мина-л-ҷузъи-т-тосиъ).-
Техрон, 1378. -С. 338-688.
3. Мирзоев Садриддин. Вежагиҳои сабқӣ ва бадеии осори насрии “Ақлу ишқ” ва
“Атвори салоса”- и Соинуддини Хучандӣ. -Хучанд, 2013. -232 с.
4. Соинуддин Алӣ. Шарҳи “Назм-уд-дурар” /Ғасҳеҳ ва таҳқиқ аз Ҷудии Неъматӣ.
-Техрон, 1384. -509 с.
5. Соинуддин Алӣ. Маҷмӯаи расоил. Нусхаи хаттии Китобхонаи Маҷлиси Шӯрои
исломӣ.- шумораи 10196. -Техрон. -417 в.
6. Соинуддин Алӣ. ал-Маноҳиҷ фи-л-мантиқ /Ғасҳеҳ ва таҳқиқи Иброҳими Дебочӣ.
-Техрон, 1376, -232 с.

Фаҳриддин Насриддинов¹

ТАҲҚИҚ ДАР МАЪРИФАТИ ОРИФОНИ ҲАМНИШИН БО ҲОҶА КАМОЛИ ХУҶАНДӢ

Маърифати орифони ҳамнишин бо Ҳоҷа Камоли Хуҷандӣ то ҳол дар камолшиносӣ мавриди таҳқиқи хосаву амиқ қарор нагирифтааст. Он чи ба назар мерасад, танҳо ба чузъе аз мавзӯй пайванд мегирад.

Таҳқиқи мавзӯй метавонад дар шинохти шахсият, чаҳонбинӣ ва лавҳаҳои муҳими зиндагии Ҳоҷа Камоли Хуҷандӣ санадҳои ҷолибро пешорӯи муҳаққиқон қарор бидиҳад.

Тавачҷух ба табақоту тазкираҳо, манокӣбу таърихномаҳо, ашъори худи шоир ва анбӯхе аз сарчашмаҳои дигар равшан месозад, ки дар байни ин гурӯҳи манобеъ асноди тоза ва мадорики ноомӯхтаи фаровони марбут ба мавзӯй маҳфуз аст.

Аз баррасии манобеъ равшан мегардад, ки иддае аз орифон бо Ҳоҷа Камоли Хуҷандӣ бевосита ҳамнишин будаанд, иддае аз фозилони муосир иродату пайванд доштаанд, аммо муҷолисати онон бо Ҳоҷа Камол дар манобеъ сарех зикр наёфтааст ва гурӯҳе дигар, ба эҳтимоли қавӣ, дар суҳбату маҳзари ин шоири Хуҷандӣ будаанд. Аз ин сабаб, зарур донистем, ки мавзӯро дар се бахши алоҳида бо муаррифии умдатарин нукоти марбут ба зиндагиномаи орифон ва донишмандони ҳамнишин бо Камоли Хуҷандӣ баррасӣ намоем.

I. Орифоне, ки ба тасреҳи манобеъ бо Ҳоҷа Камоли Хуҷандӣ ҳамнишин будаанд.

1. Ҳоҷа Маҳмуди Шошӣ. Аз орифони Шоши (Тошканд) рӯзгори Камоли Хуҷандист. Ҳоҷа Маҳмуди Шошӣ аз табори урафои номӣ ба дунё омадааст. Падари ӯ Ҳоҷа Шихобуддини Шошӣ (12, 4, 389) аст, ки ӯ ба се ё чаҳор пушт ба чадди бузурги худ Ҳоҷа Муҳаммади Номии Бағдодӣ мепайвандад (18, 101). Насаби Ҳоҷа Маҳмуди Шоширо то Абӯбакри Сиддиқ пайваستاанд (1, 35). Аз гузориши Муҳаммад ибни Бурҳониддини Самарқандӣ бармеояд, ки асли Ҳоҷа Маҳмуди Шошӣ аз Бағдод будааст. Чун Ҳоҷа Қаффоли Шошӣ (ваф. 395/1004) ба Бағдод мерасад, Муҳаммади Номӣ ба сафи шогирдони ӯ ворид гардида, ба Шош меояд ва он ҷо мондагор мешавад (18, 101-102). Ҳоҷа Маҳмуди Шошӣ домоди Ҳоҷа Довуд ибни Хованди Таҳур ибни

¹ доктори илмҳои филологӣ, директори МД «Маркази илмии Камоли Хуҷандӣ»

Шайх Умари Боғистонӣ мебошад. Хоҷа Убайдуллоҳи Аҳрор (тав. 806/1440 – ваф. 895/1498), ки аз пешвоёни тариқати нақшбандияи асри XV мебошад, писари ӯст.

Хоҷа Маҳмуди Шошӣ чун аксари орифон аз зироат касби рӯзӣ менамудааст. Ба ин мӯҷиб, гоҳ «Хоҷа Маҳмуди Кишоварз» низ хонда шудааст (1, 34).

Хоҷа Маҳмуди Шошӣ аз ирфон «шурбе тамом ва ҳаззе вофир дошта»-аст (12, 2, 389).

Тибқи навиштаи Абдурраҳмони Ҷомӣ, Хоҷа Камоли Хучандӣ «чанд гоҳ дар Шош мебуда» (24, 609). Мулоқот ва суҳбати Хоҷа Камол бо Маҳмуди Шошӣ дар ҳамин фурсат сурат пазируфта ва, зоҳиран, муддатҳо дар ҳалқаи орифон бо ҳам будаанд. Мавлоно Ҷомӣ марбут ба пайванд ва дӯстии ҳарду чунин нақлро овардааст: «Хоҷа Убайдуллоҳ, адомаллоҳу бақоаху, мефармуданд, ки: «Вай чанд гоҳ дар Шош мебудааст. Волиди ман мегуфт, ки вай дар он муддат, ки он ҷо буд, ҳайвонӣ намехӯрд. Як бор аз вай илтимос кардем, ки: «Чӣ шавад, ки таоме, ки дар он гӯшт бошад, хӯрда шавад?» Маро гове буд, бағоят хубу фарбеҳ. Хидмат Шайх бар вачҳи тийбат фармуд, ки ҳар гоҳ, ки ту гови худро бикӯшӣ, мо гӯшт бихӯрем». Ман, бе он ки вайро вуқуф бошад, говро бикӯштам ва аз он таоме муҳайё сохтам. Ба чихати хотири ман аз он гӯшт бихӯрд» (24, 609).

2. *Шайх Зайниддини Хофӣ*. Аз орифон ва донишмандони номвари Хуросон дар нимаи дууми асри XIV ва аввали асри XV аст. Дар оғози соли 757/1356 ба дунё омадааст (20, 7, 260). Барои касби илм ва маорифи ирфонӣ ба муҳимтарин шаҳрҳои Мисру Шом, Ироқу Ҳичоз ва Хуросону Мовароуннаҳр сафар намудааст. Шайх Исмоили Сисӣ, Шихобуддини Сайрофӣ, Нуриддин Абдурраҳмони Мисрӣ, Абӯтоҳир Аҳмади Хучандӣ, Зайни Ироқӣ, Камоли Хучандӣ аз ҷумлаи машоихи ӯ ба ҳисоб мераванд.

Нисбати тариқати ӯ ба Шайх Нуриддин Абдурраҳмони Мисрӣ мепайвандад.

Гуруҳе аз орифони он рӯзгор, ба мисли Шайх Шамсуддинмуҳаммади Табодакони Тӯсӣ, Шайх Садриддини Равосӣ, Шайх Шихобуддини Сайвосӣ, Мавлоно Шамсиддинмуҳаммади Асад, Мавлоно Шихобуддини Берчандӣ, Ҷамолиддини Найрезӣ, Ҷамол Муршидии Маккӣ, Товусӣ, Дарвеш Аҳмади Самарқандӣ дар маҳзари ӯ ба камолоти маънавӣ расидаанд (24, 494; 11, 1, 160-162; 619; 18, 250; 2, 2, 74; 12, 1, 302; 324).

Зайниддини Хофӣ соҳиби таълифоти арзишманд низ буда ва нигоштаҳояш дар рӯзгори худӣ ӯ мавриди таваҷҷуҳи аҳли ирфон бу-

дааст (18, 249).

«Шарҳи «Манозилу-с-соирин»-и Абдуллоҳи Ансорӣ», «Васоё», «Манҳачу-р-рашод линафъи-л-ибод», «Одобу-с-суфия» ва «Тақрирот» аз ҷумлаи осори ӯ ба шумор мераванд (21, муқаддима, 41; 15, 7, 22, 228, 392; 8, 1000).

Шайх Зайниддини Хофӣ дар Табрез маҳзари Хоҷа Камоли Хучандиро дарёфтааст. Тибки навиштаи Ҳофиз Ҳусайни Карбалой, Зайниддини Хофӣ бо орзуи хидмат ва тарбият дар маҳзари Хоҷа Камоли Хучандӣ ба Табрез меояд. Аммо зуҳду тақашшуфи Хоҷа ба ҳоли онвақтаи Зайниддин рост намеояд. Он гоҳ назди Шайх Исмоили Сисӣ мешитобад, вале ӯ ба сабаби куҳансолӣ ӯро ба шогирдӣ намепазирад¹ ва назди Абдурраҳмони Мисрӣ мефиристад. Дар Миср ба олами мукошафа раҳ намеёбад ва дар руъё бо иршоди Хоҷа Камоли Хучандӣ футӯҳ барояш мерасад. Ин иршод мӯчиби иродати хоҷаи ӯ ба орифи Хучандӣ мегардад. Чунончи навиштааст: «Ҳазрати Шайх Зайниддин Абӯбакри Хофӣ, қуддиса сирруху, ба Табрез, ки ташриф оварда, ба иродаи иродату муридии ҳазрати Шайх омадаанд, аз рӯи эътиқоду ихлос. Чун ба хидмати Шайх расидаанд, тазаҳҳуду тақашшуфи мумӣ илайҳи бо камоли ирфону назари поки эшон бар ҷавонон рост наёмада, дил ба муридии ҳазрати Шайх натавонистааст ниҳодан. Аз хидмати ҳазрати Шайх ба мулозимати ҳазрати Шайх Исмоили Сисӣ, қаддасаллоҳу сирраҳу, расида, бениҳоят муътақид гашта ва майли иродати эшон намуда. Ҳазрати Шайх Исмоилро қибари син дарёфта буда, қабули ин маънӣ нанамудаанд. Тарғиби эшон ба хидмати ҳазрати Шайх Нуруддин Абдурраҳмони Мисрӣ, қаддасаллоҳу сирраҳу, карда ва гуфта, ки «шуморо ба Миср мебояд рафтан, рӯҷӯи такмили шумо аз олами ғайб ба он ҷаноб шуда. Фааммо ба он ҷо, ки мерасӣ, Шайх Нуруддин Абдурраҳмонро мункир нагардӣ, чӣ ӯро асбоби зоҳирӣ ҳаст ва ғуломони тарқишбанд дорад, ки қибоби ӯянд, ҳамчунон ки назар ба ҷавонону майли суҳбати эшон Шайх Камолро. Фааммо Шайх Камолро хилватест бо ҳазрати Ҳақ, ҷалла ва ало, ки ӯро инҳо нуқсон намерасонад». Ба ҳар ҳол ба Миср рафта, ба хидмати мушорун илайҳи мерасад ва инобат мекунад. Ва ба ишораи олии вай ба хилват менишинад. Вайро фатҳе намешуда, аз ин маънӣ бисёр мунзачир буда. То шабе дар воқеа Шайх Камолро мебинад, ки аз ҷониби қибла аз миёни девори хилват берун омаданд ва дилдорӣ намуданду гуфтанд, ки: “Дар намози субҳ дар рӯзи ҷумъа, баъд аз

¹ Аз ин санад бармеояд, ки ин мулоқоти Хоҷа Камол бо Зайниддини Хофӣ пеш аз соли 785/1383 сурат гирифта будааст. Зеро Исмоили Сисӣ дар соли ёдшуда аз дунё даргузаштааст (11, 2, 107).

«Фотиҳа» сураи «Қоф» бихон, ки фатҳи куллӣ рӯй хоҳад намуд». Ба фармуда амал намуда. Баъд аз он вайро футухоти маънавӣ даст дода, кораш ба итмом мерасад. Баъд аз он мутаваҷҷеҳи Табрез мегардад. Вақте ба Табрез меояд, ки ҳазрати Шайх Камол аз дунё рехлат фармуда буда. Таассуфи бисёр бар фавти он бузургвор меҳӯрад. Муддате бар сари мазори ҳазрати Шайх сокин мегардад ва фузоти бешумор аз ботини он қудваи аброр ба он зубдаи ахёр мерасад» (11, 1, 502-503). Ҷамчунин, Мавлоно Ҷомӣ низ аз суҳбат ва маҳзари Камолро ёфтаи Шайх Зайниддини Хофӣ хабар дода, чунин нигоштааст: «Шайх Зайниддини Хофӣ, раҳимахуллоху, мегуфтааст, ки дар вақти таҳсили улум дар Табрез ба суҳбати вай расида мешуд. Маро ба ин тариқ далолат мекард ва мегуфт, ки ба нисбати иродати мо дарой. Ман гуфтам, ки маро нисбат ба шумо дағдағаҳо дар хотир мегардад. Гуфт: «Бигӯй, ки то аз он ҷавоб гӯям». Ман ҳеч нагуфтам, аммо дар авохир, ки ба ин тариқ даромадам ва маро дар он гушоде шуд, дониستم, ки вайро мартабаи иршод, ки пеши вай кор тавон кард, будааст» (24, 610).

3. *Шоҳ Ҳусайни Сарипулӣ*. Аз урафои маъруфи Озарбойҷон мебошад. ӯ ба «Шоҳ Ҳусайни Валӣ» низ машҳур аст. Шоҳ Ҳусайни Сарипулӣ аз табори бонаҷобат ва ҳақоикмашраб ба дунё омадааст. Насаби ӯ аз тарафи падар ба Шайх Шихобуддини Сухравардӣ (ваф. 587/1191) ва аз тарафи модар ба Шайх Сафиуддин Исҳоқ Ҳусайнии Ардабилӣ (ваф. 735/1334) мепайвандад (16, 178-179; 22, 159-160).

Соли 767/1366 ба дунё омадааст (16, 136-137). Дар ҷавонӣ ба илми маонӣ, ҳадис, фикҳ, тафсир, мантиқ ва арабия табаҳхури кофӣ ба даст меорад. Он гоҳ ба сарзамини Шом сафар мекунад ва дар он ҷо дар илми ҷафру аъдод саромади рӯзгораш мегардад. Ҳафт мартаба ба зиёрати Байтуллоҳ мушарраф мешавад.

Шайх Муҳаммади Ҳиллӣ, Шайх Тоӣ, Шайх Ҳасани Самарқандӣ аз ҷумлаи маъруфтгарин устодони ӯ ҳисоб меёбанд (22, 159-160; 9, 187).

Шоҳ Ҳусайни Сарипулӣ назди хосаву омма бисёр мукаррам будааст. Салотини он рӯзгор, ба мисли Шоҳрух Мирзо, Қаро-Юсуф, Қаро-Искандар, Ҷаҳоншоҳ ба ӯ иродат доштаанд (11, 1, 389; 16, 137).

Шоҳ Ҳусайни Сарипулӣ аз умри тӯлонии боэҳтиром бархурдор гардида, соли 861/1457 аз дунё даргузаштааст.

Бино ба навиштаи Ибни Карбалой, Шоҳ Ҳусайни Сарипулӣ ба Ҳоча Камоли Хучандӣ иродати хоса дошта ва бо ӯ муҷолиса фармудааст. Чунонки навишта: «Шоҳ Ҳусайни Сарипулӣ... ба шарафи суҳбати ҳазрати Шайх Камоли Хучандӣ, қаддасаллоху таоло сирраҳу, мушарраф гашта. Чун ҳазрати Шайх Камол аз дунё рехлат фармуданд, Шоҳ Ҳусайн бар сари мазори эшон муҷовир буда, то шабе вайро

ҳолате рӯй намуда шамъе аз шамъҳо(ро), ки бар сари марқади ҳазрати Шайх равшан карда будаанд, бардошта ва ба ин ҷо омада, ки алҳол така ва мадфани вай аст. Ва фармуда, ки Шайх ин чоро ба мо ҳавола карданд ва амр фармуданд, ки ин ҷо бошем. Аз он вақт то ҳангоми реҳлат... он ҷо сокин будаанд» (11, 1, 521).

4. *Ҳоча Муҳаммадширини Мағрибӣ*. Ориф ва шоири маъруфи муосир бо Камоли Хучандист. Соли 749/1348 дар музофоти Табрез ба дунё омадааст. Аз машоихи зиёд баҳра бардоштааст. Аммо аз ҳама бештар аз Шайх Исмоили Сисӣ касби файз намуда, ўро пири тариқати хеш баргузидааст. Бештар дар мағрибзамин рӯзгор гузаронида, касби футӯҳоти ирфонӣ намудааст. Ҷомӣ нисбати хиркаӣ ўро ба Муҳйиддин ибни Арабӣ пайваستاаст (24, 610). Муҳаммадширини Мағрибӣ соли 809/1406 аз дунё даргузаштааст. «Асрору-л-фотиҳа», «Ҷоми ҷаҳоннамо», «Дурару-л-фарид», «Нузҳати Сосония» ва девони ашъор аз таълифоти ӯ махсуб мегардад.

Муҳаммадширини Мағрибӣ бо Ҳоча Камол мусоҳибат дошта ва мавридҳое ба бузургвориаш иқрор овардааст. Дар «Ҷавоҳиру-л-асрор»-и Озарӣ, «Нафаҳоту-л-унс»-и Ҷомӣ, «Маҷолису-л-ушшоқ»-и Камолиддини Хоразмӣ, «Равзаи атҳор»-и Ҳашри Табрезӣ, «Натоичу-л-афкор»-и Қудратуллоҳи Гупомавӣ, «Маноқиби Шайх Маслиҳатдини Хучандӣ» ва чанд манбаи дигар аз мусоҳибати ҳар ду суҳан рафтааст.

Аз ҷумла, Абдуррахмони Ҷомӣ навишта: «Мавлоно Муҳаммадширин, машҳур ба Мағрибӣ... бо Шайх Камоли Хучандӣ, раҳимахуллоҳу таоло, муосир буда ва суҳбат медоштааст.

Гӯянд, дар он вақт, ки Шайх ин матлаъ гуфта будааст, ки:

Чашм агар ин асту абрӯ ину нозу ишва ин,

Алвидоъ, эй зухду тақво, алфироқ, эй ақлу дин.

Чун ба Мавлоно расидааст, гуфта, ки: «Шайх бисёр бузург аст, чаро шеър бояд гуфт, ки ҷуз маънии маҷозӣ маҳмиле дигар надошта бошад?» Шайх онро шунидааст, аз вай истидъои суҳбат карда ва худ ба таъх қиём намуда ва Мавлоно низ дар он хидмат мувофиқат карда. Дар он асно Шайх он матлаъро хондааст ва фармудааст, ки:

«Чашм айн аст. Пас, мешояд, ки ба лисони ишорат аз айни қадим, ки зот аст, ба он таъбир кунанд. Ва абрӯ ҳоҷиб аст. Пас метавонад буд, ки онро ишорат ба сифот, ки ҳиҷоби зот аст, доранд». Хидмат Мавлоно тавозуъ намудааст ва инсоф дода» (24, 610-611).

Аз ин матлаб, илова бар суҳбати Муҳаммади Мағрибӣ бо Ҳоча Камол, иқрори Мағрибӣ бар ҷалолати қадр ва умку вусъати андешаи ирфонии орифи Хучандӣ низ равшан мегардад. Зоҳиран,

Муҳаммадширини Мағрибӣ қабл аз ин меҳмонӣ дар муориза бар ин байти Хоҷа Камол ашъоре низ гуфта будааст, ки поёнтар аз забони ориф ва шеършиноси маъруфи асри XV Шайх Озари Тӯсӣ оварда хоҳад шуд.

Шоистваи ёдоварист, ки Ҳашри Табрзӣ низ ин воқеаро нақл фармудааст. Қисмати оғозии навиштаи ӯ тафсили бештар дорад ва аз он ҳузури чанд орифу донишманди дигар, ки он чо ташриф доштаанд, низ равшан мегардад. Чунонки оварда: «Рӯзе Мавлоно Муҳаммади Мағрибӣ ва Мавлоно Муҳаммади Машриқӣ ва Мавлоно Муҳаммади Ассор ва Мавлоно Муҳаммади Халилӣ ба суҳбати касирулбеҳчати Шайх рафтанд ва Шайх худ бинафсиҳи мутаваҷҷеҳи табх шуданд. Яке аз муридони гуфта, ки шумо бо ёрон ба суҳбат машғул бошед ва ин хидмат ба бандаручӯъ фармоед. Шайх фармуда, ки фалаки даввор ҳаргиз сонӣ аз ин чаҳор Мавлоно Муҳаммад ба арсаи рӯзгор наёварда, ки имрӯз меҳмони мананд. Худ меҳоҳам, ки аз шарафи ин хидмат баҳравар шавам. Баъд аз тақдими маросими табх, машғули суҳбат мешавад. Вақте Шайх ин ду матлаъ фармуда буданд:

Чашм агар ин асту...» (22, 64).

5. *Мавлоно Муҳаммад Ассори Табрзӣ.* Аз сӯфимашрабон ва шоирони боэътибори Табрз аст. Дар ҳудуди соли 720/1320 дар Табрз ба дунё омадааст. Тавассути Шайх Исмоили Сисӣ аз тасаввуф баҳраи тамом ёфтааст. Муҳаммад Ассор аз шеърӣ ирфон ғайри бениҳоят бардошта буд. Ибни Карбалоӣ навишта: «Вайро девонест муштамил бар фунуни ашъор аз қасоиди ғарро ва ғазалҳои обдор ва муқаттаот ва рубоӣёт ва ғайру золика» (11, 1, 363). Маснавии «Меҳр ва Муштарӣ»-и ӯ аз шуҳрати ҳоса бархурдор аст. Ӯ дар илми арӯзу қофия ва фунуни балоғат низ осоре доштааст. Имрӯз нусхаҳои аз рисолаи «ал-Вофӣ фӣ теъдоди-л-қавофӣ»-и ӯ маҳфуз мондааст (8, 4, 638). Муаллифи «Силсилату-л-авлиё» даргузашти ӯро дар соли 792 ё 793/1390-1391 доништа, маҳалли дафни ӯро дар Чарандоби Табрз навиштааст (ниг. 11, 1, 366).

Аз навиштаи Ҳашри Табрзӣ, ки қаблан зимни мусоҳибати Муҳаммадширини Мағрибӣ бо Хоҷа Камол иқтибос гардид, суҳбати Мавлоно Муҳаммад Ассори Табрзӣ низ бо шоиру орифи Хучандӣ равшан аст. Афзун бар ин, Ибни Карбалоӣ низ ба сароҳат аз дӯстии онҳо хабар дода, ҳатто ба борҳо суҳбат доштанишон ишора намулдааст. Он гуна, ки навишта: «Он покизаашъори валишиор Мавлоно Ҳочӣ Муҳаммад Ассор... муосири ҳазрати Шайх Камоли Хучандӣ ва Мавлоно Муҳаммади Мағрибӣ, қуддиси сирруҳумо ва бо эшон суҳбат медошта» (11, 1, 363).

6. *Мавлоно Муҳаммади Маширикӣ*. Зоҳиран, мурод ориф ва хат-тоти камназири Табреш Мавлоно Шамсиддин Муҳаммади Қаттобии Маширкии Табрешист, ки ба Хоҷа Камоли Хучандӣ иродат дошт. ӯ дар сулук шогирди Муҳаммадширини Мағрибӣ буд. Саъдуддини Табрешӣ дар хат устои ӯ маҳсуб мегардад (11, 1, 371). Санади хати устодони хушнависи Озарбойчону Хуросон тавассути писараш Абдурраҳими Хилватӣ ба ӯ мепайвандад. ӯ дар ирфон машраби олий доштааст ва аз «қуммали авлиё» хонда шудааст (11, 1, 84; 16, 103). Соли 812/1409 зимни сафари ҳаҷ дар Ҳалаб аз дунё даргузаштааст (11, 1, 83). Ҷаҳони фикрӣ ва машраби ирфонии Мавлоно Муҳаммади Маширикӣ улфату иродати ӯро нисбат ба Хоҷа Камоли Хучандӣ ба бор овардааст. Чунонки зимни таъйини мусоҳибати Муҳаммадширини Мағрибӣ бо Камоли Хучандӣ аз «Равзаи атҳор»-и Ҷаҳри Табрешӣ иқтибос гардид, Мавлоно Муҳаммади Маширикӣ низ дар он ҷамъ ҳозир будааст. Афзун бар ин, ду писари худ Хоҷа Абдурраҳими Хилватӣ ва Хоҷа Абдулхайро дар хурдсолӣ ба маҳзари Шайх Камол фиристодани ӯ, ки поёнтар нақл меёбад, далели гуёи дӯстӣ ва иродати ӯ ба ин орифи Хучандист (11, 1, 86-87).

7. *Мавлоно Муҳаммади Халилӣ*. Аз наводири рӯзгори худ будааст. Агар гузориши Ҷаҳрӣ саҳеҳ бошад, ӯ низ суҳбати Хоҷа Камолро дарёфтааст. Шайх Камол ӯро дар сафи меҳмонони худ аз нодирагон хондааст (ниг. 22, 64). Ҷаҳри Табрешӣ, илова бар зикри мусоҳибати ӯ бо Хоҷа Камол, дар зикри азизоне, ки дар мазори «Бобо Мазид» мадфунанд, аз ӯ ёд намуда, аз ҷумлаи ягонагони аср ва нодирагони даҳраш хондааст. Он ҷо, ки навишта: «Ҷамъи касир ва ҷамми ғафир аз авлиё ва машоих ва атқиё ва сулаҳову фузало дар ҳазираи Бобо Мазид¹ мадфунанд. Аз он ҷумлаанд: Мавлоно Исҳоқи Воиз ва Мавлоно Муҳаммади Халилӣ ва Дарвеш Пирмуҳаммади Қории Шодиободӣ ва Мавлоно Шайх Муҳаммади Қорӣ... Ҷамоати мазур ҳар як ягонаи аср ва нодираи даҳр будаанд» (22, 110-111). Дар «Равзоту-л-чинон» низ ин матлаб зикр гардидааст (11, 1, 96). Ибни Карбалой аз Мавлоно Муҳаммади Халилӣ ном шахс, ки дар хушнависӣ ягонаи рӯзгори худ будааст, дар ҷанд маврид маълумот додааст (11, 1, 85, 96, 98, 193). Тибқи гузориши Ибни Карбалой, ин Мавлоно Муҳаммади Халилӣ фарзанди Мавлоно Ҳасани Халилӣ мебошад, ки ӯ яке аз ҳофизони Куръон ва қориёни бебадили Табреш будааст ва аз аиззай рӯзгори худ ба шумор мерафтааст (11, 1, 193).

¹ Бобо Мазид – лақаби ориф ва кутб, ки номи ӯ Мавлоно Муҳаммад будааст. Соли 620/1223 даргузаштааст (22, 107-108). Мазори «Бобо Мазид» аз ҷумлаи маконҳои муҳтарами Табреш мебошад ва он ҷо авлиёи зиёд мадфунанд (11, 111).

Ин Мавлоно Муҳаммади Халилӣ шогирди Хоҷа Абдурраҳими Хилватӣ мебошад (11, 1, 85). Он гуна, ки дар идома нақл меёбад, Хилватии мазкур аз шогирдони Камоли Хучандист. Чун Хилватӣ дар хурдсолӣ, дар поёни асри XIV маҳзари Хоҷа Камолро дарёфтааст ва мусоҳибати Муҳаммади Халилӣ то соли 792/1390 сурат гирифтааст¹, бояд Муҳаммади Халилии мусоҳиб бо Хоҷа Камолро, ки муаррифӣ ёфт, шахсе дигар ҳисобид, ё ин ки Ҳашрӣ, чун иддае аз гузоришоти хеш, дар сабти номи ӯ дар силсилаи меҳмони Хоҷа Камол бетаваҷҷуҳӣ намуздааст.

8. *Хоҷа Абдурраҳими Хилватӣ*. Ориф, донишманд ва хушнависи маъруфи Табрез аст. Писари Мавлоно Шамсиддин Муҳаммади Қаттобии Машриқии Табрезист. Дар охири асри XIV ба дунё омадааст. ӯ аз маҳзари Камоли Хучандӣ касби файз намуздааст. Ҳамчунин, аз маҳзари Муҳаммадширини Мағрибӣ, Хоҷа Али Сафавӣ, Шайх Зайниддини Хофӣ, Шоҳ Хусайни Сарипулӣ, Мавлоно Музаффари Баззоӣ, Мавлоно Шарафуддини Торумӣ ва чанд орифу донишманди рӯзгори хеш баҳра бурдааст.

Ибни Карбалой аз мақоми ӯ дар хаттотӣ ва мактаби хушнависи ӯ матолиби зиёдеро баён доштааст (11, 1, 83-85).

Хилватӣ дар шеър, баҳусус шеъри ирфонӣ, устод буд. Бо таҳаллуси «Машриқӣ» шеър мегуфт. Имрӯз нусхаи ягонаи девони ӯ дар Китобхонаи Британия – воқеъ дар Лондон, тахти шумораи Or.3313 ниғаҳдорӣ мешавад.

Хилватӣ таълифоти арзишманде аз худ ба мерос гузошта, ки ҳама аз мақоми илмӣ ва манзалати ирфонии ӯ дарак медиҳанд. Осоре, чун «Мафотеху-л-ғайб», «Ҳошия бар «Шарҳи истилоҳот»-и Абдураззоқи Кошӣ», «Миръоту-л-ибод фӣ маърифати-л-маод», «Шарҳи рубоии хуроия», «Шарҳи абёти мушкили «Гулшани роз» аз чумлаи муҳимтарини онҳо мебошанд. Хоҷа Абдурраҳими Хилватӣ соли 859/1454 дар Табрез аз дунё даргузаштааст.

Ба тасреҳи Ибни Карбалой Хоҷа Абдурраҳими Хилватӣ дар хурдӣ ба суҳбати Камоли Хучандӣ расида ва аз ӯ аҳодису ашъоре фаро гирифтааст. Нақли Ибни Карбалой асноди чолиберо, илова бар маърифати мусоҳибати ҳар ду, дар заминаи шинохти чаҳонбинӣ, афкор, манзалат, ашъори тозии Камоли Хучандӣ дар худ дорад. Ба ин мӯҷиб, онро пурра иқтибос меоварем: «Навбае дар туфулият ҳазрати Хоҷа (яъне, Хилватӣ – Ф.Н.) бо бародари худ Хоҷа Абдулҳай ба хидмати ҳазрати Шайх Камоли Хучандӣ расидаанд. Моҳи мубораки

¹ Ин назар бино бар соли вафоти Муҳаммад Ассори Табрезист, ки ӯ низ дар он суҳбат хузур дошт.

рамазон буда. Ҳазрати Шайх фармуданд, ки имрӯз бо шумо суҳбат медорем, ки Шамсуддин (яъне, падари Хилватӣ – Ф.Н.) донист, ки мо бар сари сафарем, шуморо пеши мо фиристод. Ва баъд аз он фармуданд, ки таом чиҳати эшон оваред. Эшон фармуданд, ки мо барӯзаем. Ҳазрати Шайх фармуданд, ки шумо ханӯз мукаллаф ба таклифи рӯза нашудаед, бихӯред. Эшон аз камоли итоат ва инқиёд ҳасбуламури ҳазрати Шайх ифтор карданд. Баъд аз ифтор ҳазрати Шайх фармуд, ки шуморо зиёдати дигар низ мекунам. Ду ҳадис мехонем, шумо ёд гиред ва як байт аз ҷумлаи ашъори ман, ки дар девонам нест. Ва ҳадисҳо қудсӣ аст. Ва ин аст аввал: «*ас-Савму лӣ ва ана аҷзӣ биҳи*», дувум: «*Таҷавваъ таронӣ таҷаррад тасил*». Ва байт ин аст:

*Гирифтам остини дӯст, он ҷо дасти худ дидам,
Ҷунонаш даст бӯсидам, ки дасти хеш бӯсидам.*

Ҳазрати Хоҷа гирифтани аҳодисро аз Шайх ба назм оварда дар китъае ва он ин аст:

*Шунидам ман аз шайхи комил Камол,
Ду қудсӣ ҳадису гирифтам ба дил.
Нахустин-и «ас-Савму лӣ»-ву дигар
«Таҷавваъ таронӣ таҷаррад тасил».*

Ва он байтро низ ба тариқи назм дароварда. Ва он ин аст:

*Шунидам ҳам аз ӯ байте, ки дар девони худ гуфт:
Ман ин як байт нанвиштам, ман ин асрор нӯшидам:
«Гирифтам остини дӯст, он ҷо дасти худ дидам,
Ҷунонаш даст бӯсидам, ки дасти хеш бӯсидам» (11, 1, 86-87).*

Иродати Хилватӣ ба Хоҷа Камоли Хучандӣ аз китъаи зерин, ки дар таърихи вафоти Хоҷа гуфтааст, низ пайдост: «Ҳазрати Хоҷа Абдурраҳими Хилватӣ, раҳимаҳуллоҳу, таърихи фавти эшонро дар сурати китъа ба назм дароварда:

*Орифи ҳақиқинос, Шайх Камол,
Ки ҷаҳонро ба шеъри тар бигруфт.
То суханро сухан бурун афтод,
Кас сухан ҳамчу он бузург нагуфт.
Ҳаштсаду се гузашт, к-он хуршед,
Ҳамчу маҳ дар саҳоби гайб нуҳуфт» (11, 1, 510).*

9. Хоҷа Абдулҳай. Бародари Хоҷа Абдурраҳими Хилватист. Аз иқтибосе, ки боло дар мавриди мусоҳибаи Хилватӣ оварда шуд, равшан гашт, ки Хоҷа Абдулҳай бо бародари худ ҳамроҳ ба суҳбати Хоҷа Камоли Хучандӣ расидааст. Хоҷа Абдулҳай дар хонадони комилан ирфонӣ тарбият ёфт ва дар хушнависӣ камназир буд. Дар хат татаббуи Ёкути Мустаъсамӣ менамудааст ва дар он бар пояе расида буда,

ки тафовути хати ҳар ду мушкил будааст (11, 1, 85). Ҷ соли 825/1422 дар ҷавонӣ аз дунё даргузаштааст ва дар ҳазираи Бобо Мазид канори Муҳаммадширини Мағрибӣ ба хок супоридаанд.

Шоистваи ёдоварист, ки Ҳашри Табрзӣ аз мусоҳибати Шайх Озарӣ бо Ҳоча Камоли Хучандӣ низ ёдовар шудааст. Он ҷо, ки навишта: «Ва низ вақте ҳазрати Шайх Камол дар шеъре фармуда: «Коф»-и куфри мо зи «То Ҳо» бартар аст», чун ба Мавлоно Муҳаммади Мағрибӣ хондаанд, бар Шайх эрод гирифта ва дар маънии куфри маҳмуду мазмум ин абёт гуфта:

Аз саводулваҷҳи фи-д-дорайн агар дорӣ хабар,

Чашм бигшову саводи фақру куфри мо нигар...

Пас нагӯяд: «Коф»-и куфри мо зи «То Ҳо» бартар аст»,

Ҳар кӣ бошад аз маониву ҳақоқиқ баҳравар.

Дар он вило (асно, хангом – Ф.Н.) Шайх Озарӣ ба Табрз меояд ва мобайни ин ду бузург муҳокима менамояд ва мегӯяд, ки ...» (22, 65). Ин низ бояд аз бетаваҷҷухии Ҳашрӣ доништа шавад. Зеро Озарӣ соли 784/1382 дар Исфароин ба дунё омадааст ва дар меҳани худ ба камолоти илмӣ расидааст. Ҳоча Камол соли 803/1401 аз дунё даргузаштааст. Дар ин таърих Озарӣ кучову ба Табрз омада байни ду бузургвор доварӣ намудан кучо?! Асли ин матлаб дар «Ҷавоҳиру-л-асрор»-и Озарӣ (соли таълифаш пас аз 830/1427) чунин омадааст: «Вақте Шайх Камоли Хучандӣ, раҳимахуллоху, шеъре гуфта буд, матлаи он ин буд:

«Коф»-и куфри мо зи «То Ҳо» бартар аст,

– Мавлоно Муҳаммади Мағрибӣ, ки аз муваҳхидони он рӯзгор буд, дар муориза бар ӯ эрод гирифта буд ва қитъа дар маънии луғазӣ маҳмуд ё мазмум гуфта ва табиини ҳар як карда. Ин аст:

Аз саводулваҷҳи фи-д-дорайн агар дорӣ хабар...

Эроди Мавлавӣ аз рӯи истилоҳи қавм агарчи ворид аст, фааммо аз сухани Шайх, ки «Коф»-и куфри мо зи «То Ҳо» бартар аст», ин маънӣ маълум намешавад, ки бар ӯ эрод расад. Мурод ба «То Ҳо» хитоб ба Аҳмад аст ва он ки Шайх гуфтааст, ки «Коф»-и куфри мо зи «То Ҳо» бартар аст, баёни лисони ҳадис аст ва шак нест, ки «коф»-и калимаи Аҳадӣ, ки куфри ғайрест, бартар аст аз «То Ҳо»-и Аҳмадӣ, ки он ишорат ба чаҳордах ҳуруфи муҳкамот, касрати ғайрат аст. Ва-с-салому ӯала-л-лазина йаस्ताмиъуна-л-қавла файаттабиъуна аҳсанаху. Валлоху аълам» (23, 181).

Чунонки равшан аст, қазовати илмии Озарӣ аз ҷониби Ҳашрӣ ба муҳокимаи ҳузуриву шуҳудӣ маънӣ ёфта ё таҳриф пазируфтааст.

Ҳамчунин, бояд тазаккур дод, ки дар «Манокиби Шайх Маслиҳатдини Хучандӣ» иродат ва дӯстии Саййид-ато низ зикр ёф-

тааст (14, 163). Саййид-ато, ки ба Ҳаким-ато низ маъруф аст (6, 6, 8056), яке аз машоихи тариқати ясавия мебошад ва муриди Зангӣ-ато хонда шудааст (14, 163). Ба он мӯчиб, ки Саййид-ато тахмин як аср муқаддам аз Ҳоча Камол аз дунё гузаштааст (10, 305), гузориши манобеъ аз ғалати таърихӣ холӣ намебошад.

II. Орифоне, ки дар манобеъ аз дӯстиву иродати онон бо Ҳоча Камол сухан рафтааст, аммо муҷолисати эшон сарех зикр наёфтааст.

1. *Мавлоно Начмуддини Торумӣ*. Аз орифон ва донишмандони Табрез дар охири асри XIV ва ибтидои асри XV аст. Начмуддини Торумӣ нахуст дар маҳзари падари худ Шайх Шарафуддини Нурӣ, ки аз урафои номии Табрез буд, илм омӯхт. Сипас дақоқиқ ирфонро аз Шайх Сафиуддин Исҳоқи Ардабилӣ фаро гирифт ва аз ӯ иҷозати иршодро ба даст овард. Пас аз даргузашти падараш дар зовияи ӯ “аз чихати иршоди ибод акди маҷолиси насоеҳу мавоиз” (16, 127) боз намуд ва саччодаи иршод бигустурд.

Санади иршоди Начмуддини Торумӣ тавассути устодони Шайх Сафиуддин то Алӣ ибни Абӯтолиб мепаивандад (22, 53).

Абдурраҳими Хилватӣ дар зикри каромат ва ҳолоти ӯ матолиберо ба қалам овардааст (11, 1, 222-223).

Начмуддини Торумӣ, илова бар табаххур дар илми сӯфия, дар фанни иншо низ нубуғи хоса дошт. Тарҷумаи тазкираи Шайх Муҳаммади Кучачӣ ба форсӣ, ки Мавлоно Ҳасани Паласӣ онро ба арабӣ нигошта буд ва тарҷумаи “Комилу-т-таворих”-и Ибни Асир, ки ба тасреҳи манобеъ дар қамоли фасоҳат будаанд (11, 1, 223; 6, 13, 9762), шавоҳиди адли ин иддао мебошанд.

Соли даргузашти Начмуддини Торумӣ дақиқ нест. Тақя бар санаде, ки аз тафаххус ба даст меояд, ҳамин қадар метавон ёд кард, ки то соли 811/1408 дар қайди ҳаёт будааст.

Ҳоча Қамоли Хучандӣ ва Мавлоно Начмуддини Торумӣ ба ҳам дӯстиву иродат доштаанд. Бешак, борҳо бо ҳам ҳамнишин буда, ки Қамоли Хучандӣ дар шаъни ӯ китъаи зеринро сурудааст:

“Муниши чархрову туро, эй фарида аср,

Бо он ки ҳар ду наҷм гирифтанд торумӣ.

Бошад тафавуте зи замин то ба осмон,

З-он наҷм то ба рутбати ин Начми Торумӣ» (5, 427).

2. *Мавлоно Тоҷуддин Алиш Миншиорӣ*. Аз орифон ва муқриёни машҳури Табрез аст. Дар илми кироат санади ӯ хеле олий афтодааст ва тавассути устодаш Мавлоно Ҷамолуддин Амираи Қаввос то имом Шотибӣ ва аз ӯ то Пайғамбар (с) мерасад.

Мавлоно Тоҷиддин дар маҳаллаи Вичевияи Табрез мезистааст

ва он чо масчиде бино намуда будааст (11, 1, 159). Дар вақфномаи ҳамин масҷид мусалсал алқоби марбут ба Мавлоно Точиддин зикр гардида, ки ҳама аз чалолати қадри ӯ дарак медиҳанд (ниг. 11, 1, 159).

Бешубҳа, ӯ бо Хоҷа Камоли Хучандӣ мулоқот доштааст, вагарна ниқори андаке, ки байни ҳар ду вучуд доштааст, дар манобеъ зикр намеёфт. Зохиран, ин сустмеҳрӣ ба номувофиқии шеваи сулуки эшон пайванд мегирад. Зеро Ибни Карбалой навишта: “Миёни вай (Мавлоно Точиддин – Ф.Н.) ва ҳазрати Шайх Камоли Хучандӣ андак ниқоре буда. Ба воситаи он ки Мавлонои мушорун илайҳ дар камоли тақашшуфу заҳодат буд ва ҳазрати Шайх дар ғояти ирфону машраби тасаввуф. Ва масали маъруф аст. Мисраъ:

“Ки буъдалмашиқайн омад миёни Шайху Мавлоно”

(11, 1, 160).

3. *Шайх Муҳаммади Сонии Кучачӣ.* Аз орифону бузургмардони Табрес аст. Марҷаи хавосу авоми аҳди хеш буд. Ӯро барои тафовут бо чадди аълои табориаш – Мавлоно Шайх Муҳаммади Кучачонӣ ибни Хоҷа Сиддиқ “Шайх Муҳаммади Сонии Кучачӣ” мехонанд. Бештар ба “Хоҷа Шайх” маъруф аст. Силсилаи насаби ӯ ба тариқи зайл бо ӯ ба як асл мепайвандад: “Хоҷа Шайх Муҳаммад ибни Хоҷа Иброҳими сонӣ ибни Хоҷа Аҳмадшоҳ ибни Хоҷа Иброҳими аввал ибни Хоҷа Сиддиқ” (11, 2, 41; 539).

Шайх Муҳаммади Сонии Кучачӣ афзун бар сармоия маънавӣ, аз сармоия моддӣ низ бархурдории хоса доштааст. Дар Табрес, Бағдод, Шом ва дигар шаҳрҳо мадорис, масҷид, хонақоҳу зовияҳо бино намуда будааст (11, 2, 41; 539).

Тӯмори вақфномаи “Абвобу-л-бирр”-и ӯ дар ин замина матолиби зиёдеро то имрӯз маҳфуз доштааст (11, 2, 537-540).

Эътибори камназири ӯ салотини элхониро ба ҳарос андохта буд. Тибқи навиштаи муаллифи “Равзоту-л-чинон” ҳамин ангега мӯчиб гардид, то аз ҷониби Султон Аҳмади Чалоир (ҳукм. 784-813) дар Бағдод пинҳонона ба шаҳодат расонида шавад (11, 2, 41; 9, 313-314).

Шайх Муҳаммади Сонии Кучачӣ ва Хоҷа Камоли Хучандӣ бо ҳам мулоқот доштаанд. Вақте ки Хоҷа Камол аз Сарой боз ба Табрес меояд. Шайхи мавсуф барои Хоҷа Камол хонақоҳу мадрасаи олие бино менамояд. Ибни Карбалой ин воқеаро чунин ба қалам оварда: “Дар сари хиёбони Табрес мавзеъест машхуру маъруф ба «Абдуллоҳи Чаббачӣ». Муддати мадид он чо мебошанд, то он ки Тӯктамишхон мутаваҷҷеҳи Табрес мешавад ва Табресро гирифта, нахбу ғорат мекунад, дар шухури санаи сабъа ва самонина ва сабъумиата (яъне, 787 – Ф.Н.), чунонки дар мутуни таворих мазкур аст. Ва ҳазрати Шайхро

ҳамроҳ мебаранд, то муддати санаи самона ва тисъина ва сабъумиата (яъне, 798 – Ф.Н.) он чо мебошанд, чунончи ёздаҳ сол он чо буда бошанд. Дар ин муддат ёди Табрез мекарда ва орзуи он балдаи таййиба менамудаанд. То охир Амир Темур бар сари Тўктамишхон мераваду Саройро ғорат мекунад ва ҳазрати Шайхро ба Табрез меоваранд. Ин навба, ки ташриф меоваранд, дар Валиёнқўй қарор мегиранд. Табрезиён аз вазъу шариф ва аҳоливу адонӣ ва бузургу кўчак дар камоли итоат ва инқиёду эътиқод нисбат ба мушорун илайҳи будаанд. Чунонки султону аозими-л-машоихи ва-с-судур Хоҷа Шайх Муҳаммади Сони Кучачӣ, ал-машхур ба «Хоҷа Шайх», раҳимаҳуллоҳу, чихати ҳазрати Шайх хонақоҳе ва мадрасае дар ҳаволии иморати Хоҷа Алишоҳ сохтаанд, чунонки гунбаду баъзе аз он иморат ханӯз боқӣ аст. Ва таклифи бисёр намудаанд ба истикрори эшон дар он чо. Қабул нанамудаанд ва фармудаанд, ки «сари Камол ба гунбади фалак фуруд намеояд, мехоҳед, ки фиреб хўрда ба ин гунбад сар фуруд оварад?» (11, 2, 502).

Чунонки равшан гардид, ин воқеа соли 798/1036 сурат гирифтааст. Агарчи дар матн лафзи сарех аз мусоҳибати ҳарду зикр наёфтааст, аммо фаҳвои куллии матолиб дўстии ҳарду ба таври комил баён медорад.

III. Орифоне, ки ба эҳтимоли қавӣ бо Хоҷа Камоли Хучандӣ мулоқот доштаанд.

1. *Шайх Исмоили Сисӣ (ваф. 785/1384)*. Аз бузурғтарин орифони Табрезу ҳаволии он аст. Муршиди аксари машоихи Озарбойҷони Шарқӣ ба ҳисоб меравад. Хузури ўро дар мачолису ҳалқаҳои аҳли тасаввуфи Табрез ва атрофи он мояи футўҳ ҳисобида мешуд. Бештари мусоҳибони Хоҷа Камоли Хучандӣ дар суҳбати ў низ будаанд.

2. *Шайх Абдуллоҳи Хучандӣ*. Аз нахустин орифони нақшбандии Хучанд ва шогирди хосаи Баҳоуддини Нақшбанд (ваф. 791/1388) мебошад (3, 96-97). Дар Хучанди аҳди Камоли Хучандӣ аз мақоми хоса бархурдор буд. Ба «Абдуллоҳи Сабзпўш» низ маъруф аст (14, 162).

3. *Султон Хоҷа Али Сафавӣ*. Аз урафои бузургест, ки шогирди Камоли Хучандӣ – Абдураҳими Хилватӣ аз маҳзари ў мустафид гардидааст (11, 1, 85).

4-5. *Мавлоно Фаҳриддини Аррағар ва Мавлоно Ғиёсиддин Муҳаммади Нақшош*, ки ҳар ду ориф, муқрӣ ва муфассир будаанд. Ҳарду аз шогирдони Мавлоно Точиддин Али Миншорӣ мебошанд, ки алоқаи ў бо Хоҷа Камоли Хучандӣ дар баҳши қаблӣ зикр ёфт.

6. *Мавлоно Низомиддин Абдуссамад*, ки муфассир, муқрӣ, муфти ва орифи номвари Табрез муаррифӣ гардидааст (11, 1, 362,363).

Мусохиби Хоҷа Камол – Муҳаммади Ассори Табрэзӣ дар марсияи ӯ ашъоре сурудааст (11, 1, 363).

7. *Мавлоно Зиёуддини Баззози Табрэзӣ*, ки аз урафои кибори Табрэз аст. Аксар «Мавлоно Зиёуддин Баззозии бузурги Табрэзӣ» ёд мешавад (11, 1, 366). Аз маҳзари Шайх Исмоили Сисӣ баҳра бардоштааст.

8. *Мавлоно Абӯмуҳаммад Нуриддин Абдурраҳими Баззозӣ*. Аз орифони Табрэз, ки дар маҳзари дӯст ва мусохиби Камоли Хучандӣ – Муҳаммадширини Мағрибӣ ба камолоти ирфонӣ расидааст ва шогирди хосаи ӯ будааст (11, 1, 366-369).

9. *Пир Шайхӣ*, ки «бисёр азизулвучуд буда, муриди ҳазрати Шайх Исмоили Сисӣ»-ст (11, 1, 427). Дар аҳде, ки Камол дар Табрэз қарор дошт, аз манзалати волии ирфонӣ бархурдор будааст (11, 1, 428).

10. *Хоҷа Иброҳим ибни Хоҷа Аҳмадшоҳи Қучачӣ*, ки гӯё дар Мақка ба воситаи Шайх Исмоили Сисӣ суҳбати қутбро дарёфтааст (11, 2, 39; 104). Аз урафои бузурги нимаи дувуми асри XIV Табрэз аст.

Он чи дар ин бахш оварда шуд, ба масобаи муште аз хирвор аст. Бешак, бо тавачҷуҳ ба манобеъ ва тааммуқ дар ҷустуҷӯи орифоне, ки дар Мовароуннаҳру Табрэзи аҳди Камоли Хучандӣ зистаанд ва бо мучолисону иродатмандони Хоҷаи Хучандӣ пайванд доштаанд, метавон боз садҳо нафарро ёд намуд, ки Пир Муҳаммади Гелонӣ, Мавлоно Маҳмуди Хатиб, Хоҷахонди Хоҷакасӣ, Шайх Абӯбакр ибни Пир Ҳочӣ, Хоҷа Машоихи Ҳамидӣ, Мавлоно Каримуддини Миёвонӣ, Пирмуҳаммади Галлабон, Пир Тоҷи Тӯламӣ, Мавлоно Муҳйиддини Маёвонӣ аз ҷумлаи онҳоянд.

Аз таҳқиқи мавзӯъ, афзун бар маърифати мучолисони Хоҷа Камоли Хучандӣ, асноди фаровон дар мавриди шинохти аҳволу афкори ин орифу шоири Хучандӣ ба даст меояд, ки метавон чанде аз муҳимтарини онҳоро ба тариқи зайл баршуморид:

- а) Шеваи шарҳ ва маърифати ашъор;
- б) мақоми ирфонӣ ва ҷамъиятӣ;
- в) мактаби ирфонии шоир ва хусусиятҳои он;
- г) шогирдон ва муридон;
- ғ) пайванди шоир бо илми ҳадис;
- д) маърифати мактаби фикҳӣ;
- е) шинохти абёти тоза;
- ё) машраби ирфонӣ;
- ж) вазъи адабу ирфон дар аҳди шоир.

Бояд таъкид намуд, ки таҳқиқи густардаи мавзӯъ, ки шомили маърифати тамоми шахсиятҳои мусохиб ва ҳамнишин бо Хоҷа Ка-

моли Хучандӣ бошанд, метавонад уқдаҳои номакшуфи ҷаҳонбиниву рӯзгори ин фарзанди ифтихорофари тоҷикро бозкушоӣ намояд ва дар камолшиносӣ санадҳои тозаеро пешорӯи аҳли таҳқиқ қарор бидиҳад. Зеро дар ашъори худӣ шоир ва манобеъи гоҳе ишора ва гоҳе зикри сарех аз иродат ва мучолисату мулоқоти Хоҷа Камол бо салотин, шуаро, ҳакимон, хунармандон, ходимону пайвандон, ба мисли Султон Ҳусайни Ҷалоир, Султон Аҳмади Ҷалоир, Тӯхтамишхон, Мирзо Мироншоҳи Гӯрақонӣ, Фарҳод-ого, Мирвалӣ, Хусрави Фахор, Рафеи Довудӣ, Шайх Муҳаммад, Хофизӣ Барбатнавоз, Хурдаки Самарқандӣ, Маъҷарии Самарқандӣ, Маозии Табрэзӣ, Муҳаммади ходим ва дигарон ба назар мерасад.

Итминон дорем, ки минбаъд ба таҳқиқи ин мавзӯ таваҷҷуҳи бештар зоҳир мегардад ва пажӯҳишҳои амиктар сурат мепазирад.

Пайнавишт:

1. Аҳвол ва осори Хоҷа Убайдуллоҳи Аҳрор/Ба кӯшиши Фарҳод Аҳрорӣ. – Ҳирот, 1385.
2. Бидлисӣ, Шарафуддин. Шарафнома/Тасҳеҳи Виляминов Владимир. – Теҳрон: Асотир, 1377.
3. Бухорӣ, Салоҳ ибни Муборак. Анису-т-толибин ва уддату-с-солиқин. – Теҳрон: Анҷумани осор ва мафоҳири фарҳангӣ, 1383.
4. Гупомавӣ, Қудратуллоҳ. Натоичу-л-афқор. – Бомбай, 1336, чопи сангӣ.
5. Девони Камоли Хучандӣ /Тасҳеҳи Азизи Давлатободӣ. – Теҳрон, 1375.
6. Деххудо, Алиакбар. Луғатнома. – Теҳрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Теҳрон, 1334-1345, иборат аз понздаҳ ҷилд.
7. Доиратулмаорифи бузурги исломӣ. – Теҳрон: Маркази доиратулмаорифи бузурги исломӣ, 1373
8. Донишномаи забон ва адаби форсӣ / Ба кӯшиши Исмоил Саодат. – Теҳрон: Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ, 1393.
9. Донишмандони Озарбойҷон/Ба қалами Муҳаммадали Тарбият. – Теҳрон: Китобхонаи Фирдавсӣ.
10. Ислом энциклопедия. Зухуруддин Хуснуддинов. – Ўзбекистон миллий энциклопедияси: Давлат илмий нашриёти, 2004.
11. Карбалой, Хусайн. Равзоту-л-чинон ва чанноту-л-чанон/Тасҳеҳи Ҷаъфар Султони Қуррой. – Табрэз, 1383.
12. Кошифӣ, Фаҳриддин Алӣ ибни Хусайн. Рашаҳоту айни-л-ҳаёт/Тасҳеҳи Алиасғари Муиниён. – Теҳрон: Бунёди накӯкор, 1356.
13. Лоҳурӣ, Фуломсарвар. Ҳазинату-л-асфиё. Чопи Ҳинд, бидуни соли нашр.
14. Манокиби Шайх Маслиҳатдини Хучандӣ/Тасҳеҳи Фаҳриддин Насриддинов// Фаслномаи илмӣ-адабии Камоли Хучандӣ, №1(1)2015. – Хучанд: Ношир, 2015. – С. 145-168.
15. Мунзавӣ, Аҳмад. Феҳриствораи китобҳои форсӣ. – Ҷ.3. – Теҳрон: Маркази доиратулмаорифи бузурги исломӣ, 1382.
16. Муҳаммадқозим ибни Муҳаммади Табрэзӣ, Манзару-л-авлиё/Ба кӯшиши

- Мирҳошими Муҳаддис.– Теҳрон, 1388.
17. Ризоқулихони ибни Муҳаммад Ҳодии Ҳидоят. Риёзу-л-орифин/Муқаддима, тасхеҳу таълиқоти Абулқосими Родфар.–Теҳрон: Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ, 1385.
 18. Самарқандӣ, Муҳаммад ибни Бурҳониддин. Силсилату-л-орифин ва тазкирату-с-сиддиқин/Таҳқиқ ва тасхеҳи Эҳсонulloҳи Шукруллоҳӣ.–Теҳрон: Маркази асноди Маҷлиси Шӯрои исломӣ, 1388.
 19. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон.–Қ.4.–Теҳрон, 1364.
 20. Саховӣ, Шамсудин Муҳаммад. аз-Завъу-л-ломеъ лиаҳли-л-қарни-т-тосеъ. –Бейрут: Дору-л-чил.
 21. Табодиконӣ, Шамсуддин Муҳаммад. Тасниму-л-муқаррабин/Тасхеҳи Сайидмуҳаммад Таботабои Бехбаҳонӣ.–Теҳрон: Маркази асноди Маҷлиси Шӯрои исломӣ, 1382.
 22. Ҳашри Табрезӣ. Равзаи атҳор/Тасхеҳи Азизи Давлатободӣ.–Табрез, 1371.
 23. Ҷавохиру-л-асрор. Шайх Озарӣ. Нусхаи дастнависи № 1916, Китобхонаи Миллии Тоҷикистон.
 24. Ҷомӣ, Абдуррахмон. Нафаҳоту-л-унс мин ҳазароти-л-қудс/Муқаддима, тасхеҳ ва таълиқоти дуктур Маҳмуд Обидӣ.– Теҳрон: Иттилоот, 1370.
 25. Шервонӣ, Зайнулобидин. Бустону-с-саёҳа.–Теҳрон, 1315.

ТАРЧУМА ВА САРЧАШМАШИНОСИ

Алишер Навоӣ

ВАҚФНОМАИ «ИХЛОСИЯ»¹

Ҳарчанд ки Ҳақ, субҳонаҳу ва таоло, дар офариниши ҷаҳон ва назми олам ниёзманди муовине набуда, вале ҳикматаш, ки кас аз сирри он огоҳ нест, чунин иқтизо карда, ки аҳли ҷаҳон дар доштани салотину хулафои боиктидор ногузиранд ва дарбори шаҳриёрон низ барои тамшияти умури ҷумҳур мухточи ашхоси басиру хушманд мебошанд. Дар ин замони фархунда, ки султони соҳибкирон сояи марҳамат бар фарқи ҷаҳониён густурда, ҳар як аз бузургони қавмро дархури истеъдоду лаёқати худ ба шуғле сарафроз фармудаанд, агарчи падарони ман дар ҳазрати обову аҷлоди султон ҳар як гавҳари кони шуҷоату шери бешаи диловарӣ буданд ва ба маносиби олия сарбаланд, аммо ман чун он лаёқат дар худ намедидам, абвоби ҳар гуна орзуву муддаоро бар рӯи худ баста ва аз умури дунявӣ ва манофеи он ба корҳои ухравӣ ва масолеҳи он мепардохтам, ки ногоҳ насими иноят аз гулистони салтанат бивазид ва қосиди хидоят аз боргоҳи хилофат бирасид ва маншури давлат бирасонид. Ва дар он чунин марқум фармуда буданд, ки: «Эй осмони ҷаҳони фазилат ва офтоби сипеҳри донишу диroyат! Ҳарчанд дар гулзори андешаву фикратат гулҳои рангин шукуфта, ва сити назмат дар ҷаҳон бирафта, вале аз ин ҷӣ самара чидай

¹ Асли ин рисола бо номи «Дебочаи «Мавқуфот»-и Мир Алишер» дар Китобхонаи миллии Малик маҳфуз аст. Ин рисола ба забони туркӣ-чағатой буда, дар он роҷеъ ба «Мавқуфот»-и мадрасаи «Ихлосия»-и Ҳирот, ки Мир Алишер Навоӣ бонии он буд, иттилооти судманду нуқоти муфида дарҷ аст. «Ихлосия»-и Ҳирот дар назди муҳаққиқон аз муҳимтарин марокизи истинсоҳу китобат муаррифӣ ёфтааст ва мавриди тавачҷуҳи матншиносон қарор гирифтааст. Аз ин рӯ, таҳияи тарҷумаи он, ки аз ҷониби Исмоили Амирхезӣ сурат гирифтааст, зарур доништа шуд. Матн аз муқаддимаи «Ҳабибу-с-сияр»-и Хондамир гирифта шудааст.

ва чӣ баҳра ёфтаӣ? Акнун ки нерӯи мо ҷаҳонро мусаххар кардааст ва рӯзгори андӯху меҳнат сипарӣ шуда, туро низ ҷашми бахт аз хоб бедор ва субҳи давлатат намудор гардида. Бояд камари хидмат дар миён бубандӣ ва дар миёни ақрон сарбаланд шавӣ».

Чун бар мазмуни маншур огоҳӣ ёфтам, ночор сари таслим пеш овардам ва миён ба хидмат бастам, харчанд қатраро дар ҷанби дарё ва зарраро дар пеши офтоб намуде мутасаввир нест, бо вучуди ин чун гулзори ниятам аз хори сумъаву риё дар амон, бӯстони хидматам аз ҷашмасори сидқу сафо райён буд ва ҳар лаҳза машоми ҷон аз шамими насими инояти султонӣ муаттар ва ҷароғи умедам аз партави машъали тарбияти соҳибкиронӣ мунаввар мегашт, дар хидмати он ҳазрат ба тамшияти умури ҷумхур мепардохтам ва ба роҳнамоии хирад ба корхое ибтидо мекардам, ки суди дунё ва нафъи охират дар он манзур буд, то сабаби осоиши мардум ва боиси ризои Холиқ гардад ва ба инояти худовандӣ дар тамомати онҳо комёб шудам.

Аз он ҷое, ки дасти бедод ҳеҷ гоҳ аз тааддӣ кӯтоҳ намегардад ва сарсари зулм аз куштани ҷароғи мазлум ва оташи кин аз сӯхтани хирмани бечорагон бознамеистад, то он ҷо ки мумкин буд, ба шикоятӣ додхоҳон расидагӣ мекардам ва дасти мутааддиён аз сари онҳо кӯтоҳ менамудам ва султонро аз чигунагии амр огоҳ месохтам. Бо он ки мардум аз вазифа ва шариф ва аз сипоҳӣ то ғайрисипоҳӣ, аз давлатманд то фақир дар корҳои худ ба ман муроҷиа мекарданд, ман ҳам дар ислоҳи он мекушидам, вале аз касе тамаи музд надоштам ва аз ҳеҷ кас миннат қабул накардам. Харчанд дар ин боб ранҷи фаровон мебардам, чун миннату музде дар миён набуд, он ранҷ бар худ гуворо медонистам.

Барои он ки мазрааи маошам ба як бор нахушқад, бар ҳасби амри султонӣ ба чизе аз зироат иштиғол меварзидам. Ва чун дар ин шуғл ҷониби шариату инсофро комилан мушоот мекардам ва аз инояти худовандӣ нафъи бисёр мебардам ва аз фавоиди он неъмат ба худ бо андак моя пӯшоку хӯрок месохтам ва бақияи он сарфи умури хайрия ва бинои бикӯҳ менамудам ва савоби тамомати онро вақфи рӯзгори он ҳазрат мекардам.

Ва аз ҷумлаи бикӯҳе, ки сохта шуд, яке ин буд, ки дар соли 880 (1475) ҳазрати султон дар наздикии Кӯшки Мурғоб фақирро замин иноят фармуданд, ки дар он замин сарой ва боғчае барои худ бисозам. Ва ҳаққан замини хушобу ҳавое буд ва Ҷӯи Анчил аз канори он ҷорӣ мешуд. Сӣ ҷариб аз он заминро девор қашида, сарое дар он сохтам ва боғчаи онро бо дарахтони гуногун ва гулҳои рангоранг биёростам. Дар васфи он ҳамин бас буд, ки мавқибӣ хумоюнӣ чандин бор дар он ҷо нузули иҷлол фармуданд ва ҳамон Кӯшки Мурғоб дар миёнаи ҳадди ҷанубӣ ва ғарбии ин боғча воқеъ буд. Чун иморати он саҳт

хузнангезу кӯҳна буд, онро бо хок яксон карда, ба ҷои он мадраса ва масҷиде бино ниҳодам. Ва дар тарафи шимолии масҷид гунбаде сохта, ки муқриёни хушовоз дар он Куръон тиловат мекунанд ва онро «Дорулҳафаза» меноманд. Ва дар ду суфаи шарқӣ ва ғарбии мадраса ду нафар мударрис муайян шуда, ки яке дарси усулу фурӯи фикҳ ва дигаре дарси усулу фурӯи ҳадис мегӯянд. Ва дар ҳар ҳалқаи дарс ёздаҳ тан талаба машғули таҳсил мебошанд. Ва ин мадраса чун аз рӯи ҳулус сохта шуд, мавсум ба «Ихлосия» гардид. Дар муқобили ин мадрасаи «Ихлосия», дар ҳадди чанубии шорейи он хонақоҳе сохта шуд, ки барои давоми давлати султони ҳар рӯз дар он хонақоҳ ба фуқарову масокин итём ва ҳар сол барои муҳтоҷон солиёна дода мешавад. Ва гунбаде дар он хонақоҳ бино шуд, ки дар рӯзҳои барфу борон агар мардуми он маҳаллот натавонанд ба масҷиди ҷомеъ бираванд, намози ҷумъаро дар он ҷо бигузоранд. Ва аз хатибу имом ва муқри то ҳадде ки лузум дошт, барои он ҷо муайян гардид ва ҳар ҷӣ аз дақоқину боғ ва чашмаву мустағиллот, аам(м) аз он ки дар ҳуди Ҳирот ё атрофи он ки дар замони давлати султони аз он ман буда ва дар байъу широи онҳо шароити шаръӣ қомилан малҳуз шуда ва диноре аз баҳои онҳо дар зиммаи ман боқӣ намондааст ва бад-ин маънӣ айммаи ислом ва дигарон низ воқиф ҳастанд, вақфи саҳеҳи шаръии ин биқоъ намудам».

Ба даргоҳи фалақмартабати султони маъруз медорад:

«Акнун ки рӯзгори ҷавони сипарӣ шуда ва замони пирӣ расида ва аз давлати он ҳазрат ҳар орзуе, ки бар дил доштам, бад-он қомгор омадам ва ба ғайр аз ду орзу орзуи дигаре дар дил надорам ва умедворам, ки он ду орзу низ ба раванқи маром ҳосил ояд: яке, ин ки иҷоза фармоянд, ки ба зиёрати хонаи Худо мушарраф шуда ва бақои давлати худованд қореро аз Худованди ҷаҳониён масъалат намоям. Дувумӣ, он ки чун ҳамвора масъули авотифи хусравона будаву ҳастам, мехоҳам дар муқобили он ҳама мароҳими мулуқона бақияи умрро дар мадҳи зоти ҳумоюн ва сифоти маймуни султони ба охир бирасонам, ки номи номии он ҳазрати қарнҳои мутаомидӣ дар сафҳаи рӯзгор пайдору барқарор бимонад. Ва бо ин ҳама ибтилоот ва қасрати машғала, ки барои фақир рӯй оварда, чунончи аз дамидаи субҳ то гуруби офтоб, балки шабҳо низ онӣ қориф нестам ва тамомати авқотам сарфи расидагӣ ба умури омма аст, мутаассифона, аз найл бад-он мақсади олий бозмондаам. Муштадбии он ки ин бандаро аз ин парешонии хотир ва гирифторӣ раҳой бахшанд, то ба фароғбол аз пайи мақсуд биравам».¹

¹ Дар ҳамин ҷо муқаддамот тамом мешавад ва матни ҳуди мавқуфа оғоз мегардад. Мавқуфот ба ду қисмат ҷудо шудааст. Як қисмат дар ҳуди Ҳирот ва қисмати дигар дар тавобеи он аст, ки ба тартиб зикр мешаванд.

Дар қисмати Ҳирот:

1. Тими тоқияфурӯшон – воқеъ дар бозори Малик, дорои иморати дутабақа.
2. Панҷ боб дӯкони муттасил ба ҳам – воқеъ дар чануби тими мазкур бо як боб дӯкони дигар.
3. Як боб дӯкони намадфурӯшӣ бо болохона – воқеъ дар шарқи тими мазбур.
4. Як боб тимча ва чаҳор боб дӯкони муттасил ба ҳам – воқеъ дар дарвозаи Ироқ.
5. Як боб тимчаи дутабақа – воқеъ дар дарвозаи Малик ва ҳашт боб дӯкон дар иттисоли тимча.
6. Як боб тимча ва ду боб дӯкони муттасил ба ҳам.
7. Ду боб дӯкон – воқеъ дар кӯчаи Зоғон.

Қисмати тавобеи шаҳр:

1. Дар булуки Алинҷон дар мавзеи фаррошон як қитъа боғ ба масоҳати 28 чариб ва 23 чариб замини муттасил ба ҳам.
 2. Як қитъа боғ ба масоҳати 18 чариб, ки ду чарибу ними он токистон аст.
 3. Дар булуки Анҷил як қитъа замин ба масоҳати чаҳор чариб.
 4. Дар боби Мурғон як қитъа замин ба масоҳати чаҳор чариб.
 5. Дар маҳаллаи Хоҷа Шаҳоб: боғот ва чанд чариб замин ва ду қитъа токистони муттасил ба ҳам 33 чариб.
 6. Дар маҳаллаи суфлӣ: ду қитъа боғи ангур ба масоҳати 12 чариб муттасил ба ҳам.
 7. Дар маҳаллаи суфлӣ: як қитъа боғ ба масоҳати 4 чариб.
 8. Дар маҳаллаи суфлӣ: чанд қитъа боғ ба масоҳати 60 чариб.
 9. Дар маҳаллаи суфлӣ: токистон 26 чариб ва 4 чариб замин.
 10. Дар маҳаллаи суфлӣ: замин 18 чариб ва як боғ 12 чариб.
 11. Дар маҳаллаи суфлӣ: замин 19 чариб ва боғ 14 чариб.
 12. Дар маҳаллаи суфлӣ: як қитъа боғ ба масоҳати як чарибу ним.
 13. Дар вилояти Бодғис: ҳамеи чашмаро тамому камол бо чашма мукаммал (казо).
 14. Дар вилояти Ҳиротрӯд: тамоми боғоту дарахтон ва сарою боғча бо соири арозии он.¹
- Ҳукуқи солиёнаи арбоби вазоиф, ки ба қарори зайл таъдия хоҳад шуд:

1. Ба ҳар як аз ду тан олими мударрис як хазору дувист адад

¹ Ин маҳдудот, ки худуди онҳо дар «Вақфия» мазкур аст, дар ин ҷо ба таври иҷмол баён гардид.

тилло ва бисту чаҳор бор ғалла, ки як сулси он чав ва ду сулс гандум бошад.

2. Дар ҳар ҳалқаи дарс ёздаҳ толибилм машғули таҳсил мебошанд, ки мин ҳайсилмачмуъ, бисту ду тан ҳастанд. Ба шаш тани аввалӣ, ки қавӣ ва оӣ ҳастанд, ба ҳар кадом 24 адад тилло ва панҷ бор ғалла, ба ҳашт тани мутавассит ба ҳар як шонздаҳ адад тилло ва чаҳор бор гандум ва ҳашт тани ахир ба ҳар кадом 12 адад тилло ва се бор ғалла.

3. Барои шаш нафар ҳофиз якеро, ки аз дигарон хушовозтар аст, понсад тилло ва понздаҳ бор гандум ва чав, билманосифа ва ба ҳар кадом аз дигарон яксаду ҳаштод адад тилло ва чаҳор бор гандум.

4. Барои шайх: нақд як ҳазор адад тилло ва даҳ бор ғалла – нисф гандум ва нисф чав.

5. Ба воиз: нақд понсад адад тилло ва даҳ бор гандум.

6. Ба имом, ки дар масҷиди чомаъ хатиб буда ва мактаб ҳам мегирад (казо), нақд понсад адад тилло ва гандум даҳ бор.

7. Барои мукрӣ: нақд дувист тилло ва гандум панҷ бор.

8. Таббохи хонақоҳ: нақд дувисту ҳаштод адад тилло ва панҷ бор гандум.

9. Табақчӣ: нақд дувист тилло ва панҷ бор гандум.

10. Як фаррош ва ду ходим ба ҳар кадом нақд яксад тилло ва гандум панҷ бор.

11. Мутаваллӣ барои ҳифзи ободӣ ва насақи зироати вилоёт: нақд се ҳазор адад тилло ва сӣ бор ғалла. Аз ин миқдор чаҳор донг худаш мегирад ва ду донгаширо бад-он ду медиҳад.

12. Мушриф: нақд понсад тилло ва ғалла панҷ бор.

13. Соҳиби чамъ: нақд понсад тилло ва ғалла ... бор.

Равотиб:

Рамазон: Дар моҳи рамазон ҳар шаб понздаҳ ман гандум ва панҷ ман полуда аз дӯшоб ва ё оби мавиз бо масолеҳе, ки лозим аст, сӣ табақ нон, яксаду панҷоҳ ман ҳалво, бист ман гӯшт, бист ман гандуми ҳалим карда, бо панҷоҳ ман нон қисмат кунанд.

Ошӯро: Рӯзи ошӯро чиҳил ман гӯшт бо масолеҳи дигар ба қадри зарурат ош пухта, бо панҷоҳ ман нон қисмат кунанд.

Рабеъулаввал: Дар дувоздахуми рабеъулаввал панҷ раъс гӯсфанд. Бо масолеҳи он ош бипазанд, бо панҷоҳ ман нон ва бист ман ҳалвои шакар.

Раҷаб: Дар нимаи моҳи раҷаб рӯзи истифтоҳ бист ман ҳалво ва панҷоҳ ман нон.

Нимаи шаъбон – рӯзи барот: Сӣ ман ... бист ман ҳалво.

Сол: Чаҳор моҳи сол, ки қавс ва чадӣ ва далв ва ҳут мебошад ва ҳаво сард аст, ҳар рӯз яксад адад нон ва бист ман гандум барои ҳалим ва гӯшт низ мураттаб созанд. Агар гӯшт пайдо нашуд, ош пухта ва ба фукаро бидиҳанд ва ҳашт моҳи дигари солро ҳар рӯз ба фукаро нон тавзеъ кунанд.

Шароит

1. Мутаваллӣ бояд ҳар сол дувиство пӯстин ва дувиство кулоҳ ва дувист ҷуфт кафш ва дувиство пироҳан ва дувиство зершалворӣ харидорӣ карда, ба арбоби истехқоқ нисбат ба истехқоқи эшон бирасонад ва ҳар сол чаҳорсад лиро ба фаршу бӯрё ва чароғи хонақоҳ ва масчиду мадраса масраф кунад ва ҳар чӣ барои хонақоҳ аз суфра ва дегу табаку қошук ва ғайра лозим бошад, таҳия кунад. Фаррошу ходим ҳар шаб бояд дар мадраса ва масчид ва хонақоҳ ва дорулхуффоз шамъ равшан кунанд.

2. Муқрӣ ва ходимҳову фаррош бояд ба ҳамдигар кӯмак кунанд. Дар миёни мадраса ва хонақоҳ ҳар харобӣ рӯй диҳад, сол ба сол онро мураттаб созанд, то омадурафт барои мусалмонон душвор нашавад.

3. Дар сари ҳар сӣ сол мутаваллӣ вақфияро аз сари нав нави-сонида, пас аз муқобала бо сиччилоти қузот мувашшаҳ дорад, то ба мурури айём пӯсида нагардад.

4. Ҳеҷ гоҳ гумоштағони судуру мутаваллиён дар амали ин сирри кор мудохала набояд бикунанд, модоме ки мувофиқи шартӣ воқиф амал мекунад. Аз амалаи ин сирри кор сурати чамъу харҷ набояд бихоҳанд ва ҳеҷ чиз аз онон набояд бигиранд, ки ба эшон ҳалолу мубоҳ нахоҳад буд. Чун фақир дар мавқеи вақф кардани ин маҳдудот бар вақфияти онҳо иқрор карда ва ба тасарруфи шахсе аз қибали худ воғузур карда ва ўро мутаваллӣ намудам ва қузоти изом дар зимни мурофааи шаръӣ ҳукм ба вақфият карда, ин маҳдудотро бо сиччилоти худ мувашшаҳ ва бо тавқеоти худ муваззах намуданд, мухалладу муаббад будани ин буқоъ маълум гардид. Худованд ба чамъи муъминон муборак фармояд. Омин, ё Рабба-л-оламин.

*Тарҷумаи Исмоили Амирхезӣ
Баргардон аз Мавлуда Почоева*

БАҲОРИ ХУБОН¹

Бахту иқбол, маҳрумиву идбор, юмну шум ва ризку хирмон

Мӯсо (а) дар муноҷоташ пурсид: Парвардигоро, барои чӣ шахси бехирадро рӯзӣ мебахшиву хирадмандро маҳрум месозӣ? (Худованд) фармуд: То хирадманд бидонад, ки дар (масъалаи) ризқ чораи чорандешро даҳолате нест.

Абӯнофеъ гуломи Абӯбакри Сиддик (рз) тоҷире пурбаҳра буд. Ҳар гоҳ чизеро мехариду соҳибаш мешуд, ҳамон рӯз қимат мегардид ва рӯзе, ки онро мефурӯхту маблағашро ба даст мегирифт, арзон мешуд. Аз ин ҷо, ба ҳар каси хуштолеъ мегӯянд, ки: «Ӯ бахти Абӯнофеъро дорад».

Алӣ (рз) фармуда: Бо он кас, ки ризқ ба сӯяш мешитобад, ҳамроҳӣ намоед. Зеро ӯ барои сарватмандӣ офарида шудааст ва барои ин ки комронӣ сӯи шумо рӯй оварад, василаи шоистае мебошад.

Ба Бузургмеҳр гуфтанд: Биё, дар масъалаи тақдир баҳс менамоем. Фармуд: Бо баҳс чӣ кор дорам, матлаби равшанеро дидам, ки бар ҳақиқати масъала далолат мекунад: Камхирадро баҳраманд аз рӯзиву хирадмандро маҳрум аз он. Дигар бароям равшан гардид, ки қори тадбири умур бар бандагон гузошта нашудааст.

Бузургмеҳр фармуда: Худованд маҳрумиро бар ақлу баҳрамандиро бар ҷаҳл муқаррар фармуд, то доништа шавад, ки агар ризқ бо чораҷӯӣ ба даст меомад, ҳароина инсонӣ оқил аз роҳҳои ба даст овардани он огоҳтар мебуд.

Ду фаришта бо ҳам рӯ ба рӯ шуданд. Яке аз онҳо гуфт: Ба равои сохтани моҳие, ки онро яҳудие хостааст, амр ёфтаам. Дигаре гуфт: Ман ба рехтани рағане, ки фалон обид хостораш аст, маъмур гардидаам.

Модари Искандар дар дуо, ки дар ҳаққи ӯ мекард, фармуд: Худо туро аз рӯзие баҳраманд гардонад, ки дар он хирадмандон хидмататро анҷом диҳанд, на аз ақле, ки бо он ба рӯзимандон хидмат намоӣ.

Умар аз саҳобагон пурсид: Қадоме аз мардум хушайштаранд? Абӯдардо дар посух гуфт: Касе ки дар зери хок аст, ки аз ҳисобу китоб гузашта, аз иқоб эмин гардида ва шоистаи савоб шудааст. Умар (бо шунидани ин калом) гуфт: Агар тавонанд суханварон бар ин сухан ҳарфе зам намоянд!

¹ Давом аз шумораи гузашта.

Аристотелис фармуда: Ҳаракати хушбахтӣ суғст ва ҳаракати бадбахтӣ тез аст. Зеро инсонии хушбахт чун шахси болораванда аз як пилаи нардабон ба пилаи дигар аст, аммо инсонии бадбахт бошад, чун шахси аз баландӣ ба пастӣ андохташуда аст.

Тависи Муҳаннас¹ масалест дар номуборақӣ. Ҷ дар шабе, ки Расулulloҳ (с) вафот намуданд, ба дунё омад, дар шабе, ки Абӯбақр даргузашт, аз шир чудо карда шуд, рӯзе, ки Умар ба шаҳодат расид, ба хиносат расид, рӯзе, ки Усмон кушта шуд, издивоҷ намуд, дар шабе, ки субҳаш Алӣ ибни Абӯтолиб шаҳодат ёфт, соҳиби фарзанд гардид. Худ мегуфт: Эй аҳли Мадина, то даме, ки байни шумоям, интизори зуҳури Дачҷол бошед. Чун даргузаштам, дигар эмин хоҳед буд!

Ҳақиме фармуда: Хушбахттарин инсон касест, ки қазову қадар пуштибони ӯ бошад ва ӯ низ бар ин шоиста бошад.

Тағайюри аҳвол, табаддули салтанату шавкат ва вуқуи фитнаву хаводиси рӯзгор

Шабӣ фармуда: То замоне, ки чаҳл илму илм чаҳл пиндошта нашавад, дунё ба поён нахоҳад расид.

Муовия мегуфта: Хубихои замони мо, зиштиҳои рӯзгори гузашта аст ва зиштиҳояш бошад, хубихои рӯзгори оянда хоҳад буд.

Аз бузургмарде Ҳамадонӣ чунин нақл гардида: Дар аҳди чоҳилият аҳлам маро бо ҳадяҳо назди Зукалоъ² фиристоданд. Ба ӯ расида наметавонистам, соле мунтазир мондам. Дар ҳамин айём буд, ки рӯзе аз равзанаи хосаи хеш (ба мардум) чеҳра намоёнид. Ононе, ки дар атрофи қаср буданд, бо диданаш ҳама ба сачда афтоданд. Пас аз замоне ӯро дидам – ба Ҳимс хичрат намуда буд, ба дирҳаме гӯшт мехариду ба паси марқаби худ мебаст ва чунин мегуфт:

Уффин ли-д-дунйо изо конат казо

Ана минҳо фӣ ҷаноин ва азо

Ин сафо ҷайшумрини фӣ субҳихо

Қуръатуҳу мумсийан каъсу-л-қазо³

Сукрот гуфта: Чун мардуми омӣ мақоми ашҳоси соҳибдавлатро мебинанд, бар он ҳасад мебаранд ва ба орзуяш меафтанд. Аммо, вақте ки оқибати онро мушоҳида намоянд, раъйшон тағйир хоҳад ёфт ва аз

¹ Тависи Муҳаннас – мурод Исо ибни Абдуллоҳ аст. Ҷ аввалин касест, ки дар мусиқӣ оҳангу ритми хоса падида овард. Дар дафзани камназир буд.

² Зукалоъ – мурод Зукалоъи асғари химярист, ки аз подшоҳони Яман буд. Он подшоҳон, ки ба «Азвоб» маъруфанд.

³ Яъне: Дунё агар чунин бошад, уф бар ӯ. Ман аз ӯ дар ранҷу азобам. Агар инсон дар субҳе айши хуше дорад, дар бегоҳи он чоми балоро нӯш хоҳад кард.

ҳоли худ шодмонӣ хоҳанд кард.

Ба Ибни Чаҳм¹ пас аз он ки дороияш мусодира гардид, гуфтанд: Оё дар заволи неъматат андеша намекуни? Гуфт: Аз завол чора нест. Ин ки неъматам завол ёбаду худ боқӣ монам, беҳтар аз он аст, ки ман завол ёбаму неъматам боқӣ бимонад.

Мутарраф фармуда: Ба хушии ҳаёти подшоҳону нармии либоси онон манигаред, балки ба даргузашти зуду заволи салтанат ва бозгаштгоҳи бади онон бингаред.

Пирамарде аз Банӣ Тамим фармуд: Интиқоли даврон ва заволи молу мулки султонон чӣ зудрас аст. Пас аз ин сухан бигристу гуфт: Ҳамоно, умри кӯтоҳе, ки соҳибашро бар оташ мекашад, барояш номуборак аст.

Замоне ки Омир писари Исмоил Марвон писари Муҳаммадро бидушт, ба манзили ӯ фуруд омад ва бар фарши ӯ бинишаст. Он ҳол Абада духтари Марвон бар назди ӯ даромада гуфт: Эй Омир, рӯзгор Марвонро аз фаршаш фуру кашиду туро бар он нишонд. Агар неқ андеша намоӣ, ин қосидест, ки ба андарзи ту омадааст.

Молик ибни Динор гуфта: Аз назди қасре мегузаштам, ки канизакон дар он даф мезаданду ба такрор месуруданд:

Ало ёо дору ло йадхулука ҳузун

Ва ло йазҳабу бисокиника-з-замону².

Чун замоне сипарӣ шуд, аз он чо гузар кардам. (Дидам, ки) хароб гардидааст ва пиразане он чо нишаста. Он пиразан (бо дидани ман) гуфт: Эй бандаи Худо, савганд ба Парвардигор, ки андӯх бар он роҳ ёфт ва рӯзгор сокинонашро бибурд.

(Суфёни Саврӣ аз) Абдулмалик ибни Умайр (шунда, ки) ме-гуфт: Сари (буридаи) Ҳусайнро (рз) дар қасри Куфа пеши рӯи Ибни Зиёд бидидам, сипас сари Ибни Зиёдро пеши рӯи Мухтор, сипас сари Мухторро пеши рӯи Мусъаб, сипас сари Мусъабро пеши рӯи Абдулмалик ба он ҳол мушоҳида кардам. Суфён фармуд: Он гоҳ ба ӯ гуфтам: Байни сари аввал ва охир чанд сол буд? Фармуд: Дувоздаҳ сол.

Розӣ биллоҳ фармуда: Дар ҳоли дигаргун гардидани аҳвол аст, ки гавҳари мардон шинохта мешавад.

Товусро (рх) одат ин гуна буд, ки чун ба Макка мерасид, ҳамеша назди як дӯсташ фуруд меомад. Он дӯст рӯзе барояш гуфт: Эй

¹ Ибни Чаҳм – адиб ва шоири асри савуми ҳичрӣ, ки Мутаваккил ӯро аз наздиқони худ сохта буд. Аммо пас аз замоне бар ӯ хашм гирифт ва ҳабсу мусодира фармуд. Соли 249/863 кушта шудааст.

² Яъне: Эй манзиле, ки дар ту андӯх роҳ намеёбад ва рӯзгор сокинонатро аз байн намебарад.

Абӯабдурраҳмон, дунё бар мо рӯй овардааст. То андозае, ки агар хок ҳам бихарем, ҳатман аз он нафъ бармедорем ва агар тухм аз бом ҳам бияфтад, намешиканад. (Пас аз шунидани ин сухан), Товус дигар аз меҳмон шудан дар манзили ӯ сарфи назар намуд. Баъд аз рӯзгоре он дӯст наздаш омад ва гуфт: Дунё аз мо рӯй бартофтааст. Товус дигар-бора ба манзили ӯ фуруд омад. Он дӯст аз сабаби ин муомила пурсон шуд. Товус дар посух фармуд: Нахуст дидам, ки Худо аз шумо рӯй гардонид, пас ман ҳам рӯй гардонидам. Дар навбати дигар дидам, ки Худо ба шумо рӯй овардааст, пас ман ҳам рӯй овардам.

**Подоши амал ва он чи дар ин боб алоқаманд аст аз
ивазу ҷойгузин гардидан ва амсоли инҳо**

Гадое аз Алӣ (рз) кӯмак хост. Ӯ ба яке аз писаронаш гуфт: Ба модарат бигӯ, то аз шаш дирҳаме, ки дорем, якеро бидихад. Модар дар посух гуфт: Он барои орд аст. Алӣ фармуд: То даме, ки барои банда чизи дар дасти Холиқ буда, аз он чи ки дар дасти махлуқ аст, бовари-бахштар набошад, имони ӯ хулусу сафо намепазирад. Пас ҳамаи шаш дирҳамро гирифтӯ садақа намуд. Он гоҳ аз назди марде гузашт, ки уштур мефурӯхт. Онро ба саду чихил дирҳам хариду ба дусад дирҳам фурӯхт. Шаст дирҳами ба суд омадаро назди Фотима овард. Ӯ пурсид: Ин чист? Гуфт: Ин он ваъдаест, ки Худованд бо забони падарат ба мо додааст: «Ҳар кӣ некие анҷом бидихад, пас барояш даҳ баробари он аст»¹.

Авзой фармуда: Боре ҳамсоҷам наздам омада гуфт: Дигар ид расид ва назди мо чизе нест. Ба ҳамсарам гуфтам: Он чи дорӣ, ба ӯ бидех. Ӯ фармуд: Бо худ бисту чанд дирҳам дорам. Онро ду ҳисса менамоям. Авзой гуфт: Ҳамаашро ба ӯ бидех! Умед аст, ки Худованд беҳтар аз онро бифиристад. Ҳамон хангом буд, ки марде дарро кӯфт. Чун иҷозати даромадан ёфт, ворид гардиду гуфт: Ман ғуломи падари ту будам ва худро аз ӯ дар ивази маблағе бозхаридам. Ин бисту чанд динорро ба даст овардам. Ӯро озод сохтам ва ба ҳамсарам гуфтам: Кори Худоро чӣ гуна дарёфтӣ? Дар баробари ҳар дирҳам диноре ато намуд ва ғуломеро озод сохт.

Шофey (рх) дар Миср аз растаи кафшдӯзон мегузашт, ногоҳ тозиёнааш афтод. Марде бархосту онро бардошт ва пок сохта ба ӯ дароз намуд. Он ҷо Шофey ба ғуломаш гуфт: Бо худ чӣ миқдор пул дорӣ? Гуфт: Бист динор. Гуфт: Ба ӯ бидех. Афзун бар ин, аз ӯ узрхоҳӣ ҳам намуд.

Алӣ (рз) фармуда: Сангро ба ҷое бияндоз, ки аз он ҷо омадааст.

¹ Матлаб аз сураи Анъом, ояти 160 аст.

Зеро бади ро танҳо посухе чун худ он дур месозад.

Аз Бузургмеҳр пурсида шуд: Ту аз ҳама бештар аз кадом чизе, ки ба даст меоварӣ, хурсанд мегардӣ? Гуфт: Аз тавон ёфтан дар подош додани касе, ки бароям некӯӣ намудааст.

Искандарро аз бехтарин чизе, ки ўро дар подшоҳияш шод сохтааст, пурсиданд. Фармуд: Тавон ёфтан бар афзудани эҳсон бар касе, ки аз ў ба ман некие расидааст.

Мадоинӣ фармуда: Мардеро дидам, ки байни Сафову Марва бо астар саъӣ менамуд. Пас аз чанде ўро дар сафар дидам, ки пиёда мерафт. Аз ҳолаш пурсидам. Гуфт: Он чо, ки мардум пиёда мегарданд, савора гардидам, аз ин сабаб бар Худост, ки маро дар чое, ки мардум савора мераванд, пиёда равон созад.

Нодонӣ, хато, тасҳиф ва таҳриф

Муоз ибни Ҷабал аз Пайгамбар (с) ривоят намуда, ки фармуданд: Агар ду сармастӣ дар шумо падида наояд, дар кори худ муваффақ ва ростқадам хоҳед монд: сармастии ҷаҳл ва ҳубби дунё.

Рамидани илм аз ҷоҳил аз рамидани олим ва ҷаҳл бештар аст.

Аристотелис гуфта: Оқил бо оқил рост меояд, аммо ҷоҳил бошад, на бо оқил рост меояд ва на бо ҷоҳил. Мисоли ин чун чизи рост аст, ки бо ҳар рост мувофиқ меояд, аммо чизи қач бошад, на бо чизи рост мувофиқ меояд, на бо чизи қач.

Аъробие фармуда: Агар торикии хато намебуд, нури дурустӣ наметобид.

Ба Бузургмеҳр гуфтанд: Ҷаро шумо ҷоҳилонро итоб намекунед? Гуфт: Барои он ки аз нобиноён намехоҳем, то бубинанд.

Аттобӣ фармуда: Ҷамнишинӣ бо нодон сабаби сиёҳии дил мегардад.

Абуласвади Дуалӣ фармуда: Агар хоҳӣ, ки олимеро шиканча намой, ҷоҳилеро бо ў ҳамнишин соз.

Тасҳиф¹ куфлест, ки калидаш гум гаштааст.

Ибни Саммок фармуда: Донотарини мардум нақӯкори тарсанда ва нодонтарини эшон бадқори бепарвост.

Зуннуни Мисрӣ гуфта: Ҷар кӣ қадри худро нашинохт, пардаи ҳешро бидарид.

Шарик ҳадисе нақл намуд. Офияи қозӣ² гуфт: Ин ҳадисро нашу-

¹ тасҳиф – дар хондан ё навиштан хато намудан. Дар хати ниёгон, бо дигаргун сохтан ё каму зиёд намудани нуктаҳо калимаро тағйир додан аст.

² Офияи қозӣ – мурод Офия ибни Язид аст, ки соли 161/778 аз ҷониби Маҳдӣ Аббосӣ мансаби қазои Куфаро дарёфта буд.

нидаем. Шарик фармуд: Агар чоҳил беҳабар монда бошад, ба олим зараре надорад.

Ҳар кӣ асари зиллати гуноҳро дар қалбаш дарнамеёбад ва нуқси ҷаҳлу нодониرو дар ақли хеш дарк намекунад, наметавонад дар зумраи қасоне, ки аз шубҳа раҳой меёбад, қарор бигирад ва дар фарқ гузоштан байни хуччату шубҳат таваҷҷуҳе наменамояд.

Марде назди Абдуллоҳ ибни Аббос сухан мегуфт ва ғалати бисёр мекард. Ибни Аббос яке аз ғуломашро фаро хонда ўро озод намуд. Он мард гуфт: Сабаби ин шукрона чист? Дар посух фармуд: Барои он ки Худо маро мисли ту насохтааст.

Ҳақиме фармуда: Ноғузир будани пайванди адаб бо чоҳил, чун ноғузирии афрӯхта шудани оташ дар об аст.

Чунун, беҳирадӣ, ғафлат, андӯх, шитоб ва машғули ба қорҳои беғоида

Анас (рз) фармуда: Марде аз назди Пайғамбар (с) гузар намуд. Яке аз ҳозирон гуфт: Эй пайғамбари Худо, ин мард маҷнун аст. Ҳазрат фармуданд: Маҷнун гуфтӣ?! Дар асл маҷнун қасест, ки дар гуноҳ ғӯта задааст. Аммо ин бошад, мусоб¹ аст.

Исо (а) фармуда: Кӯри модарзоду шахси гирифта ба бемории сапедии пӯстро муолиҷа намудам ва ҳардуро шифо бахшидам. Аммо замоне, ки ба беҳсозии аҳмақ пардохтам, маро хаставу нотавон сохт.

Шоир фармуда:

Илла-л-ҳамоқата аъйат ман йудовиҳо

Лиқулли доин давоун йастатиббу биҳи²

Одам (а) ба фарзандонаш гуфт: Ҳар қореро, ки меҳоҳед анҷом бидиҳед, нахуст соате истеду тааммул намоед. Зеро агар ман (дар ҳоли хӯрдан аз дарахти мамнӯаи биҳишт) каме таваққуф менамудам, он чи бароям расид, намерасид.

Зурриёсатин³ фармуда: (Аз анвои оташҳо), оташе, ки зуд шуълавар мешавад, аз ҳама зуд хомӯш мегардад. Пас дар қори худ андеша намо.

Нафаре ба Зухайри Бобӣ гуфт: Ба чизе маро васият наменамоӣ?! Фармуд: Аз ин ки Худо туро дар ҳоли ғафлат бигирад, барҳазар бош.

Ҳар кӣ бетааммул дохил бишавад, бо ҳичолат берун хоҳад шуд.

¹ мусоб – қасе, ки ба ҳалали мағз гирифта аст ва қисме чинрасидагӣ дорад.

² Яъне: Ҳар навъ дардери давоест, ки бо он дармон меёбад, магар ҳамоқат, ки ҳар кӣ ба мудовои он пардозад, хаста хоҳад шуд.

³ Зурриёсатин – лақаби Фазл ибни Саҳли Сарахсӣ – вазири Маъмуни Аббосист. Чун Маъмун мансаби ду вазорат – сиёсат ва дифоъро ба ў супорид, ба «Зурриёсатин» (соҳиби ду мансаби олий) мулаққаб гардид.

**Посухҳои мускит, ҳозирчавобӣ, нешзабонҳо ва
ислоҳу хӯрдагирӣ бар гуфтор**

Умар писари Хаттоб ба назди кӯдаконе расид, ки бозӣ мекарданд. (Бо дидани ӯ) чуз Абдуллоҳ писари Зубайр дигар ҳама бигурехтанд. Умар аз ӯ пурсид: Чаро ҳамроҳи ёронат нагурехтӣ? Ӯ дар посух гуфт: Гуноҳе надоштам, ки гурезам ва роҳ низ танг набуд, ки бароят фарох созам.

Яҳудие ба Умар (рз) гуфт: Ҷасади пайғамбаратонро ба хок насупорида, бо ҳам ихтилоф намудед. Умар дар посухаш гуфт: Мо на дар мавриди эшон, балки дар амри идоматбахшии роҳи эшон ихтилоф намудем. Аммо шумо бошед, намии баҳр аз пойҳоятон хушк нашуда, ба пайғамбаратон гуфтед: (Тавре ки Қуръон хабар дода: «(Пайравони Мӯсо пас аз начот гуфтанд:) Он гуна, ки онҳоро худоёне аст, барои мо низ худое бисоз»¹.

Марде ба Ҷаъфар ибни Муҳаммад² гуфт: Ба вучуди Худо чӣ далел вучуд дорад? Аммо ба ман аз оламу аразу чавҳар суҳан мағӯ. Ҷаъфар ба ӯ фармуд: Оё дар баҳр сафар намудаӣ? Гуфт: Оре. Фармуд: Оё ба тундбод гирифта омада, аз ғарқ шудан тарсидаӣ? Гуфт: Оре. Фармуд: Оё дар он ҳол аз кӯмаки киштиву киштибонон умедат канда шуд? Гуфт: Оре. Фармуд: Оё дар худ эҳсос кардӣ, ки касеву куввае барои начотат вучуд дорад? Гуфт: Оре. Фармуд: Ҳамон Худост, ки дар ҳоли саҳтӣ беихтиёр ба сӯяш зорӣ мекунӣ). Худованд фармуда: «Чун ба шумо саҳтӣ бирасад, пас ба сӯи Ӯ (рӯй меовареду) зорӣ мекунед»³.

Алӣ (рз) аз масофаи байни машриқу мағриб пурсида шуд. Дар посух фармуд: Масофаи якрӯзаи ҳаракати хуршед.

Ҳаҷҷоч назди зане омад. Ӯ ба Ҳаҷҷоч нигоҳе накард. Чун аз ин рафтораш хӯрдагирӣ намуд, дар посух гуфт: Ба касе, ки Худо ба ӯ нигоҳ намекунад, нигоҳ намекунам.

Язид ибни Абӯмуслим⁴ пас аз вафоти Ҳаҷҷоч назди Сулаймон ибни Абдулмалик даромад. Сулаймон пас аз суҳанони дурушт ва мазаммати ҳамкориҳои Язид бо Ҳаҷҷоч, аз ӯ пурсид: Ҷои Ҳаҷҷочро дар дӯзах медонӣ ё на? Язид дар посух гуфт: Эӣ амралмуъминин, чунин мағӯ. Ҳаҷҷоч минбарҳоро барои хонадони шумо омода намуд ва дар

¹ Матлаб поре аз ояти 138 сураи Аъроф буда, ба он лавҳа аз достони Мӯсо (а) ва пайравонаш марбут аст, ки аз баҳр солим берун омаданд ва фиръавниёро об ғарқ сохт. Аммо бо вучуди он ҳама муъҷизаро дидан, боз бар муҳолифат ва ширк рӯй оварданд.

² Мурад Ҷаъфари Содик аст.

³ Матлаб поре аз ояти 53 сураи Наҳл аст.

⁴ Язид ибни Абӯмуслим котиби Ҳаҷҷочи золим буд ва аз ҷониби ӯ бар мансаби чамъи хирочи Ироқ низ вазифадор гардида буд.

хидмати шумо саркашонро забун сохт. Ӯ рӯзи қиёмат ҳамроҳи падару бародарат хоҳад омад. Ҳар ҷо, ки онҳо бошанд, он ҷо хоҳад буд.

Касе аз Ибни Умар пурсид: Оё Пайғамбар (с) дар намоз ба чапу рост нигоҳ мекарданд? Дар посух гуфт: На, на дар намоз ва на дар ғайри намоз (ба ҷуз сӯи Худо илтифот надоштанд).

Ҳасани Басрӣ ҳадисеро баён намуд. Марде гуфт: Ровии ин ҳадис кист? Фармуд: Ба ровиаш ҷӣ кор дорӣ?! Насихаташ ба ту расид ва ҳуччаташ бар ту қоим гардид.

Касе ба Сукрот гуфт: Сухане ки гуфтӣ, пазируфта намегардад. Сукрот фармуд: Барои ман пазируфта шудан муҳим нест, муҳим он аст, ки дуруст бошад.

Подшоҳе аз вазир пурсид: Бехтарин рӯзие, ки банда дармеёбад, чист? Фармуд: Ақлмандӣ. Боз пурсид: Агар инро надошта бошад ҷӣ? Фармуд: Адабе, ки бо он худро биорояд. Боз пурсид: Агар инро ҳам надошта бошад ҷӣ? Фармуд: Моле, ки (кӯтоҳҳои ӯро) бипӯшонад. Боз пурсид: Агар инро ҳам надошта бошад ҷӣ? Фармуд: Оташе осмонӣ, то ӯро бисӯзад ва мардуму офаридаҳо аз ӯ халосӣ ёбанд.

Мутаваккил ба Абулайно гуфт: То кай мардумро ситоиш ва мазаммат мекунӣ?! Фармуд: То замоне, ки накӯкориву бадкорӣ дар оғоз вучуд дорад.

Муовия хутба хонд ва фармуд: Худованд гуфта: «Ҳазинаҳои тамоми чизҳо назди мост ва онро ҷуз ба андозаи муайян фуруд намеоварем»¹. Пас чаро дар ҳоле, ки дар атову инъом бар шумо кӯтоҳӣ намоям, сарзаниш менамоед?! Аҳнаф дар баробари ин сухан фармуд: Мо туро на бар он чи дар ҳазинаҳои Худост, накӯҳиш менамоем, балки накӯҳиши мо бар он қисмат аз он аст, ки аз ҳазоинаш фуруд овардааст ва ту бошӣ онро дар ҳазинаат гузошта, байни мову он монеа гардидаӣ.

Довуд (а) дуо намуд: Худоё, он гуна ки бо ман ҳастӣ, бо писарам Сулаймон низ ҳамон гуна бош! Худо ба ӯ ваҳй намуд: Эй Довуд, ба писарат Сулаймон бигӯ, ки бо ман он гуна бошад, ки ту бо ман он гунаӣ, то ман низ он гуна бо ӯ бошам, ки бо ту он гунаам.

Муханнасе ба дарё даромад, то ғул намояд. Дар ин ҳол гурӯҳе аз Оли Абӯмуайт омада бар ӯ санг андохтанд. Муханнас дар баробари ин корашон гуфт: Ба ман санг назанед, ман пайғамбар нестам².

Марде аз Яъқуб – фақеҳи Сичистон пурсид: Вақте ки пероҳан аз тан берун созам ва вориди дарё гардам, то ғул анҷом диҳам, ба кадом тараф рӯй оварам – ба қибла ё ғайри он? Яъқуб гуфт: Бехтар

¹ сураи Ҳичр, ояти 21.

² Зеро падарбузурги ин хонадон Пайғамбарро (с) озор расонида буд.

он аст, ки рӯят ба ҷониби пероҳане бошад, ки аз тан берун кашидаӣ.

Ҳамчунин, нафаре аз ӯ пурсид: Чун хамроҳи ҷанозае биравем, пеш-пешӣ он равон шавем бехтар ё аз паси он? Яъқуб фармуд: Саъй кун, то даруни он набошӣ, дигар аз ҳар ҷониб, ки хостӣ, равон шудан гир.

Масъалае аз Шаъбӣ пурсида шуд. Ӯ дар посух фармуд: Намедонам. Дар баробари ин ҷавобаш гуфтанд: Ту фақеҳи Ироқиён¹ хастӣ, (аз чунин гуфтан) шарм намедорӣ?! Дар ин ҳол фармуд: Фариштагон замоне, ки чунин гуфтанд, шарм надоштанд: «(Худоё,) Ту муназзаҳӣ, мо ҷуз он чи бароямон омӯзондаӣ, донише надорем»².

Ҳафс ибни Ғиёс³ гуфта: Рӯзе Аъмаш⁴ рӯ ба рӯи мо омада фармуд: Оё медонед, ки гӯш чӣ гуфтааст? Гуфтем: Чӣ гуфтааст? Фармуд: Гуфтааст: Агар хавфи аз бех канда шудан вучуд намедошт, ҳароина ҷунонки забон дароз мегардад, дароз мегардидам. Ҳафс афзуд: Чи суҳанҳои зиёде аст, ки гӯяндааш маро ба ҳашм меоварад, аммо суҳани Аъмаш аз ҷавоби он маро бозмедорад.

Шақиқ ибни Иброҳими Балхӣ гуфта: Иброҳим ибни Адҳам ба ман фармуд: Ба ман аз ҳоле, ки дорӣ, суҳан бигӯ. Гуфтам: Агар рӯзӣ ёбам, меҳӯрам ва агар наёбам, сабр мекунам. Дар баробари ин суҳанам фармуд: Сағони Балх низ чунин мекунанд. Гуфтам: Ту чӣ кор мекунӣ? Фармуд: Агар рӯзӣ ёбам, ба дигарӣ медиҳам ва агар наёбам, шукр менамоям.

Нафаре аз ҳакиме пурсид: Ту, ки на калонсолӣ ва на бемор, чаро асоро аз даст намениҳӣ ва ҳамеша онро бо худ мегириӣ? Дар посух фармуд: То мусофир буданамро фаромӯш насозам.

Ваҳб ибни Мунаббаҳ фармуда: Марде дар ҳафтсад фарсах роҳ хамроҳи олиме сафар намуд ва аз ӯ ин ҳафт матлабро пурсид: Чӣ чиз аз осмон вазнинтар, аз замин фарохтар, аз санг сахттар, аз оташ сӯзонтар, аз баҳр ғанитар, аз ятим нотавонтар ва аз замҳарир⁵ сардтар аст? Ҳаким дар посух фармуд: Бухтон аз осмон вазнинтар, ҳақиқат аз замин фарохтар, қалби кофир аз санг сахттар, қалби шахси қаноатгар аз баҳр ғанитар, чашмгуруснагии ҳарис аз оташ сӯзандатар, суҳанчиноҳои суҳанчин аз ятим нотавонтар ва ноумедӣ аз шахси наз-

¹ Ироқиён – мурод шаҳрҳои Басра ва Куфа аст.

² сураи Бақара, ояти 32.

³ Ҳафс ибни Ғиёс – аз фуқоҳони боэътибори асри дувуми ҳиҷрӣ, ки мансаби қазои Бағдоди шарқӣ, пас аз он қозигии Куфаро дар ўҳда дошт. Соли 194/810 дар Куфа аз дунё даргузаштааст.

⁴ Аъмаш – Сулаймон ибни Меҳрон аз олимони ва порсоёни поёни асри якум ва нимаи аввали асри дувуми ҳиҷрӣ. Парҳезгоре буд, ки салотину ағниё дар маҷлиси ӯ эътиборе надоштанд.

⁵ замҳарир – сардии ниҳоят сахт

дик сардтар аз замҳарир аст.

Абдуллоҳ ибни Хозим ба вазираш гуфт: Эй Ҳомон, кучо меравӣ? Дар ҷавоб гуфт: Меравам, то барои ту кӯшке бисозам. Аз ин ҷавоб дар аҷаб монд. Зеро ӯ бо ин матлаб бар ин ишора намуд, ки агар вай Ҳомон бошад, ӯ Фиръавн аст¹.

Касе ба яке аз бузургони асрҳои оғозини ислом гуфт: Агар раҳмати Худо фароҳ бошад, пас чаро ба сабаби гуноҳ бандагонашро азоб менамояд? Гуфт: Ба он сабаб, ки раҳматаш аз доираи ҳикматаш берун нест.

Қайсар ба Муовия нома навишт ва дар он ҷавоби се саволро дархост намуд: Маконе, ки бо миёнаи осмон ростпайванд бошад, кучост, аввалин қатраи хун дар қадам ҷой рехтааст ва мавзее, ки офтоб танҳо як бор бар он тобидааст, дар ҷӣ ҷой аст? Посухи ин саволхоро ҷуз Ҳасан ибни Алӣ касе намедонист ва ӯ чунин ҷавоб дод: Боми Каъба, кӯхи Ҳиро ва замини баҳре, ки бо зарби асои Мӯсо (а) муъҷизавор боз гардида буд.

Ҳаё, сукут, узлат, гумномӣ ва тавозуъу шикастанафсӣ

Атабатулгулом вақте ки аз намоз фориг мешуд, аз ӯ арақ мерехт. Чун сабаби он пурсида шуд, гуфт: Ба мӯчиби ҳаё аз Парвардигорам.

Асвад ибни Язид гуфта: Агар шахсе дар баробари шахсе дигар кӯтоҳие анҷом дода бошад ва ӯ аз он даргузарад, муҷрим аз ин ки бар рӯи он шахс нигарад, шарм мекунад. Пас Худованд(, ки ин ҳама кӯтоҳҳои дар баробараш анҷомгирандаро мебахшад), шоистатар аст, ки аз ӯ шарм дошта шавад.

Аристотелис гуфта: Ҳар кӣ аз мардум ҳаё менамояду аз худ на, пас дар назди худ қадре надорад.

Абӯдардо фармуда: Эй инсон, байни даҳон ва гӯшҳоятро эҳтиёт намо. Барои ту ду гӯшу як даҳон дода шудааст, то бисёр шунавию камтар гӯӣ.

Марде ба маҷлиси Абӯюсуф бисёр ҳузур меовард, аммо пайваста хомӯш буд. Абӯюсуф рӯзе ба ӯ гуфт: Чаро ҳарфе намензани ва аз масъалае суол наменамой? Он гоҳ он мард забон кушода гуфт: Эй қозӣ, рӯзадор даҳонашро кай бояд кушояд? Фармуд: Вақте ки офтоб ғуруб намояд. Гуфт: Агар то нисфи шаб ғуруб нанамояд, ҷӣ бояд қард? Абӯюсуф табассум намуд ва ин байти Ҷарирро ба забон овард:

¹ Матлаб бар ин оят ишора дорад: «Фиръавн гуфт: Эй пешвоёни қавм, ҷуз худам барои шумо ҳеч худоеро намениносам. Пас, эй Ҳомон, бароям бар гил оташ афрӯз ва кӯшке бино кун, бошад ки ман ба Худои Мӯсо бирасам» (сураи Қасас, ояти 38). Аз матлаб чунин бармеояд, ки вазиirro Абдуллоҳ на бо номи худӣ ӯ, балки бо номи вазири Фиръавн – Ҳомон мавриди хитоб қарор додааст.

*Ва фи-с-самти ситрун лилгабийи ва иннамо
Саҳифату лубби-л-маръи ан йатакалламо¹.*

Алӣ (рз) фармуда: Чун ақл камол пазирад, сухан андак мегардад.

Умар (рз) гуфта: Аз узлат баҳраи худро ба даст оваред.

Умар ибни Саъд² назди падараш омада гуфт: Оё меписандӣ, ки дар байни гӯсфанду уштуронат бошӣ, дар ҳоле ки дигарон дар амри соҳиб шудан бар мулк бо ҳамдигар низоъ менамоянд?! Саъд тарсокие бар рӯи писар заду гуфт: Вой бар ту, маро бар ҳолам гузор! Ба ҳақиқат аз Расулulloҳ (с) шунидаам, ки мегуфтанд: Худованд бандаи худотарси пӯшидаро дӯст медорад.

Замоне, ки Саъд ибни Абӯваққос дар Ақиқ³ манзили худро сохт, ба ӯ гуфтанд: Оё маҳфили дӯстону бозори мардумро тарк намуда, бар Ақиқ(и холӣ аз мардум) маскан гузидӣ?! Дар посухи ин саволу сарзаниш гуфт: Бозори ононро лоғияву пур аз беҳудагӯй ва маҳофилашонро лоғияву молмоли саргармии бефоида дидам. Ба ин сабаб, гӯшагириро дар ҷое, ки он ҷо офияту амонист, ихтиёр намудам.

Нахай фармуда: Ҳалоки мардум дар каломи беҳуда ва моли зиёда аст.

Суфён ибни Уйайна фармуда: Бишр ибни Мансури Суламӣ бароям гуфт: Эй писари Уйайна, (имрӯз) аз ин ки мардум туро бишинсанд, дурӣ гузин, то он аз расво гардидани фардо туро дур дорад.

Нахай фармуда: (Гузаштагон) он гуна ки каломро меомӯхтанд, сукутро низ таълим мегирифтанд.

Вухайб ибни Вард фармуда: Ба мо расида, ки хикмат даҳ қисм буда, нӯҳи он дар хомӯшӣ ва яке дар канорагирӣ аз мардум аст.

Ибни Уйайна фармуда: Ҳар кӣ аз ақлу хирад маҳрум аст, бояд хомӯширо риоя намояд. Агар аз хомӯшӣ низ маҳрум бошад, пас мурдан барояш беҳтар аст.

Шофай фармуда: Унс гирифтанд бо мардум, сабаби ҷалби ҳамнишинони бад хоҳад шуд ва худро ба тамоми онон дур гирифтанд бошад, дилсардиро ба миён меоварад. Пас, бояд байни ин дуру ихтиёр кард.

Агар салоҳи қалбатро хоҳӣ, пас барои дарёфти он аз ҳифзи забонат кӯмак бигир.

Абдуллоҳ ибни Абӯзакариё фармуда: Ҳеч ибодатеро аз хомӯшӣ мушқилтар надидам.

Ибни Аббос (р) забони худро ба даст гирифта мегуфт: Эй забон,

¹ Яъне: Хомӯшӣ пардаи ҳамоқати камхирад аст ва тақаллум бошад, оинаи хирадномаи одамист.

² Писари Саъд ибни Абӯваққос мебошад.

³ Ақиқ – исми маконе дар канори Мадина, ки дар асл селроҳае будааст.

сухани некро бигӯ, то суд бубарӣ ва аз каломи бад худдорӣ намо, то саломат монӣ.

Абулкарими Абӯумайя гуфта: Аз баъзе суханҳо забонро нигоҳ доштан, назди ман аз рӯзаву намозҳои нофила беҳтар аст.

Агар гунги оқил бошӣ, бароят аз сухангӯи ҷоҳил будан беҳтар аст. Далели ақл тафаккур ва далели тафаккур хомӯшист.

Вақте ки Юнус (а) аз шиками моҳӣ начот ёфт, замонҳо дар хомӯшӣ зист. Ба ӯ гуфтанд: Ҷаро сухан намегӯӣ? Гуфт: Сухан гуфтан маро ба шиками моҳӣ андохт.

Ҳакиме фармуда: Ҳар гоҳ, ки сухан гуфтан шавқи туро барангезад, хомӯширо ихтиёр намо ва чун хомӯшӣ бар шигифтат водорад, ба сухан гуфтан пардоз.

Рабеатурраъӣ мегуфта: Қисме аз сукутҳо аз гуфтан муассиртар аст.

Аз марде пурсиданд: Аҳнаф аз шумо бузургсолтар набуд ва аз шумо фазилате бештар надошт, пас ба чӣ сабаб пешвои шумо гардид? Он мард дар посух фармуд: Бо нерӯи хештандорӣ.

Баҳроми Гӯр шабе дар зери дарахте нишаста буд. Ногоҳ садои паррандаеро шунид. Тире сӯяш андохт ва бар заминаш афканд. Он гоҳ гуфт: Нигоҳ доштани забон ҳам барои инсон ва ҳам барои парранда чӣ хуб аст. Агар забонашро нигоҳ медошт, ҳалок намешуд.

Амр ибни Ос фармуда: Калом чун даво аст. Агар онро кам-кам истифода намудӣ, суд меоварад ва агар бисёр сохтӣ, нобудат месозад.

Лукмон гуфта: Эӣ писаракам, агар мардум бо ҳусни каломашон ифтихор намоянд, ту бо ҳусни хомӯшиат ифтихор намо.

Ҳакиме фармуда: Ҳар кӣ бо илм ба хилват нишаст, аз танҳои ваҳшатзада нахоҳад шуд.

Алӣ (рз) фармуда: Хушо бар ҳоли он кас, ки машғулӣ ба айби худ, ӯро аз пардохтан ба айби дигарон боздоштааст; хушо бар ҳоли он кас, ки гӯшаи хонаи худро ихтиёр намуд, ба тоати Худояш саргарм гардид ва бар гунохонаш бигирифт. Ӯ машғул бар худи мардум аз ӯ дар роҳат.

Ҳамчунин, аз ӯ ривоят гардида: Дар нагуфтани ҳикмат хайре нест, чунончи дар гуфтори ҷоҳилона хайре вучуд надорад.

Ҳакиме ба бародараш навишт: Зинҳор аз бародароне, ки бо зиёрати хеш ба ту эҳтиром мениҳанд, аммо рӯзатро мебаранд! Фаромӯш масоз, ки давлати дунёву охирадро бо (истифодаи самараноки) рӯз ба даст меоварӣ. Агар рӯзат (ба беҳуда) рафт, дар дунёву охираат зиён намудай.

Хомӯшӣ зинати оқилу пардаи ҷоҳил аст.

*Тарҷумаи
Фаҳриддин Насриддинов*

БАҲРАМАНДОНИ ФАЗИЛАТ¹

Исмоил ибни Ҳаммоди Ҷавҳарӣ (ваф. 393/1003) – аввалин нафарест, ки барои кашфи ҳавопаймо кӯшиш намуд ва дар ин роҳ чон супорид.

Соид ибни Ҳасан ибни Соид – аввалин шахсест, ки найқаламро сохт ва яке аз адибонест, ки мавзӯҳои иҷтимоиро матраҳ намуд.

Аглаб ибни Амр ибни Убайда ибни Ҳориса – аввалин нафарест, ки раҷазӣ² тӯлонӣ гуфтааст.

Абӯбақр ибни Абдуллоҳи Шозилии Айдарус – аввалин шахсе, ки меваи қаҳваро чидааст.

Вадеъ ибни Форс ибни Иди Бӯстонӣ – аввалин нафарест, ки ру-боиёти Умари Хайёмро ба арабӣ тарҷума намудааст.

Ҷохиз – Амр ибни Баҳр ибни Маҳбуби Кинонӣ – аввалин нафарест, ки Ҷухҳоро³ дар таълифоташ зикр намудааст.

Аниса бинти Нақуло ибни Мӯсо ибни Ҷирчис ибни Антониюс – аввалин ҷавонзан аз Шарқи дур, ки шаҳодатномаи (диплом) тиббиро соҳиб гаштааст.

Ҳаммод ибни Салама ибни Динори Басрӣ – аввалин нафарест, ки дар шинохти бемориҳо асар таълиф намуд.

Халаф ибни Аббоси Заҳровии Андалусӣ (ваф. 427/1036) – аввалин шахсест, ки барои аз хунравӣ боздоштан усули пайванди рағҳоро истифода намуд.

Абӯисҳок Исфароинӣ Иброҳим ибни Муҳаммад ибни Иброҳим ибни Меҳрон – аввалин нафарест, ки «фақеҳ» лақаб гирифт.

¹ Матн аз китоби «Қомусу-л-аълом»-и Хайридин Зирикӣ, ки дар байни табақот ва донишномаҳо ҷойгоҳи хоса дорад, интиҳоб ва тарҷума гардидааст (Байрут: Дору-л-илм ли-л-малойин, чилди ҳаштум, 2002). Муаллифи китоб дар поёни муҷаллади вопасини китоб зиёда аз 400 олимони донишмандон, нухбагон, удабо ва шоиронро ном мебарад, ки аввалин ихтироот, кашфиёт ва ё таълифот ба онон тааллуқ дорад. Дар ин муҳтасар танҳо он кашфиёту ихтироот интиҳоб ва тарҷума гардидаанд, ки бештар ба улуми таҳассусӣ марбут ҳастанд.

² Раҷаз баҳре аз нуздаҳ баҳри шеър, ки вазнаш шаш бор «мустафъилун» аст. Раҷаз дар навъи худ ба 12 қисм тақсим мешавад, ки инҳо: раҷазии солими мусамман, раҷазии солими мураббаъ, раҷазии солими мусаддас, раҷазии маҳбун, раҷазии мусаммани маҳбуни матвӣ, раҷазии мусаммани матвии маҳбун, раҷазии маҳбуни музол, раҷазии музол, раҷазии матвӣ, раҷазии матвии музол, раҷазии мактуъ, раҷазии мурафғал мебошанд.

³ Абӯғусн Дучайни Физорӣ – нафарест, ки дар адабиёти араб бо лақаби «Ҷухҳо» машҳур аст. ӯ дар замони давлати Аббосиён мезист. Қиссаву ҳикоятҳои ҳаҷвӣ бештар ба ӯ тааллуқ дорад.

Аҳмад ибни Ҳорис ибни Сумома ибни Молик ибни Чадъо – аввалин нафарест, ки дар замони ҷоҳилият «Аҳмад» номида шуд.

Абӯсаид Аҳмад ибни Исои Харроз – аввалин нафарест, ки дар илми фано ва бақо сухан намудааст.

Ҷорҷ Сейл – аввалин нафаре, ки Куръонро ба забони англисӣ тарҷума кардааст.

Ҷорҷ Август Фолин – аввалин шахсе, ки дар донишгоҳи Хелсингини Финляндия забони арабиро ҷорӣ кард.

Люни Африқой – аввалин нафаре, ки дар Аврупо китоби фаннии ҷуғрофиро таълиф кард.

Соиб ибни Ясори Лайсӣ – аввалин шахсе, ки дар Мадина уд¹ сохт ва онро навохт.

Сабаъ ибни Яшчаб ибни Яҳриб ибни Қахтон – аввалин хатиби давраи ҷоҳилист.

Сарии Сақатӣ – аввалин нафаре, ки дар Бағдод дар бораи сӯфиён сухан намуд.

Сулаймон Қабудон, маъруф ба Ҳаловат – аввалин мисриест, ки бо киштии «мисрӣ» китъаи Африқоро давр задааст.

Саъсама ибни Ночия ибни Аққол ибни Муҳаммад ибни Суфён ибни Мучошеъ – аввалин нафарест, ки қабилаи Тамимро аз зинда зери хок кардани духтарон боздоштааст.

Чарлз Франкос де Фремери – аввалин нафарест, ки «Сафарнома»-и Ибни Батутаро соли 1853-1859 бо тарҷумаи фаронсавӣ нашр намудааст.

Шақиқ ибни Иброҳим ибни Алии Аздии Балхӣ – нахустин нафарест, ки дар Хуросон дар бораи аҳволи сӯфия сухан намудааст.

Шукрӣ ибни Абдуллоҳ ибни Ҳаврӣ – аввалин нафаре, ки дар Аргентина маҷаллаи арабӣ интишор намуд.

Солех Субҳӣ ибни Иброҳим – аввалин шахсе, ки усули нест кардани холқӯбино ба ҷарроҳӣ кашф кард.

Солех ибни Алӣ ибни Абдуллоҳ ибни Аббоси Ҳошимӣ – аввалин волии Миср қабл аз хулафои аббосист.

Тоҳо Хусайн – аввалин нафарест, ки дипломи докториро аз донишгоҳи Мисрияи қадим ноил шуд.

Абуласвад ад-Дуалӣ – аввалин нафарест, ки ба Куръон нуқтагузорӣ кард.

Абулқосим Аббос ибни Фирнос (ваф. 274/887) – аввалин шахсест, ки дар Андалус аз санг сохта шудани шишаро кашф кард.

Абулхаттоб Абулаҳмад ибни Абдулмачид (ваф. 188/793) – авва-

¹ уд – барбат, навъе аз асбоби мусиқӣ

лин нафарест, ки дар зери байтҳои шеър тафсир навишт.

Абдузахм – аз насли Ирам ибни Сом ва фарзандонаш – аввалин шахсест, ки бо хати арабӣ навишт.

Абдуллоҳ ибни Абдулмалик ибни Марвони Умави – аввалин нафарест, ки дар Миср идорахоро ба арабӣ табдил дод.

Абдуллоҳ ибни Муҳаммад ибни Абдуллоҳ ибни Чаъфар ибни Ямони Чаъфӣ – аввалин нафарест, ки муснади саҳобагонро дар Мовароуннаҳр чамъ кардааст.

Абдулмалик ибни Абдулазиз ибни Қурайч – аввалин шахсест, ки дар Макка дар мавриди илм китоб тасниф кард.

Усмон ибни Мазъун ибни Ҳабиб ибни Ваҳби Қумаҳӣ – аз аввалин муҳочиронест, ки дар Мадина вафот кард ва яке аз аввалин дафншудагон дар оромгоҳи Бақеъ аст.

Адӣ ибни Зайд ибни Ҳаммоди Тамимӣ – аввалин нафарест, ки дар идораи коргузори Кисро бо хати арабӣ бинавишт.

Афифа бинти Юсуф – аввалин нафарест, ки маҷаллаи занонаи арабиро дар саросари Амрико паҳн намуд.

Алӣ ибни Нӯъмон ибни Муҳаммад ибни Ҳайюн – аввалин нафарест, ки дар диёри Миср қозиюлқуззот унвон гирифт.

Амр ибни Асад – аввалин арабе, ки оҳан истехсол намуд.

Амр ибни Абдурраҳмон ибни Аҳмади Кирмонӣ – аввалин нафарест, ки рисолаи «Ихвону-с-сафо»-ро ба Андалус ворид кард.

Амр ибни Абдуманот (ё Абдуманоф) Ҳузоъӣ – аввалин шахсест, ки дар байни арабҳо бо ишқ шӯҳрат ёфтааст.

Сибавайҳ Амр ибни Усмон ибни Қанбари Ҳорисӣ – аввалин нафарест, ки илми нахвро паҳн намуд.

Абӯсулаймон Исо ибни Амри Сақафӣ – аввалин нафарест, ки илми нахвро ба тартиб даровард.

Фанохусрав ибни Ҳасан мулаққаб ба Рукнуддавла ибни Бӯяи Дайламӣ – аввалин нафарест, ки «Шоҳаншоҳ» хонда шуд.

Қосим ибни Собит ибни Ҳазми Авфӣ – аввалин нафарест, ки «Китобу-л-айн»¹-ро ба Андалус ворид кардааст.

Муҳсин ибни Маҳдӣ ибни Солеҳ ибни Аҳмади Таботабой – аввалин нафарест, ки дар Начаф китобхонаи умумӣ таъсис дод.

Муовия ибни Убайдуллоҳ ибни Ясор – аввалин нафарест, ки дар мавриди «хироч» китоб таълиф намуд.

Мӯсо ибни Убайдуллоҳ ибни Яҳё ибни Ҳоқон – аввалин нафарест, ки дар илми таҷвид китоб таълиф намудааст.

¹ Китобу-л-айн – асари машҳури Халил ибни Аҳмади Фароҳидӣ аст, ки дар таърихи илми фарҳангшиносии араб аввалин луғатнома шинохта шудааст.

Нӯъмон ибни Башир ибни Саъд ибни Саълабаи Хазраҷии Ансорӣ – аввалин ансорие, ки баъди ҳичрат таваллуд шудааст.

Хорунаррашид ибни Муҳаммад ибни Мансури Аббосӣ – аввалин халифае, ки бо гӯю чавгон бозидааст.

Вилям Бедвел – аввалин нафарест, ки маонии китоби вопасини осмониро ба забони англисӣ тарҷума намудааст.

Вилям Ҷонс – аввалин шахсест, ки муаллақоти ҳафтгонаро ба англисӣ тарҷума ва нашр намудааст.

Юнус ибни Сулаймон ибни Курд ибни Шаҳриёр – аввалин арабест, ки дар таълифоташ дар бораи мусиқӣ суҳан кардааст.

Тарҷумаи Нӯъмонҷон Неъматов

«НИГОРИСТОН»-И МУИНУДДИНИ ҶУВАЙНӢ

«Нигористон»-и Муинуддини Ҷувайнӣ дар байни мутуни насри ахлоқии форсу тоҷик мақоми баланд дорад. Муинуддини Ҷувайнӣ (ваф. 781/1379) бо таълифи ин асари гаронқадри хеш дар ташаккули насри ахлоқӣ саҳми назаррас гузоштааст. Ин асар дар пайравии «Гулистон»-и Саъдӣ навишта шудааст. Аҳмади Мунзавӣ «Нигористон»-ро аз ҷумлаи нахустин осори навишташуда дар татаббӯи «Гулистон» медонад (3,171-172).

Муинуддини Ҷувайнӣ асарашро бо хоҳиши падараш таълиф намудааст. Падари Муинуддини Ҷувайнӣ низ аз ашхоси донишманд ва адабдӯст будааст ва дар маҷлиси ӯ бисёр зурафо ва аҳли табъ чамъ мешудаанд. Боре дар ин маҷлис дӯстон аз бузургиву шаҳомати «Гулистон»-и Шайх Саъдӣ сухан мекунанд ва аз падари Муинуддин хоҳиш менамоянд, то асаре монанди «Гулистон» ба қалам оварад. Ӯ ба сабаби пирӣ ин вазифаро ба дӯши фарзандаш мегузорад. Чунонки дар дебочаи китоб омада: «... Волидаини заъиф, қуддиси сирруху, ки мушорун илайхи асҳоби тариқат ва мадори доираи ҳақиқат буд, ба қуввати фаросат дарёфт, ки ин сухан бо ӯст, ба тариқи тарбият ба байти Фирдавсӣ, чаъала-л-фирдавса маъвоху, тамсил намуда гуфт:

Назм:

*Падар пир гаштаст, барно туй,
Ба ҷангу ба мардӣ тавоно туй (11, 7а).*

Ҷувайнӣ китобро соли 735/1334 ба анҷом расонидааст (6,307-308), ки ба таърихи 79 сол пас аз нигориши «Гулистон» рост меояд. Муинуддини Ҷувайнӣ «Нигористон»-ро ба Саъдуддин Юсуфи Ҳамавӣ бахшидааст (11, 15б).

Муаллиф асарро бар қолаби дебоча, сабаби таълифи китоб ва ҳафт боб рехтааст. Бобҳо чунин унвон доранд:

Боби аввал: Дар макорими ахлоқ
Боби дувум: Дар сиёнат ва парҳезгорӣ
Боби савум: Дар хусни муошират
Боби чаҳорум: Дар ишқу муҳаббат
Боби панҷум: Дар ваъзу насихат
Боби шашум: Дар фазлу раҳмат
Боби ҳафтум: Дар фавоиди мутафарриқа

Муаллиф дар оғози ҳар боб аз оёту аҳодис ва ақволи бузургони тариқат иқтибос овардааст. Баъзе маворид муаллиф аз забони падар ё чадди хеш нақл меорад: «Падарам аз чаддам, қаддасаллоху руҳаху,

ривоят кард, ки бо бузурге аз машоҳири рӯзгор дӯстӣ доштам...» (11, 169 б). Сипас бо ҳикоятҳои омӯзанда ба баррасӣ мепардозад. Дар саросари китоб оёту аҳодис, ақволи уламо ва саҳобагону тобеин ва зарбулмасалҳои арабиву форсӣ мушоҳида мешавад. Ҳамин услубро то ҷое дар бобҳои ҳафтгона риоя намудааст ва ҳикоятро бо зикри ҳикаму фавоид, маснавӣ, рубоӣ, қитъа, байт ва гоҳо мисраъ ба поён мебарад. «Нигористон» тақрибан 800 ҳикоятро дар худ ғунҷонидааст (5,3; 12,449).

Чувайнӣ ҳатто дар сохту таркиби «Нигористон» аз тарҳи «Гулистон»-и Саъдӣ мутобиат намудааст, ки назаре ба шабоҳатҳои унвонии ин ду китоб метавонад ин фикрро собит созад:

Боби дувуми «Гулистон» «Дар ахлоқи дарвешон» – боби аввали «Нигористон» «Дар макорими ахлоқ»; боби панҷуми «Гулистон» «Дар ишқ ва ҷавонӣ» – боби чаҳоруми «Нигористон» «Дар ишқу муҳаббат»; боби ҳаштуми «Гулистон» «Дар одоби сӯҳбат» – боби савуми «Нигористон» «Дар ҳусни муошират» унвон дорад, ки ин далоил баёнгарии татаббуи Муинуддини Чувайнӣ аз «Гулистон»-и Саъдӣ мебошад.

Чувайнӣ дар анҷоми ағлаби ҳикоят, ки одатан бо назм ба охир мерасанд, фоидаи онро истихроч намуда бо ҷумлаҳо ё калимоте чанд ҳикоятро ба поён мебарад, чунончи дар поёни ҳикояти «Яке бузургеро пурсид, ки фалон кас муддатест...» чунин меорад:

Фоида: «Дӯстон се гурӯҳанд: дӯст аст ва дӯсти дӯст ва душмани душман. Ва душманон се фирқаанд: душман ва душмани дӯст ва дӯсти душман» (11, 85 а).

«Нигористон», бино ба таъкиди Давлатшоҳи Самарқандӣ дар сарзамини Хуросону Мовароуннаҳр шӯҳрати азим доштааст (7,319-320).

Нусхаҳои мутааддиде аз китоби «Нигористон» дар китобхонаҳои дунё маҳфуз аст, ки муҳиматарини онҳо аз ин қабиланд: Китобхонаи маҷлиси Сино № 1140; Китобхонаи маҷлиси шӯроӣ исломӣ №8285, 7565, 509; Китобхонаи маркази Эҳёи мероси исломӣ №2646; Китобхонаи марказии Донишгоҳи Техрон №1358, 13022, 8638; Китобхонаи Донишкадаи адабиёти донишгоҳи Техрон №36-чим; Китобхонаи Донишкадаи ҳуқуқ ва улуми сиёсии донишгоҳи Техрон №174-чим; Китобхонаи Миллии малик №943, 4137; Китобхонаи миллии Тоҷикистон №1621; Институти осори хаттии Тоҷикистон №1160, 540, 39 (9,366).

«Нигористон»-и Чувайнӣ бо кӯшиши Ҳодӣ Аббосободии Арабӣ (Техрон, Асрори илм, 1393) тасҳеҳ ва нашр шудааст. Шарҳи муқаддима ва боби аввали ин китоб низ бо кӯшиши ва эҳтимоми

ҳамин донишманд анҷом пазируфтааст (Техрон, Асрори илм, 1392).

Дар адабиётшиносии тоҷик устои равоншод Абдулманнони Насриддин бо истифода аз нусхаи қаламии ин асар (ганчинаи дастхатҳои Китобхонаи республикавии ба номи Абулқосим Фирдавси) гулчини ашъори Муинуддини Ҷувайниро ба дилбастагони илму адаб тақдим намудаанд (4,33; 5,3).

Ҳамчунин, устодон А.Афсаҳзод, А.Алимардонов, Ҷ.Додалишоев (1,227-238) барои бозшиносонидани «Нигористон»-и Муинии Ҷувайни ва нашри порас аз ашъору хикоёти ин асар хидмат анҷом додаанд.

Давлатшоҳи Самарқандӣ «Нигористон»-ро баситтар аз «Гулистон»-и Саъдӣ навиштааст (7,319).

Соҳиби «Арафотулошиқин» дар шаъни «Нигорисон» чунин фармуда: «...алҳақ муҳаққикона ва донишмандона сохта ва дурари ғулар дар он дурҷ дарҷ намуда... ва алҳақ нусхае мустаиддона аст» (2,3534).

Муаллифи китоби «Ҳафт иқлим» «Нигористон»-ро мамлуъ аз суҳанҳои ҳикматомез қаламдод намудааст (6,841).

«Нигористон»-и Муинуддини Ҷувайни, илова бар фавоиди ахлоқӣ, аз нигоҳи сабки насрӣ ва нуқоти таъриҳӣ низ шоистаи омӯзиш аст. Ин хусусият қимати асарро меафзояд ва арзиши илмиву адабии онро дучанд месозад.

«Нигористон» то ҳол дар Тоҷикистон ба таври комил манзури хонандагон нагардидааст. Қобили зикр аст, ки тасҳеҳ ва нашри матни комили китоб бар асоси ҷаҳор нусхаи қаламӣ дар Муассисаи давлатии «Маркази илмии Камоли Хучандӣ» дар ҳоли анҷомёбист.

Пайнавишт:

1. Афсаҳзод А., Алимардонов А., Додалишоев Ҷ. Дурдонаҳои наср. – Душанбе: Адиб, 1989.
2. Балёнӣ, Такеуддин. Арафоту-л-ошиқин ва арасоту-л-орифин. / Тасҳеҳи Сайид Мухсини Ночии Насрободӣ. -Ҷ.6 -Техрон: Асотир, 1388.
3. Мунзавӣ, Аҳмад. Татаббуъ дар «Гулистон»-и Саъдӣ // маҷаллаи Ваҳид, №113 (шумораи дувум, давраи ёздаҳум), 1352. С-171-172.
4. Насриддин, Абдулманнон. Куллиёти осор / Таҳияи Фаҳриддин Насриддинов. -Ҷ.6. -Хучанд: Ношир, 2013.
5. Нилобеков С. Газетаи муаллимон. «Нигористон»-и Муинии Ҷувайни // Газетаи муаллимон, №27 (10379), 1986, –С.3.
6. Розӣ, Амин Аҳмад. Ҳафт иқлим / Таҳеҳи Сайид Муҳаммадризо Тохирӣ. -Ҷ.2. -Техрон: Суруш, 1379.
7. Самарқандӣ, Давлатшоҳ. Тазкирату-ш-шуаро / Тасҳеҳи Мухлиса Нуруллоева. -Хучанд: Ношир, 2015.

8. Техронӣ, Оқобузург. Зариа. -Ҷ.24. -Бейрут: Дору-л-азвоъ, 1978.
9. Феҳристи нусахи хаттии форсии Институти осори хаттии Тоҷикистон / Зери назари Алии Мучонӣ ва Арияздон Алимардон. -Ҷ.1. -Техрон 1376.
10. Ҳочӣ Халифа. Кашфу-з-зунун. -Ҷ.2. -Бейрут: Дору эҳёу турси-л-арабӣ.
11. Чувайнӣ Муинуддин. Нигористон (нусахи хаттии форсии Институти осори хаттии Тоҷикистон, №1160).
12. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. -Ҷ.2. -Душанбе: Сарредаксияи илмии Энциклопедияи советии тоҷик, 1989.

Ба қалами Нӯъмонҷон Неъматов

«ТАЗКИРАТУ-Л-ХАВОТИН»-И МАЛИКУЛКУТТОБИ ШЕРОЗИ

«Тазкирату-л-хавотин» аз зумраи арзишмандтарин осорест, ки дар мавриди занони суханвар таълиф шудааст. Муаллифи асар Мирзомухаммад ибни Муҳаммадрафеъ, мулаққаб ба «Маликулкуттоби Шерозӣ» аст, ки соли 1269/1854 дар Шероз таваллуд ёфта. Соли 1285/1870 ба Ҳиндустон сафар кард, дар Бомбай сукунат гузид. Он чо ба китобфуруши ва нашри китоб пардохт ва бад-ин васила соҳиби сарвату шуҳрат гардид. Соли 1300/1885 аз ҷониби давлати Эрон лақаби «маликулкуттоб»-ро соҳиб гардид ва пас аз мурури 17 сол, яъне соли 1317/1902 давлати Ингилистон ӯро ба лақаби «хони соҳиб» сазовор донист (3, 224).

Тазкираи мазкур роҷеъ ба аҳволу осори 283 тан аз занони суханвар, ки дар Арабу Аҷам ва Ҳинду Рум зистаанд, маълумот медиҳад. Гузашта аз аҳвол ва зиндагонии суханварон, ҳикоятҳои ривоҷи аҷиб аз рӯзгори эшон, авсофу ахлоқ, ашъору осори онҳо бо забонҳои форсӣ-тоҷикӣ, арабӣ, туркӣ, Ҳиндӣ ба қалам омада, ки далели арзиши баланди адабиву илмии асари мазкур ба шумор меоянд. Китоб бо зикри ҳазрати Омина бинти Ваҳб – модари Расули Худо (с) оғоз мешавад. Сипас аҳволу осори занони сухангӯ бо тартиби алифбӯи омада, ки нахустини эшон шоира Оғокӯҷак ва хотимабахши эшон бонуи суханвар ва хушнавис Ёсуманбону аст. Занони муаррифишуда дар «Тазкирату-л-хавотин» соҳибони фазлу хунар орифа, шоира, муҳаддиса, муғанния, хушнавис буда, намояндаи мазоҳибу адёни мухталиф, табақоти гуногуни ҷомеа (саҳобия, тобеин, канизакони хунарманд, сиёсатмадор) мебошанд: Қуррату-л-айн (пайрави мазҳаби бобӣ), Ҳинди чигархор, Робия, Маҳастӣ, Малика Виктория, Тухфаи арабия, Умму Алӣ (орифа), Базл, Будур, Басбас (муғанния), Асмои Ибрат, Ёсуманбӯ (хушнавис), Умму Ҳорун (зоҳид), Уммулфатҳ, Хавла (муҳаддиса), Хозинуддавла, Хайра(ҷория) ва ғ. Агарчи муаллиф перомуни занони ҳавзаи фарҳанги арабӣ маълумоти бештаре овардааст, аммо муҳимтарин матолибро дар мавриди «хубони порсигӯ» низ монанди Робиаи Исфажонӣ, Маҳастии Хучандӣ, Бедаст, Ҳаётхонум, Ҷаҳонхонум, Арҷмандбонубегим, Ҷаҳоноробегим ва ғ. аз асари мазкур метавон дастрас кард.

Маликулкуттоби Шерозӣ дар муқаддимаи асар бад-ин маънӣ менигорад, ки дар таърифи фазлу хирад ва хунару маҳороти занон тасмим гирифта буд, то асаре таълиф намояд. Иттифоқан, «Машоҳиру-

н-нисо»-и Муҳаммад Зеҳнии Афандӣ ба дасти ӯ расид ва пас аз мутолиаи ин асар ба таҳияи «Тазкирату-л-хавотин» пардохт. Зарурати таълифи асарро худи муаллиф бад-ин гуна шарҳ медиҳад, ки муҳимтарин матолиб ва нуқоти вобаста ба бонувони суҳангӯ дур аз мадди назар монда, дар тазкираҳои қаблӣ «арбоби тасониф ва мусаннифин зикре аз онҳо накардаанд» (5, 1).

Тавре ки ёд кардем, тазкираи мазкур дар истинод ба тазкираи «Машоҳиру-н-нисо»-и Муҳаммад Зеҳнии Афандӣ навишта шуда, муаллиф ҳар ҷо барои тасдиқи фикр ба «Нафаҳоту-л-унс»-и Абдурахмони Ҷомӣ, «ал-Комил»-и Ибни Асир, «ал-Хутат»-и Муқрезӣ, «Нафху-т-тиб»-и Муқиррӣ, «Тазйину-л-асвоқ»-и Довуди Антоқӣ, «Мақомот»-и Ҳарирӣ, «Ағонӣ»-и Абулфараҷи Исфажонӣ, «Таърихи Табарӣ» ва ғайра рӯй меорад. Нуқтаҳо ва матлабҳои, ки дар истидлоли он муаллиф ба осори мазкур таъя доштааст, арзиши баланди илмиву адабӣ доранд. Зимни баёни матлаб ҳикоеҳои ахлоқӣ, амсоли ҳикам ва таърихи пайдоиши бархе аз вожаҳои таъбирот ва зарбулмасалҳо шарҳу тавзеҳ ёфтаанд.

Роҷеъ ба таълифи китоб миёни донишмандон баҳсҳои домандорӣ сурат гирифтааст. Бархе аз муҳаққиқин мушобаҳати зиёдеро байни «Тазкирату-л-хавотин» ва «Хайротун ҳисон» – навиштаи Эътимодуссалтана ироа намудаанд (3, 223-225).

Аз хотимаи асар бармеояд, ки «Тазкирату-л-хавотин» соли 1889 бо хати Мирзо Маҳдии Шерозӣ дар Баҳупол ба таъ расидааст.

Дар адабиётшиносии тоҷик роҷеъ ба тазкираи мазкур ва масоили осори бонувони форсу тоҷик аз ҷониби муҳаққиқа Фотима Алиева пажӯҳише ба анҷом расидааст (1).

Арзиши баланди илмиву адабии «Тазкирату-л-хавотин» тақозои онро дорад, ки матни он ба ҳуруфоти сирилик рӯй ҷоп ояд, то хонандаи тоҷикро имконияти ошноӣ бо он ҳар ҷи осонтар фароҳам гардад.

Пайнавишт:

1. Алиева Фотима. Тазкират-ал-хавотин и вопросы изучения творчества таджикско-персидских поэтов (Автореферат. кан. фил. наук) - Душанбе, 1992.
2. Доиратулмаорифи бузурги исломӣ. Зери назари Козим Мусавии Бачунавардӣ. – Ҷ. 4. Техрон, 1385.
3. Маонӣ, Аҳмад Гулчин. Таърихи тазкираҳои форсӣ. – Ҷ. 1 – Техрон: Интишороти китобхонаи Синонӣ, 1364, 765 саҳ.
4. Нақавӣ Саид Алиризо. Тазкиранависии форсӣ дар Ҳинду Покистон. – Техрон: Муассисаи матбуотии илмӣ, 1964, 879 саҳ.
5. Шерозӣ Маликулкутуб. Тазкирату-л-хавотин. Баҳупол, 1889, 178 саҳ.

Ба қалами Муҳлиса Нуруллоева

«МАТЛАИ САЪДАЙН ВА МАЧМАИ БАҲРАЙН» ВА ЧАНД НУСХАИ ТОЗАЌБИ ОН

«Матлаи саъдайн ва мачмаи баҳрайн» таълифи Камолуддин Абдураззоки Самарқандӣ (816-887/1413-1482) китобе маъруф дар таърихи Эрон, бавижа, таърихи Темури Гӯракон ва олу аҳфоди ўст. «Матлаи саъдайн» ду бор чоп шудааст: Бори аввал ба тасхеҳи доктор, профессор Мавлавӣ Муҳаммадшафев (1883-1963) раиси Донишкадаи ховаршиносии Донишгоҳи Панҷоби (Лоҳур) Покистон дар Лоҳур (1946-1949) фақат чилди дувум; бори дувум ба эҳтимоми доктор Абдулхусайни Навоӣ (Техрон, 1382-83) чилди аввал ва дувум.

Профессор Муҳаммадшафев дар чопҳои худ ҳеҷ ишорае накарда, ки мабноси кори ӯ чӣ нусха ё нусхаҳое будааст. Шояд ӯ мехост нусхаҳои мавриди истифодаи худро бо шарҳи ҳоли муаллиф дар чилдҳои баъдӣ биёварад, ки пас аз чопи ҷузъи савуми чилди дувуми ин силсила мунқатеъ гардид.

Доктор Навоӣ дар дебочаи чилди аввал нусхаҳои мавриди истифодаи худро гузориш додааст. Яке аз ин нусхаҳо мутааллиқ ба ганҷинаи Асъади Афандӣ, китобхонаи Сулаймония, Истанбул, шумораи 2098 ба қалами Ҳабибуллоҳ ибни Ҳисом, дар рабеуссонӣ 980/1572 будааст. Ва доктор Навоӣ эҳтимол додааст, ки ҳамин нусха мавриди истифодаи профессор Муҳаммадшафев будааст. Зеро ӯ дар хошияи сафҳаи 1441 сурати хотимаи нусхае, ки дода, аз ҳамин котибу ҳамин таърих аст. Бо ин тафовут, ки профессор Муҳаммад Шафев моҳи китобатро раҷаб навиштааст ва доктор Навоӣ моҳи китобатро рабеуссонӣ овардааст. Аҳамияти нусхаи Истанбул дар он аст, ки аз рӯйи хати муаллиф рӯнависӣ шудааст.

Дар ин авохир ба дастбӯӣ бар чанд нусхаи хаттии «Матлаи саъдайн» ноил омадам, ки ақдами нусхаҳои ин китоб аст ва марҳум Шафев ва марҳум Навоӣ дар тасхеҳу чопи «Матлаи саъдайн» аз ин нусхаҳо истифода накардаанд ва умуми хонандагон низ аз вучуди ҷунин нусхаҳои арзишманд камтар огоҳӣ доранд.

1. Нусхаҳои Мадинаи Мунаввара.

Ду нусхаи кӯхани «Матлаи саъдайн» дар августи соли 2005 дар маҷмӯаи Шайхулислом Ориф Ҳикмат, китобхонаи Малик Абдулазизи Мадинаи Мунаввара дидаам бад-ин шарҳ:

Нусхаи аввал: Шумораи 99/902: Хат насхи рез, унвонҳо ва сари фаслҳо тиллоӣ, лочувардиву шангарфӣ, чадвал тиллоӣ ва лочувардӣ,

катъ: раҳлӣ, сафаҳот 470, таърихи китобат: ғурраи муҳаррами 884/1479, тарқима: «Таммати-л-китобу биъавни-л-Малики-л-Ваҳҳоб Аллоҳи-л-Борӣ ҳоҷӣ Ҳусайн ас-Симнонӣ, ғуфира зунубуху ва сутира ӯйубуху, фӣ ғуррати муҳаррами-л-ҳароми саната арбаъа ва самони-на ва самонумиата...» (Бо ҳазфи калимоти дуоия).

Ду сафҳаи аввал бисёр зебо ва лавҳҳои тиллоӣ ва лочувардӣ дорад. Дар лавҳи аввал дар бораи китоб ва дар лавҳи дувум дар бораи китобхонаи ҳумоюние, ки ин нусха барои он таҳия шуда, навиштае омадааст. Дар сафҳае, ки матн шуруъ мешавад низ сарлавҳ дорад. Иборате, ки дар лавҳи аввал омада, бад-ин шарҳ аст:

«Ҳозиҳи-л-китобу-т-ториху-л-мавсуму би «Матлаъи-с-саъдайнӣ ва маҷмаъи-л-баҳрайн» ва шарҳи вақоеу нашри бадоеи соири билоду диёр ва ахбори мулуки номдор ба исми сомии ал-мағфуру-л-мабрур ас-с-саъид Шохрух Султон ибн ал-Ҳокон ал-аъзамӣ ал-афҳами ал-муаййади мин ӯиндиллоҳи-л-Малики-с-Субҳони Абулмузаффар Те-мури Гӯракон, тобаллоҳу сароҳумо ва шаррафа аслофаҳумо аҷмаъин ило йавми-д-дин».

Иборати лавҳи дувум бад-ин қарор аст: «Лирасми-л-ҳазоини султони-л-аъдали афзал қудваи аркони дину дувал, мазҳари асрори илоҳӣ ва матлаи анвори номутаноҳӣ, зиллуллоҳи фи-л-аразини, оя раҳмати раббу-л-ъоламин, ал-муаййаду миналлоҳи таъоло ал-Карим ал-Маннон, муғису-с-салтанати-д-дунё ва-д-дин, Абулғозӣ Султон Ҳусайни Баҳодурхон, халладаллоҳу таъоло султонаҳу ва афоза ӯалал-ъоламина бирраҳу ва ихсонаҳу ва аъло фи-л-хофиқайни амраҳу ва шаънаҳу».

Дар захрияи барги аввал шарҳи ҳоли муаллиф бо хатти Чалапизода Исмоили Осим омада, ки дар 1153/1740, мактуб кардааст ва айнан аз таърихи «Ҳабибу-с-сияр» баргирифтааст. Ин нусха муддате дар таҳвили Чалапизода Исмоили Осим будааст. Рӯи захрия имзоҳову ёддоштҳое аз моликони қадими нусха низ дида мешавад. Аз он ҷумла: Иброҳим Пошшозода Муҳаммад ас-Саъд ал-Ҳусайнӣ, Иброҳимпошо ибни Аҳмадпошо бо таърихи 1204/1789.

Бо ин кайфият, маълум аст, ки ин нусха се сол қабл аз вафоти муаллиф барои китобхонаи Абулғозӣ Султон Ҳусайни Баҳодурхон (ҳук. 873-911/1468-1505) фарзанди Мансур фарзанди Бойқаро фарзанди Умаршайх фарзанди Темури Гӯракон китобат шудааст ва куҳантарину зеботарин нусхае аз миёни нусхаҳои боқимондаи «Матлаи саъдайнӣ» аст.

2. Нусхаи дигар:

Шумораи 100/902: таърихи китобат 911/1505, хат: насх, тамоми

нусха маталлову мазбут, сафҳа 530.

3. Нусхаи Донишгоҳи Панҷоб (Лоҳур)

Дарсоли 2003 дарҳини феҳрастнависи нусхаҳои феҳрастношудаи китобхонаи марказии Донишгоҳи Панҷоб (Лоҳур) нусхае аз «Матлаи саъдайн» ба дастам расид, ки бениҳоят азизулвучуд аст. Бо ин мушаххасот:

Шумора: Ре II 4/6385, хат: настаълиқи покиза, унвонҳо: шангарф, 257 барг, бар заҳрияи барги аввал муҳрхое дорад, ки маҳвшуда аст, бо ин сароғоз: Фотиҳаи калом ҳамду санои Малики Алломе. Ин дафтар баробар аст бо чузъҳои аввал, дувум ва савум аз чилди дувуми чопи профессор Муҳаммадшафъ, аз дебоҷа то сах. 1438.

Дар хотимаи нусха, пас аз муноҷоти манзум, баъд аз мисраи «Ҳам ту бибахшою бибахш, эй Карим» хотимаи тасниф аст. Ин хотима бо он чи профессор Шафъ дар матн оварда, чудоӣ дорад ва мутобиқ аст бо он чи профессор дар хошия, дар баҳши ихтилофи нусха овардааст. Хотимаи тасниф дар нусхаи Донишгоҳи Панҷоб бад-ин гуна аст:

«Фариға қаламу-т-таҳрири ʔан рақами-т-тақрири ʔало йади-л-фақири-л-хақири ховийу ҳозихи-л-авроқи Абдурраззоқ ибни Исҳоқ, тобаллоху таъоло ʔалайҳо, ва-л-ʔийозу биллоҳи мин заллоти-л-қалами ва ҳафавоти-р-рақами ва кона тавфику-л-итмоми ва таълику-л-ихтитоми йавму-л-хамиси ас-собиъа ʔашара мин шаҳри рабиъи-л-аввали саната хамсин ва сабъина ва самонумиата. Ва-л-хамду лиллоҳи ʔало ҳусни-л-ихтитоми ва-с-салоту ʔало набийиҳи Муҳаммад, ʔалайҳиссалом».

Ва пас аз он абёте манкул аз «Нафсату-л-масдур» аст ба матлаи:

Адолатишоро, ҷаҳондоваро,

Маъонишиносо, суханпарваро.

Ва дар хотимаи ашъор таърихи таҳриро дорад:

«Таҳриран фи-с-сомини ʔашара мин шаҳри шаъбони саната хамсин ва самонина самонумиата. Аллоҳуммағфир варҳам».

Дар канори абёт ёдоште бисёр муҳим дорад, ки лабаи он дар саҳҳофӣ бурида шудааст. Он чиро, ки метавон бихонд, ин аст бо нуқтачин:

«Маъруз мешавад, ки ба айни шуур бар ҳуруфу сутур... намуд ва дар тасаффуҳу тасҳеҳ ғояти саъй ба зухур оварда, умед..., ки аз тасҳифу тасриф масун бошад ва баҳ... ва макрун ояд. Ва кам китобин кад тасаффаҳтуху ва култу...сумма изо толаътуху сониян, вачадту тасҳифан фааслаҳтуху мина-т-туғйони ва-н-нисйони би-з-зийодати ва-н-нуқсонии. Фуриға мина-т-тасҳеҳи субҳу йавми-л-иснайнӣ ас-

сомина ʔашара шаҳру шаъбони-л-муъаззами фозат майоминуху-л-мунтазам фӣ силки шуҳури саната хамсин ва самонина ва самонуми-ата. Ҳаррараху-л-факиру ҳовийу-л-авроқи Абдурраззоқ ибни Исҳоқ ас-Самарқандӣ, тобаллоху ʔалайҳимо».

Аз ин ёддошт бармеояд, ки нусхаро худи муаллиф тасхеҳ кардааст ва ин ёддоштро навиштааст, ё котиби нусха аз рӯи нусхае нақл карда, ки ба таҳрири муаллиф будааст. Қобили зикр аст, ки нусхаи Лоҳур таърихи китобат надорад, вале аз қидмати нусха метавон гумон бурд, ки мутааллиқ ба қарни нӯҳи ҳичрӣ, аст, яъне ҳамон рӯзгоре, ки муаллиф мезист.

Чун профессор Муҳаммадшафеъ дар чопи худ ба ин нусха эътино накардааст, эҳтимол медиҳам, ки нусха пас аз итмоми чопи кори ӯ ба китобхонаи Донишгоҳи Панҷоб ворид шудааст.

*Ба қалами Ориф Навшоҳӣ
Баргاردони Оқилбой Оқилов*

БУЗУРГОНИ ИЛМУ АДАБ

МАҲМУДИ ВАРРОҶИ ҲИРАВӢ

Маҳмуди Варроқи Ҳиравӣ (ваф. тақ. 221/835) аз ҷумлаи аввалин шоирони форсисаро, ки дар охири асри дувум ва аввали асри савуми хичрӣ (охири садаи ҳаштум ва аввали асри нуҳуми мелодӣ) зиндагӣ кардааст. Дар бораи зиндагонии ӯ маълумоти андаке дар даст до-рем. Мутаассифона, баъзе олимони шахсияти ӯро бо дигар арбоби шеърӣ ирфон, ки бо ҳамин ному таҳаллус сабт шудаанд, омезиш до-даанд (4,713-714; 7,87-115). Аз он ҷо, ки дар тамоми кутуби илмӣ ва сарчашмаҳои мавҷуда номи ин шоир Маҳмуд сабт шудааст, бо боварӣ метавон гуфт, ки ин исми ӯ будааст. Аз рӯи маълумоти сарчашмаҳо метавон ҳадс зад, ки Маҳмуди Варроқ муддате дар Нишопур иқомат доштааст. Чунончи, дар китоби “Табақоти Носирӣ”-и Минҳочӣ Сироч дар мавриди саховату қарами Муҳаммади Тоҳир чунин ҳикоят сабт шуда: “Рувоти афозил чунин ҳикоят мекунад, ки дар Нишопур шахсе буд аз афозили аср, ки ӯро Маҳмуди Варроқ гуфтандӣ. Канизаке дошт барбатӣ, дар ғояти лутфу қамол. Ҳадиси ҷамоли он канизак ва таъби рости назми ӯ ба самъи Муҳаммади Тоҳир расида буд, ки худ ғазал мегӯяд ва месозад ва барбат мезанад. Ба сабаби ин авсоф дили Муҳаммади Тоҳир ба васли ӯ майл мекард ва ба қаррот он канизакро аз Маҳмуди Варроқ дархост кард ба баҳои тамом. Ва ба ҳеҷ вачҳ муяссар намешуд, ки Маҳмуди Варроқ ба ишқи он канизак гирифта буд ва ин канизакро Ротиба ном буд. Чун муддате баромад ва тамоми амволу сарвати Маҳмуди Варроқ ба ишрату базл ба он канизакӣ Ротибаном сарф шуд ва ҳеҷ боқӣ намонд, Маҳмуди Варроқ ба хидмати Амир Тоҳир қас фиристод, ки иноят фармой ва биё, ки канизак ба ту фурушам. Чун ин пайғом ба Муҳаммади Тоҳир расид, бағоят шодмона шуд ва хуррам гашт. Бифармуд, то ҷаҳордах бадра сим биёва-

ранд ва ба ходим доду худ бархост ва аз роҳи ҳарам ба хонаи Маҳмуд омад. Ва чун бинишасту симу зар дар назари Маҳмуди Варроқ ниҳод. Маҳмуди Варроқ чун ин ҳол мушоҳида кард, Ротибаро гуфт: -Эй Ротиба, чома дарпӯш ва истеъдоди хидмати Амир кун, ки туро ба вай фурӯшам. Чун канизак он суҳан бишунид, гирия бар вай муставлӣ шуд, чунончи овози ӯ Амир Муҳаммади Тоҳир шунид. Маҳмуд гуфт: -Эй Ротиба, мӯчиби букову тазарруъ чист? (Гуфт) -Ё мавлой, ҳозо охиру амрӣ ва охиру амрик? Охири кори ману ту ин буд, ки дар охири кор маро аз худ чудо кунӣ? Маҳмуд гуфт, ки ин ҳама аз ишқи ту мекунам, ки чун дар дасти ман аз мол чизе боқӣ намонд, (то) ту осуда бошӣ, туро ба ҳарами амир мефиристам, ки то боқии умр дар роҳат гузорӣ. Канизак ҷавоб дод: -Агар барои ман мекунӣ, макун. Қабул кардам боқии умр барои ту мол ба касби он чӣ лоиқи аврот бошад, аз матоъву доманӣ бофтан ҳосил кунам ва худрову туро бидорам. Маҳмуди Варроқ гуфт: -Агар чунин аст, ман туро озод кардам ва ба занӣ ба нуздаҳ динору ним маҳри ақд кардам.

Чун Муҳаммади Тоҳир ин музокираи ишқи Варроқу канизаки Ротиба бишунид, бархосту даст ба домани чомаи худ зад ва гуфт: -Ҳар чаҳордах бадра сим шуморост. Ва қола: -Мо лакумо ин афъалтумо золика фаинна-л-мола лакумо. Кулли ин мол шуморо бахшидам, боқии умр дар роҳат бигзаронед ва бозгашт” (2,196-197).

Китоби “Китобу-з-зинати фи-л-калимоти-л-исломияти” таълифи Абӯҳотаи Розӣ (ваф.322/933) қадимитарин сарчашмаест, ки роҷеъ ба аввалин шеърӣ арӯзии форсӣ баъди тасаллутӣ ислом суҳан мекунад. Дар он муаллиф нигошта, ки аввалин касе, ки дар форсӣ шеър гуфта, “марде аз аҳли Нишопур” буда ва замони зиндагонии ӯ бо рӯзгори Абӯҳотам наздик будааст (5,129). Аз ин ду қисса, ки яке саҳнае аз ҳаёти Маҳмуди Варроқро дар Нишопур ва дигаре бо иборати “марде аз аҳли Нишопур” яке аз аввалин шоирони форсисароро тавсиф кардаанд, равшан мегардад, ки Маҳмуди Варроқи Ҳиравӣ замоне дар ин шаҳр зистааст.

Дар адабиётшиносии муосири форсӣ-тоҷикӣ ҳам маълумоти қобили тавачҷуҳ дар мавриди замони зист ва мавқеи шахсияти ин шоир вучуд надорад. Дабирсиёқӣ танҳо намунаи шеърӣ ӯро дар китоби “Пешохангони шеърӣ форсӣ” оварда (1,3), Маҳмуди Мудаббирӣ ҳам танҳо муосири Тоҳириёну Саффориён будани Варроқ ва соли вафоти ӯро, ки тақрибан соли 221/835 будааст, зикр намудаду ҳалос (3,9). Забеҳуллоҳи Сафо низ ба истинод ба қавли Ризоқулиҳони Ҳидоят ҳамин нуктаро таъкид менамояд (6,171).

Аз Маҳмуди Варроқ танҳо дубайтии зерин боқӣ мондааст, ки

дар тамоми маохизи роҷеъ ба \bar{u} маълумот дода, сабт мешавад:

*Нигорино, ба нақди ҷон-т надҳам,
Гаронӣ дар баҳо, арзон-т надҳам.
Гирифтастам ба ҷон домони васлат,
Ниҳам ҷон аз кафу домон-т надҳам.*

Маҳмуди Варроқи Ҳиравӣ аз шоирони машҳури садаи VII-IX мелодӣ мебошад, ки дар пайдоиш ва инкишофи шеъри арӯзии форсӣ-тоҷикӣ мавқеи муайян дорад. Азбаски дар мавриди зиндагонии \bar{u} маълумоти кам дар сарчашмаҳо дида мешавад, то кунун камтар дар байни оммаи васеи хонандагон шинохта шудааст. Бо вучуди он ки роҷеъ ба \bar{u} маълумоти зиёд нест, \bar{u} дар замони зиндагонии худ ва баъд аз он машҳур будааст.

Пайнавишт:

1. Дабирсиёкӣ, Муҳаммад. Пешоҳангони шеъри порсӣ. –Техрон, 1384.
2. Минҳоч Сироч. Табақоти Носирӣ ё таърихи Эрону ислом /Тасхех, муқобала ва таҳшияи Абдулҳайи Ҳабибӣ. –Техрон: Дунёи китоб, 1363.
3. Мудаббирӣ, Маҳмуд. Шарҳи аҳвол ва ашъори шоирони бедевор. –Техрон, 1375.
4. Нафисӣ, Саид. Таърихи назму наср дар Эрон ва дар забони форсӣ. –Қ.2. –Техрон, 1344.
5. Розӣ, Абӯхотам. Китобу-з-зинати фи-л-калимоти-л-исломияти-л-ъарабияти / Таълиқоти Ҳусайн ибни Файзуллоҳи ал-Ҳамадонӣ. –Санъо, 1994.
6. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон (ва дар қаламрави забони порсӣ. Аз оғози аҳди исломӣ то давраи Салҷуқӣ). –Қ.1. –Техрон, 1369.
7. Содикӣ, Алӣ Ашрафи. Нахустин шоири форсисарой ва оғози шеъри арӯзии форсӣ //Маориф, шумораи 2. 1362. –С. 87-115.

Ба қалами Баҳром Раҳматов

ХАЛИЛ ИБНИ АҲМАД

Халил ибни Аҳмад асосгузори илми арӯзу луғат ва адиби номвари асри ҳаштуми мелодист, ки зикраш дар ҷаҳони илму адаб сари забонҳост. Ному насаб ва куняву нисбаи ӯ бештар ба сура-ти «Абӯабдуррахмон Халил ибни Аҳмад ибни Амр ибни Тамими Фароҳидӣ»¹ омадааст. Ибни Халликон ӯро форситабор ва аз насли мулуки ачам медонад. Он мулуке, ки Анӯшервон онҳоро пас аз ҷаҳони Яман ба он ҷо фиристода буд (ниг. 4,8,8727). Ёкути Ҷамавӣ низ ин нуктаро баён намуда, афзудааст, ки ҷадди Халил дар Яман монда бо қабилаи Азд пайванду таборӣ пайдо намудааст (7,3,1260)². Падари Халил нахустин нафаре доништа шуда, ки пас аз Пайғамбар (с) бо исми «Аҳмад» номгузори шудааст (1,9,257; 13,67; 15,2,209). Шурайшӣ навишта, ки исми падараш дар шаклгирии шахсияти пурбаракати Халил таъсиргузор будааст (22,3,187).

Халил ибни Аҳмад соли 100/718 дар Умон ҷашм ба дунё кушод³. Дар синни ҷавонӣ, ки қайҳо аз илм баҳраёб гардида буд, ба Басра омад. Муаллифи «Нуру-л-қабас» оварда, ки Халил чун ба Басра расид, азм намуд, то бо Абӯамр ибн ал-Ало мунозира намояд ва тавони худро дар илми наҳв изҳор дорад (23,38).

Дар Басра маҳзари ориф, муҳаддис ва ҷаҳеҳи номӣ Айюби Сахтиёниро дармеёбад. Аз ин донишманд улуми шаръӣ ва ахлоқро меомӯзад. Маҳз рашодати ҳамин устод сабаб мегардад, то ӯ аз инхирофоти эътиқодӣ барканор монад. Асмаӣ фармудааст: «Агар Худованд Халилро шогирди Айюб намесоخت, фирқаи ибозия ӯро ба ҷаҳони эътиқодии худ мекашиданд» (10,48).

Сафои ботинии Айюби Сахтиёнӣ сабаб мегардад, то Халил дар маҳзари ӯ тарбият ёбад. Чунончи Яғмурӣ оварда: «Халил худ гуфта: Чун аз Умон (ба Басра) омадам, ба ҳалқаи муридони Айюби Сахтиёнӣ нишастам. Шундаам, ки мегуфт: «Агар хоҳӣ, ки аз илми устодат огоҳӣ пайдо намой, бо ғайри ӯ бинишин». Дарёфтаам, ки ӯ

¹ Фароҳидӣ – нисбат ба соҳиби хонаводае аз қабилаи Азд – Фароҳид ибни Молик ибни Фаҳм ибни Абдуллоҳ ибни Молик ибни Музари Азди аст (1,9,256-257; 6,4,217; 22,3,187; 9,2,314). Барои огоҳии бештар аз ному насаби Халил ва шарҳи он ниг. Вафийёту-л-аъён, 2,210; Маротибу-н-наҳвийин, 45; Нуру-л-қабас, 30.

² Албатта, дар ин замина байни муҳаққиқон баҳсо вучуд дорад. Барои намуна ниг. «Муъҷаму-л-удабо», тасхеҳи Эҳсон Аббос, 3,1260; Маротибу-н-наҳвийин, 45; Инбоҳу-р-рувот, 1,376.

³ Назари дуруст ҳамин аст. Аммо Зирикӣ Басраро маҳалли таваллуди ӯ зикр намудааст (Қомусу-л-аълом, 2,314).

(шахси поктинат аст ва метавонад) ба ман суд расонад. Пас ба ҳалқаи дарсиаш даромадам ва Худованд моро аз ӯ баҳраманд сохт» (23,30).

Илми нахв ва кироатро назди Абӯамр ибн ал-Ало аз худ намуд. Дар илми кироат аз Исо ибни Умари Сақафӣ, Осим ибни Абӯначуд ва Усмон ибни Ҳозир низ баҳра бурд. Аз Осими Аҳвал, Ғолиби Қаттон, Аввом ибни Ҳавшаб, Осим ибни Абӯначуд, Усмон ибни Ҳозир, Абдуллоҳ ибни Касир ҳадис фаро гирифт (8,7,97; 3,3,176-177; 6,4,217; 11,44; 2,53 ва ғ.).

Донишмандони зиёде чун Сибавайх, Асмаӣ, Назр ибни Шумайл, Кисой, Абӯфайд Муарричи Садусӣ, Алӣ ибни Насри Чаҳзумӣ ва иддае дигар дар домани ӯ тарбият ёфтанд ва аз саромадони илму адаби рӯзгори худ гардиданд.

Халил ибни Аҳмад аз ҳама бештар чун асосгузори илми арӯз маъруф гардидааст. Фармудаанд, ки Халил назди Каъба аз самими калб дуо кард, то барояш илме ато гардад, ки қабл аз ӯ ба касе муяссар нашуда бошад. Чун аз зиёрати хонаи Худо бозгашт, боби илми арӯз ба рӯяш кушода шуд (16,1,377; 6,4,217; 15,2,207; 2,47).

Дар сарчашмаҳо таъкид гардида, ки ӯ аз илми мусиқӣ низ огоҳии хуб дошт. Халил дар ин замина осоре бо номи «Китобу-н-нағам» ва «Китобу-л-ийкоъ» ба қалам овардааст. Бешак, пайванди арӯзу қофия бо оҳангу мусиқӣ барои муваффақияти ӯ дар кашфи илми арӯз мусоидат намудаанд. Зеро манбаъҳо дар мавриди нақши оҳангу мусиқӣ дар кашфи арӯз ва огоҳии Халил аз ин ҳунар матолиберо нақл намудаанд. Аз ҷумла омада, ки Халил барои муайян намудани авзони арӯз дар хонаи худ хилват мегузид ва таштеро пешорӯи хеш гузошта, бо хониши «фоъилун, мустафъилун, фаъӯлун» бар он мекӯфт. Чун боре писар ё бародараш ин ҳолро аз ӯ мушоҳида менамоянд, мепиндоранд, ки бар ӯ чунун расидааст (7,3,1269; 15,2,209; 23,31 ва ғ.).

Халил ибни Аҳмад аз заковати хоса бархурдор буд.

Муҳаммад ибни Фазл фармуда: «Дар Басра марде буд, ки барои афроди чашмонашон заифу хира даво дуруст менамуд ва мардум аз он шифо меёфтанд. Он шахс ногоҳ вафот кард ва ниёзмандонаш ба саҳтӣ афтоданд. Чун ниёзи худро пеши Халил изҳор доштанд, фармуд: «Оё нусхае аз он даво ҳаст?» Гуфтанд: «На». Фармуд: «Оё зарфе, ки дар он даворо таҳия менамуд, вучуд дорад?» Гуфтанд: «Бале, зарфе ҳаст, ки дар он ҳар чинс маводҳоро ба ҳам меомехт». Фармуд: «Онро назди ман биёред». Чун оварданд, онро нек-нек бибӯид ва як-як ҳар навъ гиёҳу асоси даворо муқаррар намуд, то ин ки понздаҳ навъро мушаххас сохт. Сипас, аз миқдору меъёри он пурсид ва даворо дуруст намуда ба мардум тақдим дошт ва мардум дигарбора аз он даво баҳравар гардиданд.

Шурайшӣ оварда: «Подшоҳи Юнон бо забони юнонӣ ба ӯ номае навишт. Халил моҳе хилват гузид ва аз хондану фаҳми он комилан огоҳ гардид. Чун аз асрори муваффақияташ пурсиданд, гуфт: «Ба худ андешидам, ки нома хоҳу нохоҳ бояд бо номи Худову матолибе мисли он оғоз ёбад. Бар ин асос, аввалин ҳарфро пайдо сохтам ва боқӣ бароям равшан гардид» (22,3,188).

Ақлу хиради бемисол ва кудрати идроки хосаи ӯ сабаб мегардид, то вориди ҳар илм, ки шавад, дар он муваффақ гардад ва усулу қонунҳои онро берун оварад. Ҳамин нубуғ буд, ки Ибни Муқаффаъ ӯро сутуд. Қифтӣ оварда: «Шабе то субҳ Халил ва Ибни Муқаффаъ музокира доштан. Чун аз ҳам ҷудо шуданд, иддае аз Халил дар мавриди Ибни Муқаффаъ пурсиданд. Ӯ дар посух гуфт: «Ӯро марде ёфтам, ки илмаш аз ақлаш бештар аст». Чун ин навъ пурсиш аз Ибни Муқаффаъ сурат гирифт, гуфт: «Халилро марде ёфтам, ки ақлаш аз илмаш афзун аст» (16,1,380). Ҳамчунин гуфтаанд: «Дар илми араб пас аз саҳоба ҳеҷ кас бо заковате чун Халил арзи ҳастӣ нанамудааст» (16,1,380).

Абӯтайиби Луғавӣ навишта: «Муҳаммад ибни Яҳё аз Қосим ибни Исмоил ва ӯ аз Муҳаммади Тучӣ чунин нақл намуда: «Дар Макка удабои ҳар шаҳру сарзамин чамъ омада аз олимони худ суҳан ба миён овардем. Ҳар нафар олими шаҳри худро месутуд ва ӯро аз дигарон пеш мегузошт, то ин ки зикри Халил ба миён омад. Чун аз ӯ ёд гардид, ҳама эътироф намуданд, ки ӯ зақитарини даврон аст» (2,46).

Ин ҳама хираду заковат, ки бешак аз мавҳибатҳои хосаи илоҳӣ бар Халил аст, ӯро аз нодирагони рӯзгор сохт ва мӯҷиб гардид, то бузургтарин донишмандон ба ситоишаш пардозанд.

Суфёни Саврӣ мегуфта: «Ҳар кӣ орзуи нигаристан ба мардеро дошта бошад, ки аз тиллову мушк офарида шудааст, пас бояд ба Халил ибни Аҳмад бингарад» (6,4,217).

Вазири Ҳорунарашид Яҳё ибни Холиди Бармакӣ фармуда: «Чаҳор нафаранд, ки дар дониши худ назир надоранд: Абӯҳанифа, Халил ибни Аҳмад, Ибни Муқаффаъ ва Фазорӣ» (2,52).

Назр ибни Шумайл фармуда: «Ҳеҷ бинандае мисли Халилро надидааст ва Халил низ мисли худро надида» (22,3,188).

Халил ибни Аҳмад бо ин ҳама қадру манзалат дар гӯшаи узлату танҳои мезист. Дар ҳамин хилвату танҳои бар кашфи муаммоҳои илм даст меёфт. Гӯшаи хонааш сайргоҳи андешааш буд. Чун ба хилват менишаст, ҳатто фикри дунёро иҷозат намедод, ки бар он коргоҳи андеша раҳ ёбад. Назр ибни Шумайл аз Халил шунида, ки мегуфт: «Чун дарамро бубандам, ҷуз андешаи илм чизе бар хотирам раҳ намеёбад» (16, 1,380).

Халил дар фақр умр ба сар мебурд, аз тамаллуку чоҳҷӯй парҳез дошт ва порсоиро баргузида буд.

Назр ибни Шумайл дар мавриди зуҳди Халил фармуда: «Мо бар ин ки аз Ибни Авн¹ ва Халил кадомеро дар зуҳду ибодат пеш гузорем, очизӣ мекашидем» (6,4,217).

Рӯзе Сулаймон ибни Ҳабиб, ки волии Форсу Аҳвоз буд, назди Халил нафареро равон сохт, то барои тарбияи фарзандаш ўро ба боргоҳаш оварад. Халил назди фиристода поре нони хушк берун оварду гуфт: «Бихўр, ғайр аз ин чизе надорам. Аммо то вақте ки нони хушке наздам ҳаст, маро ба Сулаймон ниёзе нест».

Он гоҳ барояш ашъоре суруд, ки ин абёт аз чумлаи онҳост:

Аблиг Сулаймона аннӣ ғанҳу фӣ сиъатин

Ва фӣ гинан гайра аннӣ ласту зо моли...

Ва-л-фақру фи-н-нафси ло фи-л-моли наърифуху

Ва мислу зока ал-гино фи-н-нафси ла-л-моли.

(Яъне: Ба Сулаймон бирасон, ки ман аз ў бениёз ҳастам, магар ин ки соҳиби дорои дунё нестам. Мо нодориро дар нафс мебинем, на дар мол. Ҳамин гуна, тавонгариро низ дар нафс медонем, на дар мол) (7,3,1267).

Наср ибни Алии Чаҳзумӣ аз Алӣ ибни Наср нақл намуда, ки мефармуд: «Халил ибни Аҳмад порсотарин ва ҳештандортарини мардум буд. Подшоҳон ба ў рағбат доштанд ва мол пешниҳод мекарданд, то аз онҳо қабул намояд, аммо ў таваҷҷуҳ намекард. Рӯзии худро аз бўстоне дар Хурайба², ки аз падар ба мерос ёфта буд, ба даст меовард» (2,46).

Назр ибни Шумайл фармуда: «Халил дар Басра дар кулбае бизист ва ҳатто ба ду танга дастрасӣ пайдо накард, аммо шогирдонаш ба василаи илме, ки аз ў ёфтанд, доройҳои фаровон ба даст оварданд» (16,1,380).

Халил бо чунин зиндагӣ пайваста бар андӯхтани аъмоли шоиста меандешид ва чуз он чизеро монданӣ намеҳисобид.

Ваҳб ибни Қарир гуфта: «Халил ибни Аҳмад ин байтро бисёр мехонд:

Ва изо ифтақарта ила-з-заҳоири лам таҷид

Зухран йақуну касолиҳи-л-аъмоли».

(Яъне: Ва агар ба андӯхтаниҳо ниёз пайдо намоӣ, (фаромӯш макун, ки наметавонӣ) андӯхтани судманду мондагореро чун аъмоли

¹ Ибни Авн – мурод Абдуллоҳ ибни Авн, ки пешво ва олиму парҳезгори аҳли Басра буд. Дар камоли зуҳду рӯҳоният барояш масал зада мешуд. Соли 151/768 вафот кардааст.

² Хурайба – маконе дар Басра (Муъҷаму-л-булдон, 2,363).

некӯ пайдо сози) (15,2,210; 16,1,380).

Абдуллоҳ ибни Ҳасани Анбарӣ – қозии Басра аҳёнан назди ҳамсояш, ки ахтаргӯӣ буд ва ба василаи ситорагон пешгӯӣ менамуд, меомад. Ин алоқа дар дили ӯ чизхоеро пайдо сохт. Он гоҳ назди Халил омада дар мавриди он ташвиш суол намуд. Халил барояш гуфт: «Ба ман бигӯ, ки «хо» аз кадом махраҷ берун меояд?» Гуфт: «Аз ҳалқ». Боз пурсид: «Пас аз «бо» бигӯ, ки он аз кадом махраҷ берун меояд?» Гуфт: «Аз ҷониби забон». Он гоҳ фармуд: «Оё тавон дорӣ, ки онро аз махраҷи ин берун оварӣ?» Гуфт: «На». Фармуд: «Пас, бархез, ки ту аҳмақ ҳастӣ».

Сипас, ба сурудани ин абёт пардохт:

Аблагó ғаннийа-л-муначҷима аннӣ

Кофирун биллази қазатҳу-л-кавокиб.

Олимун анна мо йақуну ва мо ко-

на фаҳатмун мина-л-Муҳаймини воҷиб.

(Яъне: Аз ман ба муначҷим бирасон, ки ба он чи ситорагон доварӣ менамоёнд, имон надорам. Нек медонам, ки он чи сурат мегардаду он чи сурат гирифтааст, ҳама аз ҷониби Худои Муҳаймин аст ва ҳатман таҳаққуқ меёбад) (7,3,1266).

Халил ибни Аҳмад худ накл намуда, ки дар яке аз сафарҳоям аз назди савмаи роҳибе мегузаштам. Шаб хеле наздик омада буд ва аз (ин ки шабона роҳи) саҳро пеш гирам, эҳсоси хатар намудам. Дари ӯро кӯфтам ва хоҳиши шабгузаронӣ кардам. Гуфт: «Ту кистӣ?» Гуфтам: «Халил ибни Аҳмад». Гуфт: «Ин туй, ки мегӯянд дар илми адаб назире надорӣ?» Гуфтам: «Чунин мегӯянд, аммо дар он поя нестам». Гуфт: «Агар ба се саволи ман ҷавоби қонёқунанда диҳӣ, дарро ба рӯят мекушоям ва аз ту пазироии хубе менамоям ва илло на». Гуфтам: «Бигӯ, ки саволҳоят чист?» Гуфт: «Оё бар вучуди чизе ғоиб аз чизе ҳозире пайдо далел намегирем?» Гуфтам: «Бале». Гуфт: «Аммо ту мегӯӣ, ки Худои аза ва ҷалла на ҷисм асту на араз. Мо чизеро бо ин сифат намешиносем. Ту мепиндорӣ, ки мардум дар бихишт меҳӯранду менӯшанд, аммо аз онон ғоиту ифлосӣ берун намеояд. Ҳол он ки ҳеҷ хурандаву нӯшандаро наметавонӣ бубинӣ, ки аз берун сохтани ғоиту ифлосӣ бениёз бошад. Ҳамчунин, мегӯӣ, ки наими бихишт поён намепазирад, дар ҳоле ки фанопазирии тамоми чизҳоро медонӣ».

Барояш гуфтам: «Бо далели ҳозире пайдо ҳамаи инҳоро посух хоҳам гуфт».

Аввал, бар вучуди Худованд аз афъоли ӯ, ки бар ҳастияш далолат доранд, хуччат гирифтам. Далели ҳозире пайдои он рӯҳест, ки дар ту ва дар тамоми ҷондорон вучуд дорад. Нек медонӣ, ки ҳастии онро зери ҳар тори мӯӣ ҷисми хеш эҳсос мекунӣ. Аммо намедонем, ки он

кучост, чӣ гуна аст, сифату ҷавҳари он чӣ хел мебошад. Ҳамчунин, медонӣ, ки чун аз инсон берун ояд, одамӣ мемирад ва чизеро, ки аз ӯ берун омадааст, дарнамеёбад. Моён танҳо бо он афъолу ҳаракоте, ки дар вучуди мо дорад, аз ҳастияш огоҳӣ пайдо менамоем.

Дувум, посухи ин суолатро, ки бо вучуди хӯрдан чӣ гуна аз бихиштиён ғоит берун намеояд, далели ҳозиру пайдо возеҳ месозад. Оё намебинӣ, ки чанин дар батни модар тағзия менамояд, аммо ғоит аз ӯ берун намеояд?!

Савум, посух бар чигунагии пайдории наими бихишт ин аст, ки мо ҳисобро аз як оғоз мекунем, ҳар қадар онро боло бурдан гирем то беохир, бори дигар онро такрор наменамоем ва он низ аз байн наме-равад ва ҳамеша боқӣ мемонад».

Роҳиб чун посуххоро шунид, дарро боз намуд ва аз ман пазироии хубе кард (7,3,1270).

Халил ибни Аҳмад тамоми умр дар ҷодаи хидмат бар илм зист ва ҳамаи ҳастии худро барои ташаккули маърифат бахшид.

Овардаанд, ки чун аз манзилаш берун меомад, ба он сабаб, ки тамои ғарки андеша мешуд, беҳабар мемонд, ки дар саҳрост ва аз шаҳр берун афтодааст (22,3,188).

Ҳамин навъ худсупурдагӣ ба илм сабаби даргузашти ӯ қарор гирифт. Тибқи гузориши манобеъ, Халил дар ҳоле, ки бар кашфи коидае аз илми ҳисоб ғарки фикр буд, ба масҷид даромад. Чун комилан мағзи худро ба он масъала машғул сохта буд, сар бар сутуни масҷид бизад. Дар натиҷа ба замин афтод ва ин сабаби вафоташ гардид (9,2,314; 16,1,381 ва ғ.)¹.

Халил ибни Аҳмад умри дароз ёфт ва дар куҳансолӣ дар Басра аз дунё даргузашт. Аксари манобеъ ду таърихро – 170/786 ва 175/791 ҳамчун соли даргузашти ӯ ёд намудаанд².

Халил ибни Аҳмад, ки дар илми луғатнигорӣ, арӯз, мусикиву овошиносӣ ва дигар донишҳо табаҳхури комил дошт, дар заминаи ин донишҳо осори арзишмандеро ба қалам овард.

Феҳристи муҳимтарин осори ӯ ба тариқи зайл аст: 1. ал-Айн. 2. ал-Арӯз. 3. Маъонийу-л-хуруф. 4. аш-Шавоҳид. 5. ал-Авомил. 6. Тафсиру ҳарфу-л-луғат. 7. ан-Нақту ва-ш-шакл. 8. ан-Нағам. 9. ал-Ҷумалу фи-н-наҳв. 10. ал-Муаммо. 11. ал-Ийқоъ. 12. Фоиту-л-Айн³.

¹ Шоистаи ёдоварист, ки иддае аз донишмандон ин мочароро дар андешаи тақтеи баҳре аз арӯз низ навиштаанд (ниг. 16,1,381).

² Албатта, солҳои дигаре чун 130, 160 ва ғ. (15,2,209; 23,40) низ зикр гардидааст, аммо раъйи рочехтар ҳамонест, ки зикр ёфт.

³ Барои тафсил ниг. ал-Феҳрист, 68; Қомусу-л-аълум, 2,314; Инбоҳу-р-рувот,

Шоистваи таъкид аст, ки аз байни ин осор аз ҳама бештар китоби «ал-Айн» машҳур аст. «ал-Айн» дар таърихи илми фарҳангшиносии араб аввалин луғатнома шинохта шудааст. Зеро то таълифи ин китоб тавачҷух танҳо бар луғоти ғарибу мушкил буд. Аммо Халил бо илми комиле, ки дар забоншиносии арабӣ дошт, бори нахуст тарҳи фароҳамоварии тамоми калимаҳои забони мазкурро пешниҳод намуд ва илми луғатшиноширо аз қавоиди устувори илмӣ бархурдор сохт. Ӯ китобро на аз рӯи тартиби ҳуруфи алифбо ё абҷад, балки бо тавачҷух бар маҳраҷи ҳарфҳо танзим намуд. Тибқи ин қоида ҳарфи «айн» дар аввал қарор мегирад. Аз ин рӯ, ин китоб бо ҳарфи «айн» оғоз ёфтааст. «ал-Айн» ном гирифтани китоб низ то ҷое бар ин нукта пайванд мегирад.

Минбаъд маъруфтанин луғатшиношон дар тадвини фарҳанги худ аз «ал-Айн»-и Халил пайравӣ намуданд, ки «Таҳзибу-л-луғат»-и Азҳарии Ҳиравӣ, «Ҷамҳарату-л-луғат»-и Ибни Дурайд, «ал-Бориъ»-и Қоли аз маъруфтанини онҳоянд.

Бояд ёдоварӣ намуд, ки байни донишмандон дар масъалаи тадвини комили китоби «ал-Айн» аз ҷониби Халил ихтилофи назар вучуд дорад¹.

Халил ибни Аҳмад дар сурудани ашъор низ устод будааст. Қасидае дар зикри алқоби зиҳфот аз ӯ боқӣ монда, ки нусхаи қаламии шарҳи ин қасида таҳти шумораи 719 дар Туркия ниғаҳдорӣ мешавад (17,1,460).

Ашъори ӯ дар дили сарчашмаҳо боқӣ мондааст. Ҳотам Зомин ва Зиёуддин Ҳайдарӣ ашъори ӯро фароҳам оварда, дар маҷаллаи «ал-Балоғ» ба нашр расонидаанд (21, №4, 68-77; №5, 73-79).

Ҳамчунин, аз назарҳои шеършиносии Халил дар манобеъ борҳо сухан рафтааст, ки ин низ табаҳҳури ӯро дар фанни шеър возеҳ месозад.

Чунончи, дар тавзеҳи ийто² омада, ки Халил ба тақрор омадани як лафзро дар қофияҳо, дар ҳоли ба маънии ягона набудан, аз уюби шеър нашуморидааст. Ба абёти зерини Халил тавачҷух менамоем, ки калимаи «гуруб» дар ҳама қофия шуда омадааст:

Йо вайҳа қалбӣ ман давоъи-л-ҳаво.

Из раҳала-л-ҷирону ӯинда-л-гуруб.

Атбаътуҳум тарфӣ ва қад амъану

Ва дамъу ӯайнайя кафайзи-л-гуруб.

1,381; Вафийёту-л-аъён, 2,208, Муъҷаму-л-удабо, 4,218 ва ғ.

¹ Барои огоҳӣ аз муҳимтарин назарҳо ниг. Вафийёту-л-аъён, 2/208; ал-Феҳрист, 67-69; Маротибу-н-наҳвийин, 47-48; Нуру-л-қабас, 2 ва ғ.

² ийто – тақрори қофия ва борҳо якхела омадани он, ки айби шеър доништа мешавад.

*Бону ва фиҳим тафлатун ҳурратун
Тафтари ӯан мисли ақоҳи-л-гуруб (2,49).*

«Ғуруб»-и аввал ба маънии маъмули вожа – чои фурӯнишинии офтоб, «ғуруб»-и дувум сурати чамъи «ғарб», ки далви бузурги пур-обро мегӯянд ва «ғуруб»-и сеюм шакли чамъи «ғараб» ба маънии замини пасту гӯдол омадааст.

Аз Халил ибни Аҳмад гуфтор ва ҳикматҳои фаровон низ ба мерос мондааст, ки намунаҳои зерин аз ҷумлаи онҳоянд:

– Мардум чаҳор тоифаанд:

- шахсе, ки медонад ва медонад, ки медонад. Ин хел шахс олим аст, пас аз ӯ пайравӣ бояд кард;

- шахсе, ки медонад, аммо намедонад, ки медонад. Ин гуна шахс худношинохта аст, пас бояд ӯро огоҳ сохт;

- шахсе, ки намедонад ва медонад, ки намедонад. Ин гуна шахс ҷоҳил аст, пас бояд ӯро таълим фармуд;

- шахс, ки намедонад ва намедонад, ки намедонад. Ин навъ шахс аҳмақ аст, бояд худро аз ӯ дур гирифт.

– Чун аз манзил берун оям ва бо ҳар кас аз ин се навъ мардум рӯ ба рӯ гардам, он рӯз хатман рӯзи боманфиате хоҳад буд: Шахси доно-тар аз худ, ки он рӯз бароям рӯзи истифода хоҳад буд; шахси ҳамсанги хеш, ки он рӯз рӯзи музокира ҳисоб хоҳад ёфт ва шахси фурӯтар аз худ, ки он рӯз рӯзи савоб маҳсуб хоҳад гардид.

– Се чиз аст, ки онро барои худ ва барои касе, ки салоҳашро меҷоҳам, бисёр дӯст медорам: Назди Худо беҳтарини бандагон, назди мардум миёнаи онон ва назди нафсам бадтарини эшон будан¹.

– Агар мардум бо ҳам хуштабӣ нанамоянд, ҳамчун гирифтрон дар зиндон зиндагӣ хоҳанд кард.

– Донишҳо чун қуфлҳоянд ва суолот бошанд, калиди онҳо.

– Мусибатро се чиз фаромӯш месозад: Гузашти шабу рӯз, ҳамсари зебосурат ва суҳбати ёрон.

– Илм чаҳор навъ аст: Илме, ки ҳам асл дораду ҳам фаръ; илме, ки асл дораду фаръ надорад; илме, ки фаръ дораду асл на ва илме, ки на асл дораду на фаръ. Аммо он илме, ки ҳам асл дораду ҳам фаръ, ҳисоб аст ва бар ин ҳамаи аҳли назар иттифоқ доранд. Он илме, ки асл дораду фаръ надорад, нучум аст. Зеро дар он аслу ҳақиқате, ки ба олам таъсиргузор бошад, вучуд надорад. Он илме, ки фаръ дораду асл не, тиб аст. Зеро аҳли он то рӯзи қиёмат бо таҷрибаву андӯхтаҳо онро

¹ Абдуллоҳ ибни Довуд дар мавриди ин сухани Халил фармуда: «Агар сухане бо тилло навишта шавад, он бояд ҳамин гуфтор бошад» (22,3,189).

ташақкул медиҳанд. Он илме, ки на асл дораду на фаръ, чадал аст¹.

– Агар дӯстат айби туро пеш аз он ки аз душманат бишнави, бароят бигӯяд, ба ӯ бисёр ташаккур бигӯ ва насихаташро қабул фармо.

– Аз Халил пурсиданд: Ҷуд чист? Фармуд: Базл кардани чизи мавҷуд. Боз пурсиданд: Зухд чист? Фармуд: Ин ки чизи мафкудро маҷӯӣ, то ки аз мавҷуд низ маҳрум намонӣ.

– Инсон дар чиҳилсолагӣ ба камоли ақлу зеҳн мерасад, зеро дар ҳамин син Худованд пайғамбараш Муҳаммадро (с) ба рисолат барангехтааст. Чун ба шастусесолагӣ бирасад, тағайюру нуқс дар ӯ роҳ меёбад, зеро дар синни мазкур Худованд Пайғамбарро (с) қабзи рӯҳ намудааст.

– Инсони комилро ба он сабаб «зариф» меноманд, ки ӯ зарфи адабу покизагӣ қарор гирифтааст.

– Агар аҳли илм дӯстони Худо набошанд, Худоро дӯсте нест.

– Сусти - изоат, хушёрӣ - бизоат, инсоф - роҳат ва лачочату хирагӣ вақоҳат аст.

– Ҳар кӣ дар талаби илм ҳаё варзад, илмаш камол напазирад.

– Бисёр бихон, то бифаҳмӣ ва андаке аз онро баргузин, то дар хотира ҳифз намой.

– Аз суолҳои шогирдон нороҳат машав, зеро суолот аст, ки туро ба донишони надоништаҳоят мерасонад.

Номи Халил ибни Аҳмад дар тамоми мактабҳои илмӣ-адабии ҷаҳон дар садри феҳристи асосгузори улуми арабӣ қарор дорад. Ин манзалат ба он ишора дорад, ки Халил аз фазилатҳои хоса бархурдор будааст ва дар самтҳои мухталифи илм хидматҳои мондагор анҷом додааст. Метавон чанде аз хусусиятҳои мумтози шахсият ва фаъолияти илмии Халилро ба тариқи зайл баршуморид:

1. Кашфи илми арӯз ва муқаррар сохтани мизони шеър. Халил бо нубуғи хоса ва илҳомоти ғайбӣ давоири панҷгонаи арӯзро – мухталаф, муъталаф, мучталаб, муштабах, муттафақ падида овард ва аз онҳо понздаҳ баҳри шеъриро берун кашид.

2. Поягузори луғатнигории араб, ки китоби «ал-Айн» оинаи тамомномаи он мебошад.

3. Аввалин нафаре, ки тамоми ҳарфҳои алифборо дар як байт ҷой дод².

¹ Абӯбақри Сулӣ дар тавзеҳи илми чадале, ки ин ҷо зикраш рафтааст, фармуда: «Мурод чадал бар беҳудаву ботил аст» (16,1,371-372).

² Ин байт чунин аст:

صِفْ خَلْقَ خَوْدِ كَمَثَلِ الشَّمْسِ إِذَا بَرَعَتْ

يَحْطِي الضَّحِيحُ بِهَا نَجْلَاءَ مِعْطَارُ

(7,3,1263)

4. Нахустин нафаре, ки мусавватаҳои эҷобӣ (ҳаракатҳо) – фатҳа, замма, касраро муайян намуд. Ҳамчунин, сукуну ташдири ихтироӣ қард (18,2,160-162).

5. Тарбияи барҷастатарин шоғирдони забоншинос, ба мисли Сибавайх, Кисоӣ, Асмаӣ ва чанде дигар, ки минбаъд ҳар як донишманди ифтихорофар гардиданд.

6. Бунёдгузори наҳви арабӣ, ки бо баробари хидмати иддае аз донишмандони асри аввали ҳиҷрӣ ва ҳамрӯзгор бо Халил, гузоштани асосҳои ин дониш ба ӯ нисбат дода мешавад.

Пайнавишт:

1. Абдулқарим ибни Муҳаммад ибни Мансур ас-Самъонӣ. ал-Ансоб.-Қ.9.-Бейрут: Дору-л-кутуби-л-илмийя, 1980.
2. Абӯтаййиб ал-Луғавӣ, Абдулвоҳид ибни Алӣ. Маротибу-н-наҳвийин.-Бейрут: Мактубату-л-асрийя, 1984.
3. Бухорӣ, Муҳаммад ибни Исмоил. Таърихи Кабир.-Қ.3.-Бейрут: Дору-л-кутуби-л-илмийя, 2001.
4. Деххудо, Алиакбар. Луғатнома.-Қ.8.-Техрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Техрон, 1337.
5. Ёқути Ҳамавӣ. Муъҷаму-л-булдон.-Қ.2.-Бейрут: Дору Содир, 1995.
6. Ёқути Ҳамавӣ. Муъҷаму-л-удабо/Тасхеҳи Умар Форук Таббоъ.-Қ.4.- Бейрут: Муассисату-л-маориф, 1999.
7. Ёқути Ҳамавӣ. Муъҷаму-л-удабо/Тасхеҳи Эҳсон Аббос.-Қ.3.- Бейрут: Дору-л-ғарб ал-исломӣ, 1999.
8. Заҳабӣ, Шамсиддин. Сияру аъломи-н-нубало.-Қ.7.-Қоҳира: Дору-л-ҳадис, 2006.
9. Зирикӣ Х. Қомусу-л-аълом.-Қ.2.-Бейрут: Дору-л-малойин, 2005.
10. Зубайдӣ, Абӯбақр Муҳаммад ибни Ҳасани Андалусӣ. Табақоту-н-наҳвийина ва-л-луғавийин.-Қоҳира: Дору-л-маориф, 1984
11. Ибни Анборӣ, Абулбаракот Камолуддин Муҳаммад. Нузҳату-л-алиббо фӣ табакоти-л-удабо.- Қоҳира: Дору-л-фикр ал-арабӣ, 1998.
12. Ибни Муътаз. Табақоту-ш-шуаро.-Қоҳира: Дору-л-маориф, 1976.
13. Ибни Надим. ал-Фехрист.-Бейрут: Дору-л-кутуби-л-илмийя, 1996. – 790 с.
14. Ибни Салломи Ҷумаҳӣ. Табақоту фухули-ш-шуаро.-Бейрут: Дору-л-кутуби-л-илмийя, 2001.
15. Ибни Халликон. Вафийёту-л-аъён.-Қ.2.-Бейрут: Дору-л-кутуби-л-илмийя, 1998.
16. Қифтӣ, Ҷамолуддин Абулҳасан Алӣ ибни Юсуф. Инбоҳу-р-рувот ғало анбоҳи-н-нуҳот.- Қ.1.- Қоҳира: Дору-л-фикр ал-арабӣ, 1986.
17. Рамазон Шишан. Наводиру-л-махтутот ал-арабийя.-Қ.1.-Бейрут, 1995.
18. Суютӣ, Ҷалолуддин. ал-Итқон фӣ улуми-л-қуръон/Тарҷумаи форсӣ ба қалами Сайид Маҳдӣ Ҳоирӣ Қазвинӣ.-Қ.2.-Техрон: Амири Кабир, 1384.
19. Фирӯзободӣ, Маҷдуддин Муҳаммад ибни Яъқуб. ал-Булаға фӣ тарочими айммати-н-наҳви ва-л-луға.-Димишк: Дору Саъдуддин, 2000.

Камоли Хуҷандӣ, № 2(6), 2016

20. Ҳочӣ Халифа. Кашфу-з-зунун.-Қ.2.-Бейрут: Дору-л-кутуби-л-илмийя, 2008.
21. Шеър ал-Халил ибни Аҳмад ал-Фароҳидӣ//ал-Балоғ, №4-5, соли 1393 қ.
22. Шурайшӣ, Абулаббос. Шарху Мақомот ал-Ҳарирӣ.-Қ.3.-Бейрут: Дору-л-кутуби-л-илмийя, 2006.
23. Яғмурӣ, Юсуф. Нуру-л-кабас.-Висбаден (Олмон), 1996.

*Ба қалами
Фахриддин Насриддинов*

МУТУН

МАҚОЛАТИ ЧАҲОРУМ¹

ДАР ИЛМИ ТИБ ВА ҲИДОЯТИ ТАБИБ

Тиб синоате аст, ки бад-он синоат сиххат дар бадани инсон нигоҳдоранд ва чун зоил шавад, боз оранд ва биёроянд ўро ба дарозии мўю покии рўй ва хушии бўю гушодагӣ.

Аммо табиб бояд, ки ракикулхулк², ҳакимуннафс³, чайидулҳадс⁴ бошад.

Ва ҳадс ҳаракате бошад, ки нафсро бувад дар орои соиба⁵. Аънӣ, ки суръати интиқоли бувад аз маълум ба маҷхул. Ва ҳар табиб, ки шарафи нафси инсон нашиносад, ракикулхулқ набувад. Ва то мантик надонад, ҳакимуннафс набувад. Ва то муайяд набувад ба таъйиди илоҳӣ, чайидулҳадс набувад. Ва ҳар кӣ чайидулҳадс набувад, ба маърифати иллат⁶ нарасад. Зеро ки далел аз набз мебояд гирифт ва набз ҳаракати инқибозу⁷ инбисот⁸ аст ва сукуне, ки миёни ин ду ҳаракат афтад. Ва миёни атиббо хилоф аст. Гурӯҳе гуфтаанд, ки ҳаракати инқибозро ба ҳис(с) нашояд андар ёфтан. Аммо афзалу-л-мутааххирин, хуччату-л-Ҳақ ал-Хусайн ибни Абдуллоҳ ибни Сино дар китоби «Қонун» мегӯяд: «Ҳаракати инқибозро дартавон ёфтан ба душворӣ андар танҳои камгӯшт. Ва он гаҳ набз даҳ чинс аст ва ҳар

¹ Давом аз шумораи гузашта.

² ракикулхулқ – нармхӯ

³ ҳакимуннафс – бедордил, огоҳдил

⁴ чайидулҳадс – хубдарёб, некташхис

⁵ орои соиба – назар ва андешаи дуруст

⁶ иллат – дард, беморӣ

⁷ инқибоз – бастагӣ, баста шудан

⁸ инбисот – кушодагӣ, боз гардидан

яке аз \bar{u} мутанаввеъ шавад ба се навъ: ду тарафайни \bar{u} ва яке эътидоли \bar{u} . То таъйиди илоҳӣ ба истисвоби¹ \bar{u} ҳамроҳ набувад, фикрат мусиб² натавонад буд ва тафсираро³ низ ҳамчунони алвону⁴ русуби⁵ \bar{u} нигоҳ доштан ва аз ҳар лавне бар ҳолате далел гирифтган, на коре хурд аст. Ин ҳама далоил ба таъйиди илоҳӣ ва ҳидояти подшоҳӣ муфтақиранд⁶».

Ва ин маънӣ аст, ки мо \bar{u} ро ба иборати «ҳадс» ёд кардаем. Ва то табиб мантиқ надонад ва чинсу навъ нашиносад, дар миёни фасл⁷ ва хоссаву⁸ араз⁹ фарқ натавонад кард ва иллат нашиносад. Ва чун иллат нашиносад, дар илоҷ мусиб натавонад буд.

Ва мо ин чо масале бизанем, то маълум шавад, ки чунин аст, ки ҳамегӯем. Мараз чинс омад ва табу судо¹⁰ ва зуқому сарсом¹¹ ва ҳасбаву ярақон¹² навъ. Ва ҳар яке ба фасле аз якдигар чудо шаванд. Ва аз ин ҳар яке боз чинс шаванд. Масалан, таб чинс аст ва ҳуммо явм¹³ ва ғиб(б)¹⁴ ва шатрулғиб(б)¹⁵ ва рибъ¹⁶ анвоъ. Ва ҳар яке ба фасле зотӣ аз якдигар чудо шаванд. Чунонки ҳуммо явм чудо шавад аз дигар табҳо бад-он, ки дарозтарин муддати \bar{u} як шабонарӯз бувад ва дар \bar{u} такассур¹⁷ ва гаронӣ ва қоҳиливу дард набошад. Ва таби мутбиқа¹⁸ чудо шавад аз дигар табҳо бад-он, ки чун бигирад, то чанд рӯз боз нашавад. Ва таби ғиб(б) чудо шавад аз дигар табҳо бад-он, ки рӯзе биёяд ва дигар рӯз наёяд. Ва таби шатрулғиб(б) чудо шавад аз дигар табҳо бад-он, ки як

¹ истисвоб – талаби дурусти ташхис

² мусиб – дуруст, саҳеҳ

³ тафсира – намунаи идрори бемор, ки назди табиб барои ташхис мебаранд.

⁴ алвон – рангҳо

⁵ русуб – таҳшин; нишонаву асаре, ки аз чизе бозмемонад.

⁶ муфтақир – ниёзманд

⁷ фасл – хусусияти то ҷое зотии як чинс, ки тавассути он аз дигар офаридаҳо фарқ карда мешавад.

⁸ хосса – хусусияте, ки ба чизе ё мавҷуде муайян алоқаманд аст. Мисли навиштан барои инсон ва ғайра.

⁹ араз – он чизе, ки чузъи моҳияти зотии чизе набошад. Чун ранг барои ҷисм ва амсоли он.

¹⁰ судоъ – дарди сар

¹¹ сарсом – навъе ҳалали равонӣ, ки мумкин аст хайрат, ҳазён ё аз даст додани хотираро бо худ дошта бошад.

¹² ярақон – бемории зарда (зардӣ)

¹³ ҳуммо явм – таби якрӯза

¹⁴ ғиб(б) – табе, ки рӯзе дар миён пайдо мешавад.

¹⁵ шатрулғиб(б) – табе, ки як рӯз баланд ва рӯзи дигар паст аст.

¹⁶ рибъ – табе, ки дар ҳар чаҳор рӯз боре меояд.

¹⁷ такассур – эҳсоси хунукӣ ва ларзиш; шикастагӣ

¹⁸ таби мутбиқа – табе, ки дар як шабонарӯз қатъ нагардад.

рӯз сахтгар ояд ва дирангаш¹ камтар бошад ва як рӯз оҳистатар ояд ва дирангаш дарозтар бувад. Ва таби рибъ чудо шавад аз дигар табҳо бад-он, ки рӯзе биёяд ва дигар рӯз наёяд ва савум наёяд ва чахорум биёяд. Ва ин ҳар яке боз чинс шаванд ва эшонро анвоъ падида ояд.

Чун табиб мантиқ донад ва ҳозик бошад ва бидонад, ки кадом таб аст ва моддати он таб чист, мураккаб аст ё муфрад, зуд ба муолиҷат машғул шавад. Ва агар дар шинохтани иллат дармонад, ба Худой, азза ва ҷалла, бозгардад ва аз ӯ истионат² хоҳад. Ва агар дар илоч фурӯ монад ҳам, ба Худой бозгардад ва аз ӯ мадад хоҳад, ки бозгашти ҳама бад-ӯст.

Ҳикоят (1)

Дар санаи иснато ашарата ва хамсумиа³ дар бозори атторони Нишобур бар дуккони Муҳаммади Муҳаммад, муначчими табиб, аз Хоча Имом Абӯбакри Даққоқ шунидам, ки ӯ гуфт: «Дар санаи иснатайни ва хамсумиа⁴ яке аз машоҳири Нишобурро куланч⁵ бигирифт ва маро бихонд. Ва бидидаму ба муолиҷат машғул шудам. Ва он чӣ дар ин боб фароз омад⁶, ба ҷой овардам. Албатта, шифо рӯй нанамуд ва се рӯз бар он баромад. Намози шом бозгаштам, ноумед бар он, ки ними шаб бемор даргузарад. Дар ин ранҷ бихуфтам. Субҳдам бедор гаштам ва шак накардам, ки даргузашта бувад. Ба бом баршудам ва рӯй бад-он ҷониб овардам ва ниюша⁷ кардам. Ҳеч овозе нашунидам, ки бар гузаштани ӯ далел будӣ. Сураи «Фотиҳа» бихондам ва аз он ҷониб бидамидам ва гуфтам: «Илоҳӣ ва саййидӣ ва мавлоӣ! Ту гуфтаӣ дар каломи мубраму⁸ китоби муҳкам: «*Ва нуназзилу мина-л-Қуръони мо ҳува шифоун ва раҳматун ли-л-муъминин*»⁹. Ва таҳассур¹⁰ ҳамехӯрдм, ки ҷавон буд ва мунъиму мутанаъим¹¹ ва команҷомӣ¹² тамом дошт.

¹ диранг – бозмондан

² истионат – ёрӣ, кӯмак

³ Яъне: соли 512 (1118)

⁴ Яъне: соли 502 (1109)

⁵ куланч – дарди сахте, ки дар шикам, бахусус дар рӯдаҳои фароҳ падида меояд ва ба таври умум чигар, гурда, рӯдахоро низ фаро мегирад.

⁶ фароз омад – ба назар расид; пеш омад

⁷ ниюша – гӯш додан

⁸ мубрам – муҳкам, устувор

⁹ Яъне: «Ва аз Қуръон он чӣ шифову раҳмат аст, барои муъминон фуруд меоерад» (сураи Исро, ояти 82).

¹⁰ таҳассур – афсӯсу ҳасрат хӯрдан

¹¹ мунъиму мутанаъим – сахиву тавонгар

¹² команҷомӣ – комгорӣ

Пас вузӯ сохтам ва ба мусалло шудам ва суннат бигузоридам. Яке дари сарой бизад, нигоҳ кардам, каси ӯ буд. Башорат дод, ки: «Бигшой!» Гуфтам: «Чӣ шуд?» Гуфт: «Ин соат роҳат ёфт». Дониستم, ки аз баракоти «Фотихату-л-китоб» будааст ва ин шарбат аз дорухои раббонӣ рафтааст. Ва ин маро таҷриба шуд ва бисёр ҷойҳо ин шарбат дардодам. Ҳама мувофиқ афтод ва шифо ба ҳосил омад.

Пас, табиб бояд, ки некӯэътиқод бувад ва амру наҳйи шаръро муаззам дорад ва аз илми тиб бояд, ки «Фусул»-и Букроту¹ «Масоил»-и Ҳунайн Исоқ² ва «Муршид»-и Муҳаммади Закариёи Розӣ³ ва «Шарҳ»-и Нилӣ⁴, ки ин мучмалотро кардааст, ба даст орад ва мутолиат

¹ «Фусул»-и Букрот – Букрот ҳаким ва табиби маъруфи юнонӣ аст. Дар худуди соли 460 қ.м. ба дунё омад. Аз шогирдони Асколибиос (каҳрамони тибби Юнон) буд. Тақрибан дар соли 375 қ.м. даргузаштааст. «Фусул»-и ӯ ҷомеатарин таълифи тиббии қадим аст. Муаллиф онро дар ҳафт мақола мураттаб сохтааст. Дар он ҳамаи улуми тиб ва қонунҳои алоқаманд ба он оварда шудааст. Ҷолинус дар мавриди он фармуда: «Букрот бо ин китоб тамоми усули тибро баён намуд» (Кашфу-з-зунун, ҷ.3, сах.506). Ҳунайн ибни Исоқ онро ба арабӣ тарҷума намудааст (ал-Феҳрист, сах.456). Ҷолинус, Ибни Абӯсодиқ (мулаққаб ба «Букроти сонӣ»), Абдуллоҳи Сайвосӣ, Абдуллоҳи Бағдодӣ, Алоуддин Алӣ ибни Нафис, Садакаи Сомирий ва дигарон бар он шарҳ бастаанд (ҳамон, сах.506-507).

² «Масоил»-и Ҳунайн Исоқ – Ҳунайн Исоқ, ки «Абӯязид» куния дошт, дар тиб табаҳхур ҳосил карда буд. Ба забонҳои юнонӣ, сурёнӣ ва арабӣ тасаллути комил дошт. Бар мабнои чунин нубуғ ба таълиф ва тарҷумаи осор даст зад. Анбӯхе аз китобу рисолаҳои иншо намуд ва ба арабӣ даровард. Соли 264/878 аз дунё рафт. «Масоил»-и ӯ аз муҳимтарин дастуроти тиббӣ махсуб мегардад. Тибқи навиштаи Ибни Надим ин китоб чун раҳнамои таълим ва дастури толибилмони тиб навишта шуда будааст (ал-Феҳрист, сах.464). Ҳочӣ Халифа оварда, ки китоб ба тариқи саволу ҷавоб мураттаб гардидааст. Муаллиф матолиби китобро дар муддати ҳаёти худ дар авроқе, ки қисме сапеду холӣ монда буданд, фароҳам овард. Сипас, шогирд ва хоҳарзодааш Хубайш ибни Ҳасан (ибни Аъсам – забти Ибни Надим) боқиро мураттаб намуд ва матолиберо аз (илми) хеш бар он пайваст. Ба ҳамин сабаб, гоҳе ин китоб ба сурати «Масоил»-и Ҳунайн бо зиёдоти Хубайши Аъмаш (Аъсам) низ дида мешавад. Ибни Абӯсодиқ (Букроти сонӣ) ва Абӯсаҳли Нилӣ онро шарҳ ва талхис намудаанд. Ибни Рақиқа талхиси Нилиро ба назм кашида ва онро ба «Лутфу-л-масоил ва туҳаф-ус-соил» мусаммо намудааст (Кашфу-з-зунун, ҷ.3, сах.245-246).

³ «Муршид»-и Муҳаммади Закариёи Розӣ – Муҳаммад ибни Закариёи Розӣ – табиб ва донишманди номвари асри X, ки бештар дар Рай бизист ва риёсати бемористони он чоро дар ӯҳда дошт. Дар тиб ва фалсафа осори зиёд ба мерос гузошт. Соли 323/935 (ё 313/925) даргузашт. Номи аслии «Муршид»-и Розӣ «ал-Фусул фи-т-тиб» буда, ба «Муршид» шуҳрат ёфтааст (ал-Феҳрист, сах. 472; Фарҳанги форсӣ, ҷ.5, сах. 570).

⁴ «Шарҳ»-и Нилӣ – мурод аз «Нилӣ» Абӯсаҳл Саид ибни Абдулазизи Нилӣ аст, ки адиб, фақех, табиб ва устоди илми тиб буд. «Муҳтасари «Китобу-л-масоил»-и Ҳунайн, «Талхиси «Шарҳи «Фусул»-и Букрот»-и Ҷолинус аз ҷумлаи таълифоти ӯст. Соли 420/1029 даргузаштааст (Муъҷаму-л-удабо, ҷ.4, сах.299). «Шарҳ»-и Нилӣ

хамекунад, баъд аз он, ки бар устоде мушфиқ хонда бошад. Ва аз кутуби васат¹ «Захира»-и Собити Курра² ё «Мансурӣ»-и Муҳаммади Закариёи Розӣ³ ё «Ҳидоя»-и Абӯбақри Ахавайнӣ⁴ ё «Кифоя»-и Аҳмади Фараҷ ё «Ағроз»⁵-и Сайид Исмоили Ҷурҷонӣ ба истиксои⁶ тамом

зохиран, талхис ва тавзеҳи «Масоил»-и Ҳунайн ибни Исҳоқ аст, ки мувофиқи навиштаи Ҳочӣ Халифа, Нилӣ онро бо тарки усули суолу ҷавоб, ки тарҳи таълифии Ҳунайн буд, дар се фасл мураттаб намудааст. Фасли аввал: Дар шинохтани умури табиӣ; дувум: Дар қувои адвия; савум: Дар набз (Кашфу-з-зунун, ҷ.3, сах.246).

¹ васат – миёнаҳол

² «Захира»-и Собити Курра – Шахризурӣ оварда, ки «аз мусаннафоти Собит аст китоби «Захира» дар тиб, ки камтар китобе ба хубии он таълиф шудааст» (ниг. Луғатнома, ҷ.5, сах.6364). Қифтӣ дар интисоби ин китоб ба Собит ибни Курра шак намудааст (Таъриху-л-хукамо, сах.109).

³ «Мансурӣ»-и Муҳаммади Закариёи Розӣ – аз муҳимтарин китобҳои тибби қадим, ки ба номи Мансур ибни Исҳоқи Сомонӣ – ҳокими Рай таълиф шудааст. Китоб дар даҳ мақола аст ва ҳар мақола боз ба фаслҳо ҷудо мегардад. Дар аксари манобеъ ба номи Мансур ибни Нӯҳи Сомонӣ доништа шуда, ки аз тасомух ҳолӣ нест. Низомии Арӯзӣ низ чунин назарро баён доштааст (ниг.сах.143). Зеро Закариёи Розӣ (ваф. 320/932) солҳо пеш аз эътиборёбии Мансур ибни Нӯҳ (ҳукм. 350-366/961-977) даргузаштааст. Дар «Кашфу-з-зунун» аз Алӣ ибни Аббоси Мачусӣ (соҳиби «Комил-ус-синоа») омада, ки муаллиф аксари умури табииро дар ин китоб фуру гузоштааст (Кашфу-з-зунун, ҷ.3, сах.406).

⁴ «Ҳидоя»-и Абӯбақри Ахавайнӣ – мурод китоби «Ҳидоят-л-мутааллимина фит-тиб(б)»-и Абӯбақр Рабеъ ибни Аҳмади Бухороии Ахавайнӣ аст. Муаллиф шогирди Абулқосими Муқоний ва Абулқосим шогирди Муҳаммади Закариёи Розӣ буд. Ахавайнӣ ин китобро барои писараш навишт. Ӯ табиби маъруф буд. Ба он сабаб, ки дар муолиҷаи беморони руҳӣ дасти тавоно дошт, ӯро «пизишки девонагон» мегуфтанд. Китоби «Ҳидоя»-и ӯ бо забони форсӣ ба қалам омадааст ва аз ҷумлаи арзишмандтарин осори насрии форсу тоҷик ҳисоб меёбад.

⁵ «Ағроз»-и Сайид Исмоили Ҷурҷонӣ – Муаллифи китоб – Сайид Исмоил ибни Ҳасан ибни Муҳаммади Ҷурҷонӣ, муканно ба «Абӯиброҳим» ва мулаққаб ба «Зайнуддин» (ё «Шарафуддин») аз донишмандон ва устодони илми тибби асри XII мебошад. Дар дарбори Хоразмшоҳ хидмат мекард. Соли 531/1137 даргузаштааст. Осоре, чун «Хуффии Алоӣ», «Тибби мулукӣ», «Захираи Хоразмшоҳӣ», «Ағроз», «Ёдгор», «Зубдат-ут-тиб», «ат-Тазкирату-л-ашрафия фӣ синоати-т-тиббия» аз ҷумли таълифоти ӯст. Номи пурраи «Ағроз»-и Ҷурҷонӣ «Ағроз-ут-тиббия ва-л-мабоҳиси-л-алоия» аст. Ба Алоуддин Отсиз бахшида шудааст. Ҳочӣ Халифа навишта: «Он китоби бузург аст, дар ду мучаллад. Мураттаб аз бисту шаш мақола, ки ҳар як дорои бобҳои зиёд аст» (Кашфу-з-зунун, ҷ.1, сах.199). Аз идомаи гузориши Ҳочӣ Халифа бармеояд, ки китоб талхиси «Захираи Хоразмшоҳӣ» мебошад ва муаллиф ин корро бо хоҳиши вазири Нусратуддин Отсиз ибни Хоразмшоҳ – Абӯмуҳаммад Соҳиб ибни Муҳаммади Бухорӣ анҷом додааст. Муаллиф пас аз вуруд ба мабҳаси асли, яъне баррасии ташреҳи аъзо, ба зикри анвои бемориҳо ва асбобу иллатҳои он пардохтааст. Дар қисмати поёнии китоб аз анвои доруҳо ва таркиботи онҳо баҳс намудааст (Фарҳанги осор, сах.288).

⁶ истиксо – тафҳхусу баррасӣ

бар устоде мушфиқ хонад. Пас, аз кутуби басоит¹ яке ба даст орад, чун «Ситтата ашар»-и Ҷолинус² ё «Ҳовӣ»-и Муҳаммади Закариё³ ё «Комил-ус-синоа»⁴ ё «Сад боб»-и Бӯсаҳли Масеҳӣ⁵ ё «Қонун»-и

¹ басоит – фарох, васеъ. Он осоре, ки дар онҳо мавзӯ ба тариқи хеле муфассал баён меёбанд.

² «Ситтата ашар»-и Ҷолинус – Ҷолинус яке аз табибони ҳаштгонаи юнонӣ, ки дар қолбудшиносӣ кашфиёти нодир анҷом дод ва осори зиёд ба мерос гузошт. Тақрибан соли 210/825 вафот кардааст. «Ситтата ашар» (яъне, осори шонздаҳгона)-и ӯ маҷмӯаест, ки аз шонздаҳ китоби Ҷолинус фароҳам омадааст. Ин китобҳо дар тибби қадим ҳукми асосро дошт. Ҳар кӣ дар ин дониш ворид мешуд, бояд ба тартиб тамоми инҳоро аз худ мекард. Ибни Надим аз ин шонздаҳ китоб ба тариқи зайл ном бурда: 1. ал-Фирақ. 2. ас-Синоат-ус-сағира. 3. ан-Набз. 4. ат-Тааннӣ фӣ шифоил-амроз. 5. Мақолоту-л-хамс. 6. ал-Истиқсот. 7. ал-Мизоч. 8. Қуво табиийа. 9. ал-Илалу ва-л-аъроз. 10. Таарруфу илали-л-аъзои-л-ботина. 11. Набзу-л-кабир. 12. ал-Ҳимоёт. 13. ал-Бухрон. 14. Айёму-л-бухрон. 15. Тадбиру-л-асихҳо. 16. Ҳилату-л-баръ (ал-Феҳрист, саҳ.458).

³ «Ҳовӣ»-и Муҳаммади Закариёи Розӣ – ин китоби Муҳаммади Закариёи Розӣ дар байни бештар аз дусад таълифи ӯ мақоми хосса дорад. Ин китоб муҳимтарин таълифи Розӣ аст ва ба донишномаи тиббӣ монанд мебошад. Аз он бо номҳои «ал-Ҷомеъ», «ал-Ҷомеъу-л-кабир», «Ҳосиру-с-синоати-т-тиб» ва «ал-Ҷомеъу-л-хосир лисиноати-т-тиб» низ ёд мешавад. Гӯё пас аз вафоти Розӣ ба роҳбарии Ибн ал-Амид (ваф. 359/970) – вазири Рукнуддавлаи Дайламӣ ва кӯшиши шогирдони муаллиф мусаввадаҳои китоб ба ҳам оварда шуданд ва ин китоб мураттаб гардад. Ибни Надим навишта, ки ин китоб ба дувоздаҳ қисм ҷудо мешавад. Дар идома ҳамаи онҳоро зикр намудааст (ал-Феҳрист, саҳ.470-471).

⁴ «Комил-ус-синоа» – таълифи Алӣ ибни Аббоси Мачусӣ (ниг. саҳ.162) аст, ки бо забони арабӣ навишта шудааст. Ин китоб бо номи «Тибби маликӣ» ва «Кунноши маликӣ» маъруфтар аст. Бо номи ихтисории «Маликӣ» низ ёд мешавад. Ин китобро ба номи малик Фанохусрав Азудуддавлаи Дайламӣ нигошт ва сабаби шухрати ӯ қарор гирифт. Китоб фарогири тамоми фунуни тиб аст. Аз ду қисми асосӣ – илмӣ ва амалӣ иборат мебошад. Ҳар як аз ин қисмҳо ба даҳ мақола ҷудо мешавад ва ҳар мақола дорой бобҳо аст (Кашфу-з-зунун, ҷ.3, саҳ.13). «Комил-ус-синоа» то таълифи «Қонун»-и Ибни Сино муҳимтарин китоб ба ҳисоб мерафт. Қисми амалии китобро бар чунин хусусияти «Қонун» тарҷех додаанд (Луғатнома, ҷ.1, саҳ.307).

⁵ «Сад боб»-и Бӯсаҳли Масеҳӣ – мурод Бӯсаҳл (Абӯсаҳл) Исо ибни Яҳёи Масеҳии Гургонӣ, табиб ва ҳақими номвара аст, ки дар дарбори Абулаббос Маъмуни Хоразмшоҳ мезист ва китоби «Таъбири руъё»-и худро ба номи ӯ қард. Дар тиб аз устодони Ибни Сино ҳисоб меёбад. Соли 401/1011 зиндагиро падруд гуфт (ал-Аълом, ҷ.5, саҳ.110). «Сад боб»-и ӯ аз бузургтарин таълифоташ махсуб мегардад. Китоб чун донишномаи тиббӣ мебошад. Бо номҳои «ал-Миа фӣ синоати-т-тиб» ва «Девони тиб» низ маъруф аст. Муаллиф муҳтавои китобро дар қолаби сад боб рехтааст ва ҳар бобро «китоб» ном кардааст. Ҳар боб чун китоби мустақил ба қалам омадааст. Ибни Тилмиз тахти унвони «ал-Ҳавошӣ ғало китоб «ал-Миа» ва Нуъмон ибни Абӯризои Исроилӣ бо номи «ал-Ҳавошӣ ан-Нуъмония» бар ин китоб ҳошия навиштаанд (Кашфу-з-зунун, ҷ.3, саҳ.170; Доиратулмаорифи бузурги исломӣ, ҷ.5, саҳ.577).

Бӯалии Сино¹ ё «Захираи Хоразмшоҳӣ»² ва ба вақти фароғат мутолиат ҳамекунанд. Ва агар хоҳад, ки аз ин ҳама мустағнӣ бошад, ба «Қонун» кифоят кунанд. Сайиди кавнайн³ ва пешвои сақалайн⁴ мефармояд: «Кулли-с-сайди фӣ чавфи-л-фаро» – Ҳамаи шикорҳо дар шиками гӯрхар аст. Ин ҳама, ки гуфтам, дар «Қонун» ёфта шавад, бо бисёре аз завоид⁵. Ва ҳар киро мучаллади аввал аз «Қонун» маълум бошад, аз усули илми тиб ва куллиёти ӯ ҳеч бар ӯ пӯшида намонад. Зеро ки агар Букрот ва Қолинус зинда шаванд, раво бувад, ки пеши ин китоб сачда кунанд.

Ва ачабе шунидам, ки яке дар ин китоб бар Бӯалӣ эътироз кард ва аз он муътаризот⁶ китобе сохт ва «Ислоҳи «Қонун» ном кард. Гӯй дар ҳар ду менигарам, ки мусанниф чи маътух⁷ марде бошад ва мусаннаф⁸ чи макрух⁹ китобе. Чаро касеро бар бузурге эътироз бояд кард, ки таснифе аз они ӯ ба даст гирад, масъалаи нахустин бар ӯ мушкил бошад?! Чаҳор ҳазор сол буд, то ҳукамои авоил чонҳо гудохтанд ва равонҳо дарбохтанд, то илми ҳикматро ба чое фуруд оранд, натавонистанд. То баъд аз ин муддат ҳақими мутлақ ва файласуфи аъзам Аристотелис¹⁰ ин нақдро ба қистоси¹¹ мантиқ бисахт¹²

¹ «Қонун»-и Бӯалии Сино – китоби «ал-Қонуну фи-т-тиб(б)» чомеътарин таълиф дар тибби исломӣ ба ҳисоб меравад. Китоб фарогири тамоми қонунҳои кулливу ҷузъии тиб мебошад. Бар панҷ қисмат чудо мешавад ва ҳар як қисм ба фасл, фан, ҷумла ва таълим тақсим мегардад. Ҳочӣ Халифа муҳимтарин шарҳу хошия ва талхису танқехоти ин китобро муаррифӣ намудааст (Кашфу-з-зунун, ҷ.2, сах.541-542). Китоб ба забонҳои аврупоӣ тарҷума ва нашр ёфтааст ва чун муҳимтарин китоби таълимии тиб дар шарқу ғарб хидмат намудааст.

² «Захираи Хоразмшоҳӣ» – таълифи Сайид Исмоили Ҷурҷонӣ, ки соли 504/1111 таълиф гардидааст. Китоб бузургҳачм мебошад (Ҳочӣ Халифа 12 ҷилд хондааст – ҷ.2, сах.154). Бо забони форсӣ ва арабӣ таълиф ёфта, ба Қутбиддини Хоразмшоҳ бахшида шудааст. Муаллиф дар он аз ҳамаи бахшҳои илми тиб сухан намудааст.

³ Сайиди кавнайн – пешвои ҳар ду ҷаҳон

⁴ сақалайн – ду гаронбор. Мурод инсу чин аст. Манзур аз ҳар ду таъбир Муҳаммади Мустафо (с) мебошанд.

⁵ завоид – афзудаҳо, афзуниҳо

⁶ муътаризот – нуктаҳои эътирозӣ

⁷ маътух – беақл

⁸ мусаннаф – таснифшуда, китоб

⁹ макрух – нописанд, нохуш

¹⁰ Аристотелис – ҳақим ва файласуфи номвари юнонӣ, ки ба сурати «Арасту» бештар мешиносем. Мураббии Искандари Мақдунӣ буд. Дар мантиқ, табиат, илоҳиёт, ахлоқ, сиёсат ва ғайра китоб таълиф кард. Соли 322 қ.м. дунёро тарк намуд.

¹¹ қистос – тарозу

¹² бисахт – бисанҷид, вазн намуд

ва ба маҳакки¹ худуд нақд кард ва ба микёли² қиёс бипаймуд³, то шакку райб⁴ аз ӯ бархост ва мунаққаху⁵ муҳаққак⁶ гашт ва баъд аз ӯ дар ин ҳазору понсад сол ҳеч файласуф ба кунхи⁷ сухани ӯ нарасид ва бар чодаи сиёқати ӯ нагузашт, илло афзалу-л-мутааххирин, ҳакиму-л-машриқ, ҳуҷҷату-л-Ҳаққи ʔала-л-ҳалқ Абӯалӣ ал-Ҳусайн ибни Абдуллоҳ ибни Сино. Ва ҳар кӣ бар ин ду бузург эътироз кард, ҳештанро аз зумраи аҳли хирад берун овард ва дар силки аҳли чунун тартиб дод ва дар ҷамъи аҳли атаҳ чилва кард.

Эзад, таборак ва таъоло, моро аз ин ҳафавоту⁸ шаҳавот⁹ нигоҳ дорад, биманниҳи ва лутфиҳи.

Пас, агар табибе муҷаллади аввал аз «Қонун» бидониста бошад ва синни ӯ ба арбаъин¹⁰ кашад, аҳли эътимод бувад. Ва агарчи ин дараҷа ҳосил дорад, бояд ки аз ин кутуби сиғор¹¹, ки устодони муҷарраб тасниф кардаанд, яке пайваста бо ҳештан дорад, чун «Тухфату-л-мулук»-и Муҳаммад ибни Закариё¹² ва «Кифоя»-и Ибни Мандавайҳи Исфаҳонӣ¹³ ва «Тадоруку анвоъи-л-хатаъ фи-т-тадбири-т-тиббӣ»-и Абӯалӣ¹⁴ ва «Хуффи Алоӣ» ва «Ёдгор»-и Сайид Исмоили

¹ маҳак – василаи муайянсозандаи асолату арзиш

² микёл – паймон

³ бипаймуд – андозагирӣ намуд, бо паймона вазн кард

⁴ райб – шубҳа

⁵ мунаққах – аз айбу нуқсон пок сохта шуда

⁶ муҳаққак – таҳқиқшуда, қатъӣ, ба исбот расида

⁷ кунх – асл

⁸ ҳафавот – ҳатову лағзишҳо

⁹ шаҳавот – хоҳишоти номатлуби нафс

¹⁰ Яъне: чихил

¹¹ сиғор – кӯчак, мухтасар

¹² «Тухфату-л-мулук»-и Муҳаммад ибни Закариё – шояд «Тибби мулукӣ»-и муаллиф бошад, ки Ибни Надим дар феҳристи осори ӯ овардааст (ал-Феҳрист, сах.471).

¹³ «Кифоя»-и Ибни Мандавайҳи Исфаҳонӣ – муаллиф аз пизишкон ва дорушиносини маъруфи асри X-XI ба шумор меравад. Аз хонадони бошарофати Исфаҳон аст. Падараш Абдурраҳмон аз адибони барҷастаи рӯзгори худ буд. Бо Азудуд-давлаи Дайламӣ наздикӣ дошт ва дар бемористони Азудӣ фаъолият мекард. Соли даргузашташ мавриди ихтилоф аст. Солҳои 410/1019 ё 440/1048 бештар таъйид ёфтаанд. Бештар аз панҷоҳ китобу рисола ба ӯ мансуб аст, ки «Фӣ усули-т-тибби ва-л-мураккабот ал-атрия», «ал-Кофӣ фи-т-тиб», «Таркибу табақоти-л-ʔайн», «Фӣ авҷоъи-л-атфол», «Фӣ илоҷи заъфи-л-басар» ва «Кифоя» аз ҷумлаи онҳоянд. «Кифоя»-и ӯ аз эътибори баланд бархурдор буда, ки Низомии Арӯзӣ бар пайваста бо худ доштани он таъкид намудааст.

¹⁴ «Тадоруку анвоъи-л-хатаъ фи-т-тадбири-т-тиббӣ»-и Абӯалӣ – Абӯалии Сино ин китоб ва «Қиёму-л-арзи фӣ васати-с-само»-и худро ба номи Абулхусайн Аҳмад ибни Муҳаммад ас-Суҳайли Хоразмӣ (ниг. ба хошияи сах.136) – вазири Алӣ ибни

Чурчонӣ¹. Зеро ки бар ҳофиза эътимодест, ки дар охири муаххари димоғ бошад, ки дертар дар амал ояд, ин мактуб² ўро муъин³ бошад.

Пас, ҳар подшоҳ, ки табиб ихтиёр кунад, ин шароит, ки баршумурдем, бояд ки андар ёфта бошад, ки на бас сахл корест чону умри хеш ба дасти ҳар чоҳил додан ва тадбири қони худ дар канори ҳар ғофил ниҳодан.

Ҳикоят (2)

Бухтайшуъ⁴ яке аз насорои Бағдод буд. Табибе ҳозиқу мушфике содиқ буд ва мураттаб ба хидмати Маъмун. Магар аз Банӣ Ҳошим аз ақрабони Маъмун якеро исҳол⁵ афтод. Маъмуно бад-он қариб⁶ дилбастагии тамом буд. Бухтайшуъро бифиристонд, то муолиҷати ӯ бикунанд. Ӯ бар пой хост ва қон бар миён баст аз ҷиҳати Маъмун ва ба анвоъ муолиҷат кард. Ҳеч суд надошт. Ва аз наводири муолиҷат он ҷӣ ёд дошт, бикард. Албатта фоидат накард ва кор аз даст бишуд. Ва аз Маъмун хичил мебуд ва Маъмун ба ҷой овард, ки Бухтайшуъ

Маъмуни Хоразмшоҳ намудааст. Ибни Сино дар шарҳи ҳоли худ бо чунин алфоз аз ӯ ба некӣ ёд намудааст: «Зарурат маро бар тарки Бухоро ва рафтани сӯи Гурганҷ водор намуд. Абулхусайни Сухайлӣ, ки дар он ҷо вазир буд, ба ин донишхо муҳаббат дошт» (Луғатнома, ҷ.1, сах.1148).

¹ «Хуффии Алой» ва «Ёдгор»-и Сайид Исмоили Чурчонӣ – Чурчонӣ (ниг. сах.144) «Хуффии Алой»-ро дар Хоразм дар замони Қутбиддини Хоразмшоҳ бо хоҳиши фарзанди ӯ Отсиз таълиф намудааст. Чун китоби «Захираи Хоразмшоҳӣ»-и ӯ хеле муфассал буд, супориш меёбад, ки онро ба тариқи хулоса таҳия намояд. Тибқи навиштаи Ҳоҷӣ Халифа он дар як ҷилд таҳия мешавад ва ба Алоуддин Алпарслон (Отсиз Хоразмшоҳ) тақдим мегардад (Кашфу-з-зунун, ҷ.2, сах.78). Сабаби «Хуффӣ» ном гузаштан, ба ин мӯҷиб аст, ки метавон онро дар хуф(ф) (мӯза) ҷой дод ва бо худ бурд (Доиратулмаорифи бузурги исломӣ, ҷ.17, сах.706). «Ёдгор» – Чурчонӣ ин китобро бо забони форсӣ навиштааст ва китоби мухтасарест дар илми тиб. Аз панҷ боб фароҳам омадааст. Дар Хоразм таълиф ёфтааст ва ба Отсиз Хоразмшоҳ бахшида шудааст.

² мактуб – навишта

³ муъин – ёригар

⁴ Бухтайшуъ – ду табиби маъруф аз хонадони исавиёни настурии Эрон аз асри VIII чунин ном доранд: 1. Бухтайшуъ ибни Қирчис. Ӯ соли 171/788 дар аҳди Ҳорунааррашид ба Бағдод рафт ва бо фармони ӯ риёсати табибони боргоҳро дарёфт. 2. Бухтайшуъ ибни Ҷабраил ибни Бухтайшуъ (набераи Бухтайшуъи аввал), ки дар охири умри Маъмун табиби хоссаи ӯ қарор гирифт ва пас аз ӯ ба дигар хулафо низ хидмат намуд. Соли 256/870 зиндагиро падруд гуфт. Ин ҷо мурод ҳамин Бухтайшуъ аст. «Бухтайшуъ»-ро ба маънии «наҷотёфтаи Исо» донистаанд (Фарҳанги форсӣ, ҷ.5, сах.246).

⁵ исҳол – дарунравии саҳт, ки маъмулан хунравиро низ бо худ дорад.

⁶ қариб – ҳешованд

хичил мемонад, гуфт: «Ё Бухтайшуъ! Хичил мабош, ту ҷаҳди хеш ва бандагии хеш ба ҷой овардӣ, магар Худой, азза ва ҷалла, намехоҳад. Ба казо ризо дех, ки мо додем».

Бухтайшуъ чун Маъмунро маъюс дид, гуфт: «Як муоличати дигар мондааст, ба иқболи амирулмуъминин бикунам, агарчи мухотара⁷ аст. Аммо, бошад ки Борӣ таъоло рост орад».

Ва бемор ҳар рӯз панҷоҳ-шаст бор менишаст. Пас мухил⁸ бисохт, ба бемор дод. Он рӯз, ки мухил хӯрд, зиёдат шуд. Дигар рӯз бозистод.

Атиббо аз ӯ суол карданд, ки ин мухотара буд, ки ту кардӣ?» Ҷавоб дод, ки моддати ин сихол аз димоғ буд ва то аз димоғ фуруд наёмадӣ, ин исҳол мунқатеъ нагаштӣ. Ва чун тарсидам, ки агар мухил диҳам, набояд ки қувват ба исҳол вафо накунад. Чун дил баргирифтан, гуфтам: «Охир дар мухил умед аст ва дар нододан ҳеч умед на». Бидодам ва таваккал бар Худой кардам, ки ӯ тавоност. Ва Борӣ таъоло тавфиқ дод ва некӯ шуд ва киёс дуруст омад. Зеро ки дар мухил нододан, марг мутаваккаъ⁹ буд ва дар мухил додан, маргу зиндагонӣ ҳарду мутаваккаъ буд. Мухил додан авлотар дидам.

Хикоят (3)

Шайхи раис, ҳуҷҷату-л-Ҳақ Абӯалии Сино хикоят кард андар китоби «Мабдаъ ва маод»¹⁰ дар охири фасли «Имкону вучуди умури ноиратин ӯан ҳозиҳи-н-нафси»¹¹ ҳамегӯяд, ки ба ман расид ва бишунудам, ки ҳозир шуд табибе ба маҷлиси яке аз мулуки Сомон ва қабули ӯ дар он ҷо ба дараҷае расид, ки дар ҳарам шудӣ ва набзи муҳаррамоту муҳаддарот¹² бигирiftӣ.

Рӯзе бо малик дар ҳарам нишаста буд, ба ҷое, ки мумкин набуд, ки ҳеч нарина он ҷо тавонистӣ расид. Малик хӯрданӣ хост, канизакон хӯрданӣ оварданд. Канизаке хонсолор¹³ буд, хон аз сар баргирифт ва дуто шуду бар замин ниҳод. Хост, ки рост шавад, натавонист шуд.

⁷ мухотара – хатар; дар хатар андохтан

⁸ мухил – доруе, ки барои нерӯбахшии кори меъда ва холисозии рӯдаҳо таҳия мегардад.

⁹ мутаваккаъ – расиданӣ, чашмдоштанӣ, интизорӣ доштан

¹⁰ «Мабдаъ ва маод» – («ал-Мабдаъу ва-л-маод») аз осори арзишманди Ибни Сино, ки бо забони арабӣ ба қалам омадааст. Китоби мазкур аз ҷумлаи таълифоти муаллиф дар заминаи фалсафаи маодшиносӣ маҳсуб мегардад.

¹¹ Яъне: Имкони мавҷудияти корҳои ноир аз ин нафс

¹² муҳаррамоту муҳаддарот – мурод занону духтарони ҳарамсаро

¹³ хонсолор – касе, ки вазифаи мизбонӣ ва хидмати онро дар ӯҳда дорад.

Ҳамчунон бимонд, ба сабаби рихе¹ ғализ, ки дар мафосили² ӯ ҳодис шуд. Малик рӯй ба табиб кард, ки дарҳол ӯро муолиҷат бояд кард, ба ҳар вачҳ, ки бошад. Ва ин чо тадбири табииро ҳеч вачҳе набуд ва маҷоле надошт, ба сабаби дурии адвия. Рӯ ба тадбири нафсонӣ кард ва бифармуд, то макнаа³ аз сари вай фуру кашиданд ва мӯи ӯ бараҳна карданд, то шарм дорад ва ҳаракате кунад. Ва ӯро аз он ҳолат мустакраҳ⁴ ояд, ки маҷомеи сару рӯи ӯ бараҳна бошад. Тағайюр нагирифт. Даст ба шанътар⁵ аз он бурд ва бифармуд, то шалвораш фуру кашиданд. Шарм дошт ва ҳарорате дар ботини ӯ ҳодис шуд, чунонки он рихи ғализро таҳлил кард ва ӯ рост истоду мустақим ва салим бозгашт.

Агар табиб ҳақиму қодир набудӣ, ӯро ин истинбот⁶ набудӣ ва аз ин муолиҷат очиз омадӣ. Ва чун очиз шудӣ, аз чашми подшоҳ бияфтодӣ. Пас, маърифати ашъи табиӣ ва тасавури мавҷудоти табиӣ аз ин боб аст. Ва ҳува аъламу.

Ҳикоят (4)

Ҳам аз мулуки Оли Сомон амир Мансур ибни Нӯҳ ибни Насро⁷ оризае⁸ афтод, ки музман⁹ гашт ва барҷой бимонд ва атиббо дар он муолиҷат очиз монданд.

Амир Мансур кас фиристод ва Муҳаммад ибни Закариёи Розиро бихонд бад-ин муолиҷат. Ӯ биёмад то ба Омуй ва чун ба канори Чайхун расид ва Чайхун бидид, гуфт: «Ман дар киштӣ нанишинам. Қолаллоҳу таоло: *«Ва ло тулқу биайдикум ула-т-тахлуқати»*. Худои таоло мегӯяд, ки ҳештанро ба дасти ҳештан дар таҳлуқа маяндозед. Ва низ ҳамоно, ки аз ҳикмат набошад ба ихтиёр дар чунин маҳлака¹⁰ нишастан».

Ва то каси амир ба Бухоро рафту бозомад, ӯ китоби «Мансурӣ»¹¹

¹ рих – бод

² мафосил – чойҳои пайванди устухонҳо; бугумҳо

³ макнаа – рӯсарии бузург, ки сару синаҳоро мепӯшонанд.

⁴ мустакраҳ – нописанд, карех

⁵ шанътар – зишттар

⁶ истинбот – дарёфт; бардоште, ки дар асоси зехну диққат ба даст меояд.

⁷ Мансур ибни Нӯҳ ибни Наср – шашумин амири сомонӣ, ки «Абӯисҳок» куния дошт. Пас аз бародараш Абдулмалик ибни Нӯҳ ба аморати Мовароуннаҳру Хуросон расид. Шонздаҳ сол салтанат кард. Соли 366/997 вафот намуд.

⁸ ориза – беморӣ, ранҷ

⁹ музман – замингир, бознишаста, очиз

¹⁰ маҳлака – чизе ё коре, ки хатари ҳалокат дорад.

¹¹ «Мансурӣ» – ниг. ба хошияи сах.127

тасниф кард ва ба дасти он кас бифиристонд ва гуфт: «Ман ин китобам ва аз ин китоб мақсуди ту ба ҳосил аст, ба ман ҳоҷате нест».

Чун китоб ба амир расид, ранчур шуд. Пас ҳазор динор бифиристонд ва асп хоссу сохт ва гуфт: «Ҳама рифке бикунед, агар суд надорад, дасту пой ӯ бибандед ва дар киштӣ нишонед ва бигузаронед». Чунон карданд ва хоши ба ӯ дарнагирифт. Дасту пой ӯ бибастанд ва дар киштӣ нишонданд ва бигузарониданд. Ва он гаҳ дасту пой ӯ бозкарданд ва чанибати¹ босохт² дар пеш кашиданд. Ва ӯ хуштабъ пой дар асп гардонид ва рӯй ба Бухоро ниҳод.

Суол карданд, ки мо тарсидем, ки чун аз об бигзарем ва туро бигушоем, бо мо хусумат кунӣ, накардӣ ва туро зачиру³ дилтанг надидем?» Гуфт: «Ман донам, ки дар сол бист ҳазор кас аз Ҷайхун бигзаранд ва ғарқ нашаванд ва ман ҳам нашавам, валекин мумкин аст, ки шавам. Ва чун ғарқ шавам, то домани қиёмат гӯянд: «Аблаҳ марде буд Муҳаммади Закариё, ки ба ихтиёр дар киштӣ нишаст, то ғарқ шуд» ва аз ҷумлаи малумон⁴ бошам, на аз ҷумлаи маъзурон».

Чун ба Бухоро расид, амир даромад ва якдигарро бидиданд ва муолиҷат оғоз кард. Ва маҷҳуд базл кард, ҳеч роҳате падида наёмад.

Рӯзе пеши амир омаду гуфт: «Фардо муолиҷате дигар хоҳам кардан, аммо дар ин муолиҷат фалон асп ва фалон астар харч мешавад». Ва ин ду маркаб маъруф буданд дар давандагӣ, чунонки шабе чихил фарсанг бирафтандӣ.

Пас, дигар рӯз амирро ба гармобаи Ҷӯи Мӯлиён бурд, берун аз сарой ва он аспу астарро сохта ва тангкашида⁵ бар дари гармоба бидоштанд. Ва рикобдорӣ ғуломи хешро фармуд ва аз хадаму ҳашам ҳеч касро ба гармоба фуру нагузошт.

Пас, маликро дар гармобаи миёнгин бинишонд ва оби фотир⁶ бар ӯ ҳамерехт ва шарбате, ки карда буд, чошнӣ кард ва бад-ӯ дод, то бихӯрад. Ва чандоне бидошт, ки ахлотро дар мафосил нузче⁷ падида омад. Пас бирафт ва чома дарпӯшид ва биёмаду дар баробари амир биистод ва сақате⁸ чанд бигуфт, ки «Эй казо ва казо! Ту фармудӣ, то маро бибастанд ва дар киштӣ афканданд ва дар хуни ман шуданд?»

¹ чанибат – асп, саворӣ

² босохт – ораста бо зину афзор ва дигар зарурот

³ зачир – беқарор, нороҳат

⁴ малумон – маломатшавандагон

⁵ танг – тасмае, ки ба миёни асп ё дигар саворӣ мебандад, то зин ё бор бар пушти маркаб устувор биистад.

⁶ фотир – нимгарм, ширгарм

⁷ нузч – пухтагӣ

⁸ сақат – дашном

Агар ба мукофоти он қонат набарам, на писари Закариёам!»

Амир бағоят дар хашм шуд ва аз ҷои хеш даромад, то ба сари зону. Муҳаммади Закариё корде баркашид ва ташдид зиёдат кард. Амир яке аз хашм ва яке аз бим тамом бархост ва Муҳаммади Закариё чун амиро бар пой дид, баргашт ва аз гармоба берун омад. Ӯ ва гулом ҳарду пой ба аспу астар гардониданд ва рӯй ба Омуй ниҳоданд. Намози дигар аз он бигузашт ва то Марв ҳеч ҷой наистод. Чун ба Марв фуруд омад, номае навишт ба хидмати амир, ки: «Зиндагонии подшоҳ дароз бод дар сихҳати бадан ва нафози¹ амр! Ходим илоҷ оғоз кард ва он чӣ мумкин буд, ба ҷой овард. Ҳарорати ғаризӣ бо заъфе тамом буд ва ба илоҷи табиӣ дароз кашидӣ, даст аз он бидоштам ва ба илоҷи нафсонӣ омадам. Ва ба гармоба бурдам ва шарбате бидодаму раҳо кардам, то ахлот нузҷе тамом ёфт, пас подшохро ба хашм овардам, то ҳарорати ғаризиро мадад ҳодис шуд ва қувват гирифт ва он ахлоти нузҷпазируфтаре таҳлил кард. Ва баъд аз ин савоб нест, ки миёни ману подшоҳ чамъияте бошад».

Аммо, чун амир бар пой хост ва Муҳаммади Закариё берун шуд ва барнишаст, ҳоли ӯро ғашӣ² овард. Чун ба ҳуш бозомад, берун омад ва хидматкоронро овоз доду гуфт: «Табиб кучо шуд?» Гуфтанд: «Аз гармоба берун омад ва пой дар асп гардонид ва гуломаш пой дар астар ва бирафт». Амир донист, ки мақсуд чӣ будааст. Пас, ба пой хеш аз гармоба берун омад. Хабар дар шаҳр афтод ва амир бор дод ва хадаму ҳашаму раият ҷумла шодиҳо карданд ва садақаҳо доданд ва қурбонҳо карданд ва ҷашнҳо пайвастанд. Ва табибро ҳарчанд бичустанд, наёфтанд.

Ҳафтум рӯз гуломи Муҳаммади Закариё даррасид бар он астар нишаста ва аспро чанибат карда ва нома арз кард.

Амир нома бархонд ва аҷаб дошт ва ӯро маъзур хонду ташриф фармуд аз асп ва сохту чубба ва дастору силоҳ ва гулому канизак. Ва бифармуд, то ба Рай аз амлоки Маъмун ҳар сол ду ҳазор динор зар ва дувист хирвор ғалла ба номи вай биронанд. Ва ин ташриф ва идрорнома ба дасти маъруфе ба Марв фиристод.

Ва амир сихҳати кулӣ ёфт ва Муҳаммади Закариё бо мақсуд ба хона расид.

Ҳикоят (5)

Абулаббос Маъмуни Хоразмшоҳ³ вазире дошт, номи ӯ

¹ нафоз – равон ва гузаро будан

² ғашӣ – беҳушӣ

³ Абулаббос Маъмуни Хоразмшоҳ – мурод Маъмун ибни Маъмун ибни

«Абулҳасан Аҳмад ибни Муҳаммад ас-Суҳайлӣ»¹, марде ҳақимтабъ ва каримнафсу фозил. Ва Хоразмшоҳ ҳамчунин ҳақимтабъ ва фозилдӯст буд. Ва ба сабаби эшон, чандин ҳақим ва фозил бар он даргоҳ чамъ шуда буданд, чун Абӯалии Сино ва Абӯсаҳли Масеҳӣ ва Абулхайри Хаммор² ва Абӯрайҳони Берунӣ ва Абӯнастри Арроқ³.

Аммо Абӯнастри Арроқ бародарзодаи Хоразмшоҳ буд ва дар илми риёзӣ ва анвои он сони Батлимус⁴ буд ва Абулхайри Хаммор дар тиб солиси Букроту Қолинус буд ва Абӯрайҳон дар нучум ба чои Абӯмаъшару Аҳмад ибни Абдулҷалил буд ва Абӯалии Синову Абӯсаҳли Масеҳӣ халафи Аристотелис буданд дар илми ҳикмат, ки шомил аст ҳамаи улумро.

Ин тоифа дар он хидмат аз дунёвӣ бениёзӣ доштанд ва бо якдигар унсе дар муҳоварат ва айше дар мукотабат мекарданд. Рӯзгор барнаписандид ва фалак раво надошт. Он айш бар эшон мунағғас⁵ шуд ва он рӯзгор бар эшон ба зиён омад. Аз наздики султон Яминуддавла Маҳмуд маъруфе⁶ расид бо номае. Мазмуни нома он ки: «Шунидам, ки дар маҷлиси Хоразмшоҳ чанд касанд аз аҳли фазл, ки адимунназиранд⁷ чун фалону фалон. Бояд ки эшонро ба маҷлиси мо

Муҳаммади Хоразмшоҳ, ки «Абулаббос» куния дошт. Пас аз вафоти бародараш Алӣ ибни Маъмун ба ҳукумати Хоразм расид. Хунарпарвар ва илмдӯст буд. Соли 407/1017 кушта шуд (Луғатнома, ҷ.12, саҳ.17726).

¹ Абулҳасан Аҳмад ибни Муҳаммад ас-Суҳайлӣ – аз бузургони Хоразм, аз хонадони риёсату каромат ва вазир писари вазир аст. Соли 404/1014 вазорати Маъмуни Хоразмшоҳро тарк намуд ва ба Бағдод паноҳ овард. Соли 418/1027 дар Сурраманрао вафот кард. Аз ӯ осоре боқӣ мондааст. Абӯалии Сино китоби «Қиёму-л-арзи фӣ васати-с-само»-ро ба номи ӯ кардааст (Муъҷаму-л-удабо, ҷ.2, саҳ.194-196).

² Абулхайри Хаммор – Абулхайр Ҳасан ибни Сивор ибни Бобо ибни Баҳром, ки мантиқӣ, табиб ва мутарҷими маъруфи асри X буд. Соли 331/1040 ба дунё омад. Назди Яҳё ибни Адии Мантиқӣ дониш фаро гирифт. Абулаббос Маъмуни Хоразмшоҳ ӯро аз Бағдод ба Хоразм даъват намуд ва аз хосони хеш сохт. Маҳмуди Ғазнавӣ пас аз гирифтани Хоразм ӯро бо худ ба Ғазнин бурд ва он ҷо то рӯзгори султон Иброҳими Ғазнавӣ зист. Соли 444/1052 дар 108-солағӣ аз дунё даргузашт (Луғатнома, ҷ.1, саҳ.273). Ибни Надим бо ӯ мусоҳибат дошт. Иддае аз осори ӯро баршуморидааст (ал-Феҳрист, саҳ.425-426).

³ Абӯнастри Арроқ – Мансур ибни Алӣ ибни Арроқ, ки аз риёзидонони маъруфи асри X мебошад. Бо Абӯрайҳони Берунӣ муосир будааст ва дувоздаҳ китоби хешро ба ӯ бахшидааст (Луғатнома, ҷ.13, саҳ.19129).

⁴ Батлимус – мунаҷҷим ва ҷуғрофидони юнонӣ, ки китоби «Мичастӣ»-и ӯ хеле маъруф аст. «Осору-л-билод» аз дигар таълифоти арзишманди ӯст. Тақрибан соли 167/784 вафот кардааст.

⁵ мунағғас – ноговор, парешон

⁶ маъруф – (шахси) шинохта, номӣ

⁷ адимунназир – бемонанд

фиристӣ, то эшон шарафи маҷлиси мо ҳосил кунанд ва мо ба улуму кифоёти эшон мустазхир шавем ва он миннат аз Хоразмшоҳ дорем».

Ва расули вай Хоҷа Ҳусайн ибни Алии Микол буд, ки яке аз афозилу амосили¹ аср ва уъҷубае² буд аз ричоли замона. Ва кори Маҳмуд дар авҷи давлат, мулки ӯ равнақе дошту давлати ӯ улувве. Ва мулуки замона ӯро мууроот ҳамекарданд ва шаб аз ӯ ба андеша ҳамехуфтанд.

Хоразмшоҳ Хоҷа Ҳусайни Миколро ба ҷои нек фуруд овард ва алафай³ шигарф фармуд. Ва пеш аз он ки ӯро бор дод, ҳукаморо бихонд ва ин нома бар эшон арза карду гуфт: «Маҳмуд қавидаст аст ва лашкари бисёр дорад ва Хуросону Ҳиндустон забт кардааст ва тамаъ дар Ироқ баста, ман натавонам, ки мисоли ӯро имтисол⁴ нанамоям ва фармони ӯро ба нафоз⁵ напайвандам. Шумо дар ин чӣ гӯед?»

Абӯалӣ ва Абӯсаҳл гуфтанд: «Мо наравем». Аммо Абӯнаسر ва Абулхайр ва Абӯрайҳон рағбат намуданд, ки ахбори силоту⁶ ҳиботи⁷ султон ҳамешуниданд. Пас Хоразмшоҳ гуфт: «Шумо ду танро, ки рағбат нест, пеш аз он ки ман ин мардро бор диҳам, шумо сари хеш гиред».

Пас Хоҷа асбоби Абӯалӣ ва Абӯсаҳл бисохт ва далеле⁸ ҳамроҳи эшон кард ва аз роҳи биёбон рӯй ба Гургон ниҳоданд.

Рӯзи дигар Хоразмшоҳ Ҳусайни Алии Миколро бор дод ва некӯихо пайваст ва гуфт: «Нома хондам ва бар мазмуни нома ва фармони подшоҳ вуқуф афтод. Абӯалӣ ва Абӯсаҳл бирафтаанд, лекин Абӯнаسر ва Абӯрайҳон ва Абулхайр басич⁹ мекунанд, ки пеши хидмат оянд». Ва ба андак рӯзгор барги эшон бисохт ва бо Хоҷа Ҳусайни Микол фиристонд. Ва ба Балх ба хидмати султон Яминуддавла Маҳмуд омаданд ва ба ҳазрати ӯ пайвастанд. Ва султонро мақсуд аз эшон Абӯалӣ буда буд.

Ва Абӯнасри Арроқ наққош буд. Бифармуд, то сурати Абӯалӣ бар қоғаз нигошт. Ва наққошонро бихонд, то бар он мисол чиҳил

¹ амосил – афроди шарифу баргузида

² уъҷуба – касе ё чизе, ки бо хислату тавоноии хосса боиси шигифтии дигарон мегардад.

³ алафа – озуқа, василаи пазирай

⁴ имтисол – фармонбардорӣ

⁵ нафоз – иҷро, анҷом додан

⁶ силот – инъом

⁷ ҳибот – баҳшишу кароматҳо, саховатҳо

⁸ далел – раҳнамо

⁹ басич – қасд, ҳаракат, майл

сурат нигоштанд ва ба маношир¹ ба атроф фиристоданд. Ва аз асҳоби атроф² дархост, ки марде аст бад-ин сурат ва ўро «Абӯалии Сино» гўянд. Талаб кунанд ва ўро ба ман фиристанд!

Аммо чун Абӯалӣ ва Абӯсаҳл бо каси Абулхусайн ас-Сухайлӣ аз назди Хоразмшоҳ бирафтанд, чунон карданд, ки бомдодро понздаҳ фарсанг рафта буданд. Бомдод ба сари чоҳсоре фуруд омаданд.

Пас Абӯалӣ тақвим баргирифт ва бингарист, то ба чӣ толеъ берун омадааст? Чун бингарид, рӯй ба Абӯсаҳл карду гуфт: «Бад-ин толеъ, ки мо берун омадаем, роҳ гум кунем ва шиддат бисёр бинем». Бӯсаҳл гуфт: «*Разийно биқазоиллоҳи*»³. Ман худ ҳамедонам, ки аз ин сафар чон набарам, ки тасйири ман дар ин ду рӯз ба Айюқ мерасад ва ў қотей аст. Маро умеде намондааст. Ва баъд аз ин миёни мо мулоқоти нуфус⁴ хоҳад буд». Пас биронданд.

Абӯалӣ хикоят кард, ки рӯзи чаҳорум боде бархост ва гард барангехт ва чаҳон торик шуд ва эшон роҳ гум карданд ва бод тарикро маҳв кард. Ва чун бод биёромид, далел аз эшон гумроҳтар шуда буд. Дар он гармои биёбони Хоразм аз беобӣ ва ташнагӣ Бӯсаҳли Масеҳӣ ба олами бақо интиқол кард ва далелу Абӯалӣ бо ҳазор шиддат ба Бовард⁵ афтоданд.

Далел бозгашт ва Абӯалӣ ба Тўс рафт ва ба Нишопур расид. Халқеро дид, ки Абӯалиро металабиданд. Мутафаккир ба гўшае фуруд омад ва рӯзе чанд он чо бибуд. Ва аз он чо рӯй ба Гургон ниҳод, ки Қобус подшоҳи Гургон буд ва марде бузургу фозилдўст ва ҳақимтабъ буд. Абӯалӣ донист, ки ўро он чо офате нарасад.

Чун ба Гургон расид, ба корвонсарое фуруд омад. Магар дар ҳамсоғии ў яке бемор шуд. Муолиҷат кард, беҳ шуд. Беморе дигарро низ муолиҷат кард, беҳ шуд. Бомдод қорура⁶ овардан гирифтанд ва Абӯалӣ ҳаменигарист. Ва дахлаш⁷ паидид омад ва рӯз ба рӯз меафзуд.

Рӯзгоре чунин мегузашт. Магар яке аз ақраби Қобуси Вушмгирро⁸, ки подшоҳи Гургон буд, оризае паидид омад ва атиббо

¹ маношир – дастурхо, фармонномаҳои ҳукумат, ки чун эълония баён мегардад.

² асҳоби атроф – марзбонон

³ Яъне: Ба қазои Худованд таслиму ризо додем.

⁴ мулоқоти нуфус – мулоқоти чонҳо

⁵ Бовард – ҳамон Абебард, ки он шаҳрест дар Хуросон, байни Сараҳс ва Насо (Муъҷаму-л-булдон, ҷ.1, сах.333).

⁶ қорура – зарфаке шишай, ки барои ташхис идрори беморро дар он барои табиб мебаранд.

⁷ дахл – пуле, ки бо заҳмати хеш ба даст меваранд.

⁸ Қобус – мурод Абулаббос Қобус ибни Вушмгир ибни Зиёр аст, ки «Шамсу-л-маолӣ» лақаб дошт. Аз подшоҳони маъруфи Оли Зиёр аст. Пас аз бародари худ

ба муоличати ӯ бархостанд ва чаҳд карданду чидде тамоm намуданд, иллат ба шифо напайваст. Ва Қобусро азим дар он дилбастагӣ буд, то яке аз хидам Қобусро гуфт, ки дар фалон тим¹ ҷавоне омадааст, азим табиб ва бағоят муборақдаст ва чанд кас бар дасти ӯ шифо ёфт. Қобус фармуд, ки ӯро талаб кунед ва ба сари бемор баред, то муоличат кунад, ки даст аз даст муборақтар бувад.

Пас, Абӯалиро талаб карданд ва ба сари бемор бурданд. Ҷавоне дид бағоят хубрӯй ва мутаносибаъзо, хат асар карда² ва зор³ афтода, пас бинишаст ва набзи ӯ биғирифт ва тафсира⁴ бихосту бидид. Пас гуфт: «Маро марде мебояд, ки ғуруфоту⁵ маҳаллоти Гургонро ҳамашиносад». Биёварданду гуфтанд: «Инак.»

Абӯалӣ даст бар набзи бемор ниҳоду гуфт: «Баргӯй ва маҳаллатҳои Гургонро ном бардеҳ!» Он кас оғоз кард ва номи маҳаллатҳо гуфтан гирифт, то расид ба маҳаллате, ки набзи бемор дар он ҳолат ҳаракате ғариб кард. Пас Абӯалӣ гуфт: «Аз ин маҳаллат кӯйҳо бардеҳ». Он кас бардод, то расид ба номи кӯе, ки он ҳаракати ғариб муовадат кард. Пас Абӯалӣ гуфт: «Касе мебояд дар ин кӯй ҳамасаройҳоро бидонад». Биёварданд ва саройҳоро бардодан гирифт, то омад ба номе, ки ҳамон ҳаракат ҳодис шуд.

Он гаҳ Абӯалӣ гуфт: «Тамом шуд». Пас рӯй ба муътамадони Қобус карду гуфт: «Ин ҷавон дар фалон маҳаллат ва дар фалон кӯй ва дар фалон сарой бар духтаре фалон ва фалон ном ошиқ аст. Ва доруи ӯ висоли он духтар аст ва муоличати ӯ дидори ӯ бошад».

Пас бемор гӯш дошта буд ва ҳар чӣ Хоҷа Абӯалӣ мегуфт, мешунид. Аз шарм сар дар ҷомаи хоб кашид. Чун иститлоъ⁶ карданд, ҳамчунон буд, ки Хоҷа Абӯалӣ гуфта буд. Пас ин ҳолро пеши Қобус рафъ карданд. Қобусро азим аҷаб омад ва гуфт: «Ҷӯро ба ман оред!» Хоҷа Абӯалиро пеши Қобус бурданд. Ва Қобус сурати Абӯалӣ дошт, ки султон Яминуддавла фиристода буд. Чун пеши Қобус омад, гуфт: «*Анта Абуалӣ?*» Гуфт: «*Наъам ё малику муаззам!*»⁷ Қобус аз тахт фуруд омад ва чанд гом Абӯалиро истикбол кард ва дар канораш гирифт ва

Бесутун ибни Вушмгир ба салтанат расид. Ҷӯро дуруштхӯ, аммо адибу илмдӯст навиштаанд. Соли 433/1042 кушта гардид.

¹ тим – корвонсаро

² хат асар карда – мӯйи рухсора, баҳусус мӯйи болои лаб руста ва намоён гардида буд. Мурад синни булуғу навҷавонӣ аст.

³ зор – лоғар, ошуфта

⁴ тафсира – намунаи идрори бемор

⁵ ғуруфот – ҳучраҳо

⁶ иститлоъ – хабарчӯй

⁷ Яъне: Ту Абӯалӣ ҳастӣ? Гуфт: Оре, эй подшоҳи бузургвор.

бо ӯ бар яке ниҳолӣ¹ пеши тахт бинишаст ва бузургиҳо пайваст ва некӯ пурсиду гуфт: «Ачалли² афзал ва файласуфи акмал кайфияти ин муолича албатта бозгӯяд».

Абӯалӣ гуфт: «Чун набзу тафсира бидидам, маро яқин гашт, ки иллат ишқ аст ва аз китмони сир ҳол бад-ин ҷо расида аст. Агар аз вай суол кунам, рост нагӯяд. Пас даст бар набзи ӯ ниҳодам, номи маҳаллот бигуфтанд, чун ба маҳаллати маъшук расид, ишқ ӯро бичунбонид, ҳаракат бадал шуд. Донистам, ки дар он маҳаллат аст. Бигуфтам, то номи кӯйҳо бигуфтанд. Чун номи кӯйи маъшуқи хеш шунид, ҳамон маънӣ ходис шуд. Номи кӯй низ бидонистам. Бифармудам, то саройҳоро ном бурданд. Чун ба номи сарои маъшук расид, ҳамон ҳолат зоҳир шуд. Сарой низ бидонистам. Бигуфтам, то номи ҳамаи аҳли сарой бурданд. Чун номи маъшуқи худ бишунид, бағоят мутағайир шуд. Маъшукро низ бидонистам. Пас бад-ӯ гуфтам ва ӯ мункир натавонист шудан, мукир омад».

Қобус аз ин муоличат шигифте бисёр намуд ва мутааҷҷиб бимонд ва алҳақ ҷои тааҷҷуб буд. Пас гуфт: «Ё ачаллу афзалу акмал! Ошиқу маъшук ҳарду хоҳарзодагони мананд ва холазодагони яқдигар, ихтиёре бикун, то акди эшон бикунем!»

Пас, Хоҷа Абӯалӣ ихтиёре писандида бикард ва он ақд бикарданд ва ошиқу маъшукро ба ҳам пайвастанд. Ва он ҷавони подшоҳзодаи хубсурат аз чунон ранҷе, ки ба марг наздик буд, бираст.

Баъд аз он Қобус Хоҷа Абӯалиро ҳарчӣ некӯтар бидошт. Ва аз он ҷо ба Рай шуд ва ба вазорати шаҳаншоҳ Алоуддавла афтод. Ва он худ маъруф аст андар таърихи айёми Хоҷа Абӯалии Сино.

Хикоят (6)

Соҳиби «Комил-ус-синоа»³ табиби Азудуддавла⁴ буд ба Порс, ба шаҳри Шероз. Ва дар он шаҳр ҳаммоле⁵ буд, ки чаҳорсад ман ва понсад ман бор бар пушт гирифтӣ. Ва ҳар панҷ-шаш моҳ он ҳаммолро дарди сар гирифтӣ ва беқарор шудӣ ва даҳ понздаҳ шабонарӯз ҳамчунон бимондӣ.

¹ ниҳолӣ – тушак, кӯрпача, бистар, зерандоз

² ачал(л) – бузургвор

³ Соҳиби «Комилу-с-синоа» – мурод Алӣ ибни Аббоси Мачусӣ аст, ки ба «Ибни Мачус» маъруф аст. Аз табибони бузурги Оли Бӯя буд. Бо китоби «Комилу-с-синоа» (ниг. ба ҳошияи сах.128), ки онро ба номи Фанохусрав Азудуддавлаи Дайламі намуда буд, маъруф гардид.

⁴ Азудуддавла – манзур Муғисуддин Фанохусрав Абӯшучоъ ибни Рукнуддавла Ҳасан аст, ки аз подшоҳони муктадири Оли Бӯя буд. Соли 372/982 фавт кардааст.

⁵ ҳаммол – боркаш

Якбор ўро он дарди сар гирифта буд ва ҳафт-ҳашт рӯз баромада ва чанд бор ният карда буд, ки хештанро бикушад.

Охир, иттифоқ чунон афтод, ки он табиби бузург рӯзе ба дари хонаи он ҳаммол бигузашт. Бародарони ҳаммол пеши ӯ давиданду хидмат карданд ва ўро ба Худой, азза ва чалла, савганд доданд ва аҳволи бародар ва дарди сари ӯ ба табиб бигуфтанд. Табиб гуфт: «Ўро ба ман намоед!» Пас он ҳаммолро пеши ӯ бурданд. Чун бидидаш, марде шигарф ва қавихайкал ва ҷуфте кафш дар пой карда, ки ҳар пой ману ним буд ба санг¹. Пас набзи ӯ бидид ва тафсира бихост. Гуфт: «Ўро бо ман ба сахро оред!» Чунон карданд.

Чун ба сахро шуданд, табиб ғуломи хешро гуфт: «Дастори ҳаммол аз сараш фуру гир ва дар гардани ӯ кун ва бисёр битоб!» Пас ғуломи дигарро гуфт: «Кафши ӯ аз пой берун кун ва тое бист² бар сараш зан!» Ғулом чунон кард. Фарзандони ӯ ба фарёд омаданд. Аммо табиб мухташаму мухтарам буд, ҳеч наметавонистанд кард. Пас ғуломро гуфт, ки «Он дастор, ки дар гардани ӯ тофтай, бигир ва бар аспи ман нишин ва ўро бо худ кашон ҳамедавон!» Ғулом ҳамчунон кард ва ўро дар он сахро бисёр бидавонид, чунонки хун аз бинии ӯ бикушод. Ва гуфт: «Акнун раҳо кун!» Бигузошт ва он хун ҳамерафт гандатар аз мурдор. Он мард дар миёни ҳамин руёф³ дар хоб шуд ва дирамсанг⁴ сесад хун аз бинии ӯ бирафт ва бозистод.

Пас, ўро баргирифтанд ва ба хона оварданд. Аз хоб дарнаёмад ва шабонрӯзе хуфта бимонд. Ва он дарди сари ӯ бирафт ва ба муолича мухтоҷ најафтод ва муовадат накард.

Азудуддавла ўро аз кайфияти он муоличат пурсид.

Гуфт: «Эй подшоҳ! Он хун на моддате буд дар димоғ, ки ба ёраи фикро⁵ фуруд омадӣ. Ваҷҳи муоличаташ ҷуз ин набуд, ки кардам».

Ҳикоят (7)

Молихулиё⁶ иллоте аст, ки атиббо дар муоличати ӯ фуру монанд.

¹ санг – вазн

² тое бист – тахмин бист бор

³ руёф – хуне, ки аз бинӣ берун ояд.

⁴ дирамсанг – воҳиди андозагирии вазн, ки бо як дирам ё як мисқол баробар буд.

⁵ фикро – доруи ниҳоят талхи равонсозанда, ки қисмати бештари таркиби он аз сабир мебошад.

⁶ молихулиё – беморие равонӣ, ки ба чунун монанд аст. Дар шахси бар он гирифтор омада, хусусиятҳое, чун хастагии саҳт, маҳрумӣ аз эҳсоси лаззат, ҳазён, ваҳмзадагӣ ва ғайра паидид меояд.

Агарчи амрози савдовӣ¹ ҳама музмин² аст, лекин молихулиё ҳосияте дорад ба дер зоил шудан. Ва Абулҳасан ибни Яҳё андар китоби «Муоличати Букротӣ»³, ки андар тиб кас чунон китобе накардааст, баршумурд аз аимма ва ҳукамову фузалову фалосифа, ки чанд аз эшон бад-он иллат маълул⁴ гаштаанд.

Аммо ҳикоят кард маро устоди ман аш-Шайх ал-Имом Абӯчаъфар ибни Муҳаммад Абӯсаъд ан-Нашавӣ⁵ ал-маъруф ба Сурх аз аш-Шайх-ал-Имом Муҳаммад ибни Ақил ал-Қазвинӣ аз амир Фаҳруддавла Боколичор⁶ ал-Бӯӣ, ки якеро аз аиззаи Оли Бӯя молихулиё падида омад ва ӯро дар ин иллат чунон сурат баст, ки ӯ гове шудааст. Ҳама рӯз бонг ҳамекард ва ину онро ҳамегуфт, ки «Маро бикӯшед, ки аз гӯшти ман ҳарисаи⁷ некӯ ояд!» То кор ба дараҷае бикашид, ки низ ҳеч нахӯрд ва рӯзҳо баромаду наҳор кард. Ва атиббо дар муоличати ӯ очиз омаданд. Ва Хоча Абӯалӣ андар ин ҳолат вазир буд ва шоҳаншоҳ Алоуддавла Муҳаммад ибни Душманзиёр⁸ бар вай

¹ амрози савдовӣ – бемориҳое, ки аз ахлооти (моесоти) чаҳоргона – балғам, хун, сафро ва савдо маншаъ мегирад. Дар тибби қадим ҳолати саломатӣ ва бемории инсонро аз таносуб ёфтани ҷисми он медонистанд.

² музмин – замингир, очизсозанда

³ «Муоличати Букротӣ» – зоҳиран, китоби «ал-Муоличат ал-Букротия» аст, ки нусхаҳое аз он то имрӯз боқист. Аммо дар ҳеч як Абулҳасан ибни Яҳё муаллиф доништа нашудааст. Балки ин асари тиббӣ ба қалами Абулҳасан Аҳмад ибни Муҳаммади Табарӣ тааллуқ дорад. Китоб дар даҳ ҷузъ буда, дар он илова бар муолиҷаи анвои бемориҳое аз ташреҳи аъзоҳо низ баҳс сурат гирифтааст. Чунин бармеояд, ки китоб нахуст ба форсӣ навишта шуда, сипас ба арабӣ тарҷума гардидааст (Фарҳанги форсӣ, ҷ.6, саҳ.1994).

⁴ маълул – дучор, гирифтдор; иллатдор, бемор

⁵ Муҳаммад Абӯсаъд ан-Нашавӣ – аз устодони Низомии Арӯзист.

⁶ Фаҳруддавла Боколичор ал-Бӯӣ – аз шоҳони Дайламиён, ки пас аз вафоти Муаййидуддавла соли 373/984 ба салтанат расид. Умури давлати ӯро вазири кордонаш Соҳиб ибни Аббод идора мекард. Вафоти ӯро дар соли 387/997 донистаанд. Шоистаи тазаккур аст, ки «Боколичор» лақаби чанд тан аз амирони Оли Зиёр аст. «Қоличор» – луғати маҳаллии гелонӣ аст ва муштак аз калимаи паҳлавии «қоречор» аст. Назири он дар форсии имрӯза «қорзор» мебошад (Луғатнома, ҷ.3, саҳ.3658).

⁷ ҳариса – таоме, ки аз гӯшти гандуми пухта таҳия мешуд ва онро одатан бо равғани доғ ва гоҳе бо шакар меҳӯрданд.

⁸ Алоуддавла Муҳаммад ибни Душманзиёр – манзур Муҳаммад ибни Душманзиёр, муканно ба «Абӯчаъфар» ва мулаққаб ба «Ибни Коқуя» аст. Соли 398/1008 аз ҷониби Даёлима ҳукумати Исфохонро дарёфт. Соли 414/1023 Ҳамадонро низ ба қаламрави хеш пайваست. Ибни Сино поёни рӯзгори хешро дар Ҳамадон дар ҳимояти ҳамин подшоҳ гузаронид. Китоби «Ҳикмати Алоӣ»-и хешро ба номи писари ӯ кардааст. Мувофиқи маълумоти манобеъ, Ибни Сино аз ҳосони Алоуддавлаи мазкур буд, на вазири ӯ. Дар Ҳамадон вазорати Шамсуддавлаи Дайламиро дар ӯҳда дошт, на вазорати ӯро.

икболе дошт ва чумлаи мулк дар дасти ӯ ниҳода буд ва куллии шуғл ба рою тадбири ӯ бозгузошта ва алҳақ баъди Искандар, ки Аристотелис вазири ӯ буд, ҳеч подшоҳ чун Абӯалӣ вазир надошта буд.

Ва дар ин ҳол, ки Хоча Абӯалӣ вазир буд, ҳар рӯз пеш аз субҳдам бархостӣ ва аз китоби «Шифо» ду қоғаз тасниф кардӣ. Чун субҳи содик бидамидӣ, шогирдонро бор додӣ, чун Киёраиси Баҳманёр¹ ва Абӯмансур ибни Зайла² ва Абдулвоҳиди Ҷурҷонӣ³ ва Сулаймони Димишқӣ⁴ ва ман, ки Боқоличорам, то ба вақти исфор⁵ сабақҳо бихондима ва дар паи ӯ намоз кардима. Ва то берун омадимоне ҳазор савор аз машохир ва маорифу арбоби ҳавоич⁶ ва асҳоби ароиз⁷ бар дари сарои ӯ гирд омада будӣ. Ва Хоча барнишастӣ ва он ҷамоат дар хидмати ӯ бирафтандӣ. Чун ба девон расидӣ, савор духазор шуда будӣ. Пас ба девон то намози пешин бимондӣ ва чун бозгаштӣ ба хон омадӣ. Ҷамоате бо ӯ нон бихӯрдандӣ. Пас ба қайлула⁸ машғул шудӣ ва чун бархостӣ, намоз бикардӣ ва пеши шоҳаншоҳ шудӣ. Ва то намози дигар пеши ӯ муфовазаву⁹ муҳовара¹⁰ будӣ миёни эшон дар муҳиммоти мулк. Ду тан буданд, ки ҳаргиз солисе набудӣ. Ва мақсуд аз ин ҳикоят он аст, ки Хочаро ҳеч фароғате набудӣ.

Пас, чун атиббо аз муолиҷати он ҷавон очиз омаданд, пеши шоҳаншоҳ, малики муаззам, Алоуддавла он ҳол бигуфтанд ва ӯро шафеъ барангехтанд, ки Хочаро бигӯяд, то он ҷавонро илоч кунад. Алоуддавла ишорат кард ва Хоча қабул кард. Пас гуфт: «Он ҷавонро

¹ Каёраиси Баҳманёр – Абулҳасан Баҳманёр ибни Марзбони Озарбойҷонӣ, ки аз ҳақимон ва нақӯтарин шогирдони Ибни Сино буд. «Мабоҳис», «ат-Таҳсил», «ал-Бихчату ва-с-саодат» аз осори ӯст. Соли 458/1066 даргузаштааст.

² Абӯмансур ибни Зайла – Хусайн ибни Тохир ибни Зайлаи Исфажонӣ, ки ба «Ибни Зайла» маъруф аст. Дар риёзиёт, табиёт ва мусиқӣ устод буд. Аз шогирдон наздики Ибни Синост. «Табиёти шифо»-ро мухтасар намуда ва ба «Ҷай ибни Яқзон» шарҳ навиштааст. Соли 440/1049 вафот кардааст.

³ Абдулвоҳиди Ҷурҷонӣ – Абӯубайдуллоҳ Абдулвоҳид ибни Муҳаммади Ҷурҷонӣ, аз мумтозтарин шогирдони Ибни Синост. Зиндагиномаи Ибни Сино бештар ба ривояти ҳамин шогирдаш мавриди истинод қарор мегирад. Иддае аз осори Ибни Сино бо хоҳиши пайвастаи ҳамин шогирдаш навишта шудаанд. То соли 438/1047 дар ҳаёт будааст.

⁴ Сулаймони Димишқӣ – танҳо ба баракати ин китоб аст, ки ӯ чун шогирди Ибни Сино мешиносем. Аз дигар аҳволи ӯ иттилоъ ба даст наёмад.

⁵ исфор – равшан шудани рӯз

⁶ арбоби ҳавоич – ниёзмандон

⁷ асҳоби ароиз – пешниҳоддоштагон, касоне, ки гуфтаниву пурсиданиҳо доранд.

⁸ қайлула – ҳоби чоштгоҳӣ, ҳоби пеш аз намози пешин

⁹ муфоваза – сӯҳбат

¹⁰ муҳовара – гуфтугӯ

башорат диҳед, ки қассоб ҳамеояд, то туро бикушад». Ва бо он ҷавон гуфтанд. Ӯ шодӣ ҳамекард. Пас Хоча барнишаст, ҳамчунон бо кавкаба¹ бар дари сарои бемор омад ва бо тәне ду даррафт ва корде ба даст гирифта, гуфт: «Ин гов кучост, то ӯро бикушам?» Он ҷавон ҳамчу гов бонге кард, яъне ин ҷост. Хоча гуфт: «Ба миёни сарой оредаш ва дасту пой ӯ бибандед ва фуру афканед!» Бемор чун он шунид, бидавид ва ба миёни сарой омад ва бар паҳлӯи рост хуфт. Ва пой ӯ сахт бибастанд.

Пас, Хоча Абӯалӣ биёмад ва корд бар корд молиду фуру нишаст ва даст бар паҳлӯи ӯ ниҳод, чунонки одати қассобон буд. Пас гуфт: «Ваҳ! Ин чӣ гови лоғаре аст, инро нашояд куштан, алаф диҳедаш, то фарбеҳ шавад!» Ва бархосту берун омад ва мардумро гуфт, ки: «Дасту пой ӯ бикушоед ва хӯрданӣ он чи фармоям, пеши ӯ баред ва ӯро гӯед: «Бихӯр, то зуд фарбеҳ шавӣ!» Чунон карданд, ки Хоча гуфт. Хӯрданӣ пеши ӯ бурданд ва ӯ хамехӯрд. Ва баъд аз он ҳар чи аз ашриба² ва адвия³ Хоча фармудӣ, бад-ӯ доданд ва гуфтанд(ӣ), ки «Нек бихӯр, ки ин говро нек фарбеҳ кунад!» Ӯ бишунудӣ ва бихӯрдӣ бар он умед, ки фарбеҳ шавад, то ӯро бикушанд. Пас, атиббо даст ба муоличати ӯ баргушоданд, чунонки Хоча Абӯалӣ мефармуд. Як мохро ба салоҳ омад ва сиххат ёфт.

Ва ҳамаи аҳли хирад донанд, ки инчунин муоличат натавон илло ба фазле комил ва илме тамом ва ҳадсе рост.

Хикоят (8)

Дар аҳди Маликшоҳ ва баъзе аз аҳди Санҷар файласуфе буд ба Хирот ва ӯро «Адиб Исмоил» гуфтандӣ. Марде сахт бузург ва фозилу комил, аммо асбоби ӯву маоши ӯ аз дахли табибӣ будӣ. Ва ӯро аз ин чинс муоличоти нодира бисёр аст. Магар вақте ба бозори кушторон бармегузашт. Қассобе гӯсфандеро салх⁴ мекард ва гоҳ-гоҳ даст дар шиками гӯсфанд кардӣ ва пихи⁵ гарм берун кардӣ ва хамехӯрд.

Хоча Исмоил чун он ҳолат бидид, дар баробари ӯ баққолеро⁶ гуфт, ки «Агар вақте ин қассоб бимурд, пеш аз он ки ӯро ба гӯр кунанд, маро хабар кун!» Баққол гуфт: «Сипос дорам».

Чун ин ҳадисро моҳе панҷ-шаш баромад, яке рӯз бомдоде хабар

¹ кавкаба – шукӯҳ; афроди зиёде, ки бо ӯ хамроҳ ҳаракат мекарданд.

² ашриба – нӯшиданиҳо

³ адвия – доруҳо

⁴ салх – пӯст кандан

⁵ пих – чарбу

⁶ баққол – касе, ки маводи аввалдараҷаи ғизои ҳаррӯзаро мефурӯшад, чун сабзӣ, пиёз ва ғ. касе, ки шуғли камъятибор дорад.

афтод, ки дӯш фалон қассоб бимурд ба муфочо¹, бе ҳеч иллат ва беморӣ, ки кашид.

Ва ин баққол ба таъзият шуд. Халке дид чомадарида ва чамоате дар ҳасрати ӯ ҳамесӯхтанд, ки чавон буд ва фарзандони хурд дошт. Пас он баққолро сухани Хоҷа Исмоил ёд омад. Бидавид ва вайро хабар кард.

Хоҷа Исмоил гуфт: «Дер мурд». Пас, асо баргирифт ва бад-он сарой шуд ва чодар аз рӯи мурда бардошт ва набзи ӯ дар даст бигирифт ва якеро фармуд, то асо бар пушти пой ӯ ҳамезад. Пас аз соате вайро гуфт: «Басанда аст!» Пас илоҷи сакта² оғоз кард ва рӯзи савум мурда бархост ва агарчи мафлуҷ³ шуд, солҳо бизист.

Пас аз он мардумон аҷаб доштанд ва он бузург аз пеш дида буд, ки ӯро сакта хоҳад буд.

Ҳикоят (9)

Шайхулисом Абдуллоҳи Ансорӣ⁴, қаддасаллоҳу руҳаҳу, бо ин Хоҷа⁵ таассуб кардӣ ва борҳо қасди ӯ кард ва кутуби ӯ бисӯхт. Ва ин таассубе буд динӣ, ки хиравиён дар ӯ эътиқод карда буданд, ки ӯ мурда зинда мекунад ва он эътиқод авомро зиён медошт.

Магар шайх бемор шуд ва дар миёни мараз фувоқ⁶ паид омад. Ва ҳарчанд атиббо илоҷ карданд, суд надошт.

Ноумед шуданд. Охир, баъд аз ноумедӣ қорураи шайх бад-ӯ фиристоданд ва аз ӯ илоҷ хостанд бар номи ғайре.

Хоҷа Исмоил чун қорура нигарид, гуфт: «Ин оби⁷ фалон аст ва фувоқаш паид омадааст ва дар он очиз шудаанд. Ва ӯро бигӯед, то як истор⁸ пӯсти мағзи писта бо як истор шакари аскарӣ⁹ бикӯбанд ва ӯро диҳанд, то бозраҳад. Ва бигӯед, ки илм бибояд омӯхт ва китоб

¹ муфочо – ногоҳ

² сакта – баста шудани рағҳои асосие, ки ба қори қалб пайванд дорад.

³ мафлуҷ – фалаҷшуда

⁴ Абдуллоҳи Ансорӣ – Абӯисмоил ибни Муҳаммади Ансорӣ, ки ба «Пири Ҳирот» маъруф аст. Аз орифон ва донишмандони номвари асри XI ҳисоб меёбад. Мероси ғани ирфонӣ ба ёдгор гузошт, ки «Табақоту-с-суфия», «Тафсири Қуръон», «Канзу-с-солиқин», «Зоду-л-орифин» аз чомеътарини онҳоянд. Соли 481/1088 дар Ҳирот даргузашт.

⁵ ин хоҷа – мурод ҳамон Адиб Исмоил аст.

⁶ фувоқ – дарде, ки дар меъда паид меояд; частани гулӯ дар вақти эҳтизор ва таслими чон.

⁷ об – идрор

⁸ истор – ченаки вазн дар гузашта, ки дар замону маконҳои гуногун аз ҳам фарқ дошт, чун 20 г, 4,46 г ва ғ.

⁹ шакари аскарӣ – шакари мансуб ба шаҳри Аскар

набояд сӯхт!»

Пас, аз ин ду чиз сафуфӣ¹ сохтанд ва бемор бихӯрд ва ҳолӣ фувок бинишаст ва бемор баросуд.

Ҳикоят (10)

Якero аз машоҳири шаҳри Искандария ба аҳди Ҷолинуc сари даст дард гирифт ва беқарор шуд ва ҳеҷ наёромид. Ҷолинуcро хабар карданд. Марҳам фиристод, ки бар сари китфи ӯ ниҳанд. Ҳамчунон карданд, ки Ҷолинуc фармуда буд. Дарҳол дард бинишаст ва бемор тандуруст гашт ва атиббо аҷаб бимонданд. Пас аз Ҷолинуc пурсиданд, ки «Ин чӣ муолиҷат буд, ки кардӣ?» Гуфт: «Он асаб, ки бар сари даст дард мекард, махрачи ӯ аз сари китф аст, ман аслро муолиҷат кардам, фаръ беҳ шуд».

Ҳикоят (11)

Фазл ибни Яҳёи Бармакиро² бар сина қадре барас³ падида омад. Азим ранчур шуд ва гармоба рафтанд ба шаб андохт, то касе бар он муттаъаъ нашавад. Пас надимонро чамъ кард ва гуфт: «Имрӯз дар Ироқу Хуросон ва Шому Порс кадом табибро ҳозиктар медонанд ва бад-ин маънӣ, ки машхуртар аст?» Гуфтанд: «Ҷосалиқи Порс».

Ба Шероз кас фиристод ва ҳакими ҷосалиқро⁴ аз Порс ба Бағдод овард ва бо ӯ ба сир(р) бинишаст ва бар сабили имтиҳон гуфт: «Маро дар пой футуре⁵ мебошад, тадбири муолиҷат ҳамебояд кард». (Ҳакими Ҷосалиқ гуфт:) «Аз кулли лабаниёт⁶ ва туршиҳо парҳез бояд кардан ва ғизо нахӯдоб бояд хӯрдан ба гӯшти мокиёни яқсола ва ҳалво, зардаи тухми мурғро ба анғубин бояд кардан ва аз он хӯрдан. Чун тартиби ин ғизо тамом низом пазирад, ман тадбири адвия бикунам». Фазл гуфт: «Чунин кунам».

¹ сафуфӣ – кӯфтаву бехтаи дору

² Фазл ибни Яҳёи Бармакӣ – аз бузургмардони рӯзгор, ки вазири Ҳорунаррашид ва бародари разои ӯ буд. Пас аз муддати андаки вазири, соли 178/794 волии Хуросон гардид ва то соли 187/803 дар ин мансаб буд. Дар ин таърих Ҳорун бар Бармакиён хашм гирифт ва ӯву падарашро ба зиндон андохт. Фазл соли 193/809 дар ҳамин зиндон аз дунё даргузашт.

³ барас – сапедшавии пӯст

⁴ ҷосалиқ – сурати арабии «котолик» аст, ба маънии чомеъ, пешвои усқуфон ва поп. Ин Ҷосалиқро бояд ғайр аз Абулфараҷи Ҷосалиқ, ки табиби чаҳонӣ буд ва дар асри X мезист, донист.

⁵ футур – сустӣ, заъф

⁶ лабаниёт – ғизоҳое, ки аз шир таҳия мегарданд.

Пас Фазл бар одат он шаб аз ҳама чизҳо бихӯрд. Ва зирбои¹ муакқад² сохта буданд, ҳама ба қор дошт³ ва аз кавомих⁴ ва равосир⁵ ҳеч эҳтироз накард.

Дигар рӯз ҳосалиқ биёмад ва қорура бихост ва бингарист, рӯяш барафрӯхту гуфт: «Ман ин муоличат натавонам қард, туро аз туршиҳо ва лабаниёт наҳй қардаам, ту зирбой хӯрдӣ ва аз кома⁶ ва анбичот⁷ парҳез накуни, муоличат мувофик наяфтад».

Пас Фазл ибни Яҳё бар ҳадсу ҳазоқати⁸ он бузург офарин қард ва илллати хеш бо ӯ дар миён ниҳоду гуфт: «Туро бад-ин муҳим хондам ва ин имтиҳоне буд, ки қардам».

Ҷосалиқ даст ба муоличат бурд ва он чи дар ин боб буд, бикард. Рӯзгоре баромад, ҳеч фоида надошт ва ҳақими ҷосалиқ бар хеш ҳамепечид, ки ин чандон қор набуд ва чандин бикашид. То рӯзе бо Фазл ибни Яҳё нишаста буд, гуфт: «Эй худованди бузургвор! Он чи муоличат буд қардам, ҳеч асар накард. Магар падар аз ту нохушнуд аст, падарро хушнуд кун, то ман ин иллат аз ту бибарам».

Фазл он шаб барҳост ва ба наздики Яҳё рафт ва дар пой ӯ афтод ва ризои ӯ биталабид ва он падари пир аз ӯ хушнуд гашт. Ва ҷосалиқ ӯро ба ҳамон анвоъ муоличат ҳамекард, рӯй ба беҳбудӣ гузорид. Ва чанде барнаёмад, ки шифоӣ комил ёфт. Пас Фазл аз ҷосалиқ пурсид, ки: «Ту чӣ донистӣ, ки сабаби иллат нохушнудии падар аст?» ҷосалиқ гуфт: «Ман ҳар муоличате, ки буд, бикард, суд надошт. Гуфтам, ин марди бузург лагад аз ҷое хӯрдааст. Бингаристам, ҳеч кас наёфтам, ки шаб аз ту нохушнуд ва ба ранҷ хуфтӣ, балки аз садақоту силоту ташрифоти ту бисёр қас ҳаме осудааст, то хабар ёфтам, ки падар аз ту биёзурда аст ва миёни ту ва ӯ никоре⁹ ҳаст. Ман донистам, ки аз он аст. Ин илоҷ бикард, бирафт ва андешаи ман хато набуд».

Ва баъд аз он Фазл ибни Яҳё ҷосалиқро тавонгар қард ва ба Порс фиристод.

¹ зирбо (зирабо) – оше, ки аксари маводи он зира бошад; оше, ки бо гӯшти мурғи фарбеҳ ва зираву сирко таҳия мекарданд.

² муакқад (муъқид) – саҳт, ғализ

³ ба қор дошт – бихӯрд, тановул намуд

⁴ кавомих – нонхурише, ки аз пудинаву шир ва баъзе адвияи гарммизоч таҳия мегардад.

⁵ равосир – туршиҳо

⁶ кома – кавомих

⁷ анбичот – навъи мураббоҳо

⁸ ҳадсу ҳазоқат – дарёфтани доной

⁹ никор – озурдагӣ, ҷидол

Ҳикоят (12)

Дар санаи сабъа ва арбаъина ва хамсумиа¹, ки миёни султони олам Санҷар ибни Маликшоҳ ва худованди ман Ало-уд-дунё ва-д-дин² ал-Хусайн ибн ал-Хусайн, халладаллоху таъоло мулкаҳумо ва султонаҳумо³, ба дари Ёбах масоф афтод ва лашкари Ғӯрро чунон чашмзахме афтод. Ва мани банда дар Ҳирот чун мутаворигуна⁴ ҳамегаштам, ба сабаби он ки мансуб будам ба Ғӯр. Душманон бар хира⁵ ҳар чинсе ҳамегуфтанд ва шамотате⁶ ҳамекарданд.

Дар ин миён шабе ба хонаи озодмарде афтодам ва чун нон бихӯрдем ва ман ба ҳоҷате берун омадам, он озодмард, ки ман ба сабаби ӯ он чо афтода будам, магар маро саное мегуфт, ки мардумон ӯро шоир шиносанд. Аммо берун аз шоирии худ марде фозил аст. Дар нучуму тиб ва тарассулу⁷ дигар анвоъ мутабаҳҳир⁸ аст.

Чун ба маҷлис бозомадам, худованди хона маро эҳтироме дигаргун кард, чунонки муҳтоҷон кунанд. Ва чун соате буд, ба наздики ман нишасту гуфт: «Эй фалон! Як духтар дорам ва берун аз вай кас надорам ва неъмате ҳаст. Ва ин духтарро иллате ҳаст, ки дар айёми узр⁹ даҳ-понздаҳ ман сурхӣ аз вай биравад ва ӯ азим заиф мешавад. Ва бо табибон машварат кардем ва чанд кас илоҷ карданд, ҳеч суд надошт. Агар мебанданд, шикам бармеояд ва дард ҳамегирад ва агар мекушоянд, сайлон¹⁰ меафтад ва заъф падида меояд. Ва ҳаметарсам, ки набояд, ки якборагӣ қувват соқит¹¹ гардад».

Гуфтам: «Ин бор, ки иллат падида ояд, маро хабар кун».

Ва чун рӯзе даҳ баромад, модари бемор биёмад ва маро бибурд ва духтарро пеши ман овард.

Духтаре дидам бағоят некӯ, даҳшатзада ва аз зиндагонӣ

¹ Яъне: соли 547 (1152)

² Алоу-д-дунё ва-д-дин – мурод Хусайн ибни Ҳасани Ғӯрӣ аст, ки ба «Алоуддини Чаҳонсӯз» машҳур аст. Соли 504/1111 ба тахт нишаст. Пас аз се сол, ба сабаби Ҳироту Балхро тасарруф кардан, бо Санҷар қорзор намуд. Дар ин ҷанг гирифтормомад, аммо мавриди бахшиш қарор гирифт ва ба Ғӯр бозфиристода шуд. Соли 556/1161 аз дунё даргузашт.

³ Яъне: Худованд мулку подшоҳии ҳарду ро поянда созад.

⁴ мутаворигуна – мисли касе, ки пинҳону пӯшида мегардад.

⁵ хира – беҳуда, бесабаб

⁶ шамотат – маломат, сарзаниш, бадгӯӣ

⁷ тарассул – номанигорӣ

⁸ мутабаҳҳир – касе, ки огоҳӣ ва дониши комил дорад.

⁹ узр – одати моҳонагӣ (ҳайз)

¹⁰ сайлон – равон гардидан

¹¹ соқит – афтодан

ноумедшуда. Ҳамэдун¹ дар пой ман афтоду гуфт: «Эй падар! Аз барои Худой, ки маро фарёд рас, ки чавонам чаҳоннодида». Чунонки об аз чашми ман бичаст, гуфтам: «Дил фориғ дор, ки ин сахл аст».

Пас, даст бар набзи ӯ ниҳодам, қавӣ ёфтам ва рангу рӯй ҳам бар чой буд ва аз умури ашара² бештар мавҷуд буд, чун имтило³ ва қувват ва мизоч ва сахна⁴ ва син(н) ва фасл ва ҳавои балад ва одат ва аърози мулоима⁵ ва синоат⁶.

Фассодеро⁷ бихондам ва бифармудам, то аз ҳар ду дасти ӯ рағи босилиқ⁸ бигушуд ва занонро аз пеши ӯ дур кардам. Ва хуне фосид ҳамерафт. Пас ба имсоку⁹ тасреҳ¹⁰ дирамсанге ҳазор хун баргирифтам ва бемор беҳуш бияфтод.

Пас, бифармудам, то оташ оварданд ва баробари ӯ қабоб ҳамекардам ва мурғ ҳамегардонидам, то хона аз бухори қабоб пур шуд ва бар димоғи ӯ рафт ва бо ҳуш андар омад, бичунбиду бинолид. Пас шарбате бихӯрд. Ва муфарриҳе¹¹ сохтам ӯро муътадил ва як ҳафта муолиҷат кардам. Хун ба чой бозомад ва он иллат зоил шуд ва узр ба қарори хеш бозомад ва ӯро фарзанд хондам ва ӯ маро падари худ хонд ва имрӯз маро чун фарзандони дигар аст.

*Таҳия ва тавзеҳи
Фаҳриддин Насриддинов*

¹ ҳамэдун – ҳамон лаҳза

² умури ашара – умури даҳгонае, ки дар тибби қадим ба онҳо таваҷҷуҳ доштанд.
Дар идома муаллиф худ онҳоро ёд намудааст.

³ имтило – пур будани ҷисм аз моеоти чаҳоргона – балғам, хун, сафро, савдо

⁴ сахна – ҳолати бадан аз фарбеҳиву харобӣ ва сахтиву нармӣ

⁵ аърози мулоима – мизочу аломатҳои беморӣ

⁶ синоат – қору фаъолият(и бемор)

⁷ фассод – рағзан

⁸ босилиқ – шоҳрағи сиёҳ

⁹ имсок – боздоштан

¹⁰ тасреҳ – раҳо кардан

¹¹ муфарриҳ – доруе, ки дилу димоғро нерӯ мебахшад.

САЙРУ-Л-ИБОД¹

Сифати фалаки қамар

Табъи ӯ ҳамчу об сарду тар аст,
Лек аз оташ бaсе равандатар аст.
Мулки ӯ гаҳ кам асту гаҳ беш аст,
З-он ки ӯ гаҳ пас асту гаҳ пеш аст.
ӯ бифарсояд,² ин нафарсояд,
ӯ биафзояд, ин наяфзояд.
Инак ин шаҳр дар шумори вай аст,
Хоса акнун, ки кор кори вай аст.
Порae чун зи роҳ бибридам,
З-оташу об қалаъe дидам.

Сифати сурати шахват ва натоиҷи ӯ ва қувои шахвонӣ

Қалаъe дар қазираe ахзар³
В-андар он чодувони суратгар.
Аждаҳосар буданду мохидум,
Лек тан-шон ба сурати мардум.
Сарашон чун сари сутурон⁴ чуcт,
Пояшон ҳамчу пои мӯрон суcт.
Танашон ҳамчу боғи хурраму х(в)аш,
Пояшон з-обу фарқашон з-оташ.
Гираҳе панча карда чун сари шaст,
Гираҳе моҳие раъода⁵ ба даcт.
Ин намудӣ зи гулхане боғе
В-он намудӣ тазарве аз зоғе.
Кухан аз сеҳр ну ҳамекарданд,
Зиштҳоро нақӯ ҳамекарданд.
Як ҷаҳон доия(й) манӣ⁶ дидам

¹ Давом аз шумораи гузашта.

² бифарсояд – аз байн биравад

³ ахзар – кабуд

⁴ сутурон – ҷамъи сутур, маркаб; чорпои саворӣ, монанди асп, шутур ва ғ.

⁵ раъода – (ба ғатҳи аввал ва сукуни дувуми мушаддад) моҳиест, ки онро ҳар кӣ ба даcт гирад, аз он барқ бичаҳад ва даcтро беҳис кунад.

⁶ доияи манӣ – ангезаи манӣ

Қиблашон авъия(й)¹ манӣ дидам.
 Карда пайдо зи баҳр ғавғоро,
 Ҳучраи хилвати Зулайхоро.
 Карда аз навъҳо дар ӯ пайкар,
 Пас ҳама чуфт-чуфт модаву нар.

Сифати сурати хирс

Беш дидам зи катраи жола
 Андар ӯ Сомириву² гӯсола.
 Ҳар чӣ аз симу зар ҳамедиданд,
 Чун Худояш ҳамепарастиданд.
 Ҳам дар он букъа³ ҳавзи санге буд
 В-андар он ҳавзашон наҳанге буд.
 Ҳалки ӯ ҳафт буду дандон шаш,
 Сар суи обу дум суи оташ.
 Доми ӯ кути нафси девон буд,
 Думи ӯ доми умри ҳайвон буд.
 Ҳар чӣ дар доми ӯ дарафтодӣ,
 Думи ӯ сӯи дам⁴ фиристодӣ.
 Хурданаш ҳеч баргузор нашуд,
 Як замонаш зи фар⁵ фирор нашуд.
 Ҳар замон ҳалқ боз тар кардӣ,
 Думи боло дарозтар кардӣ.
 Гарчи ӯро чу марг барг набуд,
 Ҳури ӯ ҳеч кам зи марг набуд.
 Чун Алӣ з-оташ ӯ далер шудӣ
 Ҳамчу хасмаш зи хок сер шудӣ.
 Моҳии Чам, камина муздураш⁶,
 Мори Мӯсо⁷, камина ганҷураш.
 Чун ман он кому коми⁸ ӯ дидам,
 Рост хоҳӣ, чунон битарсидам

¹ авъия – зарфҳо

² Сомирий – шахсе дар замони Мӯсо (а), ки пайкари гӯсолаеро сохта буд ва он бонги говро дошт. Бо ин гӯсола Банӣ Исроилро ба гумроҳӣ андохт ва аз онҳо қавме гӯсолапараст шуданд.

³ букъа – хона, хонақоҳ

⁴ дам – хун

⁵ фар – худҳоҳӣ

⁶ муздур – мардикор; он ки рӯзбайъ кор кунад

⁷ мори Мӯсо – киноя аз асои Мӯсо, ки чун ҳаво меод, ба мор мубаддал мешуд.

⁸ коми аввал ба маънии даҳон, коми дувум ба маънии муроду мақсад аст.

Ки танам ҳамчу дил шуд аз хафақон,¹
Дида монанди рух шуд аз барақон.²
Хост, то ӯ кунад суи ман рой³
Пир гуфто, ки: «Бар сараш неҳ пой,
Ки гар ӯ чанд мояи зиштист,
Андар ин манзил ӯ туро киштист.
Сари ӯ чун ба зер шасти ту аст,
Пой барнеҳ, ки даст дасти ту аст.
Ба пайе баста кун забонашро,
Пойи ту куфл бас даҳонашро».
Гуфт ӯ: «Чун паноҳи худ дидам,
Панди ӯ шоҳроҳи худ дидам.
Бар сараш рафтаму натарсидам
Омадам, то думу бипурсидам,
Ки: «Кӣ буд ин ки саҳт ҳолик⁴ буд
Гуфт, к-ин мустаҳисси⁵ молик буд.
З-ин ба шукранд соқинони асир,
З-ин ба барганд хозинони саир.⁶
В-ин харобот ҷумла аз чапу рост
Турфатар он, ки порсоерост.

Сифати Бирчис⁷

Ки ҳама қозиён зи дасти ваянд,
Ҳама зуҳҳод⁸ ҳамнишасти ваянд.
Доъии ҳар чӣ аҳли тахт аст, ӯст,
Роъии⁹ ҳар чӣ некбахт аст, ӯст.
Боргире қавию нафсонист,
З-он ки ҳамтабъи рӯҳи ҳайвонист.
Он шунидам, чудо шудам зи наҳанг.
Дарае пеши чашмам омад танг.

¹ хафақон – тапиши дил. яъне тамоми танам гӯё дил шуда буд метапид.

² барақон – ишора ба сурх шудани чашм

³ рой – азм, азимат

⁴ ҳолик – нобудшаванда

⁵ мустаҳис(с) – ба маънии муҳаррик ва барангезанда

⁶ саир – оташи шӯълавар; дӯзах

⁷ Бирчис – Муштарӣ

⁸ зуҳҳод – ҷамъи зоҳид, парҳезгорон

⁹ роъӣ – ниғаҳбон, масъул

Сифати оташ ва он чӣ аз ӯ зояд ва қуввати ғазабӣ

Андар ӯ ҷодувони девнигор¹
 В-андар ӯ кӯҳ-кӯҳ кждуму мор.
 Дарае бас махибу² нох(в)аш буд,
 Кждуму мору кӯҳ аз оташ буд.
 Тирарӯёни тираҳуш³ дар вай.
 Хирахӯёни хиракуш⁴ дар вай.
 Ҷодувон аз ҳамиму⁵ қатрон⁶ маст,
 Ҳарбаву⁷ теғи оташин дар даст.
 Нақши некӯ табоҳ мекарданд,
 Рӯйхошон сиёҳ мекарданд.
 Гаҳ париро чу дев мекарданд,
 Гаҳ чу ғулон⁸ ғирев⁹ мекарданд.
 Пеши мо кӯҳ буд з-оташу дуд,
 Ки аз ӯ чарх ме ду нима намуд.
 Зери ӯ чуз мағоку¹⁰ чоҳ набуд
 В-аз бараш то ба моҳ роҳ набуд.
 Пир чун дид тарсуанду ман
 Гуфт: Ҳин, «ло тахаф ва ло таҳзан»¹¹
 Боядат гар аз ин макон бираҳӣ,
 З-ин бихур, то ҳамин замон бираҳӣ.
 Бихур акнун зи баҳри доруро,
 Кждуму мору кӯҳу ҷодуро,
 К-ин гизо қуввати ниҳонии туст,
 Чашмаи оби зиндагонии туст.
 Аз ҳама хурданӣ дар ин бунёд,
 Ин ханитар¹² бихур, ки нӯшат бод.
 Гуфтам: «Инро гирифтам, ар бихӯрам
 Раҳ гирифтаст кӯҳ, чун гузарам?».

¹ девнигор – девсурат

² махиб – хавфнок

³ тираҳуш – тираакл

⁴ хиракуш – золим, бераҳм

⁵ ҳамиму – оби ҷӯшон

⁶ қатрон (қатирон) – моддаи сиёҳранг, ки зуд оташ мегирад; нафти хом

⁷ харба – асбоби ҷанг, найзаи кӯтоҳ

⁸ ғулон – девон

⁹ ғирев – нолаву фиғон

¹⁰ мағок – чуқурӣ

¹¹ Яъне: Натаре ва ғамгин машав. Иқтибос аз ояти 33-уми сураи Анкабут.

¹² ханитар – боиштихотар

Гуфт: «Чон 3-ин ҳадис беғам кун,
Он ҳама сӯи туст, ин кам кун».
Чун маро панди ӯ ба гӯш омад,
Гарчи худ захр буд, нӯш омад.
Дар дилам панди ӯ чу муҳкам шуд,
Ин ҳамехӯрдам, он ҳаме кам шуд.
Охируламр аз он гиромӣ хон,
Пеши рӯям на ин бимонаду на он.

Сифати сурати такаббур

Кӯхро чун зи буқъа раҳ кардам,
Пеши он, ки накӯ нигаҳ кардам.
Ҳар чаҳе буд, сад ҳазор дар ӯй,
Даду деу сутури мардумрӯй.
Даркашида ба хидъа¹ мардумро,
Шутуре карда шакли каждумро.
Чоҳҳо буд бе буну сарбоз,
Мебаромад зи ҳар чаҳе овоз.
Ин ҳамегуфт: «Чоҳ чоҳи ман аст»
В-он ҳамегуфт: «Роҳ роҳи ман аст».
Ин ҳамегуфт: «Коҳи ман ҳарам аст»
В-он ҳамегуфт: «Боғи ман Ирам аст».
Ин-т гуфтӣ: «Шубони ин рамаам»
В-он-т гуфтӣ: «Худои ин ҳамаам».
Дар сар афканда ҳар яке роҳе,
Дар чунин чоҳе, инчунин чоҳе.
Шаклашон чун ба чашми ӯ дидам,
3-он ҳасон лочарам бибубридам.
Гуфтам: «Ин кишвари маҳиб кирост,
3-ин тараф бештар насиб кирост?»

Сифати Баҳром² ва Хуршед

Гуфт: «Як нима шоҳи анчумро³
В-он дигар садри чархи панчумро⁴,
Ки маликро бар ин баландҳисор
Он вакил асту ин сипаҳсолор.

¹ хидъа – мақр, ҳила

² Баҳром – сайёраи Миррих

³ шоҳи анчум – киноя аз офтоб

⁴ киноя аз Миррих.

Ин кунад луқмаи лаимон х(в)аш
 В-он чашонад каримро оташ.
 Чун рухам з-он ҳадиси ӯ бишқуфт,
 Он гаҳ аз дида пир бо ман гуфт:
 «К-он ҳама раҳ, ки дидӣ аз чапу рост,
 Ҳама ҳезумкашони дӯзахрост.
 З-ин пас аз шурби адн¹ кун мастӣ,
 Ки зи ҳезумкаши сақар² растӣ.
 Эй шуда бар ниҳоди худ молик,
 Растӣ аз чоҳу дӯзахи ҳолик.
 Лек мондаст поре мешав,
 Ҳам кунун рух ба мо намояд зав³.
 Кардам охир зи нор⁴ гуфторе.
 Ки пас аз нор тира гуфт: Оре.
 З-одамӣ ин ҳадис муҳдас⁵ нест,
 Шибри⁶ вай кори ҳар муҳаннас⁷ нест.
 Ошиқеро, ки барги хоре нест,
 Шаб чуз аз баҳри пардадорӣ нест.
 Шаб набинад касе, ки дар талаб аст,
 Ки ҳама сӯзи ӯ чароғи шаб аст.
 Ошиқон, к-он чароғ даргиранд,
 Пардаи шаб зи пеш баргиранд.
 Лекин арчи шаб асту торик аст,
 Дил қавӣ дор, субҳ наздик аст».
 Ин чу баргуфт, бингаристам х(в)ад,
 Субҳ дидам зи кӯҳ сар барзад.
 Шод гаштам, ки дида шуд бино,
 Бурчу дарвоза дидам аз мино.
 Гуфтам: «Ин роҳ чист бар чапу рост?»
 Гуфт: «Ҳадди замона то ин ҷост».
 Он замин чун замона бинвиштам,
 То зи ҳадди замона бигаштам.
 Рав, ки акнун ба хулд⁸ пайвастӣ,

¹ адн – боғҳои биҳишт

² сақар – дӯзах

³ зав – нур, партав

⁴ нор – оташ

⁵ муҳдас – тоза, нав

⁶ шибр – вачаб, андозае баробар бо 22,5 см

⁷ муҳаннас – ночавонмард

⁸ хулд – ҷовидонӣ, биҳишт

Ки аз ин растаи хасон растӣ.
Мужда-мужда, ки аз чунин таҳвил,
Растӣ аз хамми теғи Азроил.
Баргузаштӣ зи боби ориятӣ,
Омадӣ дар ниқоби офиятӣ.
Пас ниҳодем ҳар ду чун гардун,
Пай зи дарвозаи замон берун.

Сифати маротиби инсон

Чун гузаштем з-он пасин дарбанд,
Тораме¹ дидам обгуну баланд.
Андар ӯ сад ҳазор саф барно,
Хушхую тозарӯю нобино.
На зи тақсири тахташон хабаре,
На зи тавфири² фавқашон асаре.
Аз камандешагӣ чу чунбиши чарх,
Сараву зайф³ пешашон як нарх.
Ҳама кӯтоҳ дида, лек аз ноз
Пойҳо сӯи қибла карда дароз.
Чун зи пой он мақар⁴ ба сар бурдем,
Рахт зӣ манзили дигар бурдем.

Сифати арбоби тақлид

Андар ӯ ҳалқа-ҳалқа мардуми қаҳл⁵
Дидашон чумла якдигарро аҳл.
Ҷонашон дуду чисмашон шараре,
Қиблашон нафсу динашон самаре⁶.
Ҳама андакризову афзунхашм,
Ҳамаро ҳафт қиблаву як чашм.

Сифати тобеъиён

Чун аз он марҳала гузар кардем,
Рӯй зӣ манзили дигар кардем.
Мардумон дидам андар ӯ бисёр,

¹ торам – гунбад

² тавфир – зиёдӣ

³ сараву зайф – пули ҳақиқӣ ва қалбақӣ

⁴ мақар – қароргоҳ

⁵ қаҳл – миёнасол

⁶ самар – гуфтугӯи шабона

Чашмҳошон ду, қиблаҳошон чор.
Ҳама дар банди ҷои рангомез,
Ҳамаро қибла чоррангангез.

Сифати содапарастон

Дил чу з-ин асли чор баркандам,
Ба дигар манзилаш дарафгандам.
Мардумон дидам андар \bar{u} ҳама дун,¹
Дидашон ҳамчу қиблашон афзун.
Ҷонашон тира буду рух чу нигор,
Қиблашон ҳафт буду дида чаҳор.
Ҳама наздики худ баланд шуда,
Қиблашон ҳафт нақшбанд шуда.

Сифати арбоби зан(н)

З-он чу бигзаштам, омадам ба мумар²
Ба дигар манзиле нигоринтар,
К-андар \bar{u} сад ҳазор нӯша(х)³ буд,
Дидашон ҳафту қиблашон даҳ буд.
Ҳама султон, валеқ дар зиндон,
Ҳама қозӣ, валеқ бо риндон.
Бештар обдор, лекин шӯр,
Бештар дурфурӯш, лекин кӯр.
Хубдидори тирахуш ҳама,
Заҳрхору шакарфурӯш ҳама.
Ҳама пасту дарозумр чу кавн,
Ҳама кӯтоҳдида⁴ чун Фиръавн.
Ҳама чун \bar{u} ба як раху як хӯй,
Моликаман, илоҳ ғайре гӯй.
Номае барнаҳонда з-эштон кас,
Ҳама унвони нома дидаву бас.
Ҳамаро карда масту савдопаз⁵
Ҷунбиши сояву қиблаи раз.
Ба калиде даре ҳамедоданд,
Ба кулоҳе саре ҳамедоданд.

¹ дун – паст, сифла

² мумар – гузаргоҳ, роҳ

³ нӯша – хушбахт

⁴ кӯтоҳдида – камакл

⁵ савдопаз – саргарм

Шибҳ бар номи дур хамесуфтанд
В-он гаҳ аз рӯи лоф мегуфтанд,
К-«он ки моро наёфт, чуз гум нест
В-он ки з-ин шаҳр нест, мардум нест».
Пас аз он ҷой рӯ ба раҳ кардем,
Ба дигар тоифа нигах кардем.

Сифати муроиён¹

Танашон зеру дил забар дидам,
Қиблашон рӯи якдигар дидам.
Мардумон дидам андар ӯ чамъе,
Равшану тиразот чун шамъе.
Асли худро фидои худ карда,
Хештанро ғизои худ карда.
Офтобе ба Зухрае² дода,
Гавҳареро ба муҳрае дода.
Баста бар худ зи баҳри офияте,
Ҳама пайроҳаҳои орияти³.
Бо ду маъшук ноз мекарданд,
Ба ду қибла намоз мекарданд.
Шамъ буданд ҳар як андар сӯз,
Аз дарун пунбаву бурунсу тӯз⁴.

Сифати муъчибон⁵

Он макон чун ба дида биспардам,
Рахт⁶ зӣ манзили дигар бурдам.
Дидам аз равшанӣ муояна ман,
Манзиле бар мисоли оина ман.
Андар ӯ сад ҳазор хурофаш,
Тару тобон бе обу бе оташ.
Ҳамаро қибла ҳам бар эшон буд,
Ҳамаро дида ҳам дар эшон буд.
Аз хабартарсай(?) муоинае,
Қиблашон гашта рӯи оинае.

¹ муроиён – риёкорон

² Зухра – номи сайёра, ки бо нағмасароӣ шуҳрат дорад.

³ орияти – чизе, ки барои истифодаи муваққатӣ аз касе гирифта бошанд.

⁴ тӯз – пӯсти дарахте аст, ки аз он тир месохтанд ва зини асбро мепӯшониданд.

⁵ муъчибон – мағрурон

⁶ рахт – асбобу анҷоми сафар

Ҳар киро чой аз оинай Чин аст,
Лочарам кори хештанбин аст.
Ҳар киро оинай якин бошад,
Гарчи худбин, худойбин бошад.
Ҳама дар коми дил мувофиқи хеш,
Ҳама маъшуқи хешу ошиқи хеш.
Ҳама аз мардумон чудо монда
Ҳама дар банди хеш вомонда.
3-он ки ҳар чо, ки бингаридандӣ,
Қуз ки дидори худ надидандӣ.
Ҳама дар роҳи худ ҳаме зоданд
Бӯса бар пой худ ҳамедоданд.
Қиблашон нур буд, лек асфал¹
Дидашон чор буд, лек аҳвал².
Баргузаштем ҳар ду равшанбин,
Зи чунин манзили ҳазор чунин.
Чун бидидам ҳазор гуна намоз,
Пири худро савол кардам боз,
Ки «киёнанду пояшон бар чист,
3-ин тааббуд³ ба дасташон дар чист?
Бас накӯрӯй дилрабову хушанд
Зухратабъанду офтобвашанд».
Гуфт: «Инҳо, ки хубчеҳратаранд,
Чашмзахми чамоли Булбашаранд⁴.
Гарчи берун зи чунбиши фалаканд,
Раҳнишинони ҳазрати малаканд,
Гарчи масъудрӯй, манҳусанд,
В-арчи мутлакниҳод⁵, маҳбусанд.
Гоҳ машғулу гоҳ маъзуранд,
Гоҳ мухтору гоҳ маҷбуранд.
Бар ҳама шакли офаринишашон,
Қиблашон гашта ҳадди бинишашон.
Ҳар чи наздики ин саф аз динҳост,
Дон, ки зиндон, ҳар яке 3-инҳост.
Бо мане меҳрашон талаб чӣ кунӣ,
Дар бихиштӣ, ҳадиси шаб чӣ кунӣ?!

¹ асфал – поинтар, пасттарин

² аҳвал – олус, ду бин

³ тааббуд – парастииш

⁴ Булбашар, Абулбашар – Одам (а)

⁵ мутлакниҳод – сиришти озод доштан

Ту чу мардон кашиданаҳмат¹ бош
Андар ин раҳ кашидаҳиммат бош.
Ҳар замон оташе ҳаме афрӯз,
Қиблаву қиблаҷӯйро месӯз.
Хоса ин манзиле, ки дар пеш аст,
Раҳзани сад ҳазор дарвеш аст.
Турбаташ мубсату² ҳаво-ш дуруст,
Талаи³ сад ҳазор ошиқи суст.
Манзиле дилрабову чоновез,
Мардумоне дар ӯ нигорангез.
Шох, к-он чо расид, бар биниҳад,
Мурғ, к-он чо парид, пар биниҳад.
Чун бидидӣ, рикоб суст макун,
Азми будан дар ӯ дуруст макун.
Пой бар фарқи истиқомат зан,
Оташ андар дами иқомат зан.
Ҳама андарзи ман туро ин аст,
Ки ту тифливу хона рангин аст.
Гар надонӣ, ниғаҳ кун аз дураш,
То бимонӣ ба ҳайрат аз нураш.
Бингаристам ба рӯи таъзиме
Дидам аз нури пок иқлиме.

Сифати нафси куллӣ

Ману ӯ ҳарду сӯи шаҳ рондем,
Хира⁴ дар нури ӯ фуру мондем.
Дидам он подшоҳи бечунро,
Илллати ахтарони гардунро.
Олиме, одиле, хирадманде,
Хушҳадисеву неқпайванде.
Сураташ адлу хештандорӣ,
Сираташ ромишу⁵ камозорӣ.
Марчаи⁶ нурҳои олами хок,

¹ наҳмат – камоли майлу рағбат; кашиданаҳмат – он ки зимоми майлу хоҳишро ниғаҳ дорад.

² мубсат – фарох, васеъ

³ тала – дом

⁴ хира – ҳайрон

⁵ ромиш – оромиш, роҳат

⁶ марчаъ – ҷои бозгашт, паноҳгоҳ

Садафи гавҳари аиммаи¹ пок.
Мубсири² ҳеч ҳадду қисме на,
Мудрики ҳеч ҳиссу қисме на.
Сахт бисёрбахш, лекин ҳилм,
Нек бисёрхор, лекин илм.
Гарчи бисёрхор нодон аст,
Ў, ки май беш хӯрд, беҳдон аст.
Баҳри ислоҳи сурати ману ту
Ў яке буду лек рӯяш ду.
Рӯйе аз баҳри илм сӯи падар,
Рӯйе аз баҳри феъл сӯи сувар.
Он яке пур зи гӯш, лек аз ҳуш
В-ин дигар пурзабон, вале аз нӯш.
Дар яке ҳол аз ин ду сӯ бишқуфт,
Ҳам сухан гуфту ҳам сухан пазруфт.
Пеши ӯ аз барои касби шараф,
Зада чандинҳазор олам саф.
Ҳама бедасту беқадам пӯён,³
Ҳама бекому безабон гӯён.
Ҳама аз ҳиссу аз хаёл бурун,
Ҳама боқиву бе чигунаву чун.
Ҳамаро қибла бар чибиллати⁴ хеш,
Ҳамаро дида сӯи иллати хеш,
Ҳам дар ӯ воридони ҳазрати ғайб,
Ҳам дар ӯ содирони лашкари айб,
Ҳам дар ӯ олимони сурати шаръ⁵,
Ҳам дар ӯ омилони сурати фаръ⁶,
Як сафаш раҳравону мазлумон,
Чашмашон дидаҳои маъсумон⁷.
Як сафаш роҳибону қиссисон⁸
Бораги болҳои қиддисон⁹.

¹ аимма – пешвоён, имомон

² мубсир – бинанда

³ пӯён – равон, давон

⁴ чибиллат – сиришт, ниҳод, фитрат

⁵ шаръ – шариат, аҳком, қоидаву қонунҳои дини ислом

⁶ фаръ – ишора ба қонун ва қоидаҳои, ки аз манбаъҳои аслии шариат - Қуръон ва аҳодис истинбот карда мешаванд.

⁷ маъсумон – покон

⁸ қиссисон – кашишон; қиссис – шакли арабишудаи кашиш

⁹ қиддисон – парҳезгорон, авлиё

Дар сафе соликони пӯянда,
Дар дигар хомушони гӯянда.
Хар яке дурри нутқ месуфтанд,
Бо ману ӯ ба хулқ мегуфтанд,
К-ин ҳама таъбия¹ зи баҳри шумост,
Хар ду бошед, шаҳр шаҳри шумост.
Кисае хостам, ки бардӯзам,
Бошам он чову дониш омӯзам.
Назди он қавм хостам тан зад²,
Пир дарҳол бонг бар ман зад,
Ки: «Нагуфтам туро, ки чун ӯ бош,
Мухтасарчашму бадписанд мабош.
Гарчи з-ин сӯ муқаддари фаршед
Дон, ки з-он сӯ муқаддари аршед.
Дар мухитӣ, бигард, чӯй мапӯй,
Об дорӣ, ба хок рӯй машӯй.
Чун падар донӣ, аз писар бигзар,
Бар лаби Кавсар оби шӯр мах(в)ар.
Гарчи чарху замин мамолики ӯст,
Он, ки устои ӯст, молики ӯст.
Ноқисе аз паи тамомиро,
Ибра кун олами асомиро.
Аз паи сити³ қилу қолиро⁴,
Чӣ кунӣ мулки бекамолиро?
Шаҳри пурдӯст хоҳӣ, он чо пӯй,
Мағзи бепӯст хоҳӣ, он чо чӯй.
Аз паи он, ки асли биниш ӯст,
Молики кулли офариниш ӯст.

Сифати маротиби ақли куллӣ

Подшоҳе, ки баъди «кун» «кон»⁵ ӯст,
Асли кавну натоиҷи чон ӯст.
Подшоҳе, ки амр нияти ӯст
Роъии роъиён раъийяти ӯст.

¹ таъбия – омодашуда, муҳайё

² тан зад – хомӯш мондан, тоб овардан

³ сит – овоза, шуҳрат

⁴ қилу қол – мубоҳиса, кашмакаш

⁵ ишора ба ояи қуръонии «кун файақун». Яъне: Худованд чун иродаи фармоне кунад, гӯяд, ки бибош, пас ҳаст мешавад (сураи Ёсин, ояти 82).

Бартар аз гояти таноҳӣ¹ ўст,
 Хомаи дафтари илоҳӣ ўст.
 Молики хешро ба фармон ўст,
 З-он ки дар мулк хештандон ўст.
 Тахти Қуръон зи тахти фармон ўст,
 Илми Қуръону аҳли Қуръон ўст.
 Ҳеч касро бад-ӯ бидоят² нест,
 Мулки ўро чуз ў ниҳоят нест.
 Ўву ибдоъ³ то бипайвастанд,
 Дари дорвозаи адам⁴ бастанд.
 Мақсади азми авлиё буд ў,
 Ситаду доди⁵ анбиё буд ў.
 Некхоҳаш зи нанги хоҳиш пок,
 Боргоҳаш зи бори коҳиш пок.
 Воҳиби⁶ нутқу котиби маншур⁷,
 Мубдиъи амру⁸ мабдаи маъмур⁹
 На чу афлоку анҷумаш анҷом,
 На забар чунбишу на зер ором.
 Сохта амри Борӣ аз бахташ,
 Аз азал тоҷу аз абад тахташ.
 Гарчи маълули илллати сичил¹⁰ аст,
 В-арчи хомӯштар чаҳони дил аст.
 Бо чунин қудрату камоли қидам,
 Ҳама хулқу ту азъаф¹¹ асту карам.
 Парадаҳо дорад аз шараф дар пеш,
 Зери ҳар парда як чаҳон дарвеш.

Сифати арбоби тавҳид

Сафи аввал, ки пардаи айнанд
 Дар хароботи «қоба қавсайнанд»¹².

¹ таноҳӣ - поёнпазирӣ

² бидоят – оғоз

³ ибдоъ – офариниш

⁴ адам – нестӣ

⁵ доду ситад – муомила

⁶ воҳиб – атоқунанда

⁷ котиби маншур – соҳиби ҳукму фармон

⁸ мубдиъи амр – фармонраво

⁹ мабдаи маъмур – нахуст касе, ки ҳукм кард.

¹⁰ сичил – нома, тақдирнома

¹¹ азъаф – афзун, чандбаробара

¹² Яъне: Андозаи ду камон. Ишора ба ояти 9-уми сураи Начм аст.

Гоҳ дар иллат муҷоҳидаанд,
Гоҳ дар маҷлиси мушоҳидаанд.
Гоҳ дар сакру¹ гоҳ дар захванд²
Гаҳ дар исботу гоҳ дар махванд.
Ҳама ҳам бодаанду ҳам мастанд,
Ҳама ҳам нестанду ҳам ҳастанд.
Карда бар зоташон ҳазор амал,
Нақшбандони коргоҳи азал.
Пас ту он пойгоҳ бигзорӣ,
Сар бад-ин кулбаҳо фуруд орӣ.
Хезу пай бар сари чибиллат неҳ,
Рух сӯи пешгоҳи хулла³ неҳ.
Бо ҳаре дар суол то нашавӣ,
Бо саге дар чувол то нашавӣ.
Ҳиммат аз гуфти ӯ чу нав кардам,
Боз аз он ҷой қасди ӯ кардам.
Он макон бар дилам чу душман шуд,
Дарзамон ман намондам, ӯ ман шуд.
Чун аз он моя низ фард шудам,
Тифл будам ханӯзу мард шудам.
Чун дигаргуна гашт бунёдам,
Рух дигарбора сӯи раҳ додам.

Сифати соликони тариқат

Солҳо гаштам аз барои хатар
Гирди ин пурдаҳои паҳновар.
Гаҳ ба Бағдоду гаҳ ба бодияе,
Гаҳ ба Фирдавсу гаҳ ба Ҳовия⁴.
Гоҳ дил шамъу роҳи ғайрат буд,
Гоҳ ҷон ғарқи баҳри хайрат буд.
Гоҳ кардӣ маро чу сайри ниёз,
Гоҳ дар парда мондаме чу пиёз.
Гоҳ аз захми қабз паст шудам,
Гоҳ аз лутфи баст⁵ маст шудам.
Чун аз ин пардаҳо буридам ман,
Ба яке парда даррасидам ман.

¹ сакр – мастӣ, беҳудӣ

² захв – оғози рӯз пас аз баромадани офтоб

³ хулла – дӯсти

⁴ Ҳовия – номи табақае аз дӯзах

⁵ баст – фароҳ, лутфи зиёд

Сифати мутааббидони мунзавӣ¹
Соликон дидам андар-ӯ пӯён,
«Рабби зиднӣ»² таҳаййуран³ гӯён.
Нест гашта ҳама зи иззати ҳаст,
Алами⁴ бениёзӣ андар даст
Хамушоне зи чон беойинтар,
Турушоне зи шахд ширинтар.
Ҳасба аз чанги хидмати ҳайавон,
Раста аз нанги қидмату⁵ҳадасон⁶.
«Мо абаднок»⁷ иҷтиҳоди ҳама,
«Мо арафнок»⁸ эътиқоди ҳама.
Дар бақо аз бақо фано гашта,
Дар чазо аз чазо чудо гашта.
Чашмашон то валояти Одам,
Исмашон то ниҳояти олам.
Муътакиф⁹ дар сарои роз ҳама,
Пурниёзони бениёз ҳама.
Ҳама дар нестӣ ба қудрати ҳаст,
Қобилу қоили «бало»-ву «аласт».¹⁰

(давом дорад)

Таҳия ва тавзеҳи Мухлиса Нуруллоева

¹ мунзавӣ – гӯшанишин

² Яъне: Парвардигоро, бар ман биафзой. Иктибос аз ояти 114 сураи То Ҳо.

³ таҳаййуран – аз рӯи ҳайрат

⁴ алам – парчам

⁵ қидмат - кӯҳнагӣ

⁶ ҳадасон - навӣ

⁷ Яъне: Туро чунон ки сазовори бандагии туст, бандагӣ накардем.

⁸ Яъне: Туро чунонки шоистаи шинохтани туст, нашинохтем.

⁹ муътакиф – чилланишин, гӯшанишин ба хогири ибодат

¹⁰ «бало»-ву «аласт» – ишора ба сураи Аъроф, ояти 172, ки дар он аз аҳди нахусти Худо ва банда сухан рафтааст.

ДАР БАЁНИ ФАЗИЛАТИ ШЕЪР ВА ИЗАМИ ШАЪНИ ШУАРО¹

Бар раъйи² оламорои нозимони лаолии³ балоғат ва замоири⁴ хучистамаосири⁵ сайрафиёни⁶ ҷавоҳири бароат⁷, мухтафиву⁸ маҳчуб⁹ нест, ки сухани мавзуни муқаффо¹⁰ гавҳарест дар камоли таровату сафо ва рифъату¹¹ манзалати ашъори фасоҳатинтимо¹² амрест бағоят зохиру пайдо. Хиради хурдашиносро¹³ нақде роичтар аз ӯ ба даст дарнаояд ва табъи фазилатиктибосро сурате зеботар аз ӯ рӯй нанамояд. Маснавӣ:

*Ҳеч шоҳид чу сухан мавзун нест,
Сирри хубӣ зи хаташ берун нест.
Сабр аз ӯ саъбу тасаллӣ мушикл,
Хоса вақте ки пайи бурдани дил
Кунад аз вазн ба бар хилъати ноз,
Кунад аз қофия домон-и тироз.
По ба халхоли радиф орояд,
Бар ҷабин холи хаёл афзояд.
Рух зи ташбеҳ диҳад ҷилва чу моҳ,
Бибарад ақли сад афтода зи роҳ.
Мӯ ба таҷнис зи ҳам бишикофад,
Хол аз фарқи ду гесӯ бофад.
Лаб зи тарсеъ гуҳаррез кунад,*

¹ Матн аз рӯи китоби «Макориму-л-ахлоқ»-и Хондамир/Гасхеҳи Муҳаммад Акбари Ашиқ. - Техрон: Маркази нашри Мероси мактуб, Ойнаи мерос, 1378.-С. 67-79 омода гардидааст.

² раъй – андеша

³ лаолӣ – лаълҳо, гавҳари сухан

⁴ замоир – синаҳо, фикрҳои пинҳонӣ

⁵ хучастамаосир – хучастаосор

⁶ сайраф – сарроф, заршинос

⁷ бароат – хушбаёнӣ, фасоҳат

⁸ мухтафӣ – маҳфӣ

⁹ маҳчуб – пӯшида, пинҳон

¹⁰ муқаффо – қофиядор

¹¹ рифъат – баландӣ

¹² ашъори фасоҳатинтимо – ашъоре, ки фасеҳу малеҳ аст ва бо фасоҳати зиёд навишта шудааст.

¹³ хурдашинос – нуктасанҷ

*Чаъди мушкин гуҳаровез кунад.
Чаши аз ихом қунад чашимакзан,
Фитна аз анҷумани ваҳмфикан.
Бар сари чеҳра ниҳад холи маҷоз,
Шавад аз парда ҳақиқатпардоз.*

Ва яке аз далоили улувви мартабати шеършуаро ва самувви манқабати сеҳрпардозони суханоро он аст, ки фусаҳои куффор дар вақти инкори нубуввати Сайиди аброр¹, саллаллоҳу алайҳи ило инкирози-л-адвор, назми муъҷизшиори Қуръонро ба шеър нисбат карданд ва он ҳазратро аз ҷумлаи шуаро шумориданд. Ҷунончи оличаноби маорифпаноҳ, ҳақоикдастгоҳ, маҳдумии шайхулисломи Нуру-л-ҳаққи ва-л-ҳақиқати ва-д-дини Абдурраҳмони Ҷомӣ ин маъниро дар силки баён кашидаанд, ки

Қитъа:

*Пояи шеър бин, ки чун зи набӣ,
Нафӣи наъти паямбарӣ карданд.
Баҳри тасҳеҳи нисбати Қуръон,
Туҳмати ӯ ба шоирӣ карданд.*

Ва он гаҳ ҳазрати Ҳақ, субҳонаҳу ва таоло, ба калимаи «Ва мо алламноҳу-ш-шеъра ва мо йанбағӣ лаҳу»² домани исмати хотамуланбиёро аз олоиши ин туҳмат мубарро³ гардонид, на чихати он аст, ки каломии манзум филвокеъ мазмум⁴ аст, балки мушъир⁵ ба он аст, ки муонидон⁶ Фурқони ҳамидро дохили шеър надонанд ва соҳиби мақоми маҳмудро дар силки шуаро мунтазам нагардонанд. Ва агар на чунин будӣ, боястӣ, ки ҳаргиз байте ба забони илҳомбаёни он ҳазрат ҷорӣ нагаштӣ ва ҳол он, ки ба субут пайваста, ки дар рӯзи ҳарби Хунайн⁷ фармудаанд, ки

Шеър:

*Ана-н-набийю ло казиб,
Ана ибну Абдулмутталиб.*

Ва аз саҳобайи кибор⁸ ва авлиёи рафеъмиқдор низ ашъори бисёр

¹ ишора ба Муҳаммад (с)

² Яъне: «Ва ба пайғамбар шеър наомӯхтаем ва ин барои ӯ шоиста нест». Сураи Ёсин, ояти 69.

³ мубарро – пок

⁴ мазмум – мазамматшуда

⁵ мушъир – хабардиҳанда

⁶ муонидон – саркашон, душманон

⁷ Хунайн – номи маҳалле аст дар байни Тоиф ва Макка, ки дар он ҷо соли 8-уми ҳичрӣ мусулмонон бо мушрикони корзор карданд.

⁸ кибор – бузург

манқул аст, батахсис асадуллоҳи ғолиб Алӣ ибни Абитолиб, ки девони балоғатнишонаш машхур аст ва абёти фасохатоёташ бар алсинаву¹ афвоҳ² мазкур.

Ва шеър бар анвоъ аст, чун қасидаву ғазал ва қитъаву рубоӣ ва маснавӣ. Ва тоифае аз шуаро ба сабаби қасрати салоҳият бар чамеъи ин асноф³ шеър гуфтаанд ва фирқае бинобар адами мулоимати табиат бар муморисати⁴ баъзе аз ин ақсом иктифо намудаанд ва лилоҳи-л-ҳамду ва-л-миннат, ки маҳорати олиҳазрати худовандӣ, муқаррабул-ҳазрати-с-султонӣ⁵ дар чамеи анвои мазкура ба мартабае буд, ки агар шуарои мотақаддам⁶ замони муборакашро дарёфтандӣ, дафтари гуфтугӯро дарҳам навишта, аз атрофи чаҳон ба остони фазилатошёнаш шитофтандӣ. Маснавӣ:

*Зихӣ, табъи ту устоди сухан,
Зи мифтоҳи қилкат⁷ гушоди сухан.
Суханро, ки аз равнақ афтода буд,
Ба қунҷи ҳавон⁸ рахт бинҳода буд.
Ту додӣ дигарбора ин обрӯй,
Қашидӣ ба ҷавлонгаҳи гуфтугӯй.
Сафоёб аз нури раъйи Ту шуд,
Навоӣ зи лутфи навои Ту шуд.*

Ва агарчи он ҳазратро ба ҳасби қуввати табиат ва қасрати қобилият ҳар ду навъи шеър – туркӣ ва форсӣ муяссар буд, аммо майли табъи дарроқаш⁹ ба туркӣ аз форсӣ бештар буд. Мавлоно Лутфӣ,¹⁰ ки ба лутфи сухан ягонаи офоқ буд ва пеш аз вай беҳ аз вай ба забони туркӣ қас шеър нагуфта, дар мабодии¹¹ синни рушду тамйизи он ҳазрат рӯзе ба мулозиматаш расид ва илтимос намуд, ки аз натоиҷи абкори афкори¹² худ ба хондани ғазале маро баҳравар созед. Он ҳазрат ғазале хонда, ки матлааш ин аст. Ғазал:

¹ алсина – забонҳо

² афвоҳ – даҳонҳо

³ асноф – навъҳо, гуногун

⁴ муморисат – машқу тамрин қардан

⁵ мурод Алишер Навоист.

⁶ мотақаддам – пешгузашта, қадим

⁷ мифтоҳи қилк – қалиди қалам

⁸ ҳавон – хорӣ, пастӣ

⁹ дарроқ – дарққунанда, зудфаҳм, хушфаҳм

¹⁰ Мавлоно Лутфӣ – яке аз шоирони давраи темурии Хирот, ки бо Ҷомӣ робитаи устуворе дошт ва аз ҳамзамони Алишер Навоӣ буд.

¹¹ мабодӣ – аввалҳо

¹² абкори афкор – фикрҳои нав, фикри латиф

*Оразинг ёнгоч, кузимдин сочилур ҳар лаҳза ёш,
Буйлаким, пайдо булур юлдуз, ниҳон булгоч қуёш.*

Чаноби Мавлавӣ аз истимои ин ғазали ғарро¹ дар баҳри ҳайрат афтода, ба забон ронд, ки: «Валлоҳ, ки агар муяссар шудӣ, даҳ-дувоздаҳ ҳазор байти туркӣ ва форсии худро ба ин ғазал бадал мекардам ва хусули ин муомиларо фавзи азим² мешуморидам». Дар зимистоне, ки ин амири³ хусравнишон дар мулозимати султони Соҳибқирон дар хиттаи⁴ Марв иқомат доштанд, ҳаёли татаббуъи қасидаи «Баҳру-л-аброр» дар хотири отири⁵ он ҳазрат афтода, ин матлаъро ба лавҳи баён нигоштанд, ки

Байт:

*«Оташин лаъле, ки тоҷи Хусравонро зевар аст,
Ахгаре баҳри ҳаёли хом пухтан дар сар аст.*

Ва қосиде таъйин фармуда, чиҳати талаби ислоҳ назди ҳазрати ҳақоикпаноҳи Махдумӣ,⁶ наввараллоҳу марқадаҳу⁷, ирсол намуданд. Он ҳазрат дар таърифи ин матлаъ ин рукъаро⁸ иншо фармуда, равон гардониданд, ки

Қитъа:

*Зиҳӣ карда аз шавқи шахбози табъат,
Ҳумоёни қудсӣ ҳавои тазарвӣ.
Зи Марвам фиристодай матлаи хуш,
К-аз аҳли суҳан мисли он нест марвӣ.*

Алҳақ, матлаест анвои лутфу зако аз маонии он толеъ ва осори хусни адо аз ибороти он ломеъ.⁹ Агар чунончи гоҳе ба итмоми он пардозанд ва партави андеша бар такмили он андозанд, шак нест, ки байтулқасидаи назми айём ва воситату-л-икди шуҳуру аъвом хоҳад буд. Ҳақ, субҳонаҳу, аз ҳарчӣ набояд, масун¹⁰ дород ва аз ҳарчӣ нашоёд, маъмун».¹¹

Ва дар вақте ки ҳазрати Махдумии ҳақоикпаноҳӣ, наввараллоҳу марқадаҳу, аз сафари мубораки Ҳичоз ба роҳи Шом муроҷаат¹² фармуда буданд, ин рубоӣ ба хотири анвори амири фазилатгустар

¹ ғарро – олі

² фавзи азим – саодати бузург

³ амир – ишора ба Навоӣ

⁴ хитта – вилоят

⁵ хотири отир – андешаи софу бегубор, хотири равшан

⁶ ишора ба Чомӣ

⁷ Яъне: Худованд қабрашро пурнур гардонад

⁸ рукъа – нома, мактуб

⁹ ломеъ – дурахшон

¹⁰ масун – маҳфуз

¹¹ маъмун – эмин

¹² муроҷаат – бозгашт, баргашт

расид. Назди он ҳазрат ирсол¹ намуданд, ки

Рубой:

*Инсоф бидеҳ, эй фалаки минофом,
То з-ин ду кадом хубтар кард хиром?
Хуршеди ҷаҳонтоби ту аз ҷониби субҳ,
Ё моҳи ҷаҳонгарди ман аз ҷониби Шом.*

Он ҳазрат дар ҷавоб ин рукъаро қаламӣ карданд,² ки

Рубой:

*«Бо килки ту гуфт нома, к-эй гоҳи хиром,
Сад туҳфаи хуш ба Рум оварда зи Шом.
Гар пои ту дар миён набошад, нарасад,
Маҳчуронро зи ҷониби дӯст наём.*

Чун рукъаи шариф ба хатту иборати латиф мутазаммини³ рубой:

*Чунон дар ҷавдату ҳусни баён фард,
К-аз он беҳтар тасаввур кам тавон кард.*

- ба мутолиаи ин заиф расид, аз ҳар мисраъ бар дили маҳзун ва си-
наи маҷрӯҳ дари тафриқае масдуд⁴ гашт ва боби ҷамъият мафтӯҳ.⁵
Ноираи⁶ шавқи висол иштиёл⁷ ёфт ва добияи⁸ сафар муфзӣ⁹ ба
давлати иттисол¹⁰ истикмол¹¹ пазируфт. Хотир чунон мехост, ки
анқариб имзои¹² ин нийят ва таҳқиқи ин умнийят¹³ карда ояд. Аммо
ба воситаи тамодии¹⁴ айёми рӯза ва тазоуфи¹⁵ заъфи ҳаррӯза, мавъуди¹⁶
ин мурод баид¹⁷ афтод. Ҳақ, субҳонаҳу ва таоло, ҳамгинонро тавфиқи
масолехи¹⁸ диниву дунявӣ рафиқ гардонод, вассалом».

Ва аз ҷумлаи манзумоти ин амири хучастасифот «Ҳамса»-и

¹ ирсол – фиристодан

² рукъаро қаламӣ кардан – хат навиштан

³ мутазаммин – шомил

⁴ масдуд – баста

⁵ мафтӯҳ – кушода

⁶ ноира – шӯъла, оташ

⁷ иштиёл – шӯълавар шудан

⁸ добия – сабаб, ангега

⁹ муфзӣ – паҳншуда, ба чизе расида

¹⁰ иттисол – пайваст

¹¹ истикмол – камол пазируфтан

¹² имзо – ичро

¹³ умнийят – мақсад, матлаб, орзу

¹⁴ тамодӣ – тӯлкашӣ

¹⁵ тазоуф – дучанд шудан

¹⁶ мавъуд – ваъдагоҳ

¹⁷ баъид – дур

¹⁸ масолех – кори хайр, кори салоҳ

туркист,¹ муштамил бар бисту ҳафт ҳазор байт, ки дар баробари «Панҷ ганҷ»-и Шайх Низомӣ шарафи тартиб ёфта ва дар он китоб маонии дақиқаи хаёлотии латифа² бисёр ангехтаанд³. Чунончи ҳазрати Маҳдумии ҳақоикпаноҳӣ дар таърифи он фармуданд, ки

Маснавӣ:

*Ба туркизабон нақше омад аҷаб,
Ки ҷодудамонро бувад муҳри лаб.
Зи чарх офаринҳо бад-он килк бод,
Ки ин нақши матбӯъ⁴ аз он килк зод.
Бибархӯд бар форсӣ гавҳарон,
Ба назми дарӣ дурри назми равон,
Ки гар будӣ он ҳам ба лафзӣ дарӣ,
Намондӣ маҷоли⁵ суҳангустарӣ.
Ба мизони назми муаҷҷазнизом,
Низомӣ кӣ будиву Хусрав кадом?!
Чу ӯ бар забони дигар нукта ронд,
Хирадро ба тамйизашон раҳ намонд.*

Ва айзан⁶ аз ғазалҳои туркӣ чаҳор девон муҳтавӣ⁷ бар бисту панҷ ҳазор байт мурағаб сохтаанд. Девони аввалро, ки дар айёми танассумии насими сибо⁸ ба тартиби он пардохтанд, «Ғароибу-с-сигар» ном ниҳодаанд ва девони сониро⁹, ки дар замони ҷавонӣ дар силки назм¹⁰ кашидаанд, мавсум¹¹ ба «Наводиру-ш-шабоб» гардониданд ва девони солисро,¹² ки дар синни вуқуф баъзе авқотро¹³ ба тақмили он сарф намудаанд, «Бадоеъу-л-васат» ном фармудаанд ва девони робеъро,¹⁴ ки дар айёми куҳулат¹⁵ партави андешаи он ҳазрат¹⁶ бар

¹ ҳамсаи туркӣ – ҳамсаи Навоӣ, ки солҳои 1483-85 эҷод шуда, шомили панҷ маснаvist: Ҳайрату-л-аброр, Лайлӣ ва Мачнун, Фарҳод ва Ширин, Сабъаи сайёра ва Сади Искандарӣ

² хаёлотии латифа – андешаҳои зариф

³ ангехтан – ба вучуд овардан

⁴ матбӯъ – мақбул, дилкаш

⁵ маҷол – фурсат, маврид

⁶ айзан – низ, ҳамчунин

⁷ муҳтавӣ – дарбаргиранда

⁸ сибо – кӯдакӣ

⁹ сонӣ – дуҷум

¹⁰ силки назм – киноя аз гуфтани ашъори мавзун

¹¹ мавсум – номидашуда

¹² солис – сеҷум

¹³ авқот – вақтҳо

¹⁴ робеъ – чорум

¹⁵ куҳулат – миёнсоли

¹⁶ ишора ба Навоӣ

назми он тофта, ба «Фавоиду-л-кибар» иттисом¹ ёфта. Ва аз чумлаи мусаннафоти² ин баргузидаи воҳибулатиёт³ рисолаи «Мизону-л-авзон» аст, ки ба забони туркӣ дар фанни арӯз навиштаанд. Ва алҳақ, касрати⁴ маҳорати он ҳазрат дар дақоқи шеър⁵ аз он рисола фаҳм мешавад, зеро ки чандин баҳри матбӯъ, ки партави шуури шуарои мотақаддам⁶ бар он наяфтода, изофаи давоири⁷ арӯз кардаанд. Чунончи, аз мутолиаи он нусхаи гиромӣ ин маънӣ мустафод⁸ мегардад.

Дигар аз манзумоти ин амири фархундасифот «Чихил рубоӣ»-ст, ки дар тарҷумаи «Чихил ҳадис» гуфтаанд. Ва айзан дувисту шаст рубоӣ, ки ҳар чаҳор мисрааш муқаффоӣ мураддаф⁹ аст, дар тарҷумаи калимоти фасоҳатоёти насруллаоли ба забони туркӣ дар силки назм кашидаанд ва зоҳиран ҳеч кас пеш аз он ҳазрат ба забони туркӣ рубоӣ нагуфта буда, то бад-он чӣ расад, ки ҳар чаҳор мисрааш муқаффоӣ мураддаф бошад! Ва девони қасоиду ғазалиёти форсии ин фориси¹⁰ майдони балоғат шаш ҳазор байт аст дар ғояти равонию салосат¹¹ ва музайян¹² ба маонии хосу чавдати иборат ва бешоибай¹³ тақаллуфу ғоилаи¹⁴ тасаллуф¹⁵ ба андак муддате шуҳрати латофату диққати ин абёти бадеъойин ва манзумоти пурзебу тазйин ба мартабае расида, ки салотини соҳибтамкин аз ақсои билоди олам билқасд расулони суҳандон ба доруссалтанаи Ҳирот фиристода, куллиёти балоғатоёташро мечӯянд ва дарвешони гӯшанишин дар атрофи диёри Арабу Ачам ҳамвора дар ҳавои ашъори шавқомези он ҳазрат ба сар бурда, ба чидди тамом роҳи талаб мепӯянд. Лочарам, аз сарҳади Хитову Хутан то ниҳояти Руму Мағрибзамин бар алсина ва афвоҳи шоҳу гадо ва пиру барно, муслиму кофир, муқбилу¹⁶ мудбир¹⁷ назми

¹ иттисом – ном гирифтани

² мусаннафот – таснифот

³ воҳибулатиёт – бахшандаи ҳадоё

⁴ касрат – зиёдӣ, бисёрӣ

⁵ дақоқи шеър – нозукии шеър

⁶ мотақаддам – пешгузашта, қадим

⁷ давоир – баҳрҳои мушобеҳи шеър

⁸ мустафод – маълум

⁹ муқаффоӣ мураддаф – қофияҳои радифдор, ҳамқофияву ҳамрадиф

¹⁰ фориси – савора, марди майдон

¹¹ салосат – дурустӣ, равонӣ

¹² музайян – зиннат дода шуда

¹³ шойба – гумон

¹⁴ ғоила – даъво

¹⁵ тасаллуф – худситоӣ

¹⁶ муқбил – хушбахт

¹⁷ мудбир – бадбахт

латифаш мазкур аст ва бар алвоҳи замоиру¹ саҳоифи хавотири чамен тавоифи аном² аз хавосу авом³ шеъри шарифаш манкушу⁴ мастур⁵. Қитъа:

*Зикри ҷамили туст дар атрофи барру баҳр,
Бе миннати хатиб, ки бар ҷӯби минбар аст.
Дар сикка гарчи нест, вале нақши номи ту,
Бар лавҳи хотири ҷама чун сикка бар зар аст.*

Дигаре аз муаллафоти⁶ амири олигуҳар «Рисолаи муфрадот» аст, ки дар фанни шарифи муаммо ба забони форсӣ иншо намудаанд ва дар вазъу тартиби он нусхаи гиромӣ ихтирое бағоят муфид фармудаанд, зеро ки дар ҳар амале аз аъмол муаммое ва муаммо, ки ба истишҳод⁷ овардаанд, шикофтани он мавкуф⁸ нест, магар бар донистани аъмоле, ки баъд аз вай мазкур шуда. Лочарам, чун ин рисолаи бадеъойинро назди ҳазрати Маҳдуми ҳақоикпаноҳӣ, наввараллоҳу марқадаҳу, ирсол доштанд, он ҳазрат ин рукъаро дар таърифаш бар лавҳи баён нигоштанд, ки

Байт:

*«Расули дӯст ба дастам яке рисола сунурд,
Рисолае, ки зи дил ранҷи дерсола бибурд.*

Алҳақ, на рисолаи наврасидае, ки соле дар раҳ карда, то пай ба сарвакти дурафтодағони орзуманд оварда, балки хилъате⁹ аз чомаҳонаи ғайб восил,¹⁰ зебо ба болои муқаддамони¹¹ аҳли дил.

Рубоӣ:

*Ба ҳар сатре зи насраиш чун барӣ пай,
Шавӣ ориф ба асле кулӣ аз вай.
Чу назмаи ро ба лавҳи дил нигорӣ,
Зи ҳар байте аз он номе барорӣ.*

Ҳақ, субҳонаҳу ва таоло, сарчашмаи он файзро аз олоиши макорех масун дород ва аз омезиши мақоид¹² маъмун, вассалому валиқром».

¹ алвоҳи замоир – саҳифаи дилҳо

² аном – мардум

³ хавосу авом – одамони баландмартабаву оддӣ

⁴ манкуш – нақшбаста

⁵ мастур – навишташуда

⁶ муаллафот – таълифот

⁷ истишҳод – далелу шохид овардан

⁸ мавкуф – вобаста

⁹ хилъат – чома, либос

¹⁰ восил – расанда

¹¹ муқаддамон – пешгомон

¹² мақоид – макрҳо, хилаҳо

Ва филвокеъ¹ латофати диққати муаммо дар ин вило² ба воситаи таваччуҳи хотири файёзи амири хидоятинтимо ба мартабае расида, ки шарҳашро дар қалам натавон овард ва ба дараҷае тараккӣ намуда, ки аз он болотар тасаввур натавон кард. Аз шикофтани муаммиёташ ғунҷаи дил чун дили ғунча аз насими саҳарӣ шукуфтани гирад ва аз дарёфтани дақиқи хаёлоташ гулшани димоғ монанди димоғи аҳли гулшан аз шамими³ гулҳои тарӣ⁴ сифати атрият пазирад ва ин муаммо ба исми Сафӣ ...ва бадру иёб дохили муаммоёти амири комёб аст, ки

Байт:

*Чонфизо чун нафаси Исӣ гаит,
Аз сабо ҳар чӣ бар он дар бигзаит.*

Ва айзан ин муаммо ба исми «Шаҳриёр» зодаи зеҳни шарифи амири номдорест, ки:

*Шаҳриёре, ки дилозори ман аст,
Ҳам шаҳу ҳам маҳу ҳам ёри ман аст.*

Ва айзан ин муаммо ба исми «Хон» дар силки муаммоёти амири баландмакон интизом дорад⁵, ки

Байт:

*Он ки бо лаъли лаби чонбахш чонони ман аст,
Чун намояд холи мушкин, зери лаб чони ман аст.*

Ва айзан ин муаммо ба исми «Шобур» дохили манзумоти амири муаййиди мансур аст, ки:

*Зи ашқи беҳади галтони ман шудӣ маълум,
Ки бурҷи авҷи умедам ба хок рехт нучум.*

Ва айзан ин муаммо ба исми «Ҳомид» аз натоиҷи табъи салими он ҳазрат аст, ки

Байт:

*Чун бибарад чом ба сӯи даҳан,
Қатра зи лаб пок қунад моҳи ман.*

Ва айзан ин муаммо ба исми «Ҳамза» аз ҷумлаи манзумоти амири хучастасифот аст, ки:

*Эй мугбача, раҳ гил шуда аз чашими тари ман,
Хишти сари хум бар раҳи майхона бияфкан.*

Ва айзан ин муаммо ба исми «Фаррух» дар силки муаммиёти Амири фархундасифот мунтазам⁶ аст, ки:

¹ филвокеъ – дарвокеъ

² вило – муддат, вақт

³ шамим – бӯи хуш

⁴ тарӣ – шодоб, тару тоза

⁵ интизом дорад – ҷой дорад

⁶ мунтазам – дохил

*Дар хазон бин боғро бе фарру сарв аз ҷо шуда,
Булбулаш бар ҳам зада минқору ногӯё шуда.*

Ва айзан ин муаммо ба исми «Баҳо» дохили манзумоти амири хидоятинтимост,¹ ки

Байт:

*Эй фалак беҳи ниҳоли тараби мо кандӣ,
Баргаи аз сарсари бедод ба хок афкандӣ.*

Ва айзан ин муаммо ба исми «Ҳисом» аз ҷумлаи муаммоёти амири олимақом аст, ки байт:

*Задӣ дар чашмам, эй турки шикорӣ,
Хаданги кайбури, к-афтод корӣ.*

Ва наздик ба санъати муаммоест ёфтани алфози муносиб чихати забти вақоеъи куллия. Ва он ҳазратро дар ин боб калимоти хубу ибороти марғуб бисёр ба хотир расида. Чунончи дар таърихи вафоти Мавлоно Тӯти² шоир фармудаанд, ки:

*Фасеҳи замон, Тӯтӣ, он шоире,
Ки будаиш зи бикри маонӣ арӯс.
Чу тӯтӣ бирафт ин аҷаб турфа буд,
Ки таърих шуд фавти ӯро «Хурӯс».*

Ва дар таърихи фавти Амир Султон Ҳасан ва писараш Мирзобек, ки ҳар ду ба воситаи шурби³ мудом аз олам нақл карданд, ин китъа ба назм оварданд, ки

Назм:

*Мир Султон Ҳасан, ки як соат,
Набудаиш з-иштиголи май дурӣ.
Мирзобек – нури дидаи ӯ,
Буд масти шароби ангурӣ.
Ки қазошон расид з-офати май,
Лек вақти хумору ранҷурӣ.
Буд мобайни фавташон даҳ сол,
В-ин бувад маҳзи сидқу маиҳурӣ.
Гаит таърихи фавти он «Махмур»,
В-ин яке шуд «Аён зи махмурӣ».*

Ва навбате ба работи Фаҳриддини Бетакҷӣ расида, ин ду байтро дар таърихи бинояш сабт фармуданд, ки

¹ интимо – тааллуқ

² Мавлоно Тӯтӣ – мурод Алии Туршезӣ (Шаҳобиддин Тӯтӣ) аз шоирону табибони рӯзгори Абулқосим Бобур буд ва дар мадҳи вай қасоиде низ дорад. Дар ҷавонӣ даргузаштааст ва дар Хиёбони Ҳирот дафн карда шудааст.

³ шурб – шаробнӯшӣ

Қитъа:

*Ба нури сафо равшан аст ин мақом,
Лақад сора анворуҳо боҳираҳ.
Чу бониши Фахр аст худ фохир аст,
Лақад кона торихуҳо «фоҳираҳ».*

Ва дар таърихи фавти Амир Сайид Ҳасан фармудаанд, ки

Қитъа:

*Сари аҳли фано Сайид Ҳасан рафт,
Ки чоӣ ӯ биҳишти ҷовидон бод.
Пайи он покрав ҷустанд таърих,
Бигуфтам «чаннати покаш макон бод».*

Ва дар таърихи интиқоли кудваи арбоби яқзаву интибоҳ Хоҷа Носириддини Убайдуллоҳ¹ ин қитъа дар силки назм кашидаанд, ки

Қитъа:

*Хоҷаи хоҷагон – Убайдуллоҳ,
Муриши солиқони аҳли яқин.
Шуд ба хулди барин,² ки дар фавташ
Соли таърих гаит «хулди барин».*

Ва дар таърихи фавти ҳазрати Маҳдумии ҳақоикпаноҳӣ фармуданд, ки

Қитъа:

*Гавҳари кони ҳақиқат, дурри баҳри маърифат,
К-ӯ ба Ҳақ восил шуду дар дил набудаи мосивоҳ.
Кошифи сирри илоҳӣ буд бешак, з-он сабаб
Гаит таърихи вафоташ «Кашфи асрори Илоҳ».*

Ва дар таърихи фавти Паҳлавон Муҳаммади Абӯсаид³ гуфтаанд, ки

Қитъа:

*Муҳаммад паҳлавони ҳафт кишвар,
Ки дар даҳраш набуд ақрону⁴ амсол⁵.*

¹ Хоҷа Носириддини Убайдуллоҳ – маъруф ба Убайдуллоҳи Аҳрор, ки яке аз бузургтарин машоихи нақшбандӣ дар садаи нухуми ҳиҷрӣ аст. Дар ҷавонӣ аз Мавлоно Яъқуби Чархӣ ва Мавлоно Низомиддини Хомӯш иршоду тарбият ёфт. Абдурраҳмони Ҷомӣ ва Алишер Навоӣ мурид ва тарбиятёфтаи ӯ буданд.

² хулди барин – биҳишти аъло

³ Паҳлавон Муҳаммади Абӯсаид – аз гӯштигирон ва айёрони бомаърифати давраи теурии Ҳирот буд. Аз илми адвор ва мусиқӣ иттилоъ дошта ва дар маҷлиси ӯ аҳли шеър муаммо ҳозир буданд. Миёни ӯ ва Навоӣ дӯстии устувор барқарор буда ва Навоӣ низ дар бораи ӯ рисолаи ҷудоғонае навишта ба номи «Ҳолоти Паҳлавон Муҳаммади Абӯсаид», ки дар он ба поре аз аҳволи Паҳлавон ва робитаи худ бо ӯ сухан гуфтааст.

⁴ ақрон – қарин

⁵ амсол – мисл

*Сару сарҳалқаи аҳли тариқат,
Ки рафт аз қайди гетӣ форигулбол.
Зи баъди қутби олам, орифи Чом,
Ки ӯ маҳдуми даврон буд зи иқбол.
Пас аз соли сӯи ҷаннат хиромид,
Аз ин дерина-дайри мухталифҳол.
Агар пурсад касе таърихи фавташ,
Бигӯяш «баъди Маҳдумӣ ба як сол».*

Ва дар таърихи интиқоли қозӣ Низомиддин, бавваахуллоху таоло аъла-л-биллийина, фармудаанд ки:

*Ба Мавлоно Низомиддини қозӣ,
Фалак чун аз қачӣ теги ҷафо ронд.
Зи бас, к-ӯ буд дар амри қазо рост,
Ба ҷои ростонаш чарх бинионд.
Зи баҳри фавти ӯ таърих ҷустам,
Фалак гуфто: «қазо бе ростӣ монд».*

Ва дар таърихи қатли Амир Муҳаммадамини Аббосӣ, ки ба сифати зулм иттисоф¹ дошт, дар овардани сари ӯ ба Ҳирот ин китъа назм кардаанд, ки

Қитъа:

*Нухсад аз ҳичрат гузашта, аз суи Мозандарон,
З-иқтизои чарх бас амри гарибе рӯ намуд.
Золимеро қушта сӯи шаҳраш «оварданд сар»,
Он чи оварданд, қатлашро ҳамон таърих буд.*

Ва чун натоиҷи таъби муъҷазтирози он ҳазрат зиёда аз он аст, ки ин мухтасар гунҷоиши тафсили он дошта бошад, хомаи дузабон инони баён аз он савб²гардонида, боз менамояд, ки ба юмни таваччуҳи хотири файёз ва ҳусни эҳтимоми ин амири софизамир дар айёми давлати соҳибқирони гардунсарир пояи кадрӯ манзалати шуарову фузало иртифоъ ёфта³, ба мунтаҳои⁴ мақосиду матолиб расиданд. Ва маҳмо амкана⁵ дар фасоҳату балоғат кӯшида, дар мадху санои он ҳазрат кутуби манзум мураттаб гардониданд, балки ҳазрати ҳақоикпаноҳӣ Маҳдумӣ низ дар бисёре аз манзумоти хеш ин амири некӯандешро сутудаанд ва бад-ин чихат шеъри латофатшиори худро зебу зинат афзудаанд. Чунончи, асомии⁶ баъзе аз он нусахи гиромӣ

¹ иттисоф – мавсуф будан

² савб – тараф, самт

³ иртифоъ – баландӣ

⁴ мунтаҳо – интиҳо, авҷ

⁵ маҳмо амкан – ҳар қадар муяссар афтад

⁶ асоми – номҳо

мастур мегардад: «Тӯҳфату-л-Аҳрор», «Сабҳату-л-аброр», «Лайлӣ ва Мачнун», «Юсуф ва Зулайхо», «Хирадномаи Искандарӣ».

Ва асомии дигар кутуб¹, ки ба номи номии он Ҳазрат шарафи итмом² ёфта ва эроди онҳо дар ин мақсад муносиб бар ин ҷумла аст, ки навишта мешавад: «Рисола дар саноеъ ва бадоеи шуаро», «Рисолаи кофия» аз таснифоти олиҷаноби ниқобатпаноҳ Амир Бурҳониддини Атоуллоҳ, салламахуллоҳу ва абқоҳу.

Китоби «Лайлӣ ва Мачнун» ва «Хусрав ва Ширин» натоиҷи қалами сеҳрпардозӣ Мавлоно Абдуллоҳ – хоҳарзодаи Абдуррахмони Ҷомӣ, «Маснавиёт»-и Мавлоно Алоуддини Кирмонӣ, «Қасидаи маснӯъ»-и Мавлоно Аҳлии Шерозӣ, «Юсуф ва Зулайхо»-и Хоҷа Масъуди Гулистонӣ, «Сеҳри ҳалол» – манзумаи Мавлоно Ғиёсиддин Муҳаммади Мавлоно Ҷалол, «Рисолаи муаммо»-и Мавлоно Шамсиддин Муҳаммади Бадахшӣ, «Рисолаи муаммо»-и Мавлоно Камолиддин Мир Ҳусайн. Ва, ҳамчунин, Амир Низомиддин Шайх Аҳмади Суҳайлӣ ва Амир Камолиддин Ҳусайн Алии Ҷалоир ва Мавлоно Низомиддини Астарободӣ ва Мавлоно Фасехуддини Соҳибдоро ва дигар фузалову шуаро қасоиди ғарро дар мадҳу санои ин соҳибдавлати хидоятинтимо бисёр доранд ва тафсили онҳо мӯҷиби татвил³ аст. Лоҷарам, хомаи сареуссайр⁴ рӯй ба иншои мақсади дигар ниҳод. Ва хува-л-ҳодӣ ило сабили-р-рашод.

Таҳия ва тавзеҳи Тоҳир Салимов

¹ кутуб – китобҳо

² итмом – анҷом

³ мӯҷиби татвил – боиси дароз шудан

⁴ сареуссайр – тезҳаракат, тезрафтор

РАВЗАТУ-Л-АНВОР¹

Ҳикояти султону-л-орифин Боязиди Бастомӣ², қаддасаллоху руҳаху³,
дар баёни олами ваҳдат⁴

Масти шароби самадӣ⁵, Боязид,
Он ки задӣ наъраи «ҳал мин мазид»⁶.
Буд сабӯҳизада дар базми дил,
Бурда бурун базмгаҳ аз обу гил.
Хурда майи сармадӣ⁷ аз чоми чон,
Қуръаи он рехта бар «қун факон»⁸.
Сокини майхонаи мастӣ шуда,
Беҳабар аз олами ҳастӣ шуда.
Гашта равон мавкаби султонияш,
Вирди забон сураи субҳонияш.
Қард касе з-ӯ ба такаллуф суол,
К-эй шуда сармасти майи лоязол⁹.
Шаб ба чӣ сураат ба сабоҳ оварӣ,
Субҳи муравваҳ¹⁰ ба равоҳ оварӣ¹¹.
Гуфт: «Мазан дам зи сабоҳу масо¹²,
З-он ки на рӯз асту на шаб назди мо.
Ҳаст масоӣ-ш муҳаққақ сабоҳ,
Дар ҳарами қудс чи сакрон¹³, чи соҳ¹⁴?!
Мақсади ин роҳ зи манзил ҷудост,

¹ Давом аз шумораи гузашта.

² Боязиди Бастомӣ – Абӯязид Тайфур ибни Исо аз орифони номии садаи VIII-IX мелодӣ мебошад, ки соли 261/875 аз дунё гузаштааст.

³ Яъне: Худованд руҳашро шод дорад.

⁴ ваҳдат – ягонагиву иттиҳод; вусули зеҳни солиқ ба мавқеяте, ки дар он кулли коинотро чилваи чамоли Ҳаққ бидонад.

⁵ самадӣ – бениёзӣ, сифати Худованд; рубубият

⁶ Яъне: Оё афзун аз ин боз ҳафт. Порае аз ояти сивуми сураи Қоф.

⁷ сармадӣ – ҷовидонӣ, доимӣ

⁸ Яъне: Бишав (гуфт Худо) ва (ҳастӣ) ҳафт бишуд. Порае аз ояти 82, сураи Ёсин

⁹ лоязол – тамомнашаванда, ҷовидон

¹⁰ субҳи муравваҳ – субҳи хушбӯй, субҳи муаттар

¹¹ ба равоҳ овардан – шом қардан, ба шом овардан аст.

¹² сабоҳу масо – субҳу шом

¹³ сакрон – маст, мастӣ, даврони мастӣ

¹⁴ соҳ – шакли кӯтоҳшудаи соҳиб аст, ба маънии рафик, чалис, ошно

Фурза¹ ин баҳр зи соҳил ҷудост.
Нест дар ин дам, ки манам субҳу шом,
Шом дар ин хона кӣ орад ба бом?
Кулзуми тавҳид надорад канор,
Бодаи таҳқиқ надорад хумор.
Мурғ, к-аз ин шуъба шавад нағмасоз,
Сабза надонад зи лаби чашма боз.
Нолаи шавқ аз ҷарасе дигар аст,
Накхати ишқ аз нафасе дигар аст.
Ҳар қадаме лоики ин роҳ нест,
Ҳар ҳараме дархури ин шоҳ нест.
Мулки Сикандар ба гадо кай расад?!
Нури Сурайё ба Суҳо² кай расад?!
Гавҳари ин баҳр ба мо додаанд
В-оташи моро зи ҳаво додаанд.
Ҷам кӣ бувад? Ҷуръачаши ҷоми мо,
Ҷам ҷӣ бувад? Номвар аз номи мо.
Шорехи ин фикҳ надорад калом,
Тоири ин равза наёяд ба дом.
Шоми чигарсӯхтаро бом нест,
Боми ғамандӯхтаро шом нест.
Навбати ушшоқ надорад ғазал,
Қавли бузургон набувад ҷуз амал.
Ман ба азал роҳи абад мезадам,
Беҳуд аз онам, ки на х(в)ад мезадам.
Оҳи дили сӯхта сози ман аст,
Роҳи Наҳованд³ Ҳичоз⁴ ман аст.
Ҳар кӣ аз ин парда надорад наво,
Бо дили Ҳочу бувадаш мочаро.

**Мақолати чаҳорум: Дар танбеҳу таҳдид ва ба чашми таъзим дар
мрдум нигаристан**

Эй дили пуртоби чаҳонтоби ман,
Ҳоки туам, гар набарӣ оби ман.
Дам бикушо, то ба кай ин бастагӣ?!
Гарм даро, то ба кай оҳистагӣ?!
Ҷойи ту бар садр нишон медиханд

¹ фурза – бандар, ҷое, ки коло дар арза мешавад.

² суҳо – номи ситораи камнур дар Дубби асғар

³ Наҳованд – номи пардае ё шуъбаест аз мусиқӣ,

⁴ Ҳичоз – яке аз дуvozдаҳ макоми мусиқӣ

В-аҳли дарун¹ қалбат аз он мениҳанд.
Токи баланд асту ту кӯтоҳдаст,
Сина маяфроз² ба болои паст.
Дида аз он рӯй бувад пешбин,
К-ӯ натавонад, ки шавад хешбин.
Сар макаш аз хор, чу гул мебарӣ,
Айш макун талх, чу мул³ мебарӣ.
Ғарқай ин оби муаллақ машав,
Сокини ин хоки мутаббақ⁴ машав.
Чаҳд макун, бӯ, ки ба манзил расӣ,
В-ар нашавӣ ғарқа ба соҳил расӣ.
Беравиш он, к-ӯ ба сафар бозмонд,
Кӯрдил он, к-ӯ ба назар бозмонд.
Чун ту вучуде зи адам барнахост,
Шод бинаншасту ба ғам барнахост.
Чанд бувад бори чаҳон бар дилат,
Чанд вазад боди ҳаво бар гилат?!
Даргузар аз мулки Сулаймон чу бод,
З-он ки нигин аз ту бихоҳад фитод.
Худхуди чонро зи Сабо⁵ боз хон
В-он гаҳ аз ӯ ҳоли сабо боз дон.
Ҳозири ин хоки хатарнок бош,
Заҳр нигар в-аз пайи тарёк бош.
Подшаҳӣ, поси фақирон бидор,
Пир най, иззати пирон бидор.
Чун ба шикор омадай, гӯр бин,
Шӯриши шер аз гузари мӯр бин.
Чист дар ин раҳ, ки на бодаш барад?
Бод бувад ҳар чӣ зи хокаш х(в)арад.
Чун ба азал қолабат ангехтанд,
Қалби ту бар қолаби ғам рехтанд.
Сайрафий⁶ нақди дили хеш бош,
Мояи дармони дили реш бош.
Боз кушо чашму назар баста дор,

¹ Манзур сӯфиён ва аҳли тасаввуф аст.

² маяфроз – (аз феъли афрохтан) баланд макун, боло макун

³ мул – май, бода, ҳамр

⁴ мутаббақ – табақа бар табақа, сар пӯшидашуда

⁵ Сабо – номи шаҳре, ки Билкис маликай он буд.

⁶ сайрафӣ – симсарақунанда, касе ки тиллоро аз қалб чудо кунад.

Киса бипардозу камар баста дор.
Хоки ту аз баҳри гил овардаанд
В-оби равонат ба дил овардаанд.
То наравад оби рухат, хок шав
В-аз гилу хошоки ҷаҳон пок шав!
Роҳи ту дур асту туро пой суст,
Ҷомаи ин раҳ на ба болои туст.
Бош, к-аз омад-шуди хайли¹ хаёл,
Бо ту ҷӣ дастон кунад ин пири зол.
Ҷамчу ман ин чом ту нӯшидаӣ,
Ҷамчу ман ин чома ту пӯшидаӣ.
Сӯзиши ин соз ту дониву ман,
Бозии ин боз ту дониву ман.
Гар шудаӣ Ҷам², макун озори мӯр,
З-он ки чу Баҳром³ шавӣ сайди гӯр.
Киштӣ аз ин мавҷ ба соҳил расон,
Маҳмил аз ин роҳ ба манзил расон.
Гавҳари мо аз дили дарё талаб,
Ганчи равон аз дари дилҳо талаб.
Дар пайи ҳар Тур⁴ нигар Мусие⁵,
Бар сари ҳар маҳд⁶ бибин Исие.
Гул нигар, ар хор ба чашм оядат,
Ранҷ каш, ар з-он ки шифо оядат.
Даст барафшону зи Дастон⁷ мапурс,
Нӯх⁸ ба даст ору зи тӯфон мапурс.
Мардумаки дида шаву х(в)ад мабин,
Нек назар боз куну бад мабин.
Пашша надидӣ, ки кунад сайди пил,

¹ хайл – гурӯҳ, ҷамоа, лашкар

² Манзур Ҷамшед-шоҳи пешдодӣ аст, ки дар бисёр матнҳои классикӣ бо Сулаймон (а) омехта шудааст. Дар байти хозир ҳам ба иқтизои таносуби калом Сулаймон (а) дар назар дошта шудааст.

³ Баҳроми Гӯр – шоҳи сосонӣ, ки аз шоҳони одил хонда шудааст ва бо шикор кардани гӯр машҳур будааст.

⁴ Тур – номи кӯҳе, ки Мӯсо (а) бар он дар муноҷот рафтӣ, ки ба Тури Сино машҳур аст.

⁵ Мӯсо (а) дар назар аст.

⁶ маҳд – гаҳвора; ишора ба муъҷизаи дар гаҳвора сухан кардани Исо

⁷ Дастон – лақаби Рустам, паҳлавони машҳур аз «Шоҳнома»

⁸ Нӯх – ҳазрати Нӯх (а) яке аз паямбарони улулазм, ки баъди даъвати тӯлонии ӯ Худованд тӯфони азиме бар сари ҷаҳониён фиристод.

Сел надидӣ, ки барад оби Нил¹.
Мӯр агар з-он ки фаровон бувад,
Аз пайи танбеҳи Сулаймон бувад.
Курси қамар, к-оби сурайё барад,
Аз дили шаб иллоти савдо² барад.
Дар қадаҳи он ки шафақ номи ўст,
Оби анор аз пайи сафро³ накўст.
Ҳар чӣ дар ин марҳила пардохтанд,
Баҳри давои маразе сохтанд.
Чашми ҳақорат зи чаҳон боз гир,
То нашавӣ пеши чаҳоне ҳақир.
Навбатии пардаи ушшоқ бош
В-оинаи сурати офоқ бош.
Нақши ғариб аз назари хеш дон,
Лаззати нӯш аз гузари неш дон.
Сиккаи Ҳочу зари чонӣ шинос,
Хотири ў ганчи ниҳонӣ шинос.
Об шумар, чӯйи равонаш шумор,
Гавҳари кон, чавҳари чонош шумор.
Ганҷ талаб кун чу ба вайрон расӣ,
Панча ниҳон кун чу ба шерон расӣ.
Банда надидӣ, ки ба шоҳӣ расид,
Маҳ нашунидӣ, ки ба моҳӣ расид.

Ҳикояти Ҳасани Басрӣ⁴ ва Ҳабиби Ачамӣ⁵, қуддиси руҳаҳумо⁶, дар он

¹ Нил – номи дарёе дар Миср, ки аз дарозтарин рудхонаҳои олам аст. Ҳамчунин, ягона дарёест, ки аз ҷануб ба шимол қорӣ мешавад.

² савдо – сиёҳӣ, муаннаси савод

³ сафро – зардоб, моеи зардтоб дар бадани инсон, ки дар ҳалтачаи заҳра чамъ мешавад.

⁴ Ҳасан писари Ясор мулаққаб ба Абӯсаид ва маъруф ба Ҳасани Басрӣ (тав. 641 ваф. 728), ки аз зумраи тобеин мебошад. Ба ақидаи сӯфиён ў аввалин нафарест, ки барои тарвиҷи мазҳаби тасаввуф эҳтимом карда ва суҳанони ў илҳомбахши мардуми қӯёи ҳақиқат будаанд. Аз машхуртарин қасоне, ки дар маҷлисҳои ў ширкат доштаанд, Робияи Адавия ва Ҳабиби Ачамӣ мебошанд.

⁵ Ҳабиб ибни Аҳмади Ачамӣ, ки бештар бо номи Ҳабиби Ачамӣ ё Ҳабиби Форсӣ шинохта мешавад, аз зоҳидоне буд, ки дар Басра зиндагӣ мекарду ба ҳалқои дарси Ҳасани Басрӣ шомил буд. Ёро ҳамчун муассиси тасаввуфи эронӣ шинохтаанд ва дар бораи ҳаёти вай маълумоти мушаххасе дар даст нест. Олимон соли вафоти ўро мухталиф зикр кардаанд.

⁶ Яъне: Худованд руҳи ҳардуро дар бихишти барину пок бидорад

маънӣ, ки сихҳати ният¹ матлуб аст на хусни иборат

Буд Ҳабиби Аҷамӣ дар намоз,
Шуд Ҳасани Басрияш аз дар фароз.
Дид, ки «ал-Ҳамд»² ба «ал-ҳамд»³ хонд,
Рахши қироат ба иборат наронд⁴.
Гуфт: «Намоз аз паси ин чун тавон,
К-ин аҷамӣ⁵ ҳаст шикастазабон».
Дур шуду кард ба танҳо намоз,
З-он ки кунад хос зи ом эҳтироз⁶.
Дид ҳамон шаб чу фурӯ шуд ба хоб,
К-омадӣ аз ҳазрати иззат хитоб,
К-«эй Ҳасан, ар хусни иборат турост,
Сихҳати нийят зи иборат чудост.
Тири фазилат шудат акнун зи шаст,
Ёфта будиву бидодӣ зи даст.
Ғарра⁷ чӣ бошӣ ба ибороти хеш,
Ношуда кашшофи⁸ ишороти хеш.
Гар ту чудогона накардӣ намоз,
Пардаи тооти⁹ ту будӣ ба соз.
Дил чу дуруст аст, забонро бихил¹⁰,
Номи забон аз чӣ барӣ пеши дил.
Ростии дил зи равиш хостааст,
Гар ту ба дил қач наравӣ, рост аст.
Ҳаст дар ин манзараи дилфурӯз,
Маҷмараи синаи ӯ удсӯз.
Нақди дилеро, ки ниҳӣ нодуруст,
Пеши ту қалб асту бари мо дуруст.
Эй шуда аз кӯйи муҳаббат ғариб,

¹ сихҳати ният – дурустии ният

² Яъне: Сипос... (бо «ҳо»-и хуттӣ) оғози Қуръони карим, саршавии ояти аввали сураи Фотиҳа аст.

³ Алҳамд бо «ҳо»-и хавваз хондан ғалат мешавад ва он мутобиқи таҷвиду тарти-ли Қуръон нест.

⁴ Яъне, дуруст қироат накард.

⁵ Одатан арабҳо шахси кундзабонро аҷамӣ мегӯянд ва лафзи «аҷам» ҳам ба маъ-нои ғайриараб (яъне қасе, ки ба арабӣ ҳарф зада наметавонад) аз ин ҷост.

⁶ эҳтироз – ҳештанро аз чизе нигоҳ доштан, парҳез кардан

⁷ ғарра – ба такаббур фирефта шудан, мағрур гардидан

⁸ кашшоф – кушоянда ва ҳалқунандаи мушкилот

⁹ тоот – ҷамъи тоат, ибодатҳо

¹⁰ бихил – бимон, бигузур

Роҳ надониста ба сӯйи ҳабиб¹.
Шарти муҳаббат зи ҳабибон талаб,
Нусхаи дору зи табибон талаб.
Рав, хабари ганҷ зи вайрона чӯй,
Ҳоли дили шамъ зи парвона чӯй.
Муҳра ба даст ору ҳазар кун зи мор,
Дастаи гул банду гузар кун зи хор.
Дар паси ҳар парда навозандаест,
Дар раҳи ҳар сӯхта созандаест.
Қимати гавҳар кӣ кунад? Чавҳарӣ,
Мулки саодат кӣ харад? Муштарӣ.
Гарчи пур аз бӯйи баҳор аст боғ,
Кай шунавӣ роиҳа аз ин димоғ.
Тӯтии хушхон, ки забон номи ўст,
Шаккари ширини баён коми ўст.
Айб макун гар шиканад дар сухан,
Бад набувад тӯтии шаккаршикан.
Ҳаст забон булбули дастоннавоз,
Дил гули садбарги гулистони ноз.
Ганчи равон шуд дилу афъӣ забон,
Фарқ басте бошад аз ин то ба он.
Гар сари Хочу бувадат пойдор,
Ганҷ ба даст ору ба афъӣ супор.

**Мақолати панҷум: Дар инкилоби умур² ва изтиробии духур³ ва вусуқ⁴
ба ҳазрати Раббу-л-арбоб⁵**

Чанд шавӣ, эй дили савдопараст
Аз майи нӯшини ҳаво нимамаст?!
Хоб зи ҳад рафту ту масти хароб,
Вақт наёмад, ки дарой зи хоб.
Афъии кажрав, ки зумурраднамост,
Тез марав дар назараш, к-аждаҳост.
Ришта ниғаҳ дор, ки хоҳад гусехт⁶,

¹ ҳабиб – дӯстдошта. Ин чо Худованд дар назар аст.

² умур – чамъи амр, корҳо

³ духур – чамъи даҳр

⁴ вусуқ – эътимод, итминон

⁵ Раббу-л-арбоб – Парвардигори парвардигорон, Худои бузург, мурод Худои таъолост.

⁶ гусехт – аз феъли гусехтан, канда шудан, пора шудан

Мурсала¹ биндоз² чу дурдона рехт.
Роҳ дароз асту туро ноқа³ ланг,
Гусса фароҳ асту туро сина танг.
Кист дар ин ҳалқа, ки тобе нахӯрд
В-аз лаби теғи аҷал обе нахӯрд.
Чарх ҳамон аст, ки нӯшин равон⁴
Боз гирифт аз лаби Нӯшинравон.
Ҷоми Ҷам аз даст шуду Ҷам намонд,
Мулк дигаргун шуду хотам намонд.
Ҳалқанишинон, ки дар ин хиргаҳанд,
Ҳалқасифат бар дари ин даргаҳанд.
Пардасароён, ки дар ин пардаанд,
Бар дари дил ҷон ба наво бурдаанд.
Ҳар дам аз ин парда навое зананд,
Роҳи дили пардасарое зананд.
Ҳар нафасе бода ба мастӣ диҳанд,
Ҷоми тараб бар кафи дасте ниҳанд.
Шамъфурӯзони шабистони бом,
Лолафурӯшони гулистони шом.
Хуни хур аз кӯзаи боме хуранд,
Оби шаб аз шишаи шоме хуранд.
Субҳ, ки оҳи саҳараш ҳамдам аст,
Аз ҷӣ хурад хуну ҷунин хуррам аст?!
Хусрави Парвез⁵ чу парвоз кард,
Хусравии мулки адам соз кард.
Хезу ту ҳам барги сафар соз кун,
Чашми азимат ба ватан боз кун.
Дил чи бар ин мулки мушавваш ниҳӣ,
Пой бар ин мори мунаққаш⁶ ниҳӣ.
Дашт гар он аст, ки Шабдез⁷ тохт,

¹ мурсала – гарданбанди дароз, гарданбанд

² биндоз – шакли кӯтоҳшудаи биандоз аст.

³ ноқа – шутур

⁴ нӯшин равон – ба маънои ҷони ширин

⁵ Хусрави дувум ё Хусрави Парвез (тав. 590 ваф. 637) бисту чаҳорумин подшоҳи сулолаи Сосонӣ ва аз машҳуртарин шоҳони ин сулола мебошад. Достони ишқи ӯ бо Ширин дар адабиёти форсӣ масал шудааст. Ӯ аз дасти писараш Шерӯя зиндонӣ ва қатл шудааст.

⁶ мунаққаш – рангоранг, фиребанда

⁷ Шабдез – номи аспи Хусрави Парвез, ки гӯё ранги сиёҳ доштааст ва номаш ҳам маъхуз аз он буда.

Маҳд кадом аст, ки Шопур¹ сохт.
 Қўй гар он аст, ки Фарҳод кард,
 Шир кадом аст, ки Ширин-ш х(в)ард.
 Гар бувадаш хона бар ин ҳафт хон,
 Гӯр шавад тахтгаҳи гӯри хон.
 Пири фалак пардаи пирон дарад,
 Чашмаи меҳр оби ҷавонон барад.
 Хирқай он пири ҳавой² мапӯш,
 Соғари ин турки хитой³ манӯш.
 Домани ин оби мудаввар магир,
 Хона дар ин хоки мушаччар⁴ магир.
 Рахш бар ин қуллай саркаш матоз,
 Қой дар ин тӯдаи оташ масоз.
 Хок дар ин мартаи⁵ хокӣ мабез,
 Дона дар ин мазраи хокӣ марез.
 Ҳамдами он арқами нуҳсар машав,
 Сокини ин хонаи шашдар машав.
 Нуҳ сари он мор ба ханҷар бизан,
 Шаш дари ин дор⁶ ба бозу фикан.
 Чашм бар ин чашмаи чӯшон манех,
 Ҳуш бад-ин ғӯли хурӯшон манех.
 Ҳотифи чонро ҳадафи дил макун,
 Гавҳари конро садафи гил макун.
 Шефтаи табъи муҳандис магард,
 Ҳамнафаси нафси муҳаввис⁷ магард.
 Дастхуши фикри сабуксар мабош,
 Пайсипари ваҳми сабукпар мабош.
 Шуъбада бо чархи мушаъбид⁸ мабоз,
 Арбада бо даҳри муарбид⁹ мабоз.

¹ Ин чо шояд манзур Шопур ибни Ардашер (282-241 то м.) бошад, ки яке аз шоҳони муктадири сулолаи Сосонӣ маҳсуб мешуд.

² Манзур осмон аст.

³ Манзур дунёст ва шоир дар байт дунёро чашмтанг (турки хитой) ба маънои баҳолат оварда.

⁴ хоки мушаччар – хоке, ки аз он дарахти бисёр мерӯяд.

⁵ мартаъ – чарогоҳ

⁶ дор – хона, бошишгоҳ

⁷ муҳаввис – соҳибҳавас, касе, ки ба дунболи ҳавову ҳавас афтодааст.

⁸ мушаъбид – шуъбадабоз, найрангбоз, ҳилагар

⁹ муарбид – бадмаст, арбадакор, он ки дар мастӣ пайи озори инсонҳо бошад, бадхӯ

Даст бар ин домани пурҳок зан,
Пой бар ин саркаши бебок зан.
Хок бар ин оташи кашшоф рез,
Гард бар ин обии¹ шаффоф рез.
Бигзар аз ин доираи дерпой,
Зӯр накун, то нашавӣ зери пой.
Чанд дар ин дастғаҳи сарсарӣ²
Даҳраи³ ин даҳр ситамгар х(в)арӣ?!
Меҳр маҷӯй аз фалаки муҳрабоз,
Дил бигусил з-ин хазафи⁴ муҳрасоз.
Хур, ки бувад хайрии ин сабззор,
Дар чигари хора кунад хор-хор.
Теғ хурӣ аз ваю гӯйӣ х(в)ар аст,
Зард кунад рӯяту гӯйӣ зар аст.
Кист, ки чархаш накунад зердаст,
Ё нашавад аз қадаҳи давр маст?
Қаҳти набот аст дар ин шӯраҷой,
Нола фарох аст дар ин тангной.
Сурхгули гулшани нилуфарӣ,
Хор намояд чу накӯ бингарӣ.
Фундуки уннобии ин бӯстон,
Ҳаст пур аз хуни дили дӯстон.
Ҳар кӣ дар ин пардаи симобӣ⁵ аст,
Фитнаи ин фундуки уннобӣ аст.
Дурдии ашки шафақ аз дарди мост,
Ранги хур аз акси рухи зарди мост.
Меҳр, ки аз дасти фалак хун хурад,
Аз дили Ҳочу майи гулгун хурад.
Бо дили ман кинаи меҳр аз чӣ хост?
В-ин ситаму чаври фалак⁶ аз чӣ хост?
Меҳри фалак кину нишоташ ғам аст,
Сури чаҳон назди хирад мотам аст.
Ҳар нафасам з-ӯ зараре мерасад,

¹ обӣ – кабуд, манзур осмон аст.

² сарсарӣ – мансуб ба сарсар – боди сарду саҳт, манзур нопойдории дунёст.

³ даҳра – ҳарбаи ҷубии сараш аз оҳан, ки бад-он дарахт ва шохҳои онро буранд,
доскалла

⁴ хазаф – чизи аз сафол сохташуда, дар ин ҷо ба маъно пасту фурӯмоя омадааст.

⁵ симобӣ – нуқрагун; пардаи симобӣ – дунё, фалак

⁶ Ба иқтисоӣ маъно ва қофия ин ҷо бояд калимаи «сипеҳр» биёяд, ки муродифи
фалак аст.

Шукр, ки ризк аз дигаре мерасад.
Гарчи надорам ба чаве дастрас,
Ҳаст умедам ба Худованду бас.

**Ҳикояти малики Кирмон, ки ихтилолу¹ инхитот
дар мамлакаташ роҳ ёфт**

Буд ба Кирмон малике номвар,
Бо манаш аз айни иноят назар.
Даخلي ман аз хирмани эҳсони ӯ,
Сими ман аз дасти зарафшони ӯ.
З-абри кафаш учраву идрори ман
В-аз назараш гармии бозори ман.
Даври замон номаи азлаш² бихонд
В-аблақи ҳукмаш зи равиш бозмонд.
Чархи бадахтар зи иродат бигашт
В-ахтараш аз бурчи саодат бигашт.
Гардани гарданкашияш паст шуд,
Дастгаҳаш ҳамчу кафи даст шуд.
Рафта зи парвонаи ӯ нақши ол
В-омада дар рӯзи ҷалолаш завол.
Ман мутафаккир, ки аз ин инқилоб,
Бахти ман ин лаҳза ҷӣ бинад ба хоб.
Ақли ҷаҳондида, ки пири ман аст,
Кошифи асрори замири ман аст.
Гуфт, ки «Эй дастхуши рӯзгор,
Ношуда донишвару омӯзгор.
Дар малике банд дили пардасоз,
К-аз амалу азл бувад бениёз.
Хони бақоят дигаре мениҳад
В-оби ҳаётат дигаре медиҳад.
Чанд шавӣ хоки раҳи ҳар даре,
Рӯй ниҳӣ бар дари ҳар доваре?!
К-ӯ чу ту муҳтоҷи даре дигар аст,
Довари ӯ додгаре дигар аст.
Сайди касе шав, ки нагардад асир,
Дил ба шаҳе деҳ, ки надорад вазир.
Ҳоҷат аз ӯ хоҳ, ки муҳтоҷ нест,
Бар сари роҳи карамаш боч нест.

¹ ихтилол – дармонда шудан пеши касе ё ба чизе

² азл – бекорӣ, бекор шудан, барканор шудан

Он ки ба шавкат маликаш мениҳӣ,
Шарҳи атову ниамаш¹ медиҳӣ.
Дил ба ҳавояш мадеҳ, ар шуд фалак,
Милки яминаш² машав, ар шуд малак.
Шарм надорӣ, ки ғами нон хурӣ,
К-он чи насиби ту бувад, он хурӣ.
Ҳаст зи ғайзи карами Зулҷалол,
Машраби арзоқ³ пур оби зулол.
Шоҳу гадо рӯзӣ аз ӯ меҳуранд,
Мӯру малах қисмат аз ӯ мебаранд.
Мамлакаташ қобили тағйир нест,
Дар карамаш иллоти тақсир нест.
Бандаи ӯ шав, ки ҷаҳон з-они ӯст,
Кавну макон хурдае⁴ аз хони ӯст.
Ҳар кӣ чу Хочу ба дари дил расид,
Бӯйи гул аз боғи таваккул шунид.

**Мақолати шашум: Дар эъроз аз мо сиваллоҳи⁵ ва истимдод⁶ аз арбоби
қулуб ва асҳоби ҳимама⁷ ва камоли назари эшон**

Эй ки дам аз пири хирад мезанӣ,
Шарти хирад нест, ки х(в)ад мезанӣ.
Роҳи Худо гиру зи худ даргузар,
З-он ки ба худ роҳ наёбад башар.
Беҳудӣ аз ғояти огоҳӣ аст,
Гулбуни фақр аз чамани шоҳӣ аст.
Хезу қадам бар сари офоқ неҳ,
Тахт бар ин торами шаштоқ⁸ неҳ.
Гард зи матмураи⁹ ҳастӣ барор,
Рӯй ба маъмураи мастӣ дарор.
Рав хама хум гиру майи хом нӯш
В-аз қадаҳи зар майи зарфом нӯш.

¹ ниам – шакли чамъи неъмат, неъматҳо

² милки ямин – он чи ки танҳо ба як нафар тааллуқ дорад, моликияти як нафар

³ арзоқ – чамъи ризқ, рӯзиҳо

⁴ хурда – резаи ҳар чиз

⁵ Яъне: Ҳар чӣ ғайр аз Худо аст.

⁶ истимдод – ёрӣ хоستان

⁷ Яъне: Инсонҳои соҳибдил ва соҳиби андешаҳои баланд.

⁸ Манзур дунёст.

⁹ матмура – таххона, ниҳонхона, ҷои зеризаминӣ, ки дар он хӯрокворӣ захира
кунанд.

Лаъли равон хоҳу равонро бубин,
Дида фурӯ дӯзу чаҳонро бубин.
Ғарки фано гарду бақоро талаб,
Даргузар аз хешу Худоро талаб.
Сар накашид, он, ки ба сар боз монд,
Сикка назад, ҳар кӣ ба зар боз монд.
Беш мағӯ, к-он бути яғмову ман,
Дар раҳи ваҳдат набувад мову ман.
Ҳар нафасе майли касе мекунӣ
В-орзуи ҳамнафасе мекунӣ.
Ҳамдами субҳ охи саҳаргоҳ бас,
Дар дили шаб меҳри руҳи моҳ бас.
Оташи талъат зи чароғи дил аст
В-оби равони ту зи боғи дил аст.
Мулки Сулаймон чун накӯ бингарӣ,
Накш нигин асту дил ангуштарӣ.
Хотам агар ёфтаӣ, Ҷам туй,
В-ар шудай ганчи гуҳар, ям туй.
Ганҷ ниғаҳ дору бияфкан тилисм,
Номи мусаммо бару бигзар зи исм.
Роҳраве, к-ӯ ба Худо восил аст,
Дар раҳи беманзилиаш манзил аст.
Аз чӣ кунӣ така бар ин чор тоқ,
Хезу бизан хайма бар ин нуҳ равоқ.
Даргузар аз панҷараи шашдарӣ,
Баргузар аз манзараи чанбарӣ¹.
Об бар ин хирмани оташ фишон,
Хок бар ин лавҳи мунаққаш фишон,
К-ин фалаки заркаши зарбафтпӯш,
Ҳаст яке лурии² чанбарфурӯш.
Гох дуруст ораду гавҳар барад,
Гох дирам резадун анбар харад.
Даст ба якбора зи меҳраш бишӯй,
То нақунӣ дар сари ӯ обрӯй³.
Чанд ба ҳар сӯ чу сабо тохтан?
Ҳамнафас аз боди ҳаво сохтан.
Ҳамдами худ бошу дам аз дил барор,

¹ чанбарӣ – доирашакл, ҳалқамонанд

² лурий – дузд, найрангбоз, беҳаё

³ Яъне: То обрӯйи ту дар сари ӯ нарезад.

Пойи дили сӯхта аз гил барор.
Хиргаҳи¹ афлок ба оташ бисӯз,
Дидаи сайёра ба новак бидӯз.
Рахт бурун афкан аз ин рахтгоҳ,
Тахт ба сахро зан аз ин тахтгоҳ.
Ҷони ҷаҳонбин зи ҷаҳон барканор
В-аҳли ҳақиқат зи миён барканор.
Хайма зан аз бодияи гил бадар,
Каъбаи ҷон дар ҳарами дил нигар.
Мо ҳама маҳруру² ҷаҳон ғарқи об,
Мо ҳама маҳмуру қадаҳ пуршароб.
Рӯйи дил аз хонаи гил тофта,
Ҳар ду саро бар дари дил ёфта.
Дастӣ ҷавохир ба ҷаҳон барфишон,
Аблақи³ эъроз⁴ бар айём рон.
Рояти мастӣ зада бар боми чарх
В-оби хирад рехта дар чоми чарх.
Хурд кун ин шишаи пуробро,
Қаъи кун ин риштаи пуртобро.
Душмани ҷон ин сабаъи⁵ нухсар аст,
Доми дил ин домгаҳи шашдар аст.
В-ин ҳама пайкон, ки дар ин аждаҳост,
Новаки оҳи дили пуртоби мост.
Ғуссаи ин шӯҳи ситамгар мабар,
Ишваи ин пири муаммар⁶ маҳар.
Ҳамдамӣ аз оҳи дамодам бичӯй
В-оби рух аз дидаи пурнам бичӯй.
Дар дили Ҳочу нигару ҷон бубин
В-аз сари ҷон бигзару ҷонон бубин.
Марди раҳӣ, домани марде бигир,
Зиндадилӣ, дар ғами дарде бимир.
Ҳар чи бад-он нури басар ёфтанд,
Аз назари аҳли назар ёфтанд.
Ҳар басареро назаре додаанд,

¹ хиргаҳ – хаймаи бузургу мудаввар ва саропардаи бузург

² маҳрур – аз таб ё ғазаб гармшуда

³ аблақ – ҳар чизи дуранга, ин ҷо ба маънои аспӣ сиёҳу сапед омадааст.

⁴ эъроз – аз чизе рӯйгардон шудан

⁵ сабаъ – дад, дада, ҳайвони даранда

⁶ муаммар – он ки умри зиёд дошта бошад, солхӯрда

Ҳар назареро асаре додаанд.
Дам назад он, к-ӯ нафасе дарнаёфт,
Кас нашуд он кас, ки касе дарнаёфт.
Қатра ба баҳр ояду гавҳар шавад,
Мис чу ба иксир расад, зар шавад.

**Ҳикояти Ҳабиби Аҷамӣ, раҳматуллоҳи алайҳи¹ ва он
муставчибулқатл², ки бар дораш карда буданд ва ба айни
назараш малҳузи³ карашмаи Ғуфрон гашт**

Куштание гашта чу тайҳу⁴ шикор
В-омада дар қайди уқобайни⁵ дор.
Дор зи хунаш шуда уннобгун⁶,
Хоки сиёсатгаҳи⁷ ӯ ғарқи хун.
Дид касе дар дами субҳаш ба хоб,
Чеҳра барафрӯхта чун офтоб.
Гашта хиромон ба гулистони хур
В-аз рухи ӯ равза шуда ғарқи нур.
Гуфт, ки бо он амали нописанд,
Кори ту чун гашт бад-ин сон баланд?
Ҳеч ба дастат неву ин дастгоҳ,
Ронда суи манзилу набрида роҳ.
Суд басе ёфтаву моя ҳеч,
Сар ба фалак барзадаву поя ҳеч.
Боргахат дархури бори ту нест,
Коргахат лоиқи кори ту нест.
Гуфт: «Зи дорам чу даровехтанд,
Бар сари роҳам ба сар овехтанд.
Буд Ҳабиби Аҷамӣ даргузар,
Бар мани саргашта фитодаш назар.
Дид маро болу пар андохта,
Сар зи сари дор дарандохта.
Субҳсифат теғи дуо баркашид

¹ Яъне: Раҳмати Худованд бар ӯ бод.

² Яъне: Оне, ки қатлаш вочиб шуда буд.

³ малҳуз – мадди назар, мулоҳизашуда, дидашуда

⁴ тайҳу – парандаест, ки аз кабк хурдтар бошад, вале гӯшташ аз он лазизтар, рангаш хокситарии моил ба зард ва зери болҳояш сиёҳ аст.

⁵ уқобайн – шакли тасниияи уқоб, уқобон; ду чӯбе, ки пӯсти мучримро миёни он кашанд, ду чӯби баланде, ки мучримонро миёни он банданд.

⁶ уннобгун – сурхранг

⁷ сиёсатгаҳ – ҷои қатл, кушторгоҳ

В-аз сари сидқам нафасе дардамид.
Ҳашт бихишт аз гузараш ёфтам
В-ин ҳама з-он як назараш ёфтам.
Ҳар назаре, к-аз сари сидқу сафост,
Чун ба ҳақиқат нигарӣ, кимиёст.
Қулзуми ғуфрон чу дарояд ба мавҷ,
Завраки фуччор¹ дарояд бар авҷ.
Чун бивазад боди қабул аз чаман,
Ханда занад хору хасак бар суман.
Ҳар кӣ зи маънӣ хабаре ёфтаст,
Аз дили соҳибназаре ёфтаст.
Бар дари тавфиқ чи дарбон, чи мир,
Дар раҳи таҳқиқ чи кӯдак, чи пир.
Кори муҳиббон кӣ барорад? Ҳабиб,
Доруи бемор кӣ созад? Табиб.
Равзаи чон рӯйи табиб асту бас,
Майли равон сӯйи ҳабиб асту бас.
Мард бувад, ҳар кӣ ҳабибаш Худост,
Зиндадил он кас, ки табибаш Худост.
Ҳар назаре, к-он назари сармадист,
Нек бубин, к-аз назари эзадист.
Дидаи Хочу, ки дари дил кушуд,
Беназари лутфи илоҳӣ набуд.

**Мақолати ҳафтум: Дар аҳволи нафси мутакаллим²
ва нишони мақоми тавҳид³ ба тариқи вусул⁴**

Мо, ки май аз соғари чон х(в)ардаем,
Чони чаҳон дар сари дил кардаем.
Нусхаи нух хулд⁵ фурӯ хондаем,
Муҳраи шашрукъа⁶ барафшондаем.
Рӯй дар оинаи чон дидаем,
Гул зи гулистони хирад чидаем.
Даст зи сарчашмаи чон шустаем
В-аз ду чаҳон чашм фурӯ бастаем.

¹ фуччор – чамъи фочир, бадкорон

² мутакаллим – нафаре аз аҳли калом ва фалсафа

³ тавҳид – яктопарастӣ, илм бар ин ки Худой ягона аст; дар истилоҳи сӯфия тах-
лиси дил ва таҷриди он аз ғайри Ҳақ аст.

⁴ вусул – расидан, дар истилоҳи сӯфия ба Ҳақ расидан бошад.

⁵ хулд – бихишт; нух хулд – манзур нух табақаи осмон аст.

⁶ мӯҳраи шашрукъа – манзур замин ва ончи дар он аст.

Фусл ба хунобаи чон кардаем,
Рӯй ба меҳроби дил овардаем.
Гарчи зи чашми фалак афтодаем,
Чун гуҳар аз чашми малак зодаем.
Хонафурӯшони раҳи ваҳдатем,
Ҳалқабагӯшони дари давлатем.
Марҳалапаймои чаҳони ғамем,
Турратирози алами олаем.
Чуръакаши майкадаи мастием,
Несткуни мамлакати ҳастием.
Ҳориси¹ маҳрусай² чону дилем,
Мушрифӣ маъмураи обу гилем.
Роҳбари бодияи ғурбатем,
Ғолиясои садафи курбатем³.
То нафасе ҳаст, даме мезанем
В-аз сари мастӣ қадаме мезанем.
Кӯйи харобот зи мо шуд хароб,
Нилисипеҳр аз дили мо шуд сароб.
Ашки равон лолаи худрӯйи мост,
Мурғи забон булбули хушгӯйи мост.
Дидаи мо ҳуққаи гавҳарфурӯш,
Мантиқи мо тӯтии шаккарфурӯш.
Олами мо олами дарвешӣ аст,
Марҳами мо марҳами дилрешӣ аст.
Сурати мо маънии девонагист,
Маънии мо сурати фарзонагист.
Он ки фидои қадамаш гаштаем,
Сайди ҳарими ҳарамаш гаштаем.
Хонаи дил вақфи ғамаш кардаем,
Дурдии дардаш ба даво х(в)ардаем.
Ҳоли дили мо ту чӣ донӣ, ки чист,
Нақши дили мо ту чӣ донӣ, ки чист?
Ғайб надонанд магар аҳли ғайб⁴,
Айб набинанд магар аҳли айб.
Синаи мо «Махзани асрор»-и ўст,
Дидаи мо «Равзаи анвор»-и ўст.

¹ хорис – посбон, ниғаҳбон

² маҳрусая – ноҳия, сарзамин, хитта

³ курбат – ҳузн, ғам, андӯх

⁴ аҳли ғайб – онҳое, ки аз ғайб оғаҳӣ доранд, роздорони боргоҳи илоҳӣ

Гарчи ба маънӣ зи малак бартарем,
Дар раҳи сурат зи магас камтарем.
Нестиву ҳастии мо ҳеч нест,
Саркашиву пастии мо ҳеч нест.
Ин ҳама дорему надорем ҳеч,
Дона чӣ рӯяд, чу накорем ҳеч.
Ғам чӣ тавон хӯрд, ки ғамхорам,
Чора чӣ созем, чу бечорам.
Рав ба лаби чашмаву моро нигар,
Барг ба даст ору наворо нигар.
Дар гули сурӣ¹ нигару сур² бин,
Наргиси масту гули мастур бин.
Ҷома ба хаммор деҳу чом чӯй,
Дар дили танг ою дилором чӯй.
Ҷуз ту дар ин парда навосоз нест,
Сӯз ба даст ор, гарат соз нест.
Ғайри ту кас раҳ набарад сӯйи ту,
Эй ду ҷаҳон оинаи рӯйи ту.
Нест дар ин хона бурун аз ту кас,
Бӯйи ту ёбем дар ин кӯву бас.
Гар ту най ёр, бигӯ, ёр ку,
Ҷуз ту дар ин доира дайёр³ ку?
Ман, ки дам аз мантиқи Исӣ задам,
Кӯси сухан бар дари маънӣ задам.
Рахт суи олами боло кашам,
Тири назар дар руҳи Ҷавзо кашам.
Гар зи пайи пири хирад меравам,
То ту нагӯй, ки ба х(в)ад меравам.
Мерасад аз олами чонам навид,
Мезанадам дил дари боғи умед.
Гар дилам аз гул нафасе ёфтаст,
Он зи гулистони касе ёфтаст.
Нағмаам аз пардаи хиргоҳӣ аст,
Рояти роям алами шоҳӣ аст.
Тухфаам аз фулки⁴ фалак мерасад,

¹ гули сурӣ – навъе аз раёҳини сурх аст, ки бисёр хушбӯст, онро «гули муҳаммадӣ» ҳам гӯянд.

² сур – шодӣ, нишот, хурсандӣ

³ дайёр – даврзананда, гирдгарданда

⁴ фулк – киштӣ

Хилъатам аз мулки малак мерасад.
Гуфтаи Хочу гули боғи дил аст,
Хотири ӯ нури чароғи дил аст.
Ҳар чӣ кунун дар амал овардаам,
Айб макун, к-аз азал овардаам.
Гар набаше¹ дар чигар андохтам,
Сард мағӯяш, ки на барсохтам.
Эй ки хирад сайрафии нақди туст,
Сикка дар он чо задай бар дуруст.
Муҳраи ин рукъа аз он чо диҳанд,
Суфраи ин букъа² аз он чо ниҳанд.

Ҳикояти фариштае, ки дар сиғари³ син ба хоб дида ва таъбири он

Дар сиғари синну замони сабо⁴,
Буд дар оинаи вақтам сафо.
Таъби ман аз суҳбати омӯзгор,
Гашта мубарро зи ғами рӯзгор.
З-оташи фикрат чигарам пур зи тоб,
Омада чон бо дили ман дар хитоб.
Кай дил аз ин дафтари симинварақ,
Кай бувад он рӯз, ки хонӣ сабақ.
Чун фалаки пири чавохирфуруш,
Кард ниҳон оинаи ҳафтчӯш.
Шабрави хобам дари мардум бибаст,
Дидаам аз дидаи анчум бибаст.
Дидам аз ин панҷараи тобноқ,
Карда малак рӯй дар айвони хок.
Омада чун бадри мунирам ба бом,
Сӯйи ман оварда зи ҳазрат паём.
Талъате аз нур баророста,
Луъбате аз хур гарав хоста.
Манзараш аз хулди барин бурда об⁵,
Оразаш аз курси камар бурда тоб.
Гашта чаҳон равшану х(в)ар нопадид,

¹ набаш – аслан набш аст, ба муқтазои вазн «набаш» шуда, ба маънои шикоф, сӯроҳӣ

² букъа – бино, иморат, сарой, мақом

³ сиғар – хурдӣ, хурдсоли

⁴ сабо – хурдсоли, тифлӣ

⁵ об – обрӯ пеш гузаштан, бехтар будан

Шаб шуда ноёбу саҳар нопадид.
Дар назарам доди такаллум бидод,
Дар дили ман чашмаи ҷон баркушод.
Субҳдам аз партави он офтоб,
Заррасифат гарм бичастам зи хоб.
Боз намудам ба муаббир тамом,
Гуфт, ки «Эй тӯтии ширинкалом,
Мулки суҳан з-они ту хоҳад шудан,
Ақл саноҳони ту хоҳад шудан.
Тири ҳадиси ту ба Ҷавзо расад,
Номи баландат ба сурайё расад».
Аз суҳани ваҳй бибояд гузашт,
З-он ки дар ин хиттаи фирӯзадашт.
Ҳомили¹ мактуб чу қардӣ нузул,
Муҳр шуд ин нома ба номи Расул.
Гӯш кун ин нуктаи фаррухсуруш²,
Ақл бувад пеши худованди хуш.
В-он гули мушкин, ки дамад з-ин чаман,
Бо ту бигӯям, ки чӣ бошад: Суҳан.
Хуш дили Ҳочу, ки аз ин лолазор,
Тоза шудаи ҷон ба насими баҳор.

(давом дорад)

Таҳия ва тавзеҳи Баҳром Раҳматов

¹ ҳомил – бардоранда, кашонанда

² фаррухсуруш – хучастахабар, неқпай

ПАРЕШОН¹

Ҳикоят

Дӯсте шикоят ба ман овард, ки фалон омил² доми чавр³ ниҳода ва доди бедод дода. Гуфтам: «Шукр кун, ки чун чавраш ба ғоят расад, давраш ба ниҳоят расад, чӣ одати дунёи данӣ⁴ он аст, ки ҳар судашро хусрон⁵ аст ва ҳар камолашро нуқсон:

*Хешро сӯзад дар нақӯбинӣ,
Ҳар кӣ аз зулм отаи афрӯзад.
Дидай, к-отаи аз чинор чаҳад,
Ҳама пайванди хештан сӯзад.*

Ва ло шак(к) чандонки дар қиёмат мазлумро масубату⁶ ачр аст, золиро уқубату зачр аст. Ва ҳакимон гуфтаанд: «Ҳар ғалабае мӯчиби начот аст, магар ғалабае дар зулм, ки боиси ҳалоқат аст».

*Эё беҳабар аз пурсиши фардои қиёмат,
Имрӯз макун зулм, бикун радди мазолим⁷.
В-ар радди мазолим накунӣ, гуфтамат имрӯз,
Фардост, ки мазлум кунад ханда ба золим.*

Ва ғолибан, таҷрибат кардаем, ки аҳли зулм ба масобати⁸ уммати Нӯҳанд, ки чун нофармонӣ аз ҳад баранд, латмаи тӯфон хӯранд. Ҷуз ин фарқ нест, ки он тӯфони об буд ва ин оташ. Он аз танӯри гил барҳост ва ин аз танӯри дил, аз он ба Ҷудӣ⁹ ҳалос шуданд ва аз ин ба ҷуд¹⁰:

*Макун аз зулму ситам ҳеч дилеро гамгин,
Ё чу кардӣ, бикун аз ҷуди фаровон шодаи.
Ҳонаеро макун аз тешаи бедод хароб,
Ё бифармой бад-он гуна, ки буд, ободаи.*

¹ Давом аз шумораи гузашта.

² омил – пешкор, маъмур

³ чавр – ситам, зулм

⁴ данӣ – паст, ночиз, беарзиш

⁵ хусрон – зиён, зарар, осеб

⁶ масубат – подош

⁷ мазолим – бедодиҳо, ситамгариҳо, зулмҳо

⁸ масобат – монанд

⁹ Ҷудӣ – номи кӯҳе, ки киштии Нӯҳ пас аз тӯфон бар он нишаст.

¹⁰ ҷуд – чавонмардӣ, саховат

Алқисса, басе барнаёмад, ки омил маъзул¹ шуд ва қасони ҳоким ба мусодараташ² мубодарат³ чустанд ва чандонаш ранча доштанду шиканча карданд, ки чароғи умраш бимурду оташи зулмаш фуру нишаст:

*Золимо, тарсамат, ки худ рӯзе,
Шавӣ аз зулми дигарон мазлум.
Хони неъмат зи пеш бардоранд,
Худ бимонӣ чу дигарон маҳрум.*

Одати Анӯшервон он буд, ки агар тане аз дӯстони ягона аз бӯстони бегона себе бурдӣ, вайро осебе кардиву гуфтӣ:

*Ҷавр агар кам қуниву гар афзун,
З-он зиёнҳо расад дар охири кор.
Эй басо дудмон⁴, ки хоҳад сӯхт,
Оташ ар андак аст, агар бисёр.*

Ҳикоят

Ҳам дар ин сол ба Исфаҳон рафтам, яке аз аҳли Чормаҳол⁵ бо ин ки наздик ба муҳол аст, бад-ин навъ баёни ҳол мекард, ки: Соле дар Исфаҳон чунон қаҳтии азим афтод, ки гадоён нақши нон надидандӣ, магар дар курси офтоб⁶ ё бар суфраи агниё⁷, лекин дар хоб. Ва ҳар гоҳ қассобе ба нудрат⁸ гӯсфанде куштӣ, бечорагон бар сари қатраи хунаш ҳазор хун кардандӣ ва устухони каъбашро⁹ каъбулғизол¹⁰ шумурдандӣ.

*Маозаллаҳ, чунон қаҳтӣ, ки қасро
Агар бар лаб ҳадиси нон гузаштӣ.
Зи шавқи номи нон то рӯзи маҳшар,
Дамодам дар даҳонаш об гаштӣ.*

Қазоро рӯзе бар дари масчиде интизори рӯзии максум¹¹ мекашидам. Ногоҳ зане дидам, дар зевари арӯсон ва ҷилваи товусон ва чамоли парӣ ва хироми қабки дарӣ. Надонистам чодари сафед бар сар карда буд ё сафедии андомаш дар чодар асар карда буд, ки гуфтӣ

¹ маъзул – аз кор барканор шудан

² мусодарат – чарима

³ мубодарат – иқдом кардан

⁴ дудмон – хонадон, насл, сулола

⁵ Чормаҳол – аз музофоти Исфаҳон, ки чор ноҳияро дар бар мегирад: 1. Ноҳияи Рор. 2. Ноҳияи Киёр. 3. Ноҳияи Миздач. 4. Ноҳияи Кидмон. Бо номи «Маҳоли ар-баа» низ машҳур аст.

⁶ курси офтоб – гирдаи офтоб

⁷ агниё – дунёдорон, тавонгарон

⁸ нудрат – ягон-ягон, гоҳ-гоҳ

⁹ каъб – устухони поёнии пой, ошиқи пой

¹⁰ каъбулғизол – навъе аз ҳалвои хуб

¹¹ максум – таксимшуда

хирмани настаран¹ аст ё домани ёсуман². Чун ба ман расид, дасте бар пуштам ниҳод ва чанге сим дар муштам ва ханӯзам муайян нест, ки ба симам мусоидат кард ё ба соиди³ симинам. Ва пас аз додани сим симое намуда, имое⁴ кард, ки ҳар ғаме ба дил доштам, ба шодӣ бадал шуд.

Нодир аст он гадо, ки нафребад,

Бадри симову бадраи⁵ симаш.

Магар он кас, ки нест дар ҳама ҳол,

Одаме ҷуз ризову таслимаш.

Пас гуфт, эй мард ин ҳама ишваву ришва барои он аст, ки бо ҳам назди қозӣ равем ва гӯӣ айюҳалқозӣ⁶, ин зан аз они ман аст, ҳолӣ бетааммул талоқаш гӯед, ки маро таҷаммул нест ва ўро таҳаммул. Маро фикри ҷон асту ўро зикри нон, ман дар фикри гадоияму ў толиби чудой, ман аз мардум садақа хоҳаму ў аз ман нафақа ва дар ин қаҳтсол мардуми ҳадақаро⁷ садақа надиханд, то ба мардуми хоричӣ чӣ расад. Бо худ гуфтам, ин иқроҳ сахл асту инқораш бағоят ҷаҳл ва аз ин гофил, ки дар он ишва рангест ва дар он ришва найранге. Бо ў ба қозӣ рафтаму талоқаш гуфтам. Чун азми омадан кардам, зан аз зери чодар тифлаке ширхора баровард, ки айюҳалқозӣ бифармоед, ки тифли хешро ба туфайли хеш бибарад, ки маро шир дар пистон нест ва қувват дар шабистон. Ночор ба ҳукми қозӣ кӯдакро аз ў гирифтам ва ба ҳар сӯ, ки рафтам, махласе⁸ надидаму мухлисе наёфтам, ки тарбияти кӯдакро дар уҳда гирад. Ночор дар масҷиди ҷомеъ ўро бар замин гузоштаму гузаштам, ки баяқбор ҷамъе аз каминам даромадану бар заминам заданд. Ханносам⁹ хонданду канносам¹⁰ гуфтанд. Алҳосил бӯқаламуне¹¹ шудам ба чандин ранг, пуштам аз мушт кабуд ва суратам аз сили¹² нилӣ¹³, рӯям аз тапонча сиёҳ, ришам аз хайу¹⁴ сафед ва гулӯям аз фишурдан сурх.

Зухд аз он, ки зоҳидон бувад безор,

¹ настаран – гуле аст хушбӯӣ, ки рангҳои сурху сафед дорад

² ёсуман – номи гулест, ки ранги зард, сафед ва кабуд дорад

³ соид – соки даст; аз оринҷ то кафи даст

⁴ имо – ишора

⁵ бадра – ҳамён, кисаи пул

⁶ Яъне: Эӣ қозӣ

⁷ ҳадақа – мардумаки чашм, сиёҳии чашм

⁸ махлас – ҷои ҳалосӣ

⁹ ханнос – шайтон, бадқор

¹⁰ каннос – касе, ки қораш ҳолисозии мағоки ҳоҷатхона аст.

¹¹ бӯқаламун – порчай абрешимии рангоранг, ки рангаш гуногун ба назар мерасад. Ин ҷо ба маънии аз шармандагӣ сурху сафед шудан аст.

¹² сили – тапонча, шаллоқ

¹³ нилӣ – кабудранг

¹⁴ хай – оби даҳон, туф

*Ки расонанд халқро озор.
Фирқаи ҳилабозу зишту фузул,
Карда тазйеъ¹ шаръи поки Расул.
Шаръро доми макру шайд² кунанд,
То ки озори Амру Зайд кунанд.
Ҳар яке халқро зи хубси тамом,
Ба қироат ҳаме диҳад даином.
Нисбати малъанат диҳанд ба халқ,
Айни малъун адо кунанд ба халқ.
То ки омӣ бад-он қироати шум,
Беитар гирдашон кунанд ҳуҷум.*

Оқибат гуфтанд: «Эй насноси³ худонашнос, чаро аз иқоби чазо напурсӣ ва аз азоби Худо натарсӣ, ки то ба ҳол даҳ тифли хурдро дар масҷид андохта ва аз талбис⁴ бо иблиси лаин дарсохтаву надонӣ, ки саранҷом Худои ʔалимат⁵ ба азоби алим⁶ гирифтадор кунад ва ба офот мукофот ёбӣ. Бо он ки дар он даъво санаде надоштанд, ҳар даҳ тифлро дар сабаде ниҳоданду гуфтанд: «Сабадро бар сар гиру по аз масҷид берун неҳ, ки агар ин бор ба чанг оӣ, рӯи халосӣ нест».

*Дар дилам ҳаст дусад уқда зи асрори қазо,
Ки ба сад қарн кас аз вай гираҳе накшоёд.
К-аз чӣ рӯ марди тавонгар зи Худо фарзанде
Ба дусад назру дуо хоҳаду маҳрум ояд?
В-он гадоро, ки ба як қурсаи нон муҳтоҷ аст,
Ба яке лаҳза даҳ авлод ато фармояд.*

Ночор ба ҳукми таҳаккум⁷ он сабадро бар сар ниҳода, аз масҷид берун шудам ва ҳамаи рӯз ҳайрон будам, то ба мақбараи Таҳти пӯлод⁸ расидам, сабадро аз сар баргирифтам, он гоҳ мӯзаро аз по кашидам ва то нафас доштам, давидам. Ташнагиам ба мартабае ғолиб шуд, ки қалб дар қолабам афрӯхта шуду нафас аз ғояти илтиҳоб⁹ сӯхта, то пас аз ҷустуҷӯи бисёр ҷӯе ҷустаму оташи дил нишондам, вале ханӯз бар

¹ тазйеъ – зоеъ кардан, талаф кардан

² шайд – фиреб, макр, хила

³ наснос – махлуқи афсонавие, ки гӯё нисфаш одамшакл аст.

⁴ талбис – хилаву найранг

⁵ ʔалим – доно

⁶ алим – дарднок

⁷ таҳаккум – ҳукмшуда, қазо, тақдиршуда

⁸ Таҳти пӯлод (ё Таҳти фӯлод) – номи қабристонест дар Исфаҳон, ки бо номҳои «Лисону-л-арз» ва «Бобо Рукнидин» маъруф аст. Таърихнигорон замони пайдоиши ин қабристонро тақрибан қарни чоруми ҳиҷрӣ навиштаанд.

⁹ илтиҳоб – изтироб; хашм; сӯзиш, барафрӯхтагӣ

канори чӯ нишаста будам ва узор аз губори роҳ нашуста, ки саворе даромаду митҳарае¹ ба ман дод, ки обаш кунам, обаш бурд. Савор бар ман ҳамла овард ва тозиёнае чандам бар сар зад. Чун дасти ситез надоштам, по ба гурез гузоштам, то харобасе пайдо шуд, бад-он чо пинҳон шудам. Қазоро поям ба сӯроҳӣ рафта, ба сар даромадам, ҳоле беҳуш шудам. Чун ба ҳуш омадам, худро дар ҳучрае дидам, чуъам² зоидулвасф³ голиб шуд. Резаи нону заллаи хоне толиб шудам. Ночор ба талаб бархоста, кӯзай равған ва сабади тухми мокиён дар он чо ёфтам. Лочарам, чун хирсам чира буду нафсам хира, нахуст захираро бағал аз равғану кулоҳ аз тухм анбоштам. Пас, ба фароғат нишастаму камар ба хӯрдан бастам, то аз хӯрдани байзаву равғанам ҳайза⁴ ориз шуд, он гоҳ ақл бо нафс маориз шуд, ки чаро дар вақти оз чашми каноат боз нақунӣ ва анҷоми кор дар оғоз набинӣ:

*Гофилӣ имрӯз, эй нафси ҳарис,
К-ат ба фардо даст надҳад офия.
Шеър мегӯӣ ба нодонӣ, вале
Сахт метарсам бибозӣ қофия.*

Ночор ба мӯчиби тақозои табиат бархостаму аз хар дар роҳи начоте ҷуста, то даре баста ёфтам. Аз равзана нигоҳе карда, манқале дар он чо дидам аз чашмаи хуршед афрӯхтатар ва аҷуза бар канораш аз оташ сӯхтатар. Гуфтӣ, дояи банӣ чоң(н)⁵ аст ё таърихи офариниши ҷаҳон, гесӯ шамида, комат хамида, дандонҳо рехта, лабҳо овехта, дида намнок, чеҳра ғамнок, парраи бинӣ аз зону гузашта ва мӯи абрӯяш пардаи сафед бар ораз фурӯ хишта, чорӯби миҷгонаш замин рӯфтӣ ва чонааш ба иона сухан гуфтӣ, ҷуз сухан гуфтани гоҳ-гоҳ муносибате бо инсон надошт ва ҷуз зуртаи дамодам ва сурфаи паёпай мушобиҳате бо ҳайвон на.

Филҷумла, дар кушудаму бар аҷуза салом кардам. Алайке боз гуфт. Хостам башитоб даргузарам, фарёд баровард, ки эй ҷавон, ҳамоно қомати чун қомонам дидӣ, ки чун тир аз вай гузаштӣ ё субҳи аҷалам наздик шуд, ки шамъи вучудам бо остини таарруз куштӣ.

*Ҷавоно, мағзар аз пирон бад-ин ноз,
Ки пирон ҳам ҷавон буданд з-оғоз.
Битарс аз рӯзгори нотавонӣ,
Мазан лоф аз ҷавонӣ то тавонӣ.*

¹ митҳара – ибрик, офтоба

² чуъ – гуруснагӣ

³ зоидулвасф – берун аз васф, васфношуданӣ

⁴ ҳайза – қай намудани хӯрок, хӯрокро қабул накардани меъда

⁵ банӣ чоң – шайтонзодагон, чиниён

*Зи пирон дар ҷавонӣ ибрате гир,
Ки гиранд аз ту ибрат чун шавӣ пир.
Ба пирон дар ҷавонӣ ром шав, ром,
Яке з-огоз бингар сӯи анҷом.
Ҷавон будем мо ҳам рӯзгоре,
Ба рух ҳар як чу хуррам навбаҳоре.
Ҳазони тирӣ омад бо дами сард,
Зи дамсардӣ-и барги умр шуд зард.
Ҷавоно, сайъ кун, то дар ҷавонӣ
Ба тирӣ зиндадил худро расонӣ.*

Ҳолӣ аз он суҳанонам ҳолате ғарибу хичлате ачиб даст дод, пой азимат дар пеш ниҳода, бо вай дар канори оташ нишаста, гарми суҳбат шудем, гармии суҳбат дар ман ва гармии оташ дар равған асар кард, то ба ҳадде ки чун ҷисми ошиқ гудохта шуд ва чун ашки мазлум дар доманам фуру рехт, аҷуза доманам тар дид, гумони дигар кард. Мардона муште ба сарам зад, ки Худо маргат диҳод. Мардумони камцигарро монӣ, ки чун бо касе ситезанд, дар домани худ бимезанд. Қазоро бад-он латма¹ байзаҳои мокиён ҳам дар кулоҳам шикаста шуд ва зардаи онҳо чун барози² ширхорагон бар сару рӯям рехт, аз хичлат бархостаму гурехтам, то ба қалъае расидам. Яке аз ғулумони ҳоким дар он ҷо буд, ба бандагии хешам даъват кард, иҷобат кардам. Рӯзи дигар маро бо бозу юз ба шикор бурд, иттифоқан дар он рӯз шикоре ҷуз дар арсаи ҳаёл наёфтем, инони азимат битофтем. Дар роҳ аҳли деҳаро бо хоҷаам собиқаи муҳаббате буд, ба даъваташ бурд, боз ва юз ба ман дод, ки ту аз пеш ба хона рав, ки ман аз пас биёям. Чун фарсанге роҳ рафтам, боз тапидан гирифт ва чандон болу пар бар сару рӯям зад, ки чашмам хира шуд ва хашмам чира, ҷура болаш фуру баста, ба хӯрчинаш нуҳуфтам, ногоҳ ба қабилае гузаштем. Сағони қабила ба ҷониби тоъӣ ҳамла оварданд, аз хиффати ақл³ қалодааш⁴ барнагирифтам, то сағонаш пора-пора карданд, чун ба манзил расидам, боз мурда буд, оғози ҷазаъу фазаъ кардам. Хоҷаамро зане солиҳа буд, дилаш бар ман бисӯхт ва дар уҳда гирифт, ки маро назди хоҷа шафоат кунад, кӯдаки ширхора дар бағал дошт, ба ман дод ва худ ба табхи таом машғул шуд, кӯдак бетобӣ соз кард ва гирия кардан оғоз ниҳод, тақлиди аҷоиз⁵ ҷоиз шумурдам, ки вақте аз эшон шунида

¹ латма – зарба, тақон

² бароз – наҷосат

³ хиффати ақл – камақлӣ, сабуқии ақл

⁴ қалода – гарданбанд

⁵ аҷоиз – занони пир

будам, ки тарёк¹ мӯчиби таскини атфол шавад, мушти тарёк дар халқаш рехтам, то нафасаш қатъ шуд:

*Одаме, к-ӯро набошад таҷрибат,
Бар чунон одам шараф дорад сутур.
Меҳурад мискин намак бар ҷои қанд,
Таъми ширинро намедонад зи шӯр.
Мухтасар гӯям ба ҳар коре, ки ҳаст,
Кӯри бино беҳтар аз бинои кӯр.*

Чун зан боз омад, ки кӯдакро шир диҳад, вайро мурда дид, гиребонро дариду дар гиребонам овехт, ман аз ҳавл беҳуш шудам. Занро дил бисӯхт, мулотифат кард. Ба ҳуш омадам. Гуфт: «Эй бадбахт, агарчи ҳалоки фарзанд бар ман бағоят саҳт аст, лекин таассуф бар амри гузашта суд надорад, зеро ки тири рафта ба камон боз наёяду сухани гуфта ба даҳон. Акнун дил қавӣ дор, ки шарбати ғусса бинӯшам ва парда бар ин қисса бипӯшам». Чун шаб шуд, хоҷаам бо ҳоле табоҳ аз роҳ расид. Суроғи бозу юз гирифт. Зан ба ширинзабонӣ узрҳои писандида гуфт, аз он ҷо ки хоҷаам бо вай тааллуқ дошт, тамаллуқаш дар ӯ асар кард. Маро гуфт: «Шафоати зан дар бораи ту бад-ин шарт мақбул аст, ки имшаб чароғе барафрӯзиву то субҳ чашм аз хоб бидӯзӣ. Гови кориям, ки ранҷур аст, алаф диҳӣ, то талаф нашавад. Ва аспи савориям, ки кӯфтаи роҳ аст, тимор дорӣ, то бемор нагардад ва чун говро мушриф ба ҳалокат бинӣ, забҳаш кунӣ, то ҳаром нагардад». Ман ба мӯчиби фармон рафтам ва то наздики субҳ нахуфтам хоб бар ман ғалаба кард, лахте дида бар ҳам ниҳодам, магар бархе нагузашта буд, ки беихтиёр аз ҷой частам, чароғ бо остин кушта шуд. Эҳсоси тараддуди нафасе кардам, гумон бурдам, ки говро нафас дар гулӯ печида, бархостаму сараш буридам. Чун субҳ шуд, дидам гов мурда ва аспро ба ҷой гов куштаам, гуфтам: «Инно лиллоҳи ва инно илайҳи рочиъун»². Он рӯз дар хона пинҳон шудам, чун шаб шуд, гурехтам ва то имрӯз, ки се сол тамом аст, ҳанӯзам бим боқӣ аст, ки мабодо бо хоҷаам талоқӣ³ даст диҳаду ба талофӣ⁴ мо фот⁵ дасти таарруз⁶ аз остини мукофот баркашида помоли офотам дорад ва ҳанӯзам аз қазои илоҳӣ шикоят бар забон ва бо ҳар қасам, ин ҳикоят дар миён аст».

Гуфтам: «Эй аблах, чаро аз қазо шикоят кунӣ! Аз хирсу шахвати

¹ тарёк – широбаи талхи хушкшудаи афюн

² Яъне: Ҳамоно, мо аз они Худоем ва ҳамоно мо ба сӯи Вай бозхоҳем гардид (сураи Бақара, ояти 156). Ҷумлае, ки дар вақти мусибат ба забон меоваранд

³ талоқӣ – мулоқот, дидор

⁴ талофӣ – ҷуброн кардан

⁵ мо фот – он чи аз даст рафтааст.

⁶ таарруз – дароздастӣ, ба амри коре пардохтан

хеш шикоят кун, ки туро муставчиби ин ҳама уқубат кард, акнун истиғфор кун, ки боқии умр аз кайди занон дар қайди амон бошӣ».

Ҳар сифла¹, ки ҳирсу шаҳват андӯхт,

Сад гам расадаи зи ҳар канора.

Монанди ту, эй гадо, ки ҳирсат

Шуд раҳзани дил ба як назора.

В-он гоҳ шудӣ асири шаҳват,

Аз шиқи зане бад-ин қавора².

Сад садма³ расидат аз пайи ҳам,

Чун дони субҳа дар шумора.

В-он тарз давиданат паи зан,

Чун гурбае аз қафои фора⁴.

В-иқрори дурӯғ неши қозӣ,

Нокарда зи ақл истишора⁵.

Он гоҳ ба макри зан намудан,

Ҳаммолии⁶ тифли ширхора.

В-он зарбати чӯбу сангу дашном,

Ҳаммолии кӯдакон дубора.

В-афкандани кӯдакони мискин,

Дар мақбара аз барои чора.

В-он митҳараро ба чӯ фикандан

В-он чанги пиёда бо савора.

В-аз бом ба ҳуҷра уфтодан

Монанди муаззин аз манора.

В-он равгану тухмро нуҳуфтан

Зери багалу даруни шора⁷.

В-он байза⁸ шикастанат ба дастор

В-он гармии равган аз шарора.

В-он тарз саворият чу гӯлон

Бар пушт самандро ҳавора.

В-он лошаи бозро гирифтан,

¹ сифла – пасту фурӯмоя

² қавора – аҳвол, ҳол

³ садма – латма; осеб

⁴ фора – муш

⁵ истишора – машварат, пурсидан

⁶ ҳаммол – бар дӯш гирифтан

⁷ шора – дастор, амома

⁸ байза – тухм

Ованг¹ чу меши² аз қанора³.
Он гоҳ нуҳуфтаниш ба хӯрчин
Чун вачҳи шабаҳ дар истиора.
В-он багани юз⁴, то сағонаш,
Аз хашм кунанд пора-пора.
Он гоҳ наёзмуда додан,
Тарёк ба тифли гоҳвора.
В-он хоби саҳаргаҳони бегоҳ,
В-он куштани шамъ чун ситора.
Нокардани шохи говро фарқ,
Аз гӯши чаҳоннаварди бора⁵.
В-он асп ба чои гов куштан,
Бе рухсату шӯру истихора⁶.
В-он рӯз шудан ба хонаи гайр,
Бе вачҳи кироҷеву иҷора.
Ин ҷумла зи ҳирсу шаҳвати туст,
Эй дуни ҳариси ... хора.

Ҳикоят

Бодапаймое шунидам, ҳамвора сози ишрат соз кардӣ ва бо ҳар сабеҳе⁷ дар сабоҳӣ сабӯҳ⁸ оғоз ниҳодӣ, дар ҳар кучо шаҳсавори арса⁹ малоҳате ёфтӣ, бо вай шатранчи мулоибат¹⁰ бохтӣ ва ҳар кучо байдаки¹¹ ҳусни парирухе дидӣ, дуасба бад-он чо тохтӣ ва ҳар гоҳ, ки як пилпое¹² даркашидӣ, рафтори фарзинӣ¹³ пеш гирифтиву гуфтӣ:

*Бигзор, ки то май хураму маст шавам,
Чун маст шавам, ба ишқ побаст шавам.
Побаст шавам, ба кулӣ аз даст шавам,
Аз даст шавам, нест шавам, ҳаст шавам.*

¹ ованг – овехта, муаллақ

² меш – гов

³ қанора – чангак, гӯштовез

⁴ юз – ҳайвоне шабеҳи паланг

⁵ бора – асп

⁶ истихора – талаби хайр қардан

⁷ сабеҳ – хубрӯю сафедчеҳра, зебо

⁸ сабӯҳ – шароби субҳгоҳӣ

⁹ арса – фазо; майдон, саҳро

¹⁰ мулоибат – бозӣ

¹¹ байдак – пиёдаи шатранч

¹² пилпо – навъе аз чоми шароб

¹³ фарзин – вазири шоҳ дар шатранч

Боре чанде нагузашт, ки ба оби дусола обрӯи сисола барбод дод, то мардуди касон шуд ва матъуни¹ ҳар лисон².

*Бода дод обрӯи ӯ барбод
В-он ба гафлат, ки ҳар чи бодо бод.
Ҳар киро бода сохт девона,
Чӣ гам аз таъни хешу бегона.
То ки барҷост ақлу донишу ҳанг³,
Ҳаст парвои ному қиссаи нанг.
Лек чун рафт, ақлу донишу ҳуш,
Наравад панди оқилон дар гӯш.*

Лочарам, сармои умри азиз, ки фасли чавонӣ аст, ба васли чавонон сарф кард, то дахлаш ба кулӣ харҷ ва эътибораш байналаҳбоб⁴, чун ҳамзаи васл дар дарҷ соқит шуд.

*Чун косаю киса гашит ҳарду
Аз бодаву зарру сим холӣ.
Ҷуз зуҳду вараъ чӣ чора дорад,
Дурдикаши ринди лоуболӣ?⁵*

Ночор салоҳ дар он дид, ки чанде ба изҳори ислоҳи кор кӯшад ва ҳар кучо буте содаву бате⁶ бода бинад, аз он чашм пӯшад. Бошад, ки ба изҳори тақво кораш тақвият пазирад ва ба тарки ҳамру замр⁷ амраш сурат гирад, то чанде бад-ин андеша тарки афроҳ⁸ гуфту қадҳи акдох⁹. То ба ҳадде, ки ҳар кучо зоҳиде, номаш сустӣ ва ҳар кучо шоҳиде, аз домаш частӣ ва аз он чо, ки даъвияш содиқ набуду дилаш бо забон мутобиқ, чандонки ба чои таҷарруъ¹⁰ тазарруъ¹¹ кардӣ ва ба танассук¹² тамассук¹³ сустӣ. Аз ҳеч рӯе рӯи фалоҳ¹⁴ надидӣ ва аз ҳеч сӯе бӯи начоҳ¹⁵ нашунидӣ. Филҷумла, аз изҳори порсой норасоии бахташ беш шуд ва аз ин маънӣ хотираш реш.

¹ матъун – мавриди таъна қарор гирифта

² лисон – забон

³ ҳанг – маърифату доноӣ

⁴ байналаҳбоб – миёни дӯстон

⁵ лоуболӣ – саҳлангор, беилтифот, бепарво

⁶ бат(т) – суроҳии шароб; зарфи шаробе, ки ба мурғобӣ монанд аст.

⁷ замр – савту навои най; асбоби тараб

⁸ афроҳ – фараҳу шодӣ

⁹ қадҳи акдох – бадихо, зарар ва ҳабисихои шаробхорӣ

¹⁰ таҷарруъ – чуръа-чуръа нӯшидан

¹¹ тазарруъ – зориву илтимос кардан

¹² танассук – ибодат

¹³ тамассук – чанг задан; пойбанд шудан

¹⁴ фалоҳ – растагорӣ, хайру некӯӣ

¹⁵ начоҳ – пирӯзӣ, комёбӣ

*Маҳзи қуфр аст ҳарфи имонӣ,
Ки туро бар сари забон ояд.
Тарки он ҳарф гӯю хомуш бош,
К-аз забонат ба чон зиён ояд.*

* * *

*Чун забонат нест бо дил ошно,
Лофи имон маҳзи қуфр асту дагал.
Зишт бошад порсои худпараст,
Сабҳааш¹ дурд асту мино дар багал.*

Шунидам шабе дар вақти муноҷот, ки ба ҳазрати Дӯст арзи хочот мекард, беихтиёр охи риёсӯз аз дил бароварду гуфт: «Рабби ʙомилно бифазлика ва ло туʙомилно биʙадлика²». Филҳол пайки инобаташро лаббайки иҷобат далел шуд ва даъвои бандагияшро раҳмати худовандӣ кафил омад:

*Эй он ки кушоди кор хоҳӣ,
Бо ҳазрати Дӯст бастагӣ чӯ.
Чун дӯст дили шикаста хоҳад,
Дар ҳар ду ҷаҳон шикастагӣ чӯ.*

Ҳикоят

Якero гуфтанд: «Дар дунё чӣ хоҳӣ?» Гуфт: «Ҷисми урён хоҳам, то дар қиёмат Худовандам хуллаи³ бихишт пӯшонад ва чашми гирён, то обаш оташи дӯзах фурӯ нишонад»:

*Эй бародар, ҷомаи урӣ⁴ талаб,
К-аз даридан вораҳӣ в-аз дӯхтан.
Ҷам бияфшон обе аз баҳрайни чаши,
То амон ёбӣ ба ҳашир аз сӯхтан.*

Ҳикоят

Дарвешеро пурсиданд, ки роҳати дунё дар чӣ донӣ? Гуфт: «Дар ду чиз: аввал – тӯшае, ки аз заҳмати ҳалқам боз дорад ва дувум – гӯшае, ки аз заҳмати ҳалқам бениёз орад». Гуфтанд: «Агар дар қабули яке аз ин мухтор шавӣ, кадом як ихтиёр кунӣ?» Гуфт: «Қабули гӯша кунаму тарки тӯша гӯям, зеро ки заҳри мучоате⁵ чашидан авлотар аст аз миннати ҷамоате кашидан».

*Дар сарои хештан мурдан зи чуъ,
Беҳ, ки сӯи нокасон кардан ручуъ.*

¹ сабҳа – тасбеҳ

² Яъне: Худоё, бо фазлат бо мо рафтор кун, на бо адлат.

³ хулла – либос

⁴ урӣ – безинат, оддӣ

⁵ мучоат – гуруснагӣ

*Он ки ҳар рӯзаи расад рӯзӣ зи ғайб,
Айб бошад, гар шавад розӣ ба айб.
Гуфт шахсе бо Алиш муртазо,
К-«Эй замират огаҳ аз сирри қазо.
Гар касе бандад зи ҳар сӯ роҳи халқ,
Аз кучо рӯзӣ-ш ҷӯяд роҳи халқ?»
Дар ҷавобаи гуфт он мири аҷал(л):
«Ризқаш ояд з-он тараф, к-ояд аҷал».*

Ҳикоят

Вақте аз Шероз азимати Ироқ кардам ва ба ночор қиссаи Ироқ ва ғуссаи фироқ бо дӯстон дар миён овардам, яке аз дӯстон, ки бо ман беш аз ҳама ёри ғор ва рафики шафиқ буд, баъд аз иттифоқи видою падруд, ки миёни дӯстон як чихат маъхуд аст, беш аз дигарон дар кафоям нигарон шуд ва ин байт бихонд:

*Бидонад, ҳар кӣ канд аз дӯстон дил,
Ки дил кандан зи ҷон корест мушкил.*

Ин бигуфту чандон аз таассуф нолид ва пешонӣ аз талаххуф¹ бар хок молид, ки шӯраш дар ман асар кард, гуфтам: «Эй дӯсти дерин, ин ҳама ҷазаъ² бе ҳикмате ва ин ҳама фазаъ³ бе маслиҳате нест». Гуфт: «Аз он нолам, ки бори сафар баста ва курбати⁴ ғурбатро бар роҳати ватан гузидаӣ». Гуфтам: «Эй ёри чонӣ, донӣ ки ҳеч оқил кулфати сафарро бар улфати ҳазар⁵ тарчех⁶ надихад ва меҳнати ғурбатро бар муҳаббати ватан тафзил⁷ наниҳад, лекин дар ин шаҳр ҳасудон бисёранд, ки нодонии худро бо доноии дигарон насанҷанд ва бе мӯҷибе аз арбоби камол биранҷанд, абвоби муонадат⁸ боз кунанду ғайбат кардан оғоз ниҳанд ва бесобиқа, хусумате сози муотабат⁹ созанд. Акнун ба ҳукми ақл тарки рафиқе гуфтан беҳ аз таъни фарик¹⁰ шунуфтан¹¹ аст.

*Баски аз душманон малӯл шудам,
Чаши бастам зи дӯстони ватан.*

¹ таҳаллуф – афсӯс, дарег

² ҷазаъ – ношикебой, бетобӣ

³ фазаъ – тарс, бим

⁴ курбат – андӯх, хузн, ғам

⁵ ҳазар – муқобили сафар; мақом

⁶ тарчех – бартарӣ, афзунӣ

⁷ тафзил – бартарӣ

⁸ муонадат – душманӣ, муҳолифат

⁹ муотабат – сарзаниш, итоб

¹⁰ фарик – гурӯҳ, даста

¹¹ шунуфтан – шунидан

*Дар шаби тира хона беҳ торик,
К-аз чароги адӯ шавад равшан.*

Ҳикоят

Шӯридаеро гуфтанд: «Дар кучо хусбӣ?» Гуфт: «Ҳар кучо шаб шавад».

*Ҳар киро болии зи хоро бошаду бистар зи хок,
Ҳар кучо, к-ӯ шаб ба рӯз орад, надорад ҳеч бок.
Мунъим ар бими ҳалокаи ҳасту фикри хонумон,
Эй хуш он бехонумон, к-аи нест фикре ҷуз ҳалок.*

(давом дорад)

Таҳия ва тавзеҳи Иззатбек Шехимов

Индекси обуна 20237

КАМОЛИ ХУҶАНДӢ

(Фаслномаи илмӣ-адабӣ)

Мусахҳеҳон:

Иззатбек Шехимов, Нӯъмонҷон Неъматов

Навбатдор:

Аличон Ҳочибоев

Мухаррири техникӣ:

Абдумачид Абдусаматов

Фаслнома дар Вазорати фарҳанги ҶТ номнавис шудааст. Шаҳодатномаи №0223/МҶ аз 10 феввали соли 2015. Суроғаи идора: 735700, Хучанд, кӯчаи Гагарин, 132. e-mail: kamoli-khujandi@mail.ru

Ба матбаа 23.05.2016 супорида шуд. Ба чоп 27.05.2016 имзо шуд. Андозаи қоғаз 70x100 1/16. Чопи офсет. Қоғази «Снегурочка». Ҷузъи чопӣ 13,75. Хуруфи Times New Roman Tj. Супориши №4124. Теъдод 300 нусха.

Матбааи «Ношир»,
Ҷумҳурии Тоҷикистон,
735714, ш.Хучанд, кӯчаи Сейтвелиев, 2
тел.: (83422) 5-65-95
www.noshir.tj

فخر الدین نصر الدین اف،

دکتر زبان و ادب فارسی

تحقیق در معرفت عارفان همنشین با خواجه کمال خجندی

مقاله در کمال شناسی تحقیق تازه به شمار می آید. مؤلف در معرفت عارفان مجالس با خواجه کمال خجندی مهم ترین سرچشمه های خطی، مناقب، تذکره ها، دیوان خود شاعر، آثار ارزشمند تاریخی و عرفانی را مورد پژوهش قرار داده از بطون منابع اسناد جالبی را در تبیین عرفاء همنشین با شیخ کمال خجندی به دست آورده است. ضمن معرفی هر عارف ترجمه حال موجزی از ایشان را نیز به قلم آورده است.

در حاصل تحقیق تاکید گردیده که معرفت عارفان مجالس با خواجه کمال می تواند در شناخت هر چه بیشتر احوال، آراء، مقام اجتماعی، مکتب عرفانی، وضع علم و ادب در نیمه قرن هشتم، تصحیح اشعار، پیوند شاعر به علوم قرآنی، فقه و حدیث سندهای تازه را پیشاروی اهل تحقیق قرار بدهد.

عارف نوشاهی،

دکتر زبان و ادب فارسی

چند نسخه خطی تازه یاب مطلع سعدین و مجمع بحرین

مؤلف مقاله نسخه شناس نستوه دکتر عارف نوشاهی سه نسخه ناشناخته مطلع سعدین و مجمع بحرین کمال الدین عبد الرزاق سمرقندی را، که تا حال در تصحیحات صورت گرفته از آنها استفاده نگردیده است، معرفی نموده است. دو نسخه اول از کتابخانه ملک عبد العزیز مدینه منوره، شعبه شیخ الاسلام عارف حکمت بوده تحت شماره 99/902 و 100/902 نگاه داشته می شوند. از اینها نسخه اول قبل از وفات مؤلف کتابت یافته است. نسخه سوم در دانشگاه پنجاب لاهور در شماره Pe II 4/6385 قرار داشته، خیلی نادر می باشد. نسخه به قلم مؤلف تصحیح پذیرفته است. قابل تاکید است که این نسخه ها اسناد جالبی را در تصحیح متن اثر در خود دارند. به این موجب به معاملات علمی کشیدن و در تصحیحات جدید کتاب به کار گرفتن آنها بس مهم می باشد.

نفائس الفنون فی ارائس العیون شمس الدین محمد آملی، که به علم امثال بخشیده شده است مورد قیاس و مقابله قرار داده است. محقق ثابت ساخته که این دو کتاب در چندین موقع ضرب المثل و مقالات شرح یافته هم گون دارند و این نکته نشان دهنده آن است که شمس الدین محمد آملی ضمن تالیف اثر خود بی شبهه بر اثر رشید الدین وطواط نظر داشته است. مؤلف چنین عقیده دارد که هر چند وطواط در تالیف لطائف الامثال و طرائف الاقوال بر آثار پیشینیان خود، از جمله به اثر میدانی نظر داشته، اما در زبان و ادبیات فارسی تاجیکی از اولین نفرانی است که به فرهنگ نویسی امثال و حکم اساس گذاشته است و این پدیده پس از او ادامه یافته است.

مخبره خان صابراوا،

محقق زبان فارسی

کاوشی در مکتب واژه سازی کمال خجندی

مؤلف مقاله مسئله استفاده بردن و ساخته شدن عباره‌های ریخته و فرازیالاگی را با استفاده از واژه‌های سامتیکی که در اشعار کمال خجندی مقام خاص دارد، بررسی نموده است. تحقیق و آموزش موضوع محقق را به این نتیجه رسانیده که شاعر با نبوغ خاصه خود در واژه سازی از تعبیرات مذکور در افاده آرای عرفانی اش استادانه استفاده کرده است.

صدرالدین میرزایوف،

دکترای زبان و ادب فارسی

معرفی قدیمترین نسخه آثار صائن الدین خجندی

محقق ارزش علمی یکی از قدیمترین نسخه‌های خطی آثار صائن الدین علی ابن محمد خجندی اصفهانی را که تحت شماره 10196 در کتابخانه شورای ملی ایران زیر عنوان مجموعه رسایل صائن الدین جای دارد، مورد بررسی قرار داده است. به تاکید مؤلف در نسخه مجموعه سی و چهار کتاب و رساله صائن الدین خجندی گرد آورده شده است. نسخه از لحاظ قدمت زمان از دیگر نسخ آثار صائن الدین برتری دارد. همچنین گفته می شود که در نسخه آثار تا کنون شناخته نشده مؤلف ثبت شده است.

تاکید گردیده که نسخه دارای ارزش و اهمیت زیاد علمی و ادبی بوده، می تواند برای هر چه تمام تر شناختن احوال و آثار و جهان بینی صائن الدین خجندی زمینه‌های بنیادی را فراهم آورد.

او من بعد در شعر بیدل دهلوی به اوج خود رسیده است. همچنین تاکید می شود که برای درست درک کردن شعر اسیر شهرستانی باید به نکته های مهم زیرین اهمیت داد: هنر شاعری و مضمون آفری، کلمه سازی، تعبیرآفرینی، استفاده صناعات بدیعی. مؤلف تاکید نموده که شناخت درست اشعار و افکار سخنور بر پایه نکته های مذکور از جانبی کار محقق را آسان و از جانبی دیگر درک و فهم اشعار شعرای سبک هندی را سهل می سازد.

لقمان بایمت اف،

دکترای علم تاریخ

دلایل اسارت و تحویل

بیس به اسکندر

در این نوشتار نگارنده بر پایه گزارشهای مورخین و نویسندگان عهد باستان و ضمن تحلیل نظرات دانشمندان خارجی، قصد دارد موضوعاتی چون تاریخ اسارت بیس، سرانجام کار او، دلایل تحویل بیس توسط سپیتمان و یارانش را مورد بحث قرار بدهد.

نگارنده تاکید بر آن دارد، که قتل آخرین شاهنشاه هخامنشی داریوش سوم توسط سطرپ بیس از زمره سختترین جرمهای سیاسی و اخلاقی زمان هخامنشها محسوب می شود. سپیتمان و یارانش به خوبی می دانستند، که اسکندر به حتم حکم قتل بیس را صادر خواهد کرد. از نظر سروران سغدی سطرپ بیس دیگر حقوق معنوی سمت فرمانداری کلی سپاه اقوام آریای را در جنگ ضد اسکندر نداشت. از سوی دیگر، سغدیان، باختریان و سکایها نیک می دانستند، که اسکندر مقدونی فقط و فقط استیلاگر و مستبد جدیدی است، نه آزادکننده سرزمین ایشان. رهبران جدید در موضعی به نام نوتکه تصمیم گرفتند، برای دفاع میهن و مردم جنگ جدید و گسترده ای را علیه مقدونیها سازمان دهند. به همین خاطر سپیتمان و یارانش تصمیم گرفتند در سر وقت تا از شر بیس «خلاص» بشوند و او را از بهر تأمین سعادت مردم و امنیت سرزمین خویش قربان کردند. این عمل و تصمیم سروران از نظر سیاست و آیین کشورداری آن روزگار و نیز از دید دیپلماسی واقعاً منطقی بود.

معرفت انوراوا،

محقق زبان و ادب فارسی

لطائف الامثال وطواط و تشکل امثال نویسی فارس و تاجیک

لطائف الامثال و طرائف الاقوال رشید الدین وطواط در فرهنگ نویسی امثال و حکم در ادبیات فارسی تاجیکی تاثیر شاخص دارد. پژوهشگر راجع به مقام این فرهنگ در این راستا بحث کرده است. محقق اثر وطواط را اساساً با فن دوازدهم

معرف نامه مقالات

عبد الولی محکم اف،
محقق زبان و ادب فارسی

نگاهی به ترجمه‌های روسی بوستان

مؤلف راجع به ترجمه‌های روسی یکی از شاهکاری های ادبیات فارسی بوستان شیخ سعدی تحقیق انجام داده است. طبق کاوش‌های محقق ترجمه روسی بخش های جداگانه بوستان از عصرهای یازده و دوازده آغاز می‌گیرد، ولی در ابتدای عصر سیزده این جریان اوج بیشتر کسب می‌نماید. نتیجه پیگیری‌ها مؤلف را بر این اندیشه آورده که بوستان شیخ سعدی نه تنها در بین سخن‌وران و سخن‌دوستان، بلکه در میان ارباب سیاست عصر سیزده نیز شهرت یافته‌است. همچنین مؤلف مقاله تأکید نموده که برای معرفی ترجمه‌های مستقل بوستان نقش مجلات ادبی و علمی روسی نیز نظررس می‌باشد.

بهرام رحمت اف،
محقق زبان و ادب فارسی

شیخ کمال خجندی و فانی

در مقاله تاثیر اشعار شیخ کمال خجندی به غزلیات فارسی اساس گذار ادبیات از یک علی شیر نوائی (فانی) مورد بررسی قرار گرفته است. محقق تاثیر کمال خجندی را بر غزلیات فانی بر دو اساس به بررسی کشیده که یکی تاثیر مستقیم و دیگری غیرمستقیم است که به واسطه شعرای دیگر صورت گرفته است. به اشاره محقق آموزش تنبغات فانی نه تنها برای تجسم پهلوهای ناموخته اشعار فارسی او بلکه برای معین کردن برخی خصایص اشعار کمال خجندی نیز مهم به نظر می‌رسند. از جمله به این واسطه می‌توان بعضی مسئله‌های متن شناسی اشعار خواجه کمال را نیز به بررسی گرفت.

عزت بیک شیخیم اف،
محقق زبان و ادب فارسی

نگاهی به شعر میرزا جلال اسیر

مؤلف در مورد خصوصیت‌های شعر و جهان بینی یکی از شعرای نامدار سبک هندی میرزا جلال اسیر شهرستانی پژوهش انجام داده‌است. محقق بر آن است که میرزا جلال یکی از نمایندگان مکتب مشکل بیان سبک هندی بوده طرز سخنوری

مدرجه

تحقيق

- عبد الولی محکم اف. نگاهی به ترجمه‌های روسی بوستان 5
- بهرام رحمت اف. شیخ کمال خجندی و فانی 13
- عزت بیک شیخیم اف. نگاهی به شعر میرزا جلال اسیر 22
- لقمان بایمت اف. دلایل اسارت و تحویل بیسّ به اسکندر 32
- معرفت انور او. لطائف الامثال و طواط و تشکل امثال نویسی فارس و تاجیک 41
- مخبره خان صابراوا. کاوشی در مکتب واژه سازی کمال خجندی 51
- صدرالدین میرزایوف. معرفی قدیمترین نسخه آثار صائن الدین خجندی 56
- فخرالدین نصرالدین اف. تحقیق در معرفت عارفان همنشین با خواجه کمال خجندی 61

ترجمه و سرچشمه شناسی

- علی شیر نوائی. وقف نامه اخلاصیه 77
- محمود ابن عمر زمخشری. بهار خوبان 83
- خیرالدین زرکلی. بهره مندان فضیلت 95
- "نگارستان" معین الدین جوینی 99
- "تذکره الخواتین" ملک الکتاب شیرازی 103
- چند نسخه خطی تازه یاب مطلع سعدین و مجمع بحرین 105

بزرگان علم و ادب

- محمود وراق هروی 109
- خلیل ابن احمد 112

متون

نظامی عروضی سمرقندی. در علم طب و هدایت طبیب

- (تهیه و توضیح فخرالدین نصرالدین اف) 123
- سنائی غزنوی. سیرالعباد (تهیه و توضیح مخلصه نور الله یوا) 150
- خواندمیر. در بیان فضیلت شعر و عظم شأن شعرا (تهیه و توضیح طاهر سلیم اف) 166
- خواجوی کرمانی. روضة الانوار (تهیه و توضیح بهرام رحمت اف) 179
- حکیم قانی. پریشان (تهیه و توضیح عزت بیک شیخیم اف) 199

مؤسسة دولتي مركز علمي كمال خجندی

كمال خجندی

فصلنامه علمی - ادبی
شماره 2(6) 2016

خجند - 2016

CONTENT

Research

Abduvali Makhkamov. A Glance at the Russian Translations of «Bustan» .	5
Bahram Rahmatov. Shaykh Kamal Khujandi and Fani	13
Izzatbek Shekhimov. A Glance at Mirza Jalal Asir`s Poem	22
Luqmon Baymatov. The Evidences of being captured and Delivery of Bess to Iskandar	32
Ma`rifat Anvarova. «Lataif-ul-amsal» by Watwat and the Development of Persian-Tajik Writing of Fables	41
Mukhbirakhon Sabirova. Some Researches on Word Building of Kamal Khujandi	51
Sadriddin Mirzoyev. Introduction of the Most Ancient Copy of the Works of Soinuddin Khujandi	56
Fakhriddin Nasriddinov. The Study of Knowledge of Fellow mystics of Khaja Kamal Khujandi	61

Translation and Studies of Literary Sources

Alisher Navai. Vaqfname (Devotion Letter) «Ikhlosiya»	77
Mahmud ibn Umar Zamakhshari. Spring of Righteous People (Translated by Fakhriddin Nasriddinov)	83
Khayriddin Zirikli. People Rewarded by Wisdom	95
«Nigaristan» of Muinuddin Juvayni	99
«Tazkirat-ul-khawatin» by Malikul-kuttab Shirazi	103
Some Newly Found Written Copies of «Matla`i sa`dayn wa majmai bahrayn»	105

Great Representatives of Science and Literature

Mahmud Varraqi Hiravi	109
Khalil ibn Ahmad	112

Texts

Nizomi Aruzi Samarqandi. On the Science of Medicine and Guidance of the Physician (reviewed and commented by Fakhriddin Nasriddinov)	123
Sanai Gaznavi. Sayr-ul-ibad (Prepared and Commentary of Mukhlisa Nurullayeva)	150
Khandamir. On Virtue of on Virtue Poetry and Greatness of Status of Poets (reviewed and commented by Tohir Salimov)	166
Khaju Kirmani. Rawzat-ul-anwar (Prepared and Commentary of Bahram Rahmatov)	179
Hakim Qaani. Parishan (Prepared and Commentary of Izzatbek Shekhimov).	199

State Institution of Scientific Center of Kamal Khujandi

KAMAL KHUJANDI

Scientific and literary chronology

№ 2(6) 2016

Khujand – 2016

Мақбараи рамзи Камоли Хуҷандӣ
The symbolic mausoleum of Kamal Khujandi
مقبره رمزی کمال خجندی

KAMAL KHUJANDI

Scientific and literary chronology

№ 2(6) 2016